શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર

નું

ગુજરાતી અનુવાદ

અનુવાદક :

કવિવર્ય પંડિતશ્રી નાનચંદ્રજી સ્વામીના

સુશિષ્ય

લઘુશતાવધાની પં૦ મુનિશ્રી સૌભાગ્યચંદ્રજી

卐

વીર સંવત ૨૪૬૦ વિ. સં. ૧૯૯૧

કિંમત ૭ આના

પ્રકાશકઃ–
બુધાભાઇ મહાસુખભાઈ શાહ
મંત્રીઃ–
મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર
સાબરમતી (ગૂજરાત)

પ્રથમ આવૃત્તિ: × પ્રત ૩૨૦૦

કાર્તિક સુદ ૧ : ૧૯૯૧

મુદ્રકઃ મગનલાલ મનસુખરામ
મુદ્રણસ્થાનઃ પુરોહિત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
ઘી કાંટા રોડ : અમદાવાદ

વંદનીય ગુરૂદેવ

કવિવર્ય શ્રી નાનચંદ્રજી સ્વામિન્!

અભ્યાસ, ચિંતન અને અસાંપ્રદાયિકતાનો આ સેવકમાં જે કાંઇ વિકાસ થયો છે તે આપની અસીમ કૃપાનુંજ ફળ છે. એ આભારવશ આ પુસ્તક આપના કરકમલમાં સાદર અર્પણ કરૂં છું.

મુનિ સૌભાગ્ય

મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર ∴ ∴ ગ્રંથ ૧ લો

પ્રકાશક:-
ઘુધાભાઇ મહાસુખભાઈ શાહ
મંત્રી:-
મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર
સાબરમતી (ગુજરાત)

પ્રથમ આવૃત્તિ: × પ્રત ૩૨૦૦

કાર્તિક સુદ ૧ : ૧૯૯૧

મુદ્રક: મગનલાલ મનસુખરામ
મુદ્રણસ્થાન: પુરોહિત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
ઘીકાંટા રોડ : અમદાવાદ

વંદનીય ગુરૂદેવ

કવિવર્ય શ્રી નાનચંદ્રજી સ્વામિન્!

અભ્યાસ, ચિંતન અને અસાંપ્રદાયિકતાનો આ સેવકમાં જે કાંઇ વિકાસ થયો છે તે આપની અસીમ કૃપાનુંજ ફળ છે. એ આભારવશ આ પુસ્તક આપના કરકમલમાં સાદર અર્પણ કરૂં છું.

મુનિ સૌભાગ્ય

નિવેદન

પાણી વગર આપણને ખ્યાલ પણ હોતો નથી તેવી રીતે જગતમાં સૂક્ષ્મ કાર્ય થતુંજ હોય છે. પણ જ્યારે તે સ્થૂલ વિચારમાં અને સ્થૂલ વર્તનમાં આવે છે અને તેનાં પ્રબળ આંદોલનો વ્યાપક થતાં જાય છે ત્યારેજ આપણે જાણી શકીએ છીએ અને તે પ્રસંગે તેની આવી તાત્કાલિકતા પર આપણને પોતાને પણ આશ્ચર્ય થયા વિના રહેતું નથી.

આ આખી મહાવીર સાહિત્યની યોજના પણ તેવાજ આકસ્મિક પ્રસંગોમાં ઉદ્ભવી છે. આ સંસ્થાનો સ્થૂલ રૂપમાં જન્મ જે વિદ્વાન મુનિરાજની ભાવનાદ્વારા થવા પામ્યો છે તેનું નામ તો તમે જાણોજ છો અને તેમની વિશેષ ઓળખ તો તમને તેમનું સંપાદનજ આપી શકશે. એટલે અહીં તે સંબંધમાં તેટલો નિર્દેશજ પર્યાપ્ત માનું છું.

છેલ્લાં વરસોમાં જાહેરજનતા માટે જૈન સાહિત્યનો પ્રચાર ગુર્જરગિરામાં થવા પામ્યો છે. છતાં હજુએ જૈન સમાજનો ઘણો બહોળો વર્ગ ભગવાન મહાવીરનું સ્પષ્ટ જીવન અને તેમનાં પવિત્ર પ્રવચનોથી અજાણ રહ્યો છે તેમ અમોને અનુભવથી જણાયાથીજ આ પ્રયાસ શરૂ થયો છે.

આ સંસ્થાનું "ઉત્તરાધ્યયનનું અનુવાદન" એ પહેલુંજ પ્રકાશન છે. ક્રમશઃ બીજાં અનુવાદનો, મંથન અને કૃતિઓ તમારી સેવામાં રજુ થતી રહેશે.

'ઉત્તરાધ્યયન' ની આ આવૃત્તિ એક ઉદાર ગૃહસ્થની થોડી આર્થિક સહાય મળવાથીજ અમો આટલી સસ્તી આપી શક્યા છીએ.

વક્તવ્ય

卐

જ્યારથી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું વાચન કરેલું ત્યારથી તે સૂત્ર પ્રત્યે આકર્ષણ થયેલું, અને જેમ જેમ બીજાં સૂત્રો, ગ્રંથોનો અભ્યાસ થતો ગયો તેમ તેમ તે આકર્ષણ ભિન્ન ભિન્ન રીતે પરિણમવા લાગ્યું. ત્યાર બાદ ઇતર દર્શનોના એટલે ખાસ કરીને વૈશેષિક, નૈયાયિક, સાંખ્ય, વેદાંત ઇત્યાદિ દર્શનોના સાહિત્યનો અભ્યાસ અને નિરીક્ષણ કરવાનો સમય મળતો ગયો; તેમજ દર્શન, વાદો અને મતો એ બધાનું અવલોકન થોડું ઘણું જે કંઇ થતું ગયું તેમ તેમ જૈનદર્શન પ્રત્યેની અભિરુચિ કંઇક વિશેષ અને વિશેષતરજ થવા લાગી અને તેમ થવું સ્વાભાવિકજ હતું.

છેલ્લે છેલ્લે બૌદ્ધદર્શનના ગ્રંથો વાંચવા મળ્યા. જૈનસાહિત્ય સાથે તેનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરતાં ખૂબજ રસ પડયો. બૌદ્ધ-સાહિત્ય વાંચ્યા પછી જૈન સાહિત્ય પ્રત્યેનો આદર તો વિશેષતમ થયોજ, પરંતુ તેની પરિણતિ પ્રથમ કરતાં કંઇક જુદી રીતેજ થવા પામી. પરંપરાગત સંસ્કારથી જૈનદર્શન એ વિશ્વવ્યાપી દર્શન છે એમ માની લીધેલું તેને બદલે જૈનદર્શનની વિશ્વવ્યાપકતા શી રીતે અને શા માટે, આ બધું ચિંતન કરવાનો વિશેષ અવકાશ મળ્યો હોય તો તે બૌદ્ધ ધર્મના વિશિષ્ટ વાંચન પછીજ. અને તે ચિંતનના પરિણામે જૈનદર્શન પ્રત્યેનો આદર પ્રથમ કરતાં વિશેષ થયો ખરો. પરંતુ

તેની દિશા પલટી ગઇ, અને ત્યારથી એવો નિશ્ચય થતો ગયો કે એ બધું તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ વિચારીને તે વિશેષતાઓ આગળ કરવી.

વૈજ્ઞાનિક, ઐતિહાસિક અને લોકોપયોગિતાની દૃષ્ટિએ જૈન-દર્શન કઇ કઇ વિશેષતાઓ ધરાવે છે? લોકમાનસનું નિદાન કરનારૂં તેની પાસે કયું રસાયણ છે? આ બધું માનસમંથન થયા પછી તે તે દૃષ્ટિએ વાંચતાં જે જે બુદ્ધિગ્રાહ્ય થયું તેના ગાઢ સંસ્કારોનું ચિત્ર માનસપટમાં આલેખાતું ગયું.

ભગવાન મહાવીરનાં અન્ય સૂત્રોમાં જે અમૃત વચનો છે તે પૈકી પ્રથમ ઉત્તરાધ્યયનને તદ્દન નવી ઢબે સંસ્કારવાની ભાવના પ્રથમ ઉદ્ભવવાનાં બે કારણો હતાં. (૧) સરળતા અને (૨) સર્વ-વ્યાપકતા; અને તેથીજ સૌ પહેલાં તેને નવીનતા આપવાની જિજ્ઞાસા રહ્યાજ કરતી હતી. તે સાથે ભિન્નભિન્ન દૃષ્ટિબિંદુથી જૈનવાઙ્મયને ગુર્જરગિરામાં વિકસાવવાના કોડ પણ રહ્યા કરતા હતા.

માનસશાસ્ત્રના નિયમ મુજબ એ આંદોલનેજ જાણે અસર ન કરી હોય તેમ થોડાજ વખતમાં એક તત્ત્વ જિજ્ઞાસુ ભાઇ મળી આવ્યા. "મહાવીરનાં અમૂલાં સર્વતોગ્રાહી અમૃત વચનો ઘરઘર કાં ન પહોંચે?" એવા તેમને પણ સ્વતઃ પ્રેરણા જાગી હતી. તે ભાઈનું નામ શ્રી. બુધાભાઇ મહાસુખભાઈ. તેમની પ્રેરણાથી બીજા ભાઇ મળી આવ્યા, જેમનું નામ શ્રી. જુઠાભાઇ અમરશી. તે અને બીજા સદ્ગૃહસ્થોએ મળી વાટાઘાટ કર્યા પછી ભિન્નભિન્ન યોજનાઓ પૈકી એક ખાસ વિશિષ્ટ યોજના નક્કી કરી લીધી.

અને તેના ફળસ્વરૂપે "મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર" નામની સંસ્થા ખોલાઇ. તેના જે જે વિદ્વાન સભ્યો થયા તેમણે સેવાવૃત્તિને મોખરે કરી લોક સેવાર્થે સાવ સસ્તું સાહિત્ય બહાર પાડવાનો નિશ્ચય કર્યો.

આવી રીતે મારી તીવ્ર ઇચ્છાને તાત્કાલિક ન્યાય મળતાં મને સંતોષ તો થયોજ, પરંતુ તેની સાથે મારા સંકલ્પબળમાં સર્વોત્તમ ટેકો મળ્યો, અને આ દિશામાં વધુ વધુ પ્રયત્ન કરવાની આ સંસ્થાદ્વારા એક ઉત્તમ તક સાંપડી તે આહ્લાદનું વર્ણન શબ્દોમાં શી રીતે આવે ?

આજે આપણી પાસે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની દીપિકા, ટીકા, અવચૂરી, નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂર્ણિ, ગુજરાતી ટબાઓ અને હિન્દી ટીકાઓ ભિન્ન ભિન્ન સંસ્થાઓ તરફથી ખૂબ ખૂબ બહાર પડી ગયાં છે તો આ ઉત્તરાધ્યયનના અનુવાદનમાં કઈ વિશેષતાઓ છે ? આ પ્રશ્નનો એક સીધો અને સરળ ઉત્તર એ છે કે એ બધું હોવા છતાં જૈનવાઙ્મયથી જૈનેતર વર્ગ સાવ જ અજાણ્યુ રહ્યો છે એટલુંજ નહિ પણ જૈનો સુદ્ધાં તે વસ્તુથી લગભગ અપરિચિતજ છે. તેનું અનુરૂપ દૃષ્ટાંત આજની પ્રવર્તી રહેલી આપણી ધાર્મિક અવ્યવસ્થા જ તે નિર્દેશ માટે પર્યાપ્ત થશે.

આમ થવાનાં ત્રણ કારણો છે:-

[૧] સૂત્રોની મૂળ ભાષાનું અજ્ઞાતપણું.
[૨] અનુવાદન શૈલીની દુર્બોધિકતા.
[૩] મૂલ્યની અધિકતા.

શિષ્ટ સાહિત્યની પ્રચારદૃષ્ટિથી થયેલી આ યોજના એ બધી અગવડોને દૂર કરવામાં ઉપયોગી નીવડશે તેમ માનવું અસ્થાને નથી.

પદ્ધતિ

તુલનાત્મક દૃષ્ટિના સંસ્કારોની છાપ કેવી અને કેવા આકારની છે ? તેમાં હું કેટલે અંશે સફળ થયો છું ? તેનો નિર્ણય તો વાચકદ્વારાજ થઈ શકે ; પરંતુ આ ઉત્તરાધ્યયનનું સાંગોપાંગ અનુવાદન કરતી વખતે જે જે દૃષ્ટિઓ રાખવામાં આવી છે તેનું ટૂંક દૃષ્ટિબિંદુ રજુ કરી લઉં.

[સમાજદૃષ્ટિ] જૈનદર્શન પોતાને વિશ્વવ્યાપી મનાવે છે, અને પોકારી પોકારીને કહે છે કે મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાનો અધિકાર જીવમાત્રને છે, માત્ર યોગ્યતા જોઈએ; આથીજ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ ચારે અંગોને સંઘ તરીકે માને છે અને તે બધાંને મોક્ષના સમાન અધિકારો પણ આપે છે, તો આવા ઉદાર શાસનના સિદ્ધાંતોમાં કેવળ એકાંત એક પક્ષને લાગુ પડતું કથન હોયજ શી રીતે શકે? તેથી ગૃહસ્થજીવનમાં પણ ત્યાગ સંભવે છે, અને તે દૃષ્ટિબિંદુને અનુલક્ષી ભગવાન મહાવીરે અણગારી અને અગારી એમ બે પ્રકારના માર્ગો સ્પષ્ટ બતાવ્યા છે. ઉત્તરાધ્યયનમાં ગૃહસ્થના ત્યાગની એક સ્થળે સ્પષ્ટ રેખા તરી આવે છે કેઃ—

" सन्ति एगेहिं भिक्खुहिं गारत्था संजमुत्तरा "

અર્થ:—" ઘણા કુસાધુઓ કરતાં સંયમી ગૃહસ્થો પણ ઉત્તમ હોય છે." સારાંશ કે ગૃહસ્થ જીવનમાં પણ મોક્ષની અભિલાષા સેવી શકાય છે અને અલ્પાંશે ત્યાગ પણ કરી શકાય છે. સૂત્રકારોના આ ઉદાર આશયને લક્ષમાં લઈ અહીં બન્નેને લાગુ પડતી શૈલી સ્વીકારવામાં આવી છે.

[**ભાષાદૃષ્ટિ**] ભાષાદૃષ્ટિએ તથા આજુબાજુના સંયોગોનું નિરીક્ષણ કરી વાસ્તવિક મૌલિકતા જાળવવા ખાતર કેટલાક અર્થો નક્કી કરેલા છે. તેમાં પરંપરા કરતાં કંઈક ભિન્નતા અવશ્ય દેખાશે, પરંતુ તે ભિન્નતા ઉચિત અને સૂત્રકારના આશયને અનુસરીને થયેલી હોઈ તે બદલ વાંચક વર્ગ સહિષ્ણુ થશે એમ માની લઈનેજ તેટલી ભિન્નતાને સ્થાન આપેલું છે. તેનાં બે-ચાર દૃષ્ટાંતો અહીં આપવાથી તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકશે. 'नीयवट्टी' આ પ્રાકૃત શબ્દનું સંસ્કૃત 'નીચવર્તી' થાય છે. પરંપરા પ્રમાણે તેનો અર્થ 'ગુરુથી નીચા આસન પર બેસનાર' એ પ્રમાણે થાય છે. આ અર્થ બહુજ સંકુચિત છે એટલુંજ નહિ પણ ચાલુ પ્રકરણમાં અસંગત છે. તે શબ્દનું રહસ્ય એકાંત નમ્રતા

સૂચક છે. 'હું કાંઇ નથી તેવી જાતની નમ્રતાયુક્ત ભાવના' એ અર્થ પ્રકરણસંગત અને અર્થસંગત લાગે છે. તેજ પ્રકારે 'गुरूणामुववायकारए' માં પણ ગુરુની સમીપ રહેવાનો ભાવ વ્યંજના શક્તિથી તેજ ઘટી શકે છે કે ગુરુના હૃદયમાં રહેનાર. શું ભગવાન મહાવીરના બધાએ શિષ્યો પાસે રહેતા હતા ? માટે તેમ માનવું સુઘટિત ન લાગતાં ઉપરનો અર્થ નોંધમાં સ્પષ્ટ કર્યો છે. આ અને એવાં બીજાં પણ સ્થાનો નોંધમાં યથોચિત રીતે સ્પષ્ટ કર્યા છે.

[અર્થદૃષ્ટિ] આજ પ્રમાણે કેટલીક ગાથાઓના અર્થો પણ પરંપરાથી ભિન્ન ભિન્ન ચાલ્યા આવે છે. જેમકેઃ—

" सपूव्वमेवं नलभेज्ज पच्छा एसोवमा सासयवाइयाणं ।
विसीयई सिढिले आयुयम्मि कालोवणीए सरीरस्स भेए ॥

સંસ્કૃત છાયા

" सपूर्वमेवं न लभेत पश्चाद् एषोपमा *शाश्वतवादिकानाम् ।
विषीदति शिथिले आयुषि कालोपनीते शरीरस्य भेदे ॥"

આનો અર્થ ટબાની પરંપરા પ્રમાણે એ થાય છે કે " પહેલાં ન થયું તો પછી થશે ' આમ કહેવું જ્ઞાની પુરુષોને માટે યોગ્ય છે, કારણ કે તે પોતાના ભવિષ્યકાળને પણ જાણે છે, પરંતુ સામાન્ય મનુષ્ય જો તેમ કરે અને પોતાની ઉન્નતિનો માર્ગ ચિંતવ્યા સિવાય મૃત્યુ પામે તો તે વખતે તેને ખેદ કરવો પડે છે." અહીં ત્રણ પ્રકારના પ્રશ્નો ઉદ્ભવે છે (૧) ચાલુ પ્રસંગમાં જ્ઞાની પરત્વેનું કથન શું ઘટિત છે ? (૨) કદાચ તેમ હોય તો પણ શાશ્વતવાદી વિશેષણ જ્ઞાની વાચી કેમ હોઇ શકે ? કારણ કે શાશ્વતવાદી અને શાશ્વતદર્શી એ બન્નેમાં ઘણી ભિન્નતા છે. શાશ્વત બોલવું તો સૌ કોઈ માટે સુલભ છે, પણ નિત્યદર્શન તો કેવળ જ્ઞાની પુરુષોજ કરી શકે. (૩) જ્ઞાની અર્થ લેવા છતાં પણ એ બન્ને પદોનો

* શાશ્વતવાદ માટે જુઓ— બૌદ્ધ સૂત્રો મજ્ઝિમનિકાય પાનું ૪૩૫

આખા અર્થ શું બરાબર ઘટી શકે છે? આ બધા પ્રશ્નોની વિચારણા કર્યા પછી જે કંઇ અર્થ ઘટે છે તે નીચે પ્રમાણે છેઃ—

"જે પહેલાં નથી પામતો તે પછી નથી પામતો" અર્થાત્ કે આખા જગતની રચના નિશ્ચિત છે. પહેલાં જે હતું તેજ આજ છે અને રહેવાનું. લોક પણ શાશ્વત અને આત્મા પણ શાશ્વત છે. આપણે કશું ફેરવી શકવાના નથી. તો પછી આત્મવિકાસનો પ્રયત્ન કરવાની આવશ્યકતા શી? આવી શાશ્વત (નિયતિ)વાદીઓની માન્યતા હોય છે, પરંતુ જ્યારે આયુષ્ય શિથિલ થાય છે ત્યારે તેની તે માન્યતા ફરી જાય છે અને તેને ખૂબજ પશ્ચાત્તાપ થાય છે વગેરે...

[અનુવાદન શૈલી] અનુવાદન બે પ્રકારનાં હોય છે. (૧) શબ્દાર્થ પ્રધાન અનુવાદન અને (૨) વાકયાર્થ પ્રધાન અનુવાદન. શબ્દાર્થ પ્રધાન અનુવાદનમાં શબ્દ પર જેટલું લક્ષ્ય અપાય છે તેટલું અર્થ સંકલના પર અપાતું નથી. આથી શબ્દાર્થ તો સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે. પરંતુ તેની મતલબ સમજવામાં ખૂબ વિલંબ થાય છે, અને તેથી ઘણીવાર ક્લિષ્ટ પણ થઈ પડે છે. જ્યારે વાકયાર્થ-પ્રધાન અનુવાદનમાં શબ્દાર્થ પર બહુ ગૌણતા રખાય છે, પરંતુ તેની શૈલી એવી સુંદર અને રોચક હોય છે કે વાંચન કરતાંજ તેનું રહસ્ય બરાબર સમજી શકાય છે. આ સ્થળે એ બન્નેનું સમન્વયીકરણ કર્યું છે. અર્થાત્ કે મૂળ શબ્દોને યથાર્થ અનુસરવા છતાં શૈલીને તૂટવા દીધી નથી; તેમજ સામાન્ય ગૂજરાતી જાણનારને પણ વાંચનમાં કઠણ ન પડે તેવી સરળ અને સુંદર ભાષા રાખવા સારૂ યથાશકય પ્રયત્ન પણ કર્યો છે.

[નોંધ:] જૈન અને જૈનેતર એમ દરેક વર્ગને રહસ્ય સમજવામાં સુલભ થાય તે સારૂ ટૂંકી અને ઉપયોગી નોંધ શ્લોકોની નીચે ઉચિત પ્રસંગોએ આપેલી છે તેમજ આખા અધ્યયનનું રહસ્ય બતાવવા તથા અધ્યયનનો સંબંધ જાળવવા ખાતર ઉપર

'બ્લેક ટાઈપ'માં સમૃદ્ધ નોંધ અને દરેક અધ્યયનની નીચે ટૂંકી નોંધ દર્શાવવાનો પણ યથાશક્ય પરિશ્રમ સેવ્યો છે.

[**સંસ્કાર**] અર્થ કરતી વખતે સાવ સરળ શબ્દ વાપરવાની ખૂબ ચીવટ રાખી છે. તેમજ કેટલાક પારિભાષિક શબ્દોમાં સુંદરતા લાવવા માટે તેનું મૂળ રહસ્ય જાળવી ક્વચિત્ ભાષા સંસ્કાર પણ કર્યો છે. જેમકે:—'नियोगट्ठी' અર્થાત્ 'नियोगार्थी'–મોક્ષાર્થી. આ શબ્દ જૈન પરિભાષામાં બહુધા આ રીતે પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ તેજ શબ્દને મુમુક્ષુ તરીકે વાપરીએ તો તે વિશિષ્ટ અને સર્વ-વ્યાપી લાગશે. આ અને એવા બીજા પણ 'संग, कामगुण, गृद्धि' એ બધા પારિભાષિક શબ્દોને ઉચિત પ્રસંગે પ્રકરણ સંગતિ જાળવીને તથા ભાષા પરત્વેની વર્તમાન સંસ્કારિતા તેમજ શૈલીને અનુસરીને સંસ્કાર આપ્યા છે. આમ કરવા છતાં સૂત્રના મૂળ આશયને જાળવવાનો હેતુ તો પ્રધાનપણે રાખવામાં ખાસ સાવધાન રહ્યા છીએ.

[**સૂત્રની જીવનવ્યાપકતા**] અહિંસાના સિદ્ધાંતનું ગંભીર પ્રતિપાદન, ત્યાગાશ્રમની યોગ્યતા, વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ, સ્ત્રીપુરુષ આદિ સૌને સમાન અધિકાર, સંયમની મહત્તા, કર્માવલંબી વર્ણવ્યવસ્થા, જાતિવાદનાં ખંડન, ગૃહસ્થ શ્રાવકનાં કર્તવ્યો: એવા એવા ઉત્તમ પદાર્થ પાઠો ભગવાન મહાવીરના પ્રતિપાદિત પ્રવચનોમાં સ્પષ્ટ મળે છે કે જે આજના વર્તમાન યુગને ધાર્મિક દિશા તરફ દોરવા માટે ખૂબજ પ્રેરણાજનક નીવડે તેવા છે. સૂત્રની આ જીવનવ્યાપી દૃષ્ટિ સ્પષ્ટ કરવાનું લક્ષ્ય પણ આખા અનુવાદનમાં સારી પેઠે રાખ્યું છે.

[**અસાંપ્રદાયિકતા**] ખાસ કરીને એકજ જાતની સાંપ્રદાયિકતા કે માન્યતાને ન પોષતાં કેવળ તાત્ત્વિક બુદ્ધિએજ કાર્ય કરવાનો ઉદ્દેશ કાયમ જાળવી રાખ્યો છે.

આ બધાં દૃષ્ટિબિંદુઓ રાખવાનું એકજ કારણ છે કે આ

ગ્રંથમાં રહેલી વિશ્વવંદ્ય ભગવાન મહાવીરની પ્રેરણાત્મક વાણીને લાભ જૈન કે જૈનેતર સૌ કોઇ લઇ શકે.

સહાયકો

આ અનુવાદનમાં જે કાંઇ અસાંપ્રદાયિકતા આવી હોય તે મારા પૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રી નાનચંદ્રજી મહારાજની સંસ્કૃતિનો વારસોજ છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ આ આખા અનુવાદને સાંગોપાંગ તપાસી જઇ સંશોધન કરવામાં તેમના વિશાળ અવલોકનનોજ ફાળો છે; એટલે તેમનો આભાર તો અકથ્ય છે.

ઉપરાંત 'દિનકર'ના ઉત્સાહી તંત્રી ભાઈ જમનાદાસ રવાણી તેમજ તેમના લઘુ બંધુ તારકચંદ્રે પાકા લખાણથી માંડીને બધાં 'પ્રુફો' તપાસવામાં જે કંઇ જેહમત ઉઠાવી છે તે પ્રશંસનીય છે. પરંતુ આ બધા સહયોગ હોવા છતાં વિશેષ સફળતાનો આધાર તો શ્રી. બુધાભાઇ તથા શ્રી. જુઠાભાઈ ઉપરજ છે. આખા "મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશ મંદિર"ની યોજના તેઓની સૂત્ર સેવા બજાવવાની ભાવનાને અંગેજ થવા પામી છે. કાગળ ખરીદવાના કાર્યથી માંડીને પ્રેસના અંતિમ કાર્ય સુધી તે બન્નેએ ઝીણવટભરી કાળજી રાખી છે અને રાખતા રહેવાના છે તે આ ઉત્તરાધ્યયનના વાંચકોએ નોંધવા યોગ્ય છે.

સંતબાલ

મંગળ પ્રભાત તા. ૨૨–૧૦–૩૧
ચાતુર્માસ્ય નિવાસ,
શાન્તિસદન – અમદાવાદ

ઉપોદ્ઘાત

ભગવાન મહાવીરનાં ઉપલબ્ધ સૂત્રોના બે વિભાગ પડે છે. [૧] અંગપ્રાવિષ્ટ અને [૨] અંગ બાહ્ય. અંગ પ્રવિષ્ટ સૂત્રોનું ગુંથન ગણધરો (ભગવાન મહાવીરના પટ્ટ શિષ્યે) એ કર્યું છે, અને અંગ બાહ્ય સૂત્રોનું ગુંથન ગણધરોએ તેમજ બીજા પૂર્વાચાર્યોએ કર્યું છે; પરંતુ તે બન્નેમાં રહેલાં તાત્ત્વિક સૂત્રો ભગવાન મહાવીર અને તેમના પૂર્વવર્તી તીર્થંકરોના આત્માનુભવનીજ પ્રસાદી છે.

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રનો સમાવેશ અંગબાહ્યમાં થાય છે. તેમ છતાં તે આખું સૂત્ર સુધર્મસ્વામી (ભગવાન મહાવીરના ૧૧ ગણધરોમાં-ના પાંચમાં ગણધર કે જેમનું ગોત્ર અગ્નિ વૈસ્યાયન હતું) એ જંબૂ-સ્વામી (સુધર્મસ્વામીના શિષ્ય)ને સંબોધીને કહેલું છે, અને તેમાં આવતાં ઠેર ઠેર " समयं गोयम मा पमायए " " कासवेण महावीरेण एव मक्खायं " ઇત્યાદિ સૂત્રો સાક્ષી પૂરે છે કે ભગવાન મહાવીરે પોતાના જીવન કાળમાં તે સૂત્રો ગૌતમને સંબોધીને કહ્યાં હતાં.

×જૈન પરંપરા પ્રમાણે ઉત્તરાધ્યયનનો કાલનિર્ણય.

શ્વેતાંબર મંદિરમાર્ગી અને શ્વેતાંબર સ્થાનકવાસી એ બન્ને ફિરકાને માન્ય ગણાતાં બત્રીસ સૂત્રો પૈકીનું આ એક ઉત્તમ સૂત્ર છે, અને અંગ, ઉપાંગ, મૂળ અને છેદના ચાર વિભાગો પૈકી મૂળ વિભાગમાં તેની ગણના થાય છે.

ભગવાન મહાવીર મોક્ષે ગયા પછી (બારમે વર્ષે ગૌતમ મુક્ત થયા હતા) તેજ પાટે બ્રાહ્મણ કુળજાત શ્રીસુધર્મસ્વામી આવ્યા,

---

× "ઉત્તરાધ્યયનની ઓળખાણમાં" માં પ્રો. મી. દવેએ આ સંબંધી ઉહાપોહ પાછળ આવેલો હોવાથી અહીં માત્ર જૈન પરંપરાની માન્યતાજ આપેલી છે.

અને વીરનિર્વાણ પછી તેમની વીસમે વર્ષે મુક્તિ થઇ. ત્યારબાદ તેમની પાટે શ્રીજંબૂસ્વામી વિરાજીત થયા. " (વીર વંશાવલી–જૈન. સાહિત્ય સંશોધક)."

આ વિગત પરથી ઉત્તરાધ્યાનની પ્રાચીનતા અને અદ્‌ભુતતા સ્વયં સ્પષ્ટ થઇ જાય છે.

પૂર્વકાલિન ભારત-ધાર્મિક યુગ.

ભગવાન મહાવીરનો યુગ એ ધાર્મિક યુગ તરીકે ગણાય. તે યુગમાં ત્રણ ધર્મો મુખ્ય હતા.* જેને અનુક્રમે વેદ, જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

તે સમયે વેદ અને જૈન એ બન્ને પ્રાચીન હતા; અને બૌદ્ધ-દર્શન અર્વાચીન હતું. એક સ્થળે ડૉ. હર્મન જેકોબી આચારાંગ સૂત્રની પ્રસ્તાવનામાં લખે છે કેઃ—

"It is now admitted by all that Nataputta (Gnatriputra), who is commonly called Mahavira or Vardhamana, was a contemporary of Buddha; and that the Niganthas (Nirgranths) now better known under the name of Jains or Arhatas, already existed as an important sect at the time when the Buddhist Church was being founded."

"શ્રમણ ભગવંત મહાવીર પ્રભુને નામે ઓળખાતા જ્ઞાતપુત્ર-વર્ધમાન સ્વામી, જે વખતે બુદ્ધ વિચરતા હતા તે વખતેજ, તેમના સમકાલીન તરીકે વિદ્યમાન હતા, અને જે વખતે બૌદ્ધ ધર્મ હજી સ્થપાતો હતો તે વખતે જૈનો અથવા આર્હતના નામે ઓળખાતા

---

*આ વખતે પ્રકુદ્ધ કાત્યાયન, સંજય વેલઠ્ઠીપુત્ત, અજિત કેશકંબલી વગેરે વગેરે હતાજ પરંતુ તેની ગણના મતસંસ્થાપકોમાં થતી.

નિર્ગ્રંથો એક અગત્યના પંથ તરીકે ક્યારનાએ વિચરી રહ્યા હતા. એ હવે સર્વમાન્ય થઇ ચૂક્યું છે."

આ પરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો કે જે પ્રથમ બૌદ્ધ ધર્મ કરતાં જૈન ધર્મને અર્વાચીન ગણતા, તેઓ હવે પુષ્ટ પ્રમાણ મળતાં તેની પ્રાચીનતા બરાબર સ્વીકારી શક્યા છે. પ્રથમ ડૉ. બેબર, ડૉ. લેસન વગેરે કેટલાક વિદ્વાનોએ તેમ *શી* રીતે માની લીધું હશે ? તેમ કોઇને શંકા થાય તેનું સમાધાન ડૉ. હર્મન જેકોબી જૈનસૂત્રોની પ્રસ્તાવનામાં કરે છે કે:—

પ્રો. લેસન બન્ને ધર્મની એકતા માને છે. તેનાં ચાર કારણો નીચે દર્શાવ્યાં છે.

(૧) ભાષાદષ્ટિઃ—બુદ્ધનું બધું મૌલિક સાહિત્ય પાલિભાષામાં છે, ત્યારે ભગવાન મહાવીરનું સાહિત્ય અર્ધ માગધી ભાષામાં છે. આ બન્ને સાહિત્યમાં બહોળે અંશે ભાષાની સમાનતા તેમને લાગી.

(૨) કેટલાક પારિભાષિક શબ્દોની સમાનતા :—જેમકેઃ—જિન, અર્હત, સર્વજ્ઞ, સિદ્ધ, બુદ્ધ, સંબુદ્ધ, પરિનિવૃત્ત, મુક્ત વગેરે સમાન હોવાથી.

(૩) ગત તીર્થંકરોની સમવર્તી ગુણપૂજાઃ—

(૪) અહિંસા વગેરે કેટલાક સિદ્ધાંતોની સ્થૂળ સમાનતાઃ—

પરંતુ આ ચારેની પૃથક્તા જૈન સૂત્રની પ્રસ્તાવનામાં ડૉ. હર્મન જેકોબીએ કરી વેદ તથા બૌદ્ધધર્મના સિદ્ધાંતો કરતાં જૈનધર્મના ઘણા સિદ્ધાંતો સાવ ભિન્ન અને તે બન્ને કરતાં ઘણી વિશેષતાઓ દર્શાવતા તેણે સચોટ પ્રમાણપૂર્વક પુરવાર કર્યા છે.

જૈનધર્મનો પ્રચાર

આ સ્થળે એક સંદેહ થશે કે જૈનધર્મના વિશ્વવ્યાપી સિદ્ધાંતો હોવા છતાં તેનો પ્રચાર હિંદ સિવાય ઇતર દેશોમાં બૌદ્ધધર્મના પ્રચારની જેમ કેમ થવા ન પામ્યો ? તેનાં ઘણાં કારણો છે.

તેમાંનાં આ પણ હોઇ શકે:—(૧) ભગવાન મહાવીરે ભગવાન પાર્શ્વનાથની પરંપરા કરતાં ઘણાં કડક વિધિવિધાનો સ્થાપ્યાં હતાં અને તેથી જૈનધર્મનો મુખ્ય પ્રચારક શ્રમણ વર્ગ હિંદ બહાર જઇ શક્યો ન હતો. અને (૨) પ્રચાર કરવા કરતાં ધર્મની નક્કરતા પર તે વખતની જૈન સંસ્કૃતિનું વિશેષ લક્ષ્ય હતું જોઇએ.

આટલું પ્રસંગોચિત કહ્યા પછી ઉત્તરાધ્યયનની વિશેષતા પર આવીએ.

જૈનધર્મના વિશિષ્ટ સિદ્ધાંતો

(૧) **આત્માનું નિત્યત્વ:**—આત્માને પારણામી નિત્ય માનવો, અર્થાત્ એકાંત કૂટસ્થ-નિત્ય કે કેવળ અનિત્ય નહિ.

આત્મા એ અખંડ નિત્ય હોવા છતાં કર્મવશાત્ તેનું પરિણમન થાય છે. કહ્યું છે કે:—

नो इंदियगेज्झो अमुत्तभावा ।
अमुत्तभावा वि अ होइ निच्चो ।
अज्झत्थहेउं निययस्स बंधा ।
संसारहेउं च वयंति बंधं ॥

આત્મા અમૂર્ત હોવાથી બહિરિન્દ્રિયોથી પ્રત્યક્ષ થઈ શકતો નથી. વળી તે અમૂર્ત હોવાથી નિત્ય છે, પરંતુ આમ હોવા છતાં અજ્ઞાનવશાત્ તે કર્મબંધનેથી બંધાયેલો છે, અને બંધન એજ આ સંસારનો હેતુ છે.

સાંખ્યદર્શન તેને કૂટસ્થ નિત્ય માને છે જ્યારે બૌદ્ધદર્શન એકાંત અનિત્ય માને છે. આ બન્ને સિદ્ધાંતો વિચારતાં અપૂર્ણ ભાસશે. કારણ કે જો એકાંત કૂટસ્થ નિત્ય હોય તો તેનું પરિણમન થઇ શકે નહિ. પરિણમન ન હોય તો બંધન પણ ન હોય અને બંધન ન હોય તો મુક્તિ, નિર્વાણ કે મોક્ષનો પ્રયત્ન પણ હોઈ શકે નહિ.

જ્યારે આપણને તો ક્ષણે ક્ષણે દુઃખનું સંવેદન થાય છે, શરીરના સારા માઠા દરેક પ્રસંગે આત્મા શુભાશુભ ભાવો અનુભવે છે. તેથી સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવે છે કે આત્મા પોતે નિત્ય હોવા છતાં કર્મબંધનથી બંધાયેલો છે.

વળી જો આત્મા કેવળ અનિત્ય હોય તો પાપ, પુણ્ય, સુખ, દુઃખ એ કંઇ સંભવેજ નહિ. વળી જે આત્મા કર્મબંધન કરે તેજ નાશ પામે તો પછી તે કર્મનું પરિણામ પણ કોણ ભોગવે ? એમ પરસ્પર અસંબદ્ધતા જણાય છે. આથીજ જૈનદર્શન તેને પરિણામી નિત્ય માને છે.

(૨) **વિશ્વનું અનાદિત્વ:** આ જગત ઇશ્વરે બનાવ્યું નથી. આખું વિશ્વ અનાદિ છે.

કેટલાંક દર્શનો માને છે કે દરેક કાર્યનું કંઇક ને કંઇક કારણ હોયજ છે. જેમકે:--ઘડા રૂપ કાર્યનો કરનાર કુંભાર તેમ નાના મોટા દરેક કાર્યનો કર્તા કે પ્રેરક કોઇને કોઇ અવશ્ય છે. તેજ રીતે આ જગતનો કર્તા પણ કોઈને કોઈ હોવોજ જોઇએ, અને તેનેજ તે ઇશ્વર કિંવા કોઈ શક્તિરૂપ કલ્પે છે.

આમ સ્વીકારતાં નીચેના પ્રશ્નો ઉદ્‌ભવે છે.

(૧ જો બધા કાર્યનો સંચાલક ઈશ્વર માનીએ તો જીવોને સુખદુઃખ આપવામાં તેની સારી માઠી અસર અને ઇચ્છાનું આરોપણ થાય છે; કારણ કે જગતમાં એવો નિયમ છે કે ઇચ્છા વિના પ્રવૃત્તિ થઈ શકે નહિ અને એવી ઇચ્છા થવી તેને રાગ અને દ્વેષ કહેવાય છે. જે આત્મા રાગ અને દ્વેષથી કલુષિત હોય તે ઈશ્વર કે સર્વજ્ઞ શી રીતે હોઇ શકે ?

(૨) તેવી કોઈ શક્તિ હોય તો વળી તે શક્તિનું ભાજન કે તેનો સ્વામી તેથી અતિરિક્ત કોઇ સ્વીકારવોજ પડે અને તે સ્વીકારવા જતાં તો પાછો તેનો તે આરોપ લાગુ પડે.

(૩) જો કર્તા અન્ય હોય તોજ ફળ દેવાની સત્તા બીજાની હોઇ શકે.

(૪) ઈશ્વર કે તેવી શક્તિપર આધાર રાખવામાં પુરુષાર્થને જરાપણ અવકાશ રહેતો નથી, અને જો પુરુષાર્થ નથી તો જીવન પણ વ્યર્થ છે, અને જીવન વ્યર્થ હોય તો જગતનો પણ હેતુ રહેતો નથી. આથીજ જૈનદર્શન કહે છે કેઃ—

"अप्पा कत्ता विकत्ता य सुहाण य दुहाण य"

આત્મા પોતેજ કર્મનો કર્તા અને સુખ–દુઃખનો ભોક્તા છે. બીજો કરે ને તમે ભોગવો કે તમે કરો ને બીજો ભોગવે તે સુઘટિત નથી, અને તેથીજ આ વિશ્વ ઈશ્વરે કે કોઈએ બનાવ્યું નથી કે તેનો પ્રેરક પણ નથી, કારણ કે રાગદ્વેષથી રહિત થયેલા સિદ્ધ આત્માને સંસારનો સંબંધ રહેવા પામતો નથી.

(૩) **આત્મસંગ્રામઃ** આખા સંસારમાં એક નાનાથી માંડીને મોટા જંતુ સુધી પરસ્પર એક બીજાને ભોગે જીવતા હોય છે. અને એમ સ્વાર્થનાં પારસ્પરિક દ્વંદ્વયુદ્ધો ભિન્ન ભિન્ન ક્ષેત્રમાં ભિન્ન ભિન્ન રીતે પ્રવર્તી રહ્યાં છે.

જૈનદર્શન કહે છે કે "બહારના બધા સંગ્રામોથી વિરમો. તમારૂં કલ્યાણ, તમારૂં હિત, તમારૂં સાધ્ય એ બધું તમારામાં છે. તમો જે બહાર શોધી રહ્યા છો તે સાવ મિથ્યા વસ્તુ છે. પોતાના કોઈપણ સુખ માટે બીજા સાથેના અત્યાચાર, હિંસા કે યુદ્ધ એ બધાં નકામાં છે." કહ્યું છે કેઃ—

अप्पाणमेव जुज्झाहि किंते जुज्झेण बज्झओ।
अप्पाणमेव अप्पाणं; जइत्ता सुह मेहए ॥१॥

વળી **वरं मे अप्पा दंतो संजमेण तवेण य।**
माहं परेहिं दम्मंतो बंधणेहिं वहेहिं य ॥२॥

(૧) બહારના યુદ્ધથી શું વળવાનું છે? માટે આંતરિક યુદ્ધ કરો. આત્માના સંગ્રામથીજ સુખ પામી શકશો.

(૧) બહારના વધ કે બંધનથી દમવા કે દમાવા કરતાં સંયમ અને તપથી પોતાનું આત્મદમન કરવું તેજ ઉત્તમ છે.

(૪) કર્મના અચળ કાયદાથી પુનર્જન્મનો સ્વીકાર: જડ, માયા કે કર્મથી સંડોવાયેલું ચૈતન્ય જે જે જાતની ક્રિયા કરે છે તેનું ફળ તેને પોતાનેજ ભોગવવું પડે છે. જૈનદર્શન કહે છે કે:—

"**कडाण कम्माण न मोक्खअत्थि** કરેલાં કર્મને ભોગવી લીધા વિના કર્મથી છૂટી શકાતું નથી."

કર્મનો કાયદોજ એવો છે કે જ્યાં સુધી તેનું બીજ બળી ન જાય ત્યાંસુધી શુભ કે અશુભરૂપે પરંપરાગત પરિણમન થતું રહેવાનું, અને જ્યાંસુધી કર્મથી સંબંધ રહે ત્યાંસુધી તે જીવાત્માનાં ભિન્ન ભિન્ન સ્થાને યોજાવાનાં નિમિત્ત બનવાનાં અને પુનરાગમન થતુંજ રહેવાનું.

મુમુક્ષુ અને તત્ત્વજ્ઞાનના જિજ્ઞાસુએ જે ચાર વસ્તુઓ જ્ઞાતવ્ય છે તેજ આ છે: આત્માની ઓળખાણ, વિશ્વનું કારણ, જન્મ–જન્માંતરનું કારણ અને તેનું નિવારણ. આ વસ્તુઓનું જ્ઞાન જો યથાર્થ રીતે થાય તો તેને પોતાના ઐહિક જન્મની સફળતાનાં સાધનો ઉપલબ્ધ થાય છે, જો કે એ સાધનોનો ઉપયોગ કરી જન્મનું સાર્થક્ય કરવામાં તે ઉદ્યુક્ત થાય કે નહિ એ કેવળ જૂદોજ પ્રશ્ન છે. પરંતુ દુનિયાના દરેક મહાન ધર્મસંસ્થાપકો અને તત્ત્વવેત્તાઓએ આ મુખ્ય વસ્તુઓને દૃષ્ટિ સમીપેજ રાખીને પૃથક્ પૃથક્ સિદ્ધાન્તો ઘટાવ્યા છે તથા મુમુક્ષુઓ પ્રતિ વિવિધ પ્રકારનાં કર્તવ્ય કર્મ પ્રબોધ્યાં છે.

ભગવાન મહાવીરના કાળમાં વેદધર્મ પ્રચલિત હતો, જો કે તેનાં વિધિવિધાનોમાં ખૂબ સંકરતા પ્રસરી ગઇ હતી; પરન્તુ એ ધર્મના પ્રચારકો તથા તત્ત્વસંશોધકોની દૃષ્ટિ પણ ઉપર કહી તે ચાર વસ્તુઓ પ્રતિજ હતી. એક સ્મૃતિનાં આ વાક્યો છે: **किं कारणं ब्रह्म । कुतः स्म जाता जीवामः केन क्व च संप्रतिष्ठिताः। केन सुखेतरेषु वर्तामह इति ॥** અર્થાત્–(૧) શું આ વિશ્વનું કારણ બ્રહ્મ છે? (૨) આપણે ક્યાંથી ઉત્પન્ન થયા, શાથી જીવીએ છીએ અને ક્યાં રહ્યા છીએ તથા (૩) શાથી સુખ–દુઃખમાં વર્તીએ છીએ? આ ત્રણે આત્મક સ્મૃતિવાક્યોમાં વિશ્વનું કારણ,

આત્માની ઓળખાણ, પૂર્વજન્મ – વર્તમાન જન્મ – પુર્નજન્મનું કારણ અને તેના નિવારણ માટે સુખ–દુઃખના કારણનાં સંશોધન દ્વારા કર્તવ્ય કર્મનું વિધાનઃ એ ચારે પ્રશ્નો સમાવિષ્ટ થાય છે. વેદધર્મે આ ચારે પ્રશ્નોનું નિરાકરણ કેવી રીતે કર્યું છે અને તેમાં કઈ વિશેષતા–ન્યૂનતા છે એ વિચાર અત્ર વિસ્તારથી કરવો યોગ્ય નથી, તે વિચાર તો ઇતર મહાત્માઓ ની સાથે જૈન મહાત્માઓએ પણ સૂત્ર ગ્રંથોમાં સારી પેઠે કરેલો છે.

મહાવીરના સમકાલીન બુદ્ધ પણ આજ શ્રેણીને સ્વીકારી મુમુક્ષુ ધર્મનું વિધાન કર્યું છે. જેવી રીતે તત્ત્વ વિચારણાની દૃષ્ટિએ જૈન ધર્મ અને વેદ ધર્મનાં મતભેદ છે તેવીજ રીતે બુદ્ધના નિર્ણયો તથા વિધાનોમાં પણ મતભેદ છે; પરન્તુ તત્ત્વ શ્રેણીનું સામ્યજ અત્ર વક્તવ્ય છે. બ્રહ્મ, આત્મા, પૂર્વજન્મ–પુનર્જન્મ અને તેની કારણ નિવારણની વિચારણા એટલે ઇહલોકનું કર્તવ્ય કર્મ એ બુદ્ધના તત્ત્વ દર્શનની શ્રેણી છે. (૧–૨) બુદ્ધ; બ્રહ્મ તથા આત્માના અસ્તિત્વને માન્ય રાખવા ના કહે છે એટલે વિશ્વને અનાદિ તથા આત્માને અવાસ્તવિક માને છે, પરન્તુ (૩) કર્મ વિપાકથી નામ રૂપાત્મક દેહને નાશવંત જગતમાં પુનઃ પુનઃ જન્મ લેવો પડે છે એમ સ્વીકારે છે; અને (૪) એ જન્મના ફેરાનું કારણ સમજી લઇને તે કારણ જે વડે નાબુદ થાય તેવો માર્ગ સ્વીકારવાનું પણ વિધાન કરે છે.

આજ ચારે વસ્તુઓનું નિરાકરણ ભગવાન મહાવીર ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં જે પદ્ધતિએ કરે છે અને જે નવનીત કાઢી આપે છે તે આ ઉપોદ્ઘાતના પૂર્વાર્ધમાં આ સૂત્રમાંનાંજ પ્રમાણો આપીને જે નિષ્કર્ષ કાઢી બતાવ્યો છે તે ઉપરથી જોઇ શકાશે. ભારતના પ્રાચીન તત્ત્વજ્ઞાનની ઉપર્યુક્ત ત્રણ મુખ્ય શાખાઓમાંની જૈનધર્મની મુખ્ય શાખા પ્રમુખ તત્ત્વો વિષે શો નિર્ણય આપે છે તે જાણવાના જિજ્ઞાસુ જૈનો તથા જૈનેતરોને સંતોષવાના હેતુપૂર્વક આ સૂત્રની સૌથી પહેલી પસંદગી અને પ્રસિદ્ધીકરણ કરવામાં આવ્યાં છે.

અનુવાદક.

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર

ની

ઓળખાણ

જૈનના ધાર્મિક ગ્રંથોમાં ઉત્તરાધ્યયનનું સ્થાન અનોખું છે. ઉત્તરાધ્યયન, આવશ્યક, દશવૈકાલિક અને પિણ્ડનિર્યુક્તિ આ ચાર સૂત્રગ્રંથોને જૈનો મૂળસૂત્રરૂપ સામાન્ય સંજ્ઞાથી ઓળખે છે. મૂળ સૂત્રો શામાટે કહેવાયાં તે પણ જાણવા જેવું છે. શાર્પેન્ટીયર નામના જર્મન વિદ્વાન એક કલ્પના કરે છે કે આ ગ્રંથોને આવું નામ મળવાનું કારણ એજ કે એ ગ્રંથો " Mahāvirā's own words" (Utt. Su. Introd. P. 32) અર્થાત્ મહાવીરસ્વામીના પોતાનાજ શબ્દો તેમાં ગ્રથિત થયેલા છે. તેમનું આ વિધાન દશવૈકાલિકને દેખીતી રીતે લાગુ પડી શકતું નથી એમ કહી મૂળ-સૂત્રનો બીજોજ અર્થ Dr. Schubring (ડો. શુબ્રિંગ) કરેછે. તેઓ કહે છે કે " સાધુ તરીકેના જીવનની શરૂઆતમાં જે યમનિય-માદિ આવશ્યક છે, તેનો આ ગ્રંથોમાં ઉપદેશ હોઈ આ ગ્રંથોને મૂળસૂત્રો કહેવામાં આવ્યાં હોય " (Work Plahaviras, P, I.). Prof. Guerinot (પ્રો. ગેરીનો) નું માનવું એમ છે કે આ ગ્રંથો " Traite's Originaux,* " અર્થાત્ અસલ ગ્રંથો છે, જેના ઉપર અનેક ટીકાઓ, નિર્યુક્તિઓ થઇ છે. ટીકા ગ્રંથનો અભ્યાસ કરતાં આપણે પણ જે ગ્રંથ ઉપર ટીકા કરવી હોય તે ગ્રંથને "મૂળ" ગ્રંથ કહીએ છીએ. વળી જૈન ધાર્મિક ગ્રંથોમાં આ ગ્રંથો ઉપર સૌથી વધારે ટીકા ગ્રંથો છે; આ કારણોથી આ ગ્રંથોને ટીકાઓની અપેક્ષાએ મૂળ ગ્રંથો અથવા " મૂળસૂત્ર " કહેવાની પ્રથા પડી હશે એમ કલ્પી શકાય છે.

---

* La Religion Djaina, P. 79.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રને પોતાની સંજ્ઞા શારીતે મળી તે માટે પણ સહેજ મતભેદ પ્રવર્તે છે. Leumann (લ્યુમન) એને "Later readings" અથવા પાછળથી રચાયલા ગ્રંથો માને છે, અને તેના સમર્થનમાં જણાવે છે કે આ ગ્રંથ અંગગ્રંથોની અપેક્ષાએ પાછળથી રચાયેલ હોઇ એને "ઉત્તર" એટલે પાછળનો ગ્રંથ કહ્યો છે. પરંતુ ઉત્તરાધ્યયન ઉપરના ટીકા ગ્રંથોમાંથી આપણને જાણવાનું મળે છે કે મહાવીરસ્વામીએ તેમના છેલ્લા ચોમાસામાં છત્રીસ અણપૂછ્યા પ્રશ્નોના "ઉત્તર" અર્થાત્ જવાબો આપેલા જે જવાબો આ ગ્રંથના રૂપમાં સંગ્રહીત છે. આ માહિતિ સત્ય-માનવાને આપણી પાસે સબળ પ્રમાણો છે, અને 'ઉત્તર' શબ્દનો અર્થ તેમાં પૂર્તિ કરે છે, જેથી એ મત વધારે વજનદાર ગણવામાં કશો વાંધો જણાતો નથી.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની નીચે પ્રમાણે આવૃત્તિઓ સુપ્રસિદ્ધ છે:-

૧. Charpentier ની આવૃતિ, ઉપોદ્ઘાત, ટીકા, ટિપ્પણ સાથે. (૧૯૨૨). (આ આવૃત્તિ સારામાં સારી છે).

Archives d' Eludes Orientales માળાનો ૧૮ મો મણકો.

૨. જૈનપુસ્તકોદ્ધાર માળાના મણકા નં. ૩૩, ૩૬, ૪૧.

૩. ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર, વિજયધર્મસૂરિજીના શિષ્ય મુનિશ્રી જયન્તવિજયજી (આગ્રા, ૧૯૨૩–૨૭, ૩ ભાગમાં).

આ ગ્રન્થમાં ખરતર ગચ્છના ઉપાધ્યાય કમલસંયમની ટીકા પણ છે.

૪. અંગ્રેજી ભાષાન્તર. Jacobi, Sacrad Books of the East માળાનો ૪૫ મો મણકો.

૫. શિવાય ભાવનગર, લીંબડી વગેરે સ્થાનોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ આવૃત્તિઓ છે.

તે બધાં પૈકી આ ગુજરાતી અનુવાદ સૌથી ઉત્કૃષ્ટ છે. ટિપ્પણ, નોંધ અને વાક્યાર્થપ્રધાન ભાષાન્તર પદ્ધતિ એ આ આવૃત્તિની ઉપયોગિતામાં અને મૌલિકતામાં વધારો કરે છે; ભાષાની સરળતા આ આવૃત્તિને લોકભોગ્ય બનાવે છે.

આ ગ્રંથને ૩૬ અધ્યયનો છે, એ પદ્યમાં લખાયેલો છે, અને તેમાં યમનિયમોનું મુખ્યત્વે કરીને નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. શિખામણના રૂપમાં સૂત્રાત્મક શિક્ષાવાક્યો, યતિઓને તિતિક્ષા તરફ દોરનાર પ્રેરણાશીલ ભાવભર્યાં કથનો અને જન્મ, ધર્મશિક્ષા, શ્રદ્ધા તથા સંયમરૂપ લાભચતુષ્ટયનો મોક્ષપ્રાપ્તિમાં ઉપયોગ, ખરા સાધુ અને ખોટા સાધુ વચ્ચેનો ભેદ વગેરે વગેરે વિષયો વિશદતાથી નિરૂપ્યાં છે. શિવાય નાનાં પણ સુંદર ઉદાહરણો વિષયને સરળ કરવાને મૂકેલાં ઠેકાણે ઠેકાણે જોવામાં આવે છે. ચોરનું ઉદાહરણ, રથ હાંકનારનું ઉદાહરણ (અધ્ય. ૬, શ્લો. ૩), ત્રણ વેપારીની વાત (અધ્યયન ૭ મું શ્લો. ૧૪–૧૬), વગેરે ટુચકાઓ કુન્દનમાં ગોઠવેલા હીરાની માફક ચળકી રહે છે. **नमिनाथ स्वामी** ની વાર્તા અહીં પહેલીજ વખત કહેવામાં આવે છે. આ શિવાય સંવાદો એ આ ગ્રંથની વિશેષતા છે નમિનાથનો સંવાદ આપણને બુદ્ધગ્રન્થ સુત્તનિપાતમાંની પ્રત્યેક બુદ્ધની વાર્તાને યાદ કરાવે છે. હરિકેશ અને બ્રાહ્મણનો સંવાદ ધાર્મિક ક્રિયા અને ધાર્મિક વૃત્તિના બલાબલનો ખ્યાલ આપે છે; પુરોહિત અને તેના પુત્રોનો સંવાદ સાધુ જીવન કરતાં ગૃહસ્થ જીવન કેટલે અંશે ન્યૂન છે તે પ્રતિપાદન કરે છે. આ સંવાદ મહાભારત તેમજ બૌદ્ધ જાતકમાં પણ અમુક ફેરફાર સાથે જોવામાં આવે છે, એ પુરવાર કરે છે કે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના કેટલા જૂના ભાગોમાંનો એ એક છે, આ ગ્રન્થનું આઠમું અધ્યયન કાપિલીય (સં. **कापिलीयम्** અર્થાત્ ×કપિલનું) કહેવાય છે, અને શાન્તિસૂરિની ટીકામાં કાશ્યપસુત

× સાંખ્યશાસ્ત્રના પ્રવર્તક કપિલને આ કપિલ સાથે કશો સંબંધ નથી.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રને પોતાની સંજ્ઞા શારીતે મળી તે માટે પણ જુદો જુદો મતભેદ પ્રવર્તે છે. Lcumann (લ્યુમન) એને "Later readings" અથવા પાછળથી રચાયેલા ગ્રંથો માને છે, અને તેના સમર્થનમાં જણાવે છે કે આ ગ્રંથ અંગગ્રંથોની અપેક્ષાએ પાછળથી રચાયેલ હોઇ એને "ઉત્તર" એટલે પાછળનો ગ્રંથ કહ્યો છે. પરંતુ ઉત્તરાધ્યયન ઉપરના ટીકા ગ્રંથોમાંથી આપણને જાણવાનું મળે છે કે મહાવીરસ્વામીએ તેમના છેલ્લા ચોમાસામાં છત્રીસ અણપૂછ્યા પ્રશ્નોના "ઉત્તર" અર્થાત્ જવાબો આપેલા જે જવાબો આ ગ્રંથના રૂપમાં સંગ્રહીત છે. આ માહિતિ સત્ય-માનવાને આપણી પાસે સબળ પ્રમાણો છે, અને 'ઉત્તર' શબ્દનો અર્થ તેમાં પૂર્તિ કરે છે, જેથી એ મત વધારે વજનદાર ગણવામાં કશો વાંધો જણાતો નથી.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની નીચે પ્રમાણે આવૃત્તિઓ સુપ્રસિદ્ધ છે:-

૧. Charpentier ની આવૃત્તિ, ઉપોદ્ઘાત, ટીકા, ટિપ્પણ સાથે. (૧૯૨૨). (આ આવૃત્તિ સારામાં સારી છે).

Archives d' Eludes Orientales માળાનો ૧૮ મો મણકો.

૨. જૈનપુસ્તકોદ્ધાર માળાના મણકા નં. ૩૩, ૩૬, ૪૧.

૩. ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર, વિજયધર્મસૂરિજીના શિષ્ય મુનિશ્રી જયન્તવિજયજી (આગ્રા, ૧૯૨૩–૨૭, ૩ ભાગમાં).

આ ગ્રન્થમાં ખરતર ગચ્છના ઉપાધ્યાય કમલસંયમની ટીકા પણ છે.

૪. અંગ્રેજી ભાષાન્તર. Jacobi, Sacrad Books of the East માળાનો ૪૫ મો મણકો.

૫. શિવાય ભાવનગર, લીંબડી વગેરે સ્થાનોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ આવૃત્તિઓ છે.

તે બધાં પૈકી આ ગુજરાતી અનુવાદ સૌથી ઉત્કૃષ્ટ છે. ટિપ્પણ, નોંધ અને વાક્યાર્થપ્રધાન ભાષાન્તર પદ્ધતિ એ આ આવૃત્તિની ઉપયોગિતામાં અને મૌલિકતામાં વધારો કરે છે; ભાષાની સરળતા આ આવૃત્તિને લોકભોગ્ય બનાવે છે.

આ ગ્રંથને ૩૬ અધ્યયનો છે, એ પદ્યમાં લખાયેલો છે, અને તેમાં યમનિયમોનું મુખ્યત્વે કરીને નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. શિખામણના રૂપમાં સૂત્રાત્મક શિક્ષાવાક્યો, યતિઓને તિતિક્ષા તરફ દોરનાર પ્રેરણાશીલ ભાવભર્યાં કથનો અને જન્મ, ધર્મશિક્ષા, શ્રદ્ધા તથા સંયમરૂપ લાભચતુષ્ટયનો મોક્ષપ્રાપ્તિમાં ઉપયોગ, ખરા સાધુ અને ખોટા સાધુ વચ્ચેનો ભેદ વગેરે વગેરે વિષયો વિશદતાથી નિરૂપ્યાં છે. શિવાય નાનાં પણ સુંદર ઉદાહરણો વિષયને સરળ કરવાને મૂકેલાં ઠેકાણે ઠેકાણે જોવામાં આવે છે. ચોરનું ઉદાહરણ, રથ હાંકનારનું ઉદાહરણ (અધ્ય. ૬, શ્લો. ૩), ત્રણ વેપારીની વાત (અધ્યયન ૭ મું શ્લો. ૧૪–૧૬), વગેરે ટુચકાઓ કુન્દનમાં ગોઠવેલા હીરાની માફક ચળકી રહે છે. **नमिनाथ स्वामी** ની વાર્તા અહીં પહેલીજ વખત કહેવામાં આવે છે. આ શિવાય સંવાદો એ આ ગ્રંથની વિશેષતા છે નમિનાથનો સંવાદ આપણને બુદ્ધગ્રન્થ સુત્તનિપાતમાંની પ્રત્યેક બુદ્ધની વાર્તાને યાદ કરાવે છે. હરિકેશ અને બ્રાહ્મણનો સંવાદ ધાર્મિક ક્રિયા અને ધાર્મિક વૃત્તિના બલાબલનો ખ્યાલ આપે છે; પુરોહિત અને તેના પુત્રોનો સંવાદ સાધુ જીવન કરતાં ગૃહસ્થ જીવન કેટલે અંશે ન્યૂન છે તે પ્રતિપાદન કરે છે. આ સંવાદ મહાભારત તેમજ બૌદ્ધ જાતકમાં પણ અમુક ફેરફાર સાથે જોવામાં આવે છે, એ પુરવાર કરે છે કે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના કેટલા જૂના ભાગોમાંનો એ એક છે, આ ગ્રન્થનું આઠમું અધ્યયન કાપિલીય (સં. **कापिलीयम्** અર્થાત્ ×કપિલનું) કહેવાય છે, અને શાન્તિસૂરિની ટીકામાં કાશ્યપસુત

× સાંખ્યશાસ્ત્રના પ્રવર્તક કપિલને આ કપિલ સાથે કશો સંબંધ નથી.

કપિલની વાર્તા પણ આપવામાં આવી છે જે બ્રાહ્મણ ગ્રન્થોમાંના કપિલના ઇતિહાસને ઘણે અંશે મળતી આવે છે. બાવીસમાં અધ્યયનમાં શ્રીકૃષ્ણની વાર્તા છે તે પણ અનેક દૃષ્ટિએ આકર્ષક છે. પરંતુ જૈનધર્મના ઇતિહાસ માટે ઉપયોગી વસ્તુ તો ૨૩ મા અધ્યયનમાં છે, પાર્શ્વનાથ અને મહાવીરના શિષ્યોના સંવાદનો એ પ્રસંગ છે, અને તે સંવાદમાંથી મૂળ પાર્શ્વપ્રવૃત્ત જૈન કેવો હતો અને મહાવીરે તેમાં શા શા સુધારા કર્યા તેનો કંઇક અંશે તેમાંથી ખ્યાલ આવે છે. ઉત્તરાધ્યયન (અ. ૨૫)નું વસ્તુ **धम्मपद (उदान १)** ની સાથે મળતું આવે છે. ખરો બ્રાહ્મણ કોને કહેવો એ વસ્તુ ઉપર આ અધ્યયનમાં કેટલાંક સુંદર સૂત્રો મૂકેલાં છે. આ પ્રમાણે આ ગ્રંથની વસ્તુ છે.

ઉપર જણાવી ગયા પ્રમાણે આ ગ્રંથ ઉપર ઘણી ટીકાઓ થઇ છે, અને જૂનામાં જૂની ટીકાઓ પણ આ મૂળસૂત્રો ઉપરજ મળી આવે છે, આમ હોવાથી ઉત્તરાધ્યયની ટીકાઓ વિશે થોડો ઉલ્લેખ બાકી રહી જવો ન જોઇએ.

સૌથી જૂની ટીકા ભદ્રબાહુની છે, જે નિજ્જુત્તિ (**सं. निर्युक्ति**) ને નામે ઓળખાય છે. આ ટીકા બધી ટીકાઓ કરતાં ઉપયોગી ગણાય છે કારણ કે તેમાં જૈન ધર્મ વિશે જૂની માહિતિ ખૂબ મળી આવે છે. પછીની ટીકાઓ દશમા શતકમાં લખવામાં આવેલી; તેમાં શાન્તિસૂરિનો ભાવવિજય અને દેવેન્દ્રગણિની (સન ૧૦૭૩) ટીકા મુખ્ય ગણાય છે. આ બન્ને વ્યક્તિઓ જૈનશાસનના અલંકારરૂપ અને પ્રખર વિદ્વાનો હતા તેથી તેની ટીકાઓમાં ઠેકાણે ઠેકાણે શાસ્ત્રાર્થ અને ખંડન-મંડનની ઝલક જોવામાં આવે છે.

ભાષા શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ તપાસતાં ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની ભાષા ઘણીજ જૂની છે; અને જૈનઆગમમાં જે ગ્રંથોમાં સૌથી જૂની

મળ્યા સંગ્રહીત થઇ છે તે પૈકી આ ગ્રંથ પણ એક છે, જૈન શાસનમાં સૌથી જૂની ભાષા આયારાંગ (सं. आयाराङ्ग) માં છે; ત્યારપછી જૂની સૂયગડાંગ (सं. सूत्रकृदङ्ग) માં છે, અને ત્રીજેજસ્થાને ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર આવે છે. એમ ભાષા શાસ્ત્રીઓ માને છે.

આ પ્રમાણે ઉત્તરાધ્યયનની સમાલોચના સ્થૂળ જિહ્વાથી કરવાનો ઉપરનો પ્રયત્ન છે; વિદ્વાનો તેમાં સ્ખલનો જુએ તો ક્ષમા આપે, એજ અભ્યર્થના.

અં. બે. દવે; એમ. એ., બી. ટી.,
પી એચ. ડી. [લંડન]
પ્રોફેસર, ગૂજરાત કોલેજ, અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

વિનયશ્રુત.

૧

વિનયનો અર્થ અહીં અર્પણતા છે. જૈનદર્શનના સિદ્ધાંત પ્રમાણે પરમાત્મા પ્રત્યે અર્પણતા બજાવવાની હોય છે ત્યારે તે ભક્તિ કહેવાય છે. પરંતુ જ્યારે તે ગુરુજન તરફ બજાવવાની હોય છે ત્યારે તે સ્વધર્મ કે સ્વકર્તવ્ય તરીકે જણાય છે. આ અધ્યયનમાં ગુરુને ઉદ્દેશી, શિષ્ય અને ગુરુના પારસ્પરિક ધર્મો બતાવેલા છે.

અર્પણતાથી અહંકારનો લય થાય છે. અહંકારના નાશ થયા વિના આત્મશોધન થઇ શકતું નથી. અને આત્મશોધનના માર્ગ વિના શાંતિ કે સુખ નથી. સૌ કોઇ જિજ્ઞાસુને અવલંબન (સત્સંગ)ની આવશ્યકતા હોયજ છે.

ભગવાન બોલ્યા:—

[૧] સંયોગથી વિશેષે કરીને મુકાયેલા અને ઘરબારના બંધનથી છૂટેલા ભિક્ષુના વિનયને પ્રકટ કરીશ. તમે ક્રમપૂર્વક મને સાંભળો.

નોંધ—સંયોગ એટલે આસક્તિ. આસક્તિ છૂટે ત્યારેજ જિજ્ઞાસા જાગે. જિજ્ઞાસા જાગે એટલે ઘરબારનું મમત્વ ટળી જાય. આવી ભાવના શું આપણે જીવનમાં નથી અનુભવતા ?

[૨] જે આજ્ઞાને પાળનાર, ગુરુની નિકટ રહેનાર અને ઇંગિત તથા આકાર (મનોભાવ તથા મુખાદિના આકાર)ને જાણનાર હોય તે વિનીત કહેવાય છે.

નોંધઃ—આજ્ઞાપાલન, પ્રીતિ અને વિચક્ષણતા. આ ત્રણે ગુણો અર્પણતામાં હોવા જોઇએ. નિકટનો અર્થ પાસે રહેવું તેટલોજ નથી પણ હૃદયમાં સ્થાન જમાવવું તે છે.

[૩] આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરનાર, ગુરુજનોનાં હૃદયથી દૂર રહેનાર, શત્રુસમાન (વિરોધી) અને અવિવેકી પુરુષ અવિનીત કહેવાય છે.

[૪] જેમ સડેલી કુતરી સર્વસ્થળેથી અપમાન પામે છે એમ શત્રુ જેવો, વાચાળ અને દુરાચારી (સ્વચ્છંદી) સર્વસ્થળેથી તિરસ્કાર પામે છે.

[૫] ભૂંડ સુંદર અનાજના કુંડાંને છોડીને વિષ્ટાને ખાવું પસંદ કરે છે. તેમ સ્વચ્છંદી મૂર્ખ સદાચાર છોડી સ્વચ્છંદે વિચરવામાંજ આનંદ માને છે.

[૬] કુતરૂં, ભૂંડ અને મનુષ્ય, એ ત્રણે દષ્ટાંતોના ભાવને સાંભળીને પોતાનું હિત ઇચ્છનાર મનુષ્ય વિનય માર્ગમાં પોતાના મનને સ્થાપે.

[૭] આ ઉપરથી મુમુક્ષુ અને સત્યશોધકે વિનયની વિવેકપૂર્વક આરાધના કરવી અને સદાચાર વધારતા જવું. આમ કરવાથી તે કોઈ સ્થળે નાસીપાસ (તિરસ્કૃત) થશે નહિ.

[૮] અતિ શાન્ત થવું. અને મિત્રભાવે જ્ઞાનીજનો પાસે ઉપયોગી સાધનો શીખવાં. નિરર્થક વસ્તુઓને તો છોડીજ દેવી.

[૯] મહાપુરુષોની શિક્ષાથી મૂર્ખની પેઠે કુપિત ન થવું, શાણા થઈ સહનશીલતા રાખવી. હલકા મનના માણસોનો સંગ ન કરવો હાસ્ય અને ગમ્મતો પણ છોડી દેવી.

નોંધઃ—મહાપુરુષો જ્યારે શિખામણ આપતા હોય ત્યારે કેમ વર્તવું ? તે બીના ઉપરની ગાથામાં છે.

[૧૦] ચંડાલનું કર્મ (કોપ) ન કરવું અને બહુ પ્રલાપ પણ ન કરવો. સમય પ્રમાણે શિક્ષા કે ઉપદેશ મેળવીને પછી એકાંતમાં તે શબ્દોનું ચિંતન કરવું.

[૧૧] ભૂલથી ચંડાલ કર્મ થઇ જાય તો તેને કદિ છુપાવવું નહિ, જે દોષ થઇ ગયો હોય તે ગુરુજનો પાસે કબુલ કરી લેવો. જો પોતાની ભૂલ ન થઇ હોય તો તેનો ખુલાસો કરી દેવો.

નોંધઃ—ચંડાલકર્મ એટલે દુષ્ટકર્મ. તેમાં અન્યાય, અધર્મ, અકર્તવ્ય કે કોપ, કપટ અને વિષયનો સમાવેશ થાય છે.

[૧૨] ગળિયો ઘોડો (કે પુંછલેલ બળદ) વારંવાર ચાબુક માગે છે. તેમ વારંવાર મહાપુરુષોની શિક્ષા ન માગવી. પરંતુ ચાલાક ઘોડો જેમ ચાબુક જોતાંજ ઠેકાણે આવે છે તેમ મુમુક્ષુએ પાપકર્મને ભાન થતાંજ છોડી દેવું.

[૧૩] સત્પુરુષોની આજ્ઞાને તરછોડનાર અને કઠોર વચન કહેનાર કેટલાક દુરાચારી શિષ્યો કોમળ ગુરુને પણ ક્રોધી બનાવે છે. અને અંતઃકરણને ઓળખી અનુસરતા કેટલાક ચાલાક વિનીત શિષ્યો ખરેખર ક્રોધી ગુરુને પણ શાંત કરી મૂકે છે.

નોંધઃ-ગુરુ કે શિષ્ય બન્ને સાધક દશામાં હોઇ ભૂલને પાત્ર છે. પરંતુ અહીં શિષ્ય કર્તવ્યજ બતાવ્યું છે.

[૧૪] પૂછ્યા સિવાય ઉત્તર ન આપવો. પૂછે તો ખોટું ન બોલવું. ક્રોધને શાંત કરી અપ્રિય વાતને પણ પ્રિય બનાવવી.

[૧૫] પોતાનો આત્માજ દમવો જોઇએ, કારણ કે આત્મા એજ દુર્દમ્ય છે. આત્મદમન કરવાથી આ લોક અને પરલોકમાં પણ સુખી થવાય છે.

[૧૬] તપ અને સંયમથી મારા આત્માને દમવો તેજ ઉત્તમ છે. હું બીજા બંધનો કે મારથી રખે દમાઉં !

નોંધઃ—આ શ્લોક સ્વયં આપણા પર ઉતારવાનો છે. સંયમ અને તપથી શરીરનું દમન થાય છે. તે સ્વતંત્ર હોય છે. અને અસંયમ અને સ્વચ્છંદથી ઉપસ્થિત થતું દમન પરતંત્ર અને તેથી વધુ દુઃખદ થઇ પડે છે.

[૧૭] વાણી કે કર્મથી, છાની રીતે કે પ્રકટરૂપે કદિપણ જ્ઞાનીજનો (ગુરુજનો) સાથે વૈર ન કરવું.

મહાપુરુષો પાસે બેસવાની શિષ્ટતા બતાવે છે.

[૧૮] ગુરુજનોની પીઠ પાસે કે આગળ પાછળ ન બેસવું. તેમ એકદમ પાસે બેસી પગ સાથે પગ ન અડાડવા. વળી શય્યા કે પોતાના આસન પર બેસીનેજ પ્રત્યુત્તર ન આપવો.

[૧૯] ગુરુજનોની પાસે પગ પર પગ ચડાવી ન બેસવું કે પગના ગોઠણ છાતી પાસે રાખી હાથ બાંધી ન બેસવું. પગ ફેલાવીને પણ ન બેસવું.

[૨૦] આચાર્ય બોલાવે તો કદિ મીંઢ (મૌન) ન થવું. મુમુક્ષુ અને ગુરુકૃપાના ઇચ્છુકે તુરતજ તેની પાસે જવું.

[૨૧] આચાર્ય ધીમે કે જોરથી બોલાવે ત્યારે કદિ પણ બેસી ન રહેતાં વિવેકપૂર્વક પોતાનું આસન છોડીને ધીર પુરુષે તેમની પાસે જઈને સાંભળવું.

[૨૨] શય્યામાં કે આસને રહીને કદિ પૂછવું નહિ. ગુરુપાસે આવી હાથજોડી નમ્રતાપૂર્વક બેસી કે ઉભા રહીને સમાધાન કરવું.

[૨૩] આવા વિનયી શિષ્યને સૂત્રવચન અને ભાવાર્થ બન્ને વસ્તુ અધિકાર મુજબ ગુરુએ સમજાવવી. (એ ગુરુધર્મ છે).

ભિક્ષુઓએ વ્યવહાર કેવો રાખવો? તે બતાવે છે.

[૨૪] ભિક્ષુએ ખોટું ન બોલવું. કે નિશ્ચયાત્મક વચનો ન કહેવાં ભાષાના દોષને છોડી દેવો અને કપટને પણ છોડી દેવું.

[૨૫] પૂછે તો સાવદ્ય (દૂષિત) ન કહેવું. પોતાના સ્વાર્થને સારૂ બીજાને માટે કે કોઇ બીજા કારણથી નિરર્થક અને મર્મવાળું વચન ન બોલવું.

[૨૬] બ્રહ્મચારીએ એકાંતના ઘર પાસે, લુહારની કોઢ કે અયોગ્ય સ્થાન ઉપર કે બે ઘરની વચ્ચે; તેમજ મોટા રસ્તા પર એકલા એકલી સ્ત્રી સાથે ન ઉભા રહેવું કે ન વાર્તાલાપ કરવો.

નોંધઃ—બ્રહ્મચર્ય એ તો મુમુક્ષુનું જીવનવ્રત છે. એટલે તેનો વ્યવહાર કેવો હોય ? તે અહીં બતાવ્યું છે.

[૨૭] "મહાપુરૂષો મને ઠંડા ટપકાથી કે કઠોર વાણીથી જે શિક્ષા કરે છે, તે (મારૂં સદ્‌ભાગ્ય છે) મને બહુ લાભદાયક છે. એમ માનીને વિવેકપૂર્વક તેનું પાલન કરવું.

[૨૮] શિખામણ કઠોર અને કઠિન હોવા છતાં દુષ્કૃતને દૂર કરનાર છે, તેથી શાણા સાધક તેને હિતકારી માને છે. પણ અસાધુ જનને તે દ્વેષ કરાવનાર નીવડે છે.

[૨૯] નિર્ભય અને ડાહ્યા પુરૂષો કઠોર શિક્ષાને પણ ઉત્તમ ગણે છે, જ્યારે ક્ષમા અને શુદ્ધિ કરનારૂં હિત વાક્ય પણ મૂઢપુરૂષોને દ્વેષનું નિમિત્ત બની જાય છે.

[૩૦] ગુરુથી ઊંચું નહોય તેવા કે કચકચાટ ન થાય તેવા સ્થિર આસન પર બેસવું. ખાસ કારણ સિવાય ત્યાંથી ન ઉઠતાં ચંચલતાને છોડી બેસી રહેવું.

[૩૧] ભિક્ષુએ સમય થયે સ્થાનથી બહાર આહાર નિહારાદિ ક્રિયા માટે જવું. અને કાળ થયે પાછા ફરવું, અકાળને છોડીને કાળધર્મને અનુકૂળ થઈ સર્વ કાર્યો કરવાં.

નોંધઃ—ખાસ કારણ સિવાય આશ્રમ છોડવો નહિ. અને વખતોવખત કાળને તપાસી અનુકૂળતાએ કામ કરવું.

ભિક્ષાર્થે જનાર ભિક્ષુના ધર્મ સમજાવે છે.

[૩૨] ભિક્ષુએ ઘણા મનુષ્યો જમતા હોય તેવી પંગતમાં ન જવું. પ્રેમપૂર્વક આપેલી ભિક્ષાજ લેવી. આવી કઠિનાઇથી મેળવાતું અન્ન પણ સમય થયે અને તે પણ પરિમિતજ ગ્રહણ કરવું.

[૩૩] ઘરથી (ભોજનાલયથી) અતિદૂર નહિ, તેમ અતિ પાસે નહિ કે બીજા શ્રમણો દેખે તેમ પણ નહિ, એવીરીતે ભિક્ષા માટે ઉભા રહેવું. બીજા કોઇને ઓળંગીને આગળ વધવું નહિ.

નોંધઃ—બીજા ભિક્ષુ પુરૂષો દેખે તો તેનું દિલ દુભાય કે દાતાના હૃદયમાં ફેર પડે માટે તેમ નહિ કરવું. એમ કહ્યું છે.

[૩૪] (દાતારથી) ઊંચે મેડા ઉપર ઉભા રહીને કે નીચે રહીને અથવા અતિ દૂર કે અતિ પાસે ભિક્ષા નહિ લેતાં પરને અર્થે કરાયેલો નિર્દોષ આહારજ સંયમીએ ગ્રહણ કરવો.

નોંધઃ—બીજાને માટે એટલે સાધુ નિમિત્તે નહિ કરેલી ભિક્ષા.

કેવા સ્થાને ત્યાગીએ આહાર કરવો ને કેમ કરવો ? તે બતાવે છે.

[૩૫] જ્યાં બહુ જંતુઓ ન હોય, બીજ ન વેરાયાં હોય, અને ઢાંકેલું સ્થાન હોય ત્યાં સંયમી પુરૂષે વિવેકથી કંઈ નીચે ન વેરાય તેવી રીતે સમભાવથી ખાવું જોઈએ.

[૩૬] બહુ સરસ કર્યું છે, બહુ સુંદર રીતે પકાવ્યું છે, બહુ સારી રીતે છેદ્યું છે, બહુ સારી રીતે માર્યું (સંસ્કાર કર્યા) છે, બહુ રસિક બનાવ્યું છે અને કેવું સુંદર મળ્યું છે; એવી દૂષિત મનોદશા મુનિએ છોડી દેવી.

ગુરૂજન અને શિષ્ય જનની કર્તવ્યભાવના સ્પષ્ટ કરે છે.

[૩૭] સુંદર ઘોડાને ચલાવતાં સારથિ જેમ આનંદ પામે છે, તેમ શાણા સાધકોને શિખામણ આપતાં ગુરૂ આનંદ પામે છે.

અને ગળિઆ ઘોડાને ચલાવતાં સારથિ જેમ થાકી જાય છે, તેમ મૂર્ખને શિખામણ આપતાં ગુરુ પણ થાકી જાય છે.

[૩૮] કલ્યાણકારી શિક્ષાને પામ્યા છતાં મને આ ચપેટા, ચાબખા, આક્રોશ કે વધ રૂપ છે તેમ પાપદૃષ્ટિવાળો (શિષ્ય) પુરુષ માને છે.

[૩૯] સાધુ પુરુષ મને પુત્ર, ભાઈ કે સ્વજન (જાણી ગુરુ એમ કહે છે) એ પ્રમાણે માની શિક્ષાને કલ્યાણકર માને છે. અને પાપ દૃષ્ટિ તેવી દશામાં પોતાની જાતને દાસરૂપ માની દુઃખી થાય છે.

નોંધઃ—એકજ શિક્ષાનાં દૃષ્ટિભેદથી બે સ્વરૂપ થાય છે.

[૪૦] આચાર્યને પણ કોપ ન કરાવવો અને આત્માને પણ કુપિત ન કરવો. જ્ઞાનીપુરૂષોનો ઉપઘાત (હાનિ) ન કરવો. અને કોઇનાં છિદ્રોએ ન જોવાં.

[૪૧] કદાચ આચાર્ય કારણ વશાત્ કોપાયમાન થાય તો પ્રેમ વડે તેમને પ્રસન્ન કરવા. હાથ જોડી તેને વિનવવા. અને કહેવું કે ફરીથી આ પ્રમાણે નહિ કરૂં.

[૪૨] જ્ઞાની પુરૂષોએ જે ધાર્મિક વ્યવહારને આચર્યો છે તે આચરવો. ધાર્મિક વ્યવહારને આચરતો મનુષ્ય નિંદાને પામતો નથી.

નોંધઃ—અહિં વ્યવહારનું વિધાન કરી ભગવાન મહાવીરે આધ્યાત્મિકતા પણ વ્યવહારશૂન્ય શુષ્ક દશા નથી તેમ સમજાવ્યું છે.

[૪૩] આચાર્યના મનમાં રહેલું કે વાણીથી બોલાયેલું જાણીને કે સાંભળીને તેનો વાણીથી સ્વીકાર કરીને કર્મથી આચરી લેવું જોઇએ.

નોંધઃ—વાણી કરતાં વર્તનનાં મૂલ્ય અધિક છે.

[૪૪] વિનીત સાધક નહી પ્રેરવા છતાં શીઘ્ર પ્રેરિત થાય છે. "જેવું કહ્યું તેવું કર્યું જ છે." એ પ્રમાણે કર્તવ્યો હમેશાં કર્યા કરે છે.

[૪૫] એ પ્રમાણે (ઉપરનું) જાણીને જે બુદ્ધિમાન શિષ્ય નમે છે

(તે પ્રમાણે વર્તે છે) તેનો લોકમાં યશ ફેલાય છે, અને જેમ પ્રાણિઓનો આધાર પૃથ્વી છે તેમ તે આચાર્યોના આધારભૂત થઈ રહે છે.

જ્ઞાની શું આપે છે? તે બતાવે છે.

[૪૬] સાચા જ્ઞાની અને શાસ્ત્રજ્ઞ પૂજ્યો શિષ્યપર જ્યારે પ્રસન્ન થાય છે, ત્યારે શાસ્ત્રનાં ગંભીર રહસ્યોને સમજાવે છે.

[૪૭] અને શાસ્ત્રજ્ઞ શિષ્ય નિઃસંદેહ થઈને કર્મસંપત્તિમાં મનની રૂચિ લગાડી સ્થિતપ્રજ્ઞ થાય છે. અને તપ, આચાર અને સમાધિને ક્રમથી પ્રાપ્તકરીને તથા દિવ્યજ્યોતિ ધારીને, પાંચ વ્રતો પાળીને—

[૪૮] દેવ, ગાંધર્વ તથા મનુષ્યોથી પૂજાયેલો તે મુમુક્ષુમુનિ મલિન દેહને છોડીને તેજ જન્મમાં સિદ્ધ થાય છે. અથવા મહાન ઋદ્ધિધારી દેવ બને છે.

નોંધઃ—આ ત્રણ શ્લોકોમાં સાધકની શ્રેણિ બતાવી તેનું ફલ દર્શાવ્યું છે. વિનય એટલે વિશિષ્ટનીતિ. નીતિ એ ધર્મનો પાયો છે. ગુરૂજનના વિનયથી સત્સંગ થાય છે, રહસ્ય સમજાય છે અને રહસ્ય જાણ્યા પછી વિકાસપંથે જવાય છે. અને એ વિકાસથી દેવગતિ કે મોક્ષગતિ પમાય છે. એ પ્રમાણે કહું છુંઃ-વિનયશ્રુત નામનું પ્રથમ અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥૧॥

પરિષહ.

—∞—

૨

વિનય પછીનું બીજું અધ્યયન પરિષહનું આવે છે. પરિષહ એટલે અનેક પ્રકારથી સહેવું તેનું નામ પરિષહ છે. એ અનેક પ્રકારોમાંના અહિં ૨૨ બાવીસનું વર્ણન છે. તપશ્ચર્યા અને પરિષહોનો ફેર એ છે કે ઉપવાસાદિ તપશ્ચર્યામાં વેઠવાં પડતાં ભૂખ દુઃખ, ટાઢ, કે તાપ વગેરે સ્વ ઈચ્છાએ હોય છે. જ્યારે ખાવાની ઈચ્છા હોવા છતાં કે ભાણામાં હોવા છતાં કોઇ આકસ્મિક કારણથી ન મળે કે ન ખવાય છતાં પ્રતિક્રિયા કર્યા સિવાય સમભાવે તે કષ્ટનું વેદન કરી લેવું તેને પરિષહ કહેવાય છે. આ પ્રકરણમાં સંયમીને ઉદ્દેશીને વર્ણન છે. છતાં ગૃહસ્થ સાધકને પણ આવા અનેક પ્રસંગોમાંથી પસાર થવાનું હોય છેજ. સહનશીલતા વિના સંયમ નથી, સંયમ વિના ત્યાગ નથી, ત્યાગ વિના વિકાસ નથી અને વિકાસ એજ મનુષ્યજીવનનું ફળ છે.

સુધર્મસ્વામી પોતાના સુશિષ્ય જંબૂસ્વામીને ઉદ્દેશીને બોલ્યાઃ—

"મેં સાંભળ્યું છે." આયુષ્યમાન ભગવાન સુધર્મસ્વામીએ આ પ્રમાણે કહ્યુંઃ [અહિં ખરેખર બાવીસ પરિષહો શ્રમણ-ભગવાન કાશ્યપ મહાવીરે વર્ણવ્યા છે.] સાધક ભિક્ષુઃ તે સાંભળીને, જાણીને, જિતીને, તેનો પરાભવ કરીને ભિક્ષાચરીમાં ગમન કરતાં પરિષહોથી સપડાય તો ન હણાય! (કાયર ન બને).

શિષ્ય પૂછે છેઃ—ભગવન્! તે બાવીસ પરિષહો કયા? શ્રમણ ભગવાન કાશ્યપ મહાવીરે વર્ણવ્યા છે? જેને સાંભળીને,

જાણીને. જિતીને તેનો પરાભવ કરીને ભિક્ષુ ભિક્ષાચરીમાં ગમન કરતાં પરિષહોથી પકડાતાં કાયર ન બને ?

આચાર્ય કહે છેઃ—શિષ્ય ! તે આજ ખરેખર બાવીસ પરિષહો શ્રમણ ભગવાન કાશ્યપ મહાવીરે વર્ણવ્યા છે, કે જેને ભિક્ષુ સાંભળીને, જાણીને, જિતીને, પરાભવ કરીને ભિક્ષાચરીમાં જતાં પરિષહોથી સપડાય તો કાયર ન બને.

તે આ પ્રમાણે છે;—(૧) ક્ષુધાનો પરિષહ. (૨) પિપાસા (તૃષા)નો પરિષહ. (૩) ટાઢનો પરિષહ. (૪) તાપનો પરિષહ. (૫) ડાંસ મચ્છરનો પરિષહ. (૬) અવસ્ત્રનો પરિષહ. (૭) અરતિ. (અપ્રીતિ) પરિષહ. (૮) સ્ત્રીનો પરિષહ. (૯) ચર્યા (ગમન) પરિષહ. (૧૦) બેઠકનો પરિષહ. (૧૧) આક્રોશવચનનો પરિષહ. (૧૨) વધનો પરિષહ. (૧૩) શય્યાનો પરિષહ. (૧૪) યાચનાનો પરિષહ. (૧૫) અલાભનો પરિષહ. (૧૬) રોગનો પરિષહ. (૧૭) તૃણસ્પર્શનો પરિષહ (૧૮) મેલનો પરિષહ. (૧૯) સત્કાર પુરસ્કાર (માનાપમાન)નો પરિષહ. (૨૦) પ્રજ્ઞા (બુદ્ધિ)નો પરિષહ. (૨૧) અજ્ઞાનનો પરિષહ. (૨૨) દર્શનનો પરિષહ.

[૧] (હે જંબૂ!) પરિષહોનો જે વિભાગ ભગવાન કાશ્યપે વર્ણવ્યો છે તે તમોને ક્રમથી કહીશ. મને સાંભળો.

[૨] ખૂબ ભૂખથી દેહ ઘેરાય છતાં આત્મ ઓજસવાળો તપસ્વી ભિક્ષુ કોઈ વનસ્પતિ જેવી વસ્તુને પણ ન છેદે કે ન છેદાવે. ન પોતે પકાવે કે ન અન્યદ્વારા પકાવે.

નોંધઃ—જૈનદર્શન સૂક્ષ્મ અહિંસામાં માને છે, એટલે જૈનભિક્ષુઓથી અચિત્ત (જીવરહિત) આહારજ અને તે પણ પર માટે કરેલો હોય તેવો મળે તોજ ખાઇ શકાય. તેના ખૂબ કડક વિધિવિધાનો છે. અહિં તેથીજ ઉલ્લેખ કર્યો છે કે ગમે તેવી ભૂખ હોય છતાં કોઈ જીવની હિંસા ન કરવી.

[૩] ધમણની માફક શ્વાસોચ્છ્વાસ ચાલતો હોય (આખા શરીરની નસો દેખાતી હોય), કૃશ થઇ ગયો હોય, કાગડાની ટાંગ

જેવાં અંગ થઇ ગયાં હોય છતાં અન્નપાનમાં નિયમિત રહે-
નાર ભિક્ષુ પ્રસન્ન ચિત્તથી ગમન કરે.

નોંધઃ—ખોરાકની ઈચ્છા હોય છતાં ન મળે તો પણ સંયમી એમ માને કે ઠીકજ થયું, આ પણ સહજ તપશ્ચર્યા થઈ.

[૪] તૃષાથી પીડાતો હોય છતાં દમિતેન્દ્રિય, અનાચારથી ડરનાર, અને સંયમની લજ્જા રાખનાર ભિક્ષુ ઠંડા (સચિત્ત) પાણીને ન સેવે, પરંતુ મળી શકે તો જીવરહિત (ઉષ્ણ) પાણીની શોધ કરે.

[૫] લોકોની આવજા વગરના માર્ગમાં આકુલ તથા તૃષાથી પીડાતો હોય, અત્યંત મુખ સુકાતું હોય તો પણ જરાય દીન ન થતાં તે પરિષહને પ્રસન્નતાથી સહન કરે.

નોંધઃ—આવજા વગરના માર્ગમાં કોઈ જલાશય હોય તો અહિં કોઈ નથી તેમ ધારી પીવાનું મન થઇ જાય, એ હેતુએ અહિં તે સ્થાન લીધું છે.

[૬] ગામોગામ વિચરતા અને હિંસાદિ વ્યાપારથી વિરમેલા, રૂક્ષ (સૂકું) અંગવાળા ભિક્ષુને કદાચિત ટાઢ વાય તો જૈનશાસનના નિયમોને યાદ કરીને કાલાતિક્રમ ન કરે.

નોંધઃ—ટાઢથી બચવાના ઉપાય માટે ચિંતનને વખતે (તે કાર્યને વખત) નિદ્રધીન ન થવું, કે નિયમોથી વિરૂદ્ધ બીજા ઉપચારો પણ ન કરવા.

[૭] ટાઢનું નિવારણ થાય તેવું મારૂ છાપરૂં નથી કે મારી પાસે ટાઢથી ચામડીનું રક્ષણ થાય તેવું વસ્ત્ર (કામળો) પણ નથી માટે હું અગ્નિને સેવું: આવું તો ભિક્ષુ ચિંતવે પણ નહિ.

[૮] ગ્રીષ્મ ઋતુના પરિતાપથી કે બીજી રૂતુના સૂર્યના ઉષ્ણ તાપથી કે સર્વાંગ ઘામથી અકડાયેલો ભિક્ષુ સુખની પરીદેવના (હાય આ તાપ ક્યારે શાંત થાય!) ન કરે.

[૯] ગરમીથી તપી ગયેલો તત્વજ્ઞ મુનિ તે વખતે સ્નાનની પ્રાર્થના ન કરે કે ગાત્રને જલથી ન સિંચે કે તે પરિષહને નિવારવા પોતાને પંખાદિથી ન વીંઝે.

નોંધ:—કષ્ટનો પ્રતિકાર કરવાથી મનમાં નિર્બલતા પેસે છે. સાધકે સદાય જાગૃતિ રાખવી.

[૧૦] વર્ષાઋતુમાં ડાંસ મચ્છરથી પીડાતો મહામુનિ સમભાવ રાખે. અને યુદ્ધને મોખરે રહેલા હાથીની પેઠે શૂરવીર થઈ શત્રુને (ક્રોધને) હણે.

[૧૧] ધ્યાન સમયે લોહી અને માંસ ખાતાં તે ક્ષુદ્ર જંતુઓને ન હણે, ન વારે કે ન ત્રાસ આપે. એટલુંજ નહિ પણ પોતાનું મન પણ દૂષિત ન કરે, અર્થાત્ તેની ઉપેક્ષા કરે.

નોંધ:—ચિત્તસમાધિ થાય તો શરીરને લગતો ખ્યાલ પણ ન રહે.

[૧૨] અતિ જીર્ણ વસ્ત્ર થવાથી " હવે હું વસ્ત્ર વગરનો થઈશ " અથવા "આ જુનાં વસ્ત્ર જોઈ મને કોઈ વસ્ત્ર આપે તેથી હું વસ્ત્ર સહિત થઈશ" એવી રીતે ભિક્ષુ કદિ પણ ચિંતવે નહિ.

[૧૩] કોઈ અવસ્થામાં વસ્ત્ર વિનાનો કે જીર્ણ વસ્ત્ર વાળો અથવા સુવસ્ત્રવાળો હોય તો તે બન્ને દશા સંયમ ધર્મને માટે હિતકારી છે, એમ જાણીને જ્ઞાની મુનિ ખેદ ન કરે.

નોંધ:—કોઈ અવસ્થા એટલે જિન કલ્પી અવસ્થા.

[૧૪] ગામેગામ વિચરતા, નિયતસ્થાન રહિત તથા પરિગ્રહથી મુક્ત એવા મુનિને સંયમ પર અણગમો ઉપજે તો તેને સહન કરે. (મન પર કંટાળો આવવા દે નહિ.)

[૧૫] વૈરાગી, આત્મરક્ષણમાં ક્રોધાદિકષાયથી શાંત અને આરંભ કાર્યથી વિરમેલો મુનિ ધર્મરૂપી બગીચામાં વિચરે.

નોંધ:—સંયમમાંજ મનને સ્થાપવું.

[૧૬] આ લોકમાં સ્ત્રીઓ, મનુષ્યો (પુરુષો) ને આસક્તિના મહાન નિમિત્તરૂપ છે. જે ત્યાગીએ આટલું જાણ્યું તેનું સાધુપણું સફળ થયું સમજવું.

નોંધ:—સ્ત્રીઓના સંગથી વિષય જન્મે છે. વિષયથી કામ, ક્રોધ, સંમોહ અને ક્રમથી પતન થાય છે. મુમુક્ષુઓએ તે વાતને ખૂબ વિચારી સ્ત્રીસંગને તજી દેવો. પુરુષોના સંબંધમા સ્ત્રીઓએ પણ તેમજ સમજવું.

[૧૭] આ પ્રમાણે વિચારીને શાણા સાધકે સ્ત્રીઓનો સંસર્ગ કાદવ જેવો મલિન માનીને તેનાથી ફસાવું નહિ. આત્મવિકાસનો માર્ગ શોધી સંયમમાંજ ગમન કરવું.

[૧૮] સંયમી સાધુ પરિષહોથી પીડિત થવા છતાં ગામમાં, નગરમાં, વણિકની વસ્તીવાળા પ્રદેશમાં કે રાજધાનીમાં પણ એકાકી (પરિષહોને) સહન કરતો વિચરે.

નોંધ:—દુઃખમાં બીજાને ભાગીદાર ન કરે. અને પોતાના મનને વશ કરીને વિહરે.

[૧૯] કોઈની હોડ (વાદ) ન કરતાં ભિક્ષુએ એકાકી (રાગદ્વેષરહિત થઈ) વિચરવું. કોઇ સ્થળે મમતા ન કરવી. ગૃહસ્થોમાં અનાસક્ત રહીને કોઈ ખાસ સ્થાનની મર્યાદા રાખ્યા સિવાય વિહાર કરવો.

નોંધ:—આખી પૃથ્વીને પોતાનું કુટુંબ માની સંયમીએ મમત્વભાવ રાખ્યા વિના સર્વ સ્થળે વિચરવું.

[૨૦] શ્મશાન, શૂન્ય ઘર કે વૃક્ષના મૂળમાં એકાકી શાંત ચિત્ત રાખી (સ્થિર આસને) બેસવું. જરા પણ બીજાને ત્રાસ ન આપવો.

[૨૧] ત્યાં બેસતાં તેને ઉપસર્ગો (કોઇએ ઈરાદાપૂર્વક આપેલાં કષ્ટો) આવે તો તેને દૃઢ મનથી સહન કરવાં. પણ શંકિત કે ભયભીત (બીકણ) થઇ ઉઠીને બીજી જગ્યાએ ન જવું.

નોંધ:—એકાંતમાં ક્યાં અને કેવી રીતે મુનિ બેસે? તેનું આ વિધાન છે.

[૨૨] સામર્થ્યવાળા તપસ્વી ભિક્ષુએ અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ ઉપાશ્રય (રહેવા માટે મળેલું સ્થાન) મળ્યે કાલાતિક્રમ કરવો નહિ. કારણ કે આ સારૂં છે, આ ખરાબ છે." એવી પાપદૃષ્ટિ રાખનાર સાધુ આચારથી પતિત થાય છે.

[૨૩] સ્ત્રી, પશુ, પંડગ ઇત્યાદિથી રહિત, સારો કે ખરાબ ઉપાશ્રય મેળવીને, "આ એક રાત્રિના ઉપયોગથી મને શું સુખદુઃખ થઇ જવાનું છે ? આ પ્રમાણે ભિક્ષુએ ચિંતવી લેવું.

નોંધઃ—સ્ત્રી, પશુરહિત સ્થાનમાં રહેવાનું કારણ એ છે કે તેવા નિર્જન સ્થાનમાં ભિક્ષુ સમાધિમાં વધુ સ્થિર થાય. (ચિત્તચલિત ન થાય).

[૨૪] કોઇ બીજો મનુષ્ય ભિક્ષુપર આક્રોશ કરે તો તેની સામે કઠોર વર્તન કે કોપ કરવો નહિ. (કારણકે તેમ કરવાથી) મૂર્ખજેવો બને. માટે શાણો ભિક્ષુ કોપ ન કરે.

નોંધઃ—આક્રોશ એટલે કઠોર શબ્દ કે તિરસ્કારનાં વચનો.

[૨૫] શ્રવણાદિ ઇંદ્રિયોને કંટકતૂલ્ય તેમજ સંયમનું ધૈર્ય નાશ કરે તેવી ભયંકર કે કઠોર વાણી સાંભળીને પણ ચુપચાપ (મૌન ધારણ કરી) તેની ઉપેક્ષા કરવી, તે વાણીને મનમાં સ્થાન આપવું નહિ.

[૨૬] (કોઇથી) હણાય તો પણ ભિક્ષુ ન કોપ કરે કે મનમાં સામા માટે દ્વેષ ન રાખે. પણ તિતિક્ષા (સહનશીલતા) ને ઉત્તમ જાણીને તેજ ધર્મને આચરે.

[૨૭] સંયમી અને દાન્ત (ઇંદ્રિયોનું દમન કરનાર) એવા શ્રમણને કોઈ સ્થળે કોઇપણ મારે કે વધ કરે તો "જીવનો નાશ થવાનો નથી" આમ એ સંયતિ (સંયમી) ચિંતવે.

નોંધઃ—પોતાપર આવેલા મૃત્યુસંકટને પણ મનમાં લાવ્યા વિના

સહન કરવું તે ક્ષમાધર્મ કહેવાય છે. ક્ષમાવાન્ કોઈ જાતની પ્રતિક્રિયા ન કરે તેમ પોતાના મનમાં દુઃખ પણ ન લાવે.

[૨૮] "રે! ઘર ત્યાગી જનાર ભિક્ષુનું જીવવું હંમેશાં દુષ્કર હોય છે." કારણ કે તે બધું માગીનેજ મેળવી શકે છે. તેને અયાચિત કશું હોતું નથી.

[૨૯] "ભિક્ષાર્થે ગૃહસ્થને ઘેર જતાં ભિક્ષુને પોતાનો હાથ લાંબો કરવો તે સહેલો નથી. (યાચના કરવી તે દુષ્કર છે) માટે ગૃહસ્થવાસ એજ ઉત્તમ છે. એમ ભિક્ષુ ચિંતવે નહિ.

નોંધઃ—સાચા ભિક્ષુને માગવું ઘણીવાર દુઃખદ થાય છે. છતાં માગવું એ તેમના માટે ધર્મ્ય છે. આથીજ તેમને પરિષહમાં સ્થાન છે.

[૩૦] ગૃહસ્થોને ત્યાં (ભિન્ન ભિન્ન સ્થળે) ભોજન તૈયાર થાય તે વખતેજ ભિક્ષાચારી માટે જવું. ત્યાં ભિક્ષા મળે કે ન મળે તો પણ બુદ્ધિમાન્ ભિક્ષુ અનુતાપ (ખેદ) ન કરે.

[૩૧] "આજે હું ભિક્ષા ન પામ્યો. પરંતુ કાલે ભિક્ષાનો લાભ થશે! તેમાં શું?" જો એમ ચિંતવે તો ભિક્ષાની અપ્રાપ્તિ તેને ખટકે નહિ.

નોંધઃ—ઉચ્ચ ભાવના કે વિચાર સાધકના સંકટનો પરમ સાથી છે.

[૩૨] (કવચિત્) વેદનાના દુઃખથી પીડાયેલો ભિક્ષુ ઉત્પન્ન થયેલા દુઃખને જાણીને પણ મનમાં જરાય દીનતા ન લાવતાં બુદ્ધિને સ્થિર રાખે અને રોગથી ઘેરાવા છતાં તે દુઃખને સહન કરે.

[૩૩] ભિક્ષુ ઔષધને (રોગ પ્રતિકારને) ન ઇચ્છે પરંતુ આત્મશોધક થઈ શાન્ત રહે. પ્રતિઉપાય ન કરે કે ન કરાવે તેમાંજ ખરેખર તેનું સાધુત્વ છે.

નોંધઃ—દેહાધ્યાસને છોડી દેનાર ઉચ્ચ યોગિની ભૂમિકાની આ વાત છે. અહિં આજુબાજુના સંયોગબળનો વિવેક કરવો ઘટે.

[૩૪] વસ્ત્રવિના રહેનારા તથા રૂક્ષ શરીરવાળા તપસ્વી સાધુને તૃણ (દર્ભ આદિક) ઉપર સૂતાં શરીરને પીડા થાય–

[૩૫] કે અતિતાપ પડવાથી અતુલ વેદના થાય એમ જાણીને પણ એ ઘાસ વડે પીડા પામેલા સાધુઓ વસ્ત્રને ન સેવે.

નોંધઃ—ઉચ્ચ ભૂમિકાના જે ભિક્ષુઓ અંગપર વસ્ત્રો નથી રાખતા તેવાને ઘાસની શય્યા અંગપર ખૂંચે છતાં તેઓ તે કષ્ટ સહન કરે, પણ વસ્ત્ર ન વાપરે.

[૩૬] ગ્રીષ્મ કે બીજી કોઇ ઋતુમાં ઘામવડે રજથી કે મેલથી મલિન શરીરવાળો બુદ્ધિમાન્ ભિક્ષુ સુખ માટે ઝંખના ન કરે (આ મેલ કેમ ટળે ! તેવું ન ઇચ્છે).

[૩૭] પોતાના કર્મક્ષયને ઇચ્છનાર ભિક્ષુ પોતાના ઉચિત ધર્મને સમજીને જ્યાંસુધી શરીરનો નાશ ન થાય ત્યાંસુધી શરીર વડે મેલને ધારણ કરે.

નોંધઃ—ઉપરના શ્લોકો દેહાધ્યાસ વિનાના ઉચ્ચ ભૂમિકાવાળા મુનિઓ માટે છે છતાં સામાન્ય રીતે પણ શરીર સત્કાર એ ભિક્ષુધર્મનું દૂષણ છે. માટે તે દૂષણને તજી દેવું, અને વિવેકપૂર્વક સાધન તરીકે શરીરનો ઉપયોગ કરવો.

[૩૮] રાજાદિક કે શ્રીમંત અમારૂં અભિવાદન (વંદન) કરે, સામા આવી સન્માન કરે કે ભોજનાદિનું નિમંત્રણ કરે. આવી ઇચ્છાઓ જે કુત્સિત (હલકા) ભિક્ષુઓ રાખે છે, તેવી સ્પૃહા આદર્શમુનિ ન રાખે.

નોંધઃ—સન્માન પોતે ન ઇચ્છે કે ઇચ્છતા હોય, તેઓ ઠીક કરે છે એમ પણ ન માને.

[૩૯] અલ્પ કષાય (ક્રોધાદિ) વાળો, અલ્પ ઇચ્છાવાન, અજ્ઞાત ગૃહસ્થોને ત્યાં ભિક્ષાર્થે જનાર તથા સરસ આહારમાં તૃષ્ણા ન રાખનાર તત્ત્વબુદ્ધિવાળો ભિક્ષુ રસોમાં આસક્ત ન બને અને અનુતાપ પણ ન કરે (કોઇનો ઉત્કર્ષ જોઈ ઇર્ષ્યાળુ પણ ન બને.)

[૪૦] " મેં ખરેખર અજ્ઞાન ફળવાળાં (જ્ઞાન ન પ્રગટે એવાં) કર્મો કર્યાં છે કે જેથી હું ક્યાંક કોઇથી પણ પૂછાઉં તો કશું જાણી શકતો નથી કે જવાબ આપી શકતો નથી.

[૪૧] પણ હવે પાછળથી જ્ઞાનફળવાળાં કર્મ ઉદય પામશે!" આમ કર્મના વિપાકને ચિંતવી આવા સમયે આશ્વાસન લે.

નોંધઃ—પુરૂષાર્થ કરવા છતાં અલ્પબુદ્ધિને લઇને તર્કબુદ્ધિ ન ઉદ્ભવે તો તેથી હતાશ ન થતાં પુરૂષાર્થ કર્યા કરવો.

[૪૨] " હું નિરર્થકજ મૈથુનથી નિવૃત્ત થયો, (ગૃહસ્થાશ્રમ છોડી બ્રહ્મચર્ય ધારણ કર્યું.) ફોકટજ ઈંદ્રિયોનાં દમન કર્યાં, કારણ કે ધર્મ એ કલ્યાણકારી છે કે અશુભ ફળ આપનાર છે તેને પ્રત્યક્ષ જોઇ શકતો નથી. (ધર્મના ફળને સાક્ષાત્ ન જોઉં તો શા માટે કષ્ટ વેઠવું?)

[૪૩] વળી તપશ્ચર્યા, આયંબિલ ઇત્યાદિ ગ્રહણ કરીને તથા સાધુની પ્રતિમા (ભિક્ષુઓના બાર અભિગ્રહોની ક્રિયા) ને પાળીને વિચરવા છતાં મારૂં સંસાર ભ્રમણ કેમ જતું નથી?

[૪૪] માટે પરલોકજ નથી કે તપસ્વીની ઋધ્ધિ પણ લાગતી નથી. માટે ખરેખર હું સાધુપણું લઇ ઠગાગો છું." એવું એવું ભિક્ષુ ન ચિંતવે.

[૪૫] ઘણા તીર્થંકરો (ભગવાનો) થઇ ગયા, થાય છે અને થશે. તેઓએ જે કહ્યું તે બધું ખોટુંજ કહ્યું છે. (અથવા તીર્થંકરો થઇ ગયા, થાય છે અને થશે તેમ કહેવાય છે તે ખોટું છે.) એમ પણ ભિક્ષુ ન ચિંતવે.

નોંધઃ—માનવબુદ્ધિ પરિમિત છે. જ્યારે ભાવો અપરિમિત છે. જગતની બધી વસ્તુઓ આપણે જોઇ પણ ન શકીએ તેમ કલ્પી પણ ન શકીએ. તેથી વિવેકપૂર્વક શ્રદ્ધા રાખી આગળ વધવું એજ ઉત્તમ છે.

[૪૬] આ બધા પરિષહો કાશ્યપ ભગવાન મહાવીરે કહેલા છે. તેને જાણીને (અનુભવીને) ભિક્ષુ કોઇ સ્થળે તેમાંના કોઇથી પણ પીડાયા છતાં ન હણાય.

નોંધ:—આમાંના ઘણા પરિષહો ઉચ્ચ યોગીને, કેટલાક મુનિને તથા કેટલાક સાધકને લાગુ પડે છે. છતાં આમાંથી આપણા જીવનમાં પણ ઘણું ઉતારી શકીએ છીએ. અણગારિ માર્ગ અને અગારિમાર્ગ બેઉ જુદા હોવા છતાં તેનો સંબંધ બહુ ગાઢ છે. બન્ને એકજ ધ્યેયે જનારા છે. તેથી શ્રમણવર્ગનાં ઘણાં વિધાનો ગૃહસ્થને પણ લાગુ પડેજ છે.

પરિષહ એ સાધકનું અમૃત છે. મુશ્કેલીની શાળા સાધકને આગળ અને આગળ ધપાવે છે.

એમ કહું છું:—એ પ્રમાણે બીજું પરિષહ નામનું અધ્યયન પૂર્ણ થયું. ॥ ૨ ॥

ચતુરંગીય

ચાર અંગ સંબંધી

૩

વૃક્ષો; પહેલાં મૂળ, શાખા, પ્રશાખા, પુષ્પ અને પછી ફળ પ્રસવે છે. અર્થાત્ કે ક્રમપૂર્વક ઉગે છે, ફુલે છે, અને ફળે છે. જેમ આખી સૃષ્ટિમાં આ નિયમ વ્યાપક છે, તેમ જીવનની ઉન્નતિનો પણ ક્રમ છે. જીવનવિકાસની ભિન્નભિન્ન ભૂમિકાઓ એ તેનો ક્રમ કહેવાય. ક્રમ વિના આગળ પણ ન વધાય, માટે એ જીવનવિકાસનો અનુક્રમ જે ચાર ભૂમિકાઓમાં ભગવાન મહાવીરે બતાવ્યો છે. તે આ અધ્યયનમાં વર્ણવાયો છે.

ભગવાન બોલ્યા:—

[૧] પ્રાણિમાત્રને આ ચાર ઉત્તમ અંગો (જીવન વિકાસના વિભાગો) પ્રાપ્ત થવાં આ સંસારમાં દુર્લભ છે. ॥ ૧ ॥ મનુષ્યત્વ ॥ ૨ ॥ શ્રુતિ (સત્ય શ્રવણ) ॥ ૩ ॥ શ્રદ્ધા (અડગ વિશ્વાસ) ॥ ૪ ॥ સંયમની શક્તિ.

નોંધઃ—મનુષ્યત્વ એટલે મનુષ્ય જાતિનો વાસ્તવિક ધર્મ. મનુષ્યદેહ મળ્યા પછી પણ મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરવાનું હોય છેજ. મનુષ્યત્વનાં વાસ્તવિક ચાર લક્ષણો છે ।૧। સહજ સૌમ્યતા ।૨। સહજ કોમળતા. ।૩। અમત્સરતા (નિરભિમાનિતા). ।૪। અનુકંપા. આટલી સારાસાર વિચારોની યોગ્યતા પછીજ સત્વસ્તુઓનું શ્રવણ થાય. શ્રવણ થયા પછીજ સાચો વિશ્વાસ જાગે. વિશ્વાસ થાય એટલે અર્પણતા પ્રાપ્ત થાય અને આટલી અર્પણતા પછીજ ત્યાગ સંભવે.

[૨] આ સંસારમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં જુદાં જુદાં કર્મો કરીને ગોત્ર અને જુદી જુદી જાતિઓમાંથી ભિન્ન ભિન્ન સ્થાને પ્રજાઓ (જીવો) ઉત્પન્ન થાય છે. અને તેનાથી વિશ્વ વ્યાપ્ત થયું છે.

નોંધ:--કર્મવશાતજ જીવો સંસારમાં જુદે જુદે સ્થળે ઉત્પન્ન થાય છે. (ઈશ્વર તેને ઉત્પન્ન કરે છે, તે સંગત લાગતું નથી)

[૩] જેવા પ્રકારનાં કર્મો હોય, તેવી રીતે જીવો કદાચિત્ દેવલોકમાં નરક યોનમાં અને કદાચિત્ આસુરી યોનિમાં ગમન કરે છે.

નોંધ:—કર્મવશાત્ જીવાત્માની જેવી યોગ્યતા સ્વાભાવિક રીતેજ બની ગઈ હોય છે તેવા સ્થાનમાં તે યોજાય છે.

[૪] એકાદ વખતે ક્ષત્રિય થાય છે. કદાચિત્ ચંડાલ થાય છે, ક્વચિત્ બુક્કસ થાય છે. કોઈ વખતે કીડો કે પતંગ થાય છે. વળી કોઈ વખતે કુંથવો (નાનો જંતુ) કે કીડી પણ થાય છે.

નોંધ—જેની માતા બ્રાહ્મણી તથા પિતા ચાંડાલ હોય તે બુક્કસ કહેવાય છે અર્થાત્ એવી મિશ્ર જાતિમાં જન્મ લે છે.

[૫] કર્મથી વિંટાયેલાં પ્રાણિઓ આ પ્રકારે સંસાર ચક્રમાં ફરે છે અને સર્વાર્થોમાં ક્ષત્રિયોજ જેમ, તેમ સંસારમાં રહેવા છતાં વૈરાગ્ય પામતા નથી.

નોંધ:—ચાર વર્ણોમાં ક્ષત્રિયોને વધારે ભોગી માની તેની ઉપમા અહીં આપેલી છે.

[૬] કર્મના પાશથી જકડાયેલા અને તેથી બહુ વેદના પામેલા દુઃખી જીવો અમાનુષી (નરક કે તિર્યંચ) યોનિમાં હણાય છે.

[૭] કર્મોના ક્રમિક નાશ થયા પછી શુદ્ધિને પામેલા જીવો અનુક્રમે મનુષ્ય ભવને પામે છે.

નોંધ:—મનુષ્યભવને શાસ્ત્રકારોએ ઉત્તમ માન્યો છે કારણ કે વિકા-

[૮] મનુષ્ય શરીર પામીને પણ તે સત્યધર્મનું શ્રવણ દુર્લભછે કે જે ધર્મને સાંભળવાથી જીવો તપશ્ચર્યા, ક્ષમા અને અહિંસાને પામે.

નોંધઃ—સત્સંગ, સત્ય કે સદ્ધર્મની પ્રાપ્તિ કે ઝાંખી ત્યારેજ થઈ ગણાય કે જ્યારે આવા સદ્ગુણો જાગૃત થાય.

[૯] કદાચિત્ તેવું શ્રવણ પણ થાય છતાં શ્રદ્ધા તો અત્યંત દુર્લભ છે. કારણકે ન્યાયમાર્ગ (મુક્તિમાર્ગ) ને સાંભળ્યા છતાં પણ ઘણા જીવો પતિત થાય છે.

નોંધઃ–શાસ્ત્રનું અને ગુરુવચનનું સત્યબુદ્ધિથી નિશ્ચયપૂર્વક ધારણ કરવું તેવી સ્થિતિને શ્રધ્ધા કહેવાય છે. શ્રધ્ધાળુ માણસ સાંભળ્યા પછી બેસી ન રહે.

[૧૦] મનુષ્યત્વ, શ્રવણ અને વિશ્વાસ પામ્યા પછી પણ સંયમની શક્તિ તો દુર્લભજ છે. ઘણા જીવો સત્ય પ્રત્યે રૂચિ ધરાવતા હોય છે, છતાં તેને આચરી શકતા નથી.

નોંધઃ—આ સ્થળે અનિવાર્ય કર્મનું બંધન બતાવ્યું છે, અન્યથા વસ્તુની રુચિ થયા પછી તેને આચરવા સિવાય રહી શકાયજ નહિ.

[૧૧] જે મનુષ્યત્વને પામેલો જીવ, ધર્મને સાંભળીને શ્રધ્ધાળુ બને છે તે પૂર્વ કર્મને રોકીને તથા શકિત મેળવી સંયમી થઇને તપસ્વી બની કર્મને ખંખેરી નાખે છે.

[૧૨] સરલ આત્માની શુધ્ધિ થાય છે અને શુધ્ધ મનુષ્યના અંતઃકરણમાંજ ધર્મ ટકી શકે છે. તેમજ ક્રમશઃ તેવો જીવ ઘીથી સિંચાયેલા અગ્નિની માફક શુધ્ધ થઇ શ્રેષ્ટ મુકિતને પામે છે.

[૧૩] કર્મના હેતુને જાણ (શોધી કાઢ). ક્ષમાથી કીર્તિને મેળવ. આમ કરવાથી પાર્થિવ (સ્થૂલ) શરીરને છોડીને તું ઊંચી દિશામાં જઇશ.

નોંધઃ—પોતાના અંતરાત્માને ઉદ્દેશીને આ કથન થયેલું છે. અથવા શિષ્યને ઉદ્દેશી ગુરુએ કહેલું છે.

[૧૪] અતિ ઉત્કૃષ્ટ એવા આચારો (સંયમ)ના પાલનથી ઉત્તમોત્તમ યક્ષો (દેવો) બને છે. તે દેવો અત્યંત શુક્લ (શ્વેત) કાન્તિવાળા હોય છે. અને ફરીને ત્યાંથી જાણે પતન ન જ થવાનું હોય તેમ તેઓ માનતા હોય છે.

નોંધઃ—દેવગતિમાં એકાંત સુખ છે. અને બાલવય, યુવાની તથા વૃધ્ધ અવસ્થા જેવું હોતુંજ નથી. તે મરણાંત સુધી સમાન સ્થિતિમાં રહે છે. આ દૃષ્ટિએ શાસ્ત્રકારોનું કથન છે.

[૧૫] દેવોનાં સુખોને પામેલા અને ઇચ્છા મુજબ રૂપ કરનારા તે દેવો ઊંચા કલ્પાદિ દેવલોકમાં સેંકડો પૂર્વ (મોટું કાલપ્રમાણ) સુધી રહે છે.

નોંધઃ—કલ્પાદિ દેવલોકની ઉચ્ચ ભૂમિકાઓ છે. અને પૂર્વ એ મોટું કાલપ્રમાણ છે.

[૧૬] તે સ્થાને (દેવલોકમાં) યથાયોગ્ય સ્થિતિ કરીને આયુષ્ય પૂર્ણ થયે ત્યાંથી ચ્યુત થઈને તે દેવો મનુષ્યયોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ત્યાં તેને દશ અંગો (ઉત્તમોત્તમ સામગ્રી) મળે છે.

[૧૭] ક્ષેત્ર (ગ્રામાદિ) વાસ્તુ (ઘર) સુવર્ણ (ઉત્તમ ધાતુઓ), પશુઓ દાસો તથા નોકરો. આ ચાર કામસ્કન્ધો જ્યાં હોય ત્યાં તે ઉત્પન્ન થાય છે.

નોંધઃ—આ ચારે વિભાગો મળી માત્ર એક અંગ બને છે.

[૧૮] તેમજ મિત્રવાન, જ્ઞાતિમાન, ઉચ્ચગોત્રવાળો, કાન્તિમાન, અલ્પરોગી, મહાબુધ્ધિવાળો, કુલીન, યશસ્વી તથા બલિષ્ઠ થાય છે.

નોંધઃ—આ નવ અંગો તથા ઉપરનું એક મળી દશ અંગો થયાં.

[૧૯] અનુપમ એવા મનુષ્યયોગ્ય ભોગોને આયુષ્યના અંત પર્યંત ભોગવતાં છતાં પ્રથમના વિશુધ્ધ સત્યધર્મને અનુસરીને તે દ્વારા શુધ્ધ સમ્યક્ત્વ પામીને,

નોંધ:—સમ્યક્ત્વ એ જૈનદર્શનની મુક્તિનું પ્રથમ પગથિયું છે.

[૨૦] તથા જે પુરૂષ ચાર અંગો (વર્ણવ્યાં તે) ને દુર્લભ જાણી સંયમને સ્વીકારીને, કર્માંશો (કર્મ દલો)ને તપવડે દૂર કરે છે તે નિશ્ચલ સિધ્ધ થાય છે. (સ્થિર મુક્તિ પામે છે.)

નોંધ:—જૈનદર્શનમાં પુણ્ય અને નિર્જરા એવાં આત્મવિકાસનાં બે અંગો છે. પુણ્યથી સાધનો પ્રાપ્ત થાય છે. અને સત્ય ધર્મને સમજી તે સાધનો દ્વારા પતિત ન થતાં આત્મવિકાસને માર્ગે જવાય છે તેને નિર્જરા કહેવાય છે. સાચા ધર્મીને નટની ઉપમા આપી શકાય. તે નાચવા છતાં તેની દૃષ્ટિ તો દોર પરજ હોય. તેમ સદ્ધર્મીની દૃષ્ટિ તો સાધનોનો ઉપયોગ કરતાં કરતાં પણ મોક્ષ તરફજ હોય.

એ પ્રમાણે કહું છું:—એમ ચાર અંગ સંબંધીનું ત્રીજું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૩ ॥

અસંસ્કૃત

૪

જીવિત ચંચલ છે. કર્મનાં ફળ ભોગવવાંજ પડે છે. તેનું નિરૂપણ આ અધ્યયનમાં ખૂબ સરસ રીતે થયું છે.

ભગવાન બોલ્યા:—

[૧] જીવિત સંધાય તેવું નથી. માટે પ્રમાદ ન કર. ખરેખર જરાવસ્થાથી ઘેરાયેલાને શરણ નથી એમ ચિંતવ. પ્રમાદી અને તેથી હિંસક બનેલા વિવેકશૂન્ય જીવો કોને શરણે જશે ?

નોંધ:—ગૌતમને ઉદ્દેશીને આ કથન કહેવાયેલું છે. છતાં ગોયમ એટલે ઇંદ્રિયોનું નિયમન કરનાર મન પણ તેનો અર્થ ક્યાં નથી થતો ? આપણે આત્માભિમુખ થઇ મન પ્રત્યે તે સંબોધન જરૂર વાપરી શકીએ. (બીજી બધી વસ્તુ ત્રુટયા પછી સંધાય છે પણ જીવિતદોરી ત્રુટયા પછી કદિ સંધાતી નથી.)

[૨] કુબુદ્ધિવશાત્ (અજ્ઞાનવશાત્) પાપનાં કામો કરીને જે મનુષ્યો ધનને મેળવે છે, કર્મના પાસથી ઘેરાયેલા અને વૈરથી બંધાયેલા તે જીવો ધનને અહીંજ મૂકીને નરકગતિમાં ચાલ્યા જાય છે.

[૩] ખાતર પાડતાં (ચોરી કરતાં) પકડાયેલો પાપકર્મ કરનાર ચોર જેમ પોતાના કર્મથી કપાય છે (પીડાય છે) તેમ જીવો અહીં અને પરલોકમાં પોતાના કર્મ વડેજ પીડા પામે છે. કારણ કે કરાયેલાં કર્મોની (ભોગવ્યા વિના) મુક્તિ નથી.

નોંધઃ—જે જેવાં કર્મ કરે છે તેને તેજ ભોગવે છે. કર્તા બીજો અને ભોક્તા બીજો હોઇજ શકે નહિ એ ન્યાયે આલોકમાં જે કર્મનાં પરિણામ ન મળ્યાં હોય તે પરલોકમાં મેળવવા જન્મ ધારણ કરવોજ પડે છે એમ પુનર્ભવની સિદ્ધિ સ્વયં થઈ જાય છે.

[૪] સંસારને પામેલો જીવ પારકાને માટે (કે પોતાના જીવન વ્યવહારમાં) જે કર્મ કરે છે તે કર્મના ઉદય (પરિણામ) કાળમાં (તેને પોતાનેજ ભોગવવું પડે છે.) તેના (ધનમાં ભાગ પડાવનારા) બાંધવો કર્મમાં ભાગ પડાવતા નથી.

[૫] ધનથી પણ પ્રમાદી જીવાત્મા આ લોકમાં કે પરલોકમાં શરણ મેળવી શકતો નથી. જેમ (અંધારી રજનિમાં) દીવો બુઝાઇ ગયા પછી અનંત વ્યામોહ થાય છે તેમ આવો પુરૂષ ન્યાય માર્ગને જોવા છતાં જાણે ન જોયો હોય ! તેમ વ્યામોહ પામે છે.

નોંધઃ—કેટલાક માને છે કે "ધનથી યમદૂતને સમજાવી દઈશું" તેથી જીવ જતી વખતે ધનાદિ પણ શરણરૂપ થતું નથી તે બતાવ્યું છે.

[૬] સુતેલાઓમાં જાગૃત રહેનાર (આસક્ત પુરૂષોમાં નિરાસક્ત રહેનાર), બુદ્ધિમાન અને વિવેકી સાધક વિશ્વાસ ન કરે. કારણ કે ક્ષણો ભયંકર છે અને શરીર (તેની પાસે) અબલ છે માટે ભારણ્ડ પક્ષીની માફક અપ્રમત્ત થઇને વિચરે.

નોંધઃ—કાલદ્રવ્ય અખંડ છે ત્યારે શરીર તો વિનાશી છે. એ અપેક્ષાએ ભયંકર બતાવી ક્ષણ માત્ર પણ ગફલત ન કરવાનું કહ્યું છે. ભારંડ પક્ષીને મુખ બે છતાં શરીર એક હોય છે. તેથી તે ચાલતાં, બેસતાં, ઉઠતાં મનમાં ખ્યાલ રાખતું હોય છે તે પ્રમાણે સાધકે પણ સાવધ રહેવું.

[૭] થોડી પણ આસક્તિ એ જાળ છે તેમ માની પગલે પગલે સાવધ થઈ વિચરવું. લાભ મળે ત્યાં સુધી સંયમ જીવિત લંબાવી પછી અંતકાળ જાણીને મલિન શરીરનો અંત લાવવો.

નોંધઃ—સાવમ સાધકને પોતાનું આયુષ્ય ક્યારે પૂર્ણ થશે તે ખ્યાલ ગઈ જાય ત્યારેજ તેનો સમજપૂર્વક ત્યાગ કરે અન્યથા દેહ પર આસક્તિ ભલે ન હોય પરંતુ તેને સાધન માની રક્ષણ કરવાની ફરજ ન ચૂકે.

[૮] જેમ શિક્ષિત અને કવચ (બખતર) ધારી ઘોડો વિજય મેળવે છે તેમ સાધકમુનિ સ્વચ્છંદને રોકવાથી મુક્તિ પામે છે. વળી પૂર્વ (મોટી સંખ્યાવાળું કાલપ્રમાણ) વર્ષો સુધી અપ્રમત્ત થઇ વિચરે તે મુનિ તેવીજ રીતે શીઘ્ર મુક્તિને પામે છે.

નોંધ—સ્વચ્છંદ અને પ્રમાદ બેજ પતનનાં કારણો છે. મુમુક્ષુએ તેને પ્રથમથીજ દૂર કરવાં અને અર્પણતા તથા સાવધતા પ્રાપ્ત કરવી.

[૯] શાશ્વત (નિયતિ)વાદી મતવાળાઓની એ ઉપમા (માન્યતા) છે કે જે પહેલાં ન પામે તે પછી પણ ન પામી શકે. (અહિં વિવેક કરવો ઘટે છે, નહિ તો તે મનુષ્યને) શરીરનો વિરહ થતી વખતે કાલથી ઝડપાતી વખતે કે આયુષ્ય શિથિલ પડે ત્યારે તેઓની પણ તે માન્યતા બદલી જાય છે. અને (ખેદ કરવો પડે છે.)

નોંધઃ-જો આપણે પહેલાં નથી કર્યું તો હવે શું કરી શકીશું ? આમ માનીને પણ પુરૂષાર્થ છોડી દેવો નહિ. કોઈ પણ કાળે અને કોઈ પણ સ્થિતિમાં પુરૂષાર્થ કરતાજ રહેવું. અહિં પરંપરા પ્રમાણે એવો પણ અર્થ થાય છે કે શાશ્વતવાદી એટલે ચોક્કસ કહી શકનારા એવા જ્ઞાનીજનો (ત્રિકાલદર્શી હોવાથી) આજ પ્રમાણે અત્યારે થશે, પછી નહિ થાય કે અત્યારેજ તે જીવ મેળવી શકશે પછી નહિ વગેરે વગેરે ચોક્કસ જાણે છે તેઓ તો પછી પણ પુરુષાર્થ કરી શકે. પરંતુ આ ઉપમા તો તેવા મહાપુરૂષોને લાગુ પડે બીજે નહિ. જો તેવી રીતે બીજા સાધારણ જીવાત્મા તેમ કરે તો તેને આયુષ્યના અંત વખતે ખેદ કરવો પડે છે.

[૧૦] આવો વિવેક (ત્યાગ) કરવા માટે શીઘ્ર શક્તિમાન (કોઇ) નથી માટે કામો (ભોગો) ને છોડી દઇ મહર્ષિ, સંસાર સ્વરૂપને સમભાવ (સમદૃષ્ટિ)થી સમજીને, આત્મરક્ષક બની અપ્રમત્તપણે વિચરે.

નોંધઃ–કામોને ભોગવવા અને જાગૃતિ કે નિરાસક્તિ રાખવી એ કામ સહેલું નથી. માટે પ્રથમ ભોગોને છોડી દેવા એજ ઉત્તમ છે.

[૧૧] વારંવાર મોહ ગુણોને જીતતા અને સંયમમાં વિચરતા ત્યાગીને વિષયો અનેક સ્વરૂપે સ્પર્શ કરે છે. પરંતુ તેઓને વિષે ભિક્ષુ પોતાનું મન દુષ્ટ ન બનાવે.

[૧૨] (લલચાવે તેવા) મન્દ મન્દ સ્પર્શો બહુ લોભાવનારા હોય છે પરંતુ તેઓને વિષે મન ન જવા દેવું, ક્રોધને દબાવવો, અભિમાનને દૂર કરવું, માયા (કપટ)ને ન સેવવી તથા લોભને છોડી દેવો.

[૧૩] જેઓ વાણીથીજ સંસ્કારી ગણાતા તુચ્છ અને પરપ્રવાદ કરનારા છતાં રાગ અને દ્વેષથી જકડાયેલા છે તેઓ પરતંત્ર અને અધર્મી છે એમ જાણી તેનાથી અલગ રહી શરીરના અંત સુધી સદ્‌ગુણોનીજ આકાંક્ષા કરવી.

એમ કહું છું:—એ પ્રમાણે અસંસ્કૃત નામનું ચોથું અધ્યયન પૂર્ણ થયું. ॥ ૪ ॥

અકામમરણીય

૫

મૃત્યુકાલ એ જીવનકાર્યનો સરવાળો છે. મરણ તો વારંવાર થાય છે. કારણ કે પ્રમાદ એજ મરણ છે, છતાં આ અધ્યયનમાં તો દેહના ત્યાગ વખતની દશાનું વર્ણન કર્યું છે. આ વર્ણન પરથી તે સ્થિતિની પહેલાંજ સમજી અપ્રમત્ત થવાય તે હેતુ સ્પષ્ટ માલુમ પડી આવે છે.

[૧] દુઃખે કરીને ઉતરી શકાય એવા મહાપ્રવાહવાળા સંસાર સમુદ્રમાંથી અનેક પુરુષો તરી ગયા. ત્યાં મહાબુદ્ધિવાળા એક જિજ્ઞાસુએ આ પ્રશ્નને પૂછ્યો.

[૨] દરેક જીવોની મરણાન્તે બે સ્થિતિઓ (ભૂમિકાઓ) હોય છેઃ- (૧) અકામમરણ અને (૨) સકામમરણ.

નોંધઃ—મરણ સમયે અશાન્તિ રહે અથવા ધ્યેયશૂન્ય મરણ થાય તે અકામમરણ અને ધ્યેયપૂર્વક અવસાન થાય તે સકામમરણ કહેવાય છે.

[૩] બાલકોનું તો અકામમરણ કે જે મરણ વારંવાર થાય છે. અને પણ્ડિત પુરૂષોનું સકામમરણ કે જે એક વારજ થાય છે.

નોંધઃ—જૈનદર્શન, શુદ્ધ સમ્યક્ત્વધારી જીવના મરણને પંડિત મરણ માને છે. અને તેવો આત્મા વધારેમાં વધારે સંસારમાં ફરીથી એકજવાર જન્મ લે છે. અને સામાન્ય જીવોને અનેકવાર જન્મમરણ કરવાં પડે છે.

[૪] ત્યાં આગળ આ પહેલી સ્થિતિ મહાવીરે આ પ્રમાણે (તેની)

બતાવી છે કે જે ઇંદ્રિય વિષયોમાં આસક્ત થયેલો બાલક (મૂર્ખ) ઘણાં ક્રૂર કૃત્યો કરતો હોય છે.

નોંધ:—જે અત્યંત ક્રૂર કૃત્યો જેવાં કે હિંસાદિ કર્મો કરે છે તેજ અકામમરણને અનુભવે છે

[૫] જે કોઇ કામ ભોગોમાં આસકત થઇ અસત્ય કર્મોને આચરે છે તેની માન્યતા એવી હોય છે કે: "મેં પરલોક જોયોજ નથી અને આ વિષયનો આનંદ તો પ્રત્યક્ષ છે."

[૬] "આ કામ ભોગો તો હાથમાં આવેલાં પ્રત્યક્ષ છે. અને જે પછી થવાનું છે તે તો કાળે કરીને થવાનું છે. (માટે તેની ચિંતા શી ?) વળી કોણ જાણે છે કે પરલોક (પુનર્ભવ) છે કે નથી ?"

[૭] "બીજાનું થશે તે મારૂં થશે" આ પ્રમાણે એ મૂર્ખ બડબડે છે, અને તેવી રીતે કામભોગની આસકિતથી આખરે કષ્ટને પામે છે.

ભોગની આસક્તિ શું કરે છે ? તે સમજાવે છે.

[૮] તેથી ત્રસ અને સ્થાવર જીવો પર દંડ આરંભે છે અને પોતાને માટે કેવલ અનર્થથી (હેતુપૂર્વક કે અહેતુએ) પ્રાણિસંઘને હણી નાખે છે.

નોંધ:—ત્રસ એટલે જે જીવો હાલતા ચાલતા દેખાય તે. સ્થાવર એટલે પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિના જીવો કે જે આંખેથી સ્પષ્ટ રીતે ન દેખાય તે. જો કે હમણાં વૈજ્ઞાનિક શોધ જગજાહેર થઈ છે અને પાણી, વનસ્પતિ વગેરેમાં જીવો મનાયા છે.

[૯] ક્રમશ: હિંસક, જુઠો, માયાવી, ચાડીઓ, શઠ અને મૂર્ખ એવો તે દારૂ અને માંસને ભોગવતો છતો આ સારું છે એમ માને છે.

[૧૦] કાયાથી અને વચનથી મદોન્મત્ત થયેલો અને ધન તથા સ્ત્રીઓમાં આસક્ત થયેલો, તે અળસિયું માટીને જેમ બે પ્રકારે ભેગી કરે છે તેમ બે પ્રકારે કર્મરૂપ મળને એકઠો કરે છે.

નોંધઃ—બે પ્રકારે એટલે શરીર અને આત્મા બન્નેથી અશુદ્ધ થાય છે. શરીરનું પતન થયા પછી તેને સુધારવાનો માર્ગ બહુ બહુ કઠિનાઇથી મળે છે પણ આત્મપતનના ઉદ્ધારનો માર્ગ તો મળવો અશક્ય છે.

[૧૧] ત્યાર બાદ પરિણામે રોગ (પીડા)થી ખરડાયેલો અને તેથી ખેદ પામેલો તે ખૂબ તપ્યા કરે છે. અને પોતાનાં કરેલાં દુષ્કર્મોને સંભાળી સંભાળીને હવે પરલોકથી પણ અધિક બીવા માંડે છે.

[૧૨] "દુરાચારીઓની જે ગતિ છે તે નરકના સ્થાનો મેં સાંભળ્યા છે કે જ્યાં ક્રૂર (ભયંકર) કર્મ કરનારાને અસહ્ય વેદના થાય છે.

નોંધઃ—સાત પ્રકારના નરકોનું જૈનશાસ્ત્રમાં વિધાન છે. ત્યાં કરેલાં દુષ્કર્મોના ફળરૂપે ઉત્તરોત્તર અકલ્પનીય વેદનાઓ પ્રત્યેક પ્રાણિઓને ભોગવવી પડે છે.

[૧૩] "ત્યાં ઔપપાતિક (સ્વયં કર્મવશાત્ ઉત્પત્તિ થાય છે તે) (નરક) સ્થાન કે જે મેં આગળ સાંભળ્યું છે ત્યાં જઇને જીવ કરેલાં કર્મોથી પછી ખૂબજ પરિતાપ પામે છે."

[૧૪] જેમ ગાડીવાન જાણવા છતાં સારા ધોરી રસ્તાને છોડી દઇને વિષમ માર્ગમાં જતાં ધોંસરી (ધુરિ) ભાંગી જાય ત્યારે શોક કરે છે.

[૧૫] તેમ ધર્મને છોડીને તથા અધર્મને અંગીકાર કરીને મરણના મ્હોં આગળ ગયેલો પાપી માણસ જીવનધોંસરી ભાંગી ગઇ હોય તેજ પ્રકારે શોક કરે છે.

[૧૬] ત્યારબાદ તે મૂર્ખ મરણને અંતે ભયથી ત્રાસ પામી, કલિથી

(જુગારના દાવથી) જિતાયેલ ઠગારાની માફક અકામમરણે મરે છે.

નોંધઃ—જુગારમાં કોઈ વખત ધુતારો પણ જેમ હરી જાય છે. તેમ અકામ મરણથી તેવો પાપી જીવ ભવ હારી જાય છે.

[૧૭] આતો બાલકોનું અકામમરણ કહ્યું. હવે પંડિતોનું સકામમરણ કહીશ મને સાંભળો; એમ ભગવાન સુધર્મસ્વામી બોલ્યા:-

[૧૮] પુણ્યશાળી (સુપવિત્ર) પુરૂષો, બ્રહ્મચારીઓ અને સંયમી પુરૂષોનું વ્યાઘાત રહિત અને અતિપ્રસન્ન એવું મરણ જે મેં સાંભળ્યું છે—

[૧૯] તે બધા ભિક્ષુઓને કે બધા ગૃહસ્થોને પ્રાપ્ત થતું નથી. પણ કઠિન વ્રતો પાળનારા ભિક્ષુઓ અને ભિન્નભિન્ન પ્રકારના સદાચાર સેવનારા સદ્‌ગૃહસ્થો જ તે મૃત્યુને વરે છે.

[૨૦] કેટલાક કુસાધુઓ કરતાં ગૃહસ્થો પણ અધિક સંયમી હોય છે. પરંતુ સાધુતાની અપેક્ષાએ તો બધા ગૃહસ્થો કરતાં સાધુઓ અધિક સંયમી જ હોય છે.

નોંધઃ—આ ગાથા અત્યંત ગંભીર અને સાચા સંયમનું પ્રતિપાદન કરનારી છે. વેશ કે અવસ્થા વિશેષ સંયમનાં પોષક કે બાધક છેજ નહિ.

[૨૧] લાંબા વખતનાં ચર્મ, નગ્નત્વ, જટા, સંઘાટિ (બુધ્ધ સાધુઓનું ઉત્તરીયવસ્ત્ર) કે મુંડન આ બધાં ચિહ્નો તે દુરાચાર વાળા વેશધારી ને શરણભૂત થતાં નથી.

નોંધઃ—બધાં ભિન્નભિન્ન ચિહ્નો સંયમના રક્ષક નથી. સદાચારજ સંયમનો રક્ષક છે.

[૨૨] ભિક્ષાચરી કરનાર ભિક્ષુ પણ જો દુરાચારી હોય તો તે નરકથી છૂટી શકતો નથી. (સારાંશકે) ભિક્ષુ હો કે ગૃહસ્થ હો ! સદાચારી હોય તેજ સ્વર્ગમાં જઇ શકે છે.

નોંધ:—સાધુને નરક ન હોય કે શ્રાવકને નરક ન હોય તેવો કોઈ ઇજારો હોતો નથી. જે કોઇ જે સ્થિતિમાં રહીને દુરાચાર સેવે તેને નરક અને સદાચાર સેવે તેને સ્વર્ગ મળી શકે છે.

ગૃહસ્થી સુવ્રતી (સદાચારી) કેવી રીતે હોય ? તે બતાવે છે.

[૨૩] ગૃહસ્થ પણ સામાયિકાદિ અંગોને શ્રધ્ધાપૂર્વક, (અર્થાત્ મન વચન કાયાથી) સ્પર્શ કરે અને માસની બન્ને પાખી (પાક્ષિક) ઓમાં એક પાખી પણ પૌષધ વિના ખાલી જવા ન દે.

નોંધ:—સામાયિક એ જૈનદર્શનની આત્મચિંતનની ક્રિયા છે. યોગસાધનની ક્રિયા ગૃહસ્થોને પ્રાયઃ હમેશાં કરવાની હોય છે. અને તે ક્રિયા શુધ્ધ રીતે કરતાં આત્મસાક્ષાત્કાર થઈ મોક્ષ મેળવી શકાય છે. સામાયિક માત્ર એકજ કલાકની ક્રિયા છે. અને પૌષધ ક્રિયા એ આખી અહોરાત્રિ (રાત્રિ દિવસ) આત્મચિંતન કરવાની ક્રિયા છે. પૌષધને દિવસે ઉપવાસ કરી સૌમ્ય આસને બેસી આત્મચિન્તવન કર્યા કરવાનું કહ્યું છે.

[૨૪] આ પ્રમાણે સમજણપૂર્વક ગૃહસ્થાવાસમાં પણ સારા વ્રતથી (સદાચારી) રહી શકનારો જીવ આ ઔદારિક શરીર (મલિન શરીર) ને છોડી દેવલોકમાં જઇ શકે છે.

નોંધ:—પશુ અને માનવોના દેહને જૈનશાસ્ત્ર ઔદારિક શરીર કહે છે. ઔદારિક એટલે હાડ, માંસ, ચામ, રૂધિર ઇત્યાદિ બિભત્સ વસ્તુઓના પુંજ.

[૨૫] વળી જે સંવર કરનારો (સંસારથી નિવૃત્ત થયેલો) ભિક્ષુ હોય છે તે સર્વદુઃખ નષ્ટ કરીને મુક્ત અથવા મહાન ઋધ્ધિવાળો દેવ (આ બે પૈકી એક) થાય છે.

નોંધ:—અહિં એક શંકા થાય કે મુનિને મુક્તિ ને ગૃહસ્થને શા માટે નહિ ? પરંતુ એ વાત તો સ્પષ્ટ છે કે ગૃહસ્થજીવનમાં ત્યાગ એ અપવાદ છે. જે ગૃહસ્થાશ્રમમાં દુઃસાધ્ય છે તેજ ત્યાગ સાચી સાધુતામાં સુસાધ્ય છે અને વિશેષતર છે. આથી ગૃહસ્થ કરતાં ત્યાગી શીઘ્રતર અને

સહેલાઈથી મુક્તિ મેળવી શકે ! વાસ્તવિક રીતે તો જૈનદર્શન માને છે કે ત્યાગ એજ મુક્તિનું અનુપમ સાધન છે. પછી એ ગૃહસ્થાવાસમાં હો કે સાધુજીવનમાં હો !

દેવનાં નિવાસ સ્થાનો કેવાં હોય છે ? તે વર્ણવે છે.

[૨૬] અત્યંત ઉત્તમ, વિશેષ કરીને મોહ પમાડનારાં (આકર્ષક) અનુક્રમે અધિકાધિક દિવ્યકાન્તિવાળાં અને યશસ્વી સ્થાનો કે જે બધાં ઉચ્ચ પ્રકારના દેવોથી વિભૂષિત છે.

ત્યાં વિરાજમાન દેવો કેવા હોય છે ? તે બતાવે છે.

[૨૭] ત્યાં રહેનારા દેવો પણ દીર્ઘ આયુષ્યવાળા, ખૂબ સમૃધ્ધિવાળા, ઇચ્છા પ્રમાણે રૂપ ધારણ કરનારા, ઋધ્ધિવાળા, વળી સૂર્યસમાન કાન્તિવાળા, અને જાણે હમણાંજ ઉત્પન્ન થયા ન હોય ! તેવા દેદીપ્યમાન હોય છે.

[૨૮] જે સંસારની આસક્તિથી નિવૃત્ત થઇને સંયમ તથા તપશ્ચર્યાનું સેવન કરે છે તે ભિક્ષુઓ હો કે ગૃહસ્થો હો, અવશ્ય તે (ઉપર કહેલાં) સ્થાનોમાં જાય છે.

[૨૯] સાચા પૂજનીય, બ્રહ્મચારી (જિતેન્દ્રિય) અને સંયમીઓનું (વૃત્તાન્ત) સાંભળીને શીલવાન અને બહુસૂત્રી (શાસ્ત્રને યથાર્થ જાણનાર) મરણાન્તકાળે ત્રાસ પામતા નથી.

[૩૦] પ્રજ્ઞાવાન પુરુષ દયાધર્મ તેમજ ક્ષમાવડે (બાલપંડિત મરણનો) તોલ કરી તેમાં વિશેષ ધ્યાન આપીને અર્થાત્ તે પ્રકારની ઉત્તમ આત્મસ્થિતિએ પહોંચીને વિશેષ પ્રસન્ન થાય (જીવનસુધી).

[૩૧] અને ત્યારબાદ મૃત્યુ નજીક આવે ત્યારે શ્રધ્ધાળુ સાધક ઉત્તમ એવા ગુરુની પાસે જઇને લોમહર્ષને (દેહ મૂર્છાને) દૂર કરે અને દેહના વિયોગની આકાંક્ષા રાખે.

નોંધ:—જેણે જીવનને ધર્મથી વણી નાંખ્યું હોય તેજ અંતકાળે મૃ ને આનંદથી ભેટી શકે છે.

[૩૨] આવો મુનિ કાળ પ્રાપ્ત થયે (મૃત્યુ વખતે) પ્રાપ્ત થયેલા શરીરને દૂર કરીને ત્રણ પ્રકારનાં સકામ મરણ પૈકી એકથી અવશ્ય મરણ પામે છે.

નોંધ:—તે સકામ મરણ ત્રણ પ્રકારનાં હોય છે. (૧) ભક્તપ્રત્યાખ્યાન મરણ (મૃત્યુ વખતે આહાર, પાણી, સ્વાદ્ય કે ખાદ્ય કોઇપણ પ્રકારની વસ્તુ ન લેવી તે) (૨) ઇંગિત મરણ (આમાં ચાર પ્રકારના આહારના પચ્ચક્ખાણ ઉપરાંત જગ્યાની પણ મર્યાદા બાંધવાની હોય છે). (૩) પાદોપગમન મરણ (કંપિલી વૃક્ષની શાખાની માફક એકજ પાસે શ્વાસોચ્છવાસ નીકળી જાય ત્યાંસુધી પડી રહેવું તે)

એવી રીતે ત્રણ પ્રકારનાં સકામ (પંડિત) મરણ હોય છે.

એ પ્રમાણે કહું છું:—અકામમરણ સંબંધી પાંચમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૫ ॥

ક્ષુલ્લક નિર્ગ્રંથ

અનાચારી ભિક્ષુઓનું અધ્યયન

૬

અજ્ઞાન કે અવિદ્યા એજ સંસારનું મૂળ છે. તે કેવળ શાસ્ત્ર ભણ્યેથી કે વાણીદ્વારા મોક્ષની વાતો કરવાથી નાશ થઇ શકે નહિ. અજ્ઞાનને નિવારવા તો કઠણમાં કઠણ પુરુષાર્થ અને વિવેક કરવો જોઈએ. આ જન્મમાં મળેલાં સાધનો જેવાં કે ધન, પરિવાર આદિનો મોહ પણ સહજ રીતે છૂટી શકતો નથી તેનાથી આસક્તિ હઠાવવા પણ કઠિનમાં કઠિન તપશ્ચર્યાઓ કરવી પડે છે તો જન્મોજન્મથી વારસામાં મળેલા અને જીવનના અણુએ અણુના સંસ્કારમાં જડાએલા અજ્ઞાનને નિવારવા કેટલો પ્રયત્ન કરવો પડે તે સ્પષ્ટ વસ્તુ છે.

માત્ર વેશ પરિવર્તનથી વિકાસ ન થઈ શકે. વેશ પરિવર્તનની સાથે હૃદયનું પરિવર્તન જોઈએ. આથીજ જૈનદર્શન જ્ઞાન અને ક્રિયા (વર્તન)નું સાહચર્ય સ્વીકારે છે.

ભગવાન બોલ્યાઃ—

[૧] જેટલા અજ્ઞાની પુરુષો છે તે બધા દુઃખને ઉત્પન્ન કરનારા છે (દુઃખી છે). તે મૂઢ પુરુષો બહુવાર અનંત એવા સંસારને વિષે નષ્ટ થાય છે. (દુઃખ પામે છે).

નોંધઃ—અજ્ઞાનથી મનુષ્ય સ્વયં દુઃખી તો થાયજ છે અને પાડોશીને પણ દુઃખકર નીવડે છે.

[૨] માટે જ્ઞાની પુરુષ બહુ જન્મોની જાળના માર્ગને સમજીને [તજીને] પોતાનાજ આત્મા વડે સત્યને શોધે. [સત્ય શોધનનું

પહેલું સાધન મૈત્રી છે માટે] અને પ્રાણીમાત્ર સાથે મિત્રભાવ સ્થાપે.

[૩] સ્ત્રી, પુત્રો, પૌત્રો, માતા, પિતા ભાઇઓ અને પુત્રવધૂઓ પોતાના કર્મથી પીડાતા એવા તને શરણ આપવા માટે લેશમાત્ર સમર્થ નથી.

[૪] સમ્યક દર્શનવાળા પુરુષે પોતાની (શુદ્ધ દષ્ટિથી) બુદ્ધિથી આ વાતને વિચારવી અને પૂર્વ પરિચયની આકાંક્ષા ન રાખવી. આસક્તિ અને સ્નેહને તો છેદીજ નાખવાં જોઇયે.

નોંધઃ—સમ્યક્ દર્શન એટલે આત્મભાન. આસક્તિ અને રાગ દૂર થતાં જાય તેમ તેમ આત્મદર્શન થાય. અહીં ભોગવેલ ભોગોનું સ્મરણ ન આવવા દેવું અર્થાત્ જાગૃતિ રાખવી એ બતાવેલ છે.

[૫] ગાય, ઘોડા ઇત્યાદિ પશુધનને, મણિકુંડલોને તથા દાસ ચાકરો વગેરે સર્વને તું છોડી દઇને કામરૂપી (ઇચ્છા પ્રમાણે રૂપ ધારણ કરનાર) દેવ થઈ શકીશ. (અંતઃકરણથી આ પ્રમાણે વિચારવું)

[૬] તેવીજ રીતે સ્થાવર કે જંગમ કોઇ પ્રકારની મિલ્કત (ધન) ધાન્ય કે અલંકારો કર્મોના પરિણામે પીડાતાને દુઃખથી મૂકાવવા માટે શક્તિમાન નથી તેમ સમજે.

[૭] પોતાની માફકજ સર્વ સ્થળે સર્વને જોઇને અર્થાત્ પોતાની માફક અન્ય જીવોને પણ પોતાના પ્રાણ વ્હાલા છે તેમ જાણીને ભય અને વૈરથી વિરમેલો આત્મા કોઈપણ પ્રાણીઓના પ્રાણોને ન હણે.

નોંધઃ—ભય એ ક્રૂરતાથીજ જન્મે છે. જેટલો મનુષ્ય ક્રૂર તેટલોજ અધિક ભયભીત. વૈર એ શત્રુતાની લાગણી છે. આ બે ભાવોથી વિરમાય એટલે સર્વજીવો પ્રત્યે પ્રેમામૃત વહ્યા કરે. પોતાની ઉપમાથી દરેક જીવો સાથે વર્તે તો પ્રાણીમાત્ર પર સહજ પ્રેમ સ્ફુરે.

[૮] કોઇની આજ્ઞા સિવાય કંઇપણ લેવું તે નરકગતિમાં લઇ જનાર છે એમ માનીને ઘાસનું તરણું પણ આપ્યા વગર લેવું નહિ. ભિક્ષુએ પોતાની ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ કરીને પોતાના પાત્રમાં (રાજી ખુશીથી) કોઇએ આપેલું ભોજનજ ગ્રહણ કરવું.

નોંધઃ—અદત્તની વ્યાખ્યા ગૃહસ્થ માટે પણ છે. ફેર માત્ર એટલો કે પુરુષાર્થ કરીને તે હકનું વિવેકપૂર્વક લઈ શકે. નીતિનો ભંગ કરી જે કંઈ લીધેલું લેવું તે પણ અદત્તજ ગણાય.

[૯] અહીં કેટલાક તો એમજ માને છે કે પાપકર્મ છોડ્યા સિવાય પણ આર્યધર્મને જાણીનેજ સર્વદુઃખોથી મુક્ત થવાય છે. (તે વસ્તુ ઉચિત નથી).

નોંધઃ—આ શ્લોકમાં જ્ઞાન કરતાં વર્તનની અધિક્તા બતાવી છે. વર્તન ન હોય તો વાણી નિરર્થક.

[૧૦] બંધ અને મોક્ષની વાતો કરનારા કહેવા છતાં કરતા નથી તે માત્ર વાણીની બહાદુરીથી પોતાના આત્માને આશ્વાસનજ આપે છે.

[૧૧] જુદી જુદી જાતની (વિચિત્ર) ભાષાઓ શરણરૂપ થતી નથી. તો વિદ્યાનું અનુશાસન પણ ક્યાંથી શરણભૂત થાય! પાપ કર્મોથી પકડાયેલા મૂર્ખાઓ નહિ જાણવા છતાં પોતાને પંડિત માનનારા હોય છે.

[૧૨] જે કેટલાક બાળજીવો (અજ્ઞાની) શરીરમાં, શરીરના વર્ણ અને સૌંદર્યમાં સર્વપ્રકારે એટલે મન, વચન અને કાયાથી આસક્ત હોય છે તે સૌ દુઃખનાજ ભોગી બને છે.

[૧૩] તેઓ અનંત એવા આ સંસારમાં લાંબે માર્ગે પડે છે (સંસારચક્રમાં ખૂબ ભમે છે). માટે બધી બાજુથી જોઇ તપાસીને મુનિ અપ્રમત્ત થઇનેજ વિચરે.

[૧૪] બાહ્યસુખને આગળ કરીને કદિ પણ કશું ન ઇચ્છે. માત્ર પૂર્વે થયેલાં (સંચિત) કર્મના ક્ષયને માટેજ આ દેહનો સદુપયોગ કરે.

નોંધઃ—શરીર, ધન, સ્વજન આદિ સામગ્રી મુખ્ય નથી પણ ગૌણ છે. તેનો સદુપયોગ કરવાથીજ સુખ મળે. તેની લાલસામાં જીવન ખર્ચે તો બધુંએ ગુમાવે.

[૧૫] કર્મનાં મૂળ કારણો (બીજ) નો વિવેક કરીને (વિચાર કરીને) અવસર (યોગ્યતા) જોઇને સંયમી બને. (સંયમી બન્યા પછી) નિર્દોષ ભોજન અને પાણીને પણ માપથી ગ્રહણ કરે.

નોંધઃ—યોગ્યતા વિના સંયમ ન ટકે માટે અવસર લેનાર એ વિશેષણ લીધું છે. તેમજ ત્યાગ અને તપ વિના પૂર્વ કર્મોનો ક્ષય અસંભવિત છે માટે ત્યાગને અનિવાર્ય બતાવ્યો છે.

[૧૬] ત્યાગીએ લેશ માત્ર પણ સંગ્રહ ન કરવો. જેમ પક્ષી પાંખને સાથે લઇને જ ફરે છે તેમ મુનિ પણ (સર્વ વસ્તુ પરથી) નિરપેક્ષ (મમત્વરહિત) થઇ વિચરે.

[૧૭] લજ્જાળુ (સંયમની લાજ ધરાવનાર) અને ગ્રહણ કરવામાં પણ મર્યાદા રાખનાર ભિક્ષુ ગામ, નગર ઇત્યાદિ સ્થળે, બંધન રહિત (નિરાસકત) થઈ વિચરે. અને પ્રમાદીઓમાં (એટલે ગૃહસ્થોના સંસર્ગમાં રહેવા છતાં) પણ અપ્રમત્ત રહી ભિક્ષાની ગવેષણા (શોધ) કરે.

"એ પ્રમાણે તે અનુત્તરજ્ઞાની અને અનુત્તર દર્શનધારી અર્હન્ પ્રભુ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર વિશાલી નગરીમાં આ પ્રમાણે વ્યાખ્યાન કરતા હતા." (એમ) જંબૂસ્વામીને સુધર્મસ્વામીએ કહ્યું:—

એ પ્રમાણે કહું છું:—એવી રીતે ક્ષુલ્લક નિર્ગ્રન્થ સંબંધીતું છઠ્ઠું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૬ ॥

એલક

—∞—

બકરાનું અધ્યયન

૭

ભોગમાં તૃપ્તિ નથી : જડમાં ક્યાંય સુખ નથી.

ભોગોમાં જેટલી આસક્તિ તેટલુંજ આત્માથી દૂર રહેવાય. આત્માથી દૂર રહેવાય તેટલો દુષ્કર્મોનો પુંજ ભેળો થાય અને તેના પરિણામે અધોગતિમાં જવું પડે. માટે મનુષ્યભવને સાર્થક કરવો એજ આપણું પરમ કર્તવ્ય છે.

[૧] જેમ અતિથિ (મહેમાન) ને ઉદ્દેશીને (માટે) કોઇ માણસ પોતાને આંગણે બકરાને પાળી ચોખા અને જવ આપી પોષ્યા કરે,

[૨] ત્યારપછી તે હૃષ્ટપુષ્ટ, મોટા પેટવાળો, જાડો, બહુ મેદવાળો (થઇ ખૂબ ખુશી થાય) અને વિપુલ દેહવાળો બને ત્યારે જાણે અતિથિની વાટજ ન જોતો હોય ! (તેમ મદમાતો ફરે.)

[૩] જ્યાંસુધી એ પરોણો ઘેર આવે નહિ ત્યાંસુધીજ તે બિચારો જીવી શકવાનો છે. પણ જ્યારે અતિથિ ઘેર આવે ત્યારે (ઘરના બધા માણસો અને પરોણાઓ) (તેનું) માથું કાપીને (વધ કરીને) તે ખવાઈ જાય છે. (મૃત્યુવશ થાય છે.)

[૪] ખરેખર તે બકરો જેમ પરોણાને માટેજ (પુષ્ટ કરાય છે) રખાય છે. તેમ અધર્મી-બાલજીવ પણ (ક્રૂર કર્મો કરી) નરકનું આયુષ્ય બાંધવા માટેજ કામભોગોવડે પાપોથી પોષાય છે.

નોંધઃ—જેમ બકરો ખાતી વખતે ખૂબ મજા માણે છે તેમ ભોગો ભોગવતી વખતે જીવાત્મા ક્ષણિક સુખ માણી લે છે. પરંતુ અતિથિરૂપ કાળ આવે ત્યારે તેની મહાદુર્ગતિ થાય છે. અને પહેલાંનું માનેલું સુખ મહા ભયંકર દુઃખરૂપ નીવડે છે.

નરકને યોગ્ય બાલજીવ કયા દોષોથી ઘેરાયેલો હોય છે? તે દોષો બતાવે છે.

[૫] બાલજીવ; હિંસક, જુઠું બોલનાર, માર્ગમાં ચોરી કરનાર (બ્હારવટીયો) બીજાની વસ્તુને ઝુંટવી લેનાર, માયાવી, અધર્મનું ખાનાર, શઠ તથા

[૬] સ્ત્રીઓમાં આસક્ત, ઇંદ્રિયલોલુપી, મહારંભી, મહાપરિગ્રહી, દારૂ અને માંસનો ભક્ષક, પરને પીડા આપનાર, (પાપમાં વધેલો પરિવૃઢ) પાપી,

[૭] બકરાનું માંસ સેકી સોળા કરી ખાનાર (બકરા વિ. પશુઓને ખાઇજનાર), મોટી ફાંદવાળો તથા અપથ્યખાઇને શરીરમાં લોહીને જમાવનાર એવો અધર્મી જીવ, જેમ બકરો અતિથિની વાટ જુએ છે તેમ તે નરકગતિના આયુષ્યની વાટ જુએ છે. (નરકગતિ પામે છે.)

નોંધઃ—જીભ, કાન, નાક, સ્પર્શ અને ચક્ષુ ઇત્યાદિ ઇંદ્રિયોના વિષયમાં આસક્ત હોય તે ઇંદ્રિય લોલુપી કહેવાય છે. મહારંભી એટલે મહા (સ્વાર્થી) હિંસક, મહા પરિગ્રહી એટલે અત્યંત (તૃષ્ણાળુ) આસક્તિમાન.

[૮] મજાનાં આસન, શય્યાઓ, સવારીઓ (ગાડી, ઘોડા વગેરે) ધન તથા કામ ભોગોને (ક્ષણવાર) ભોગવીને, દુઃખથી મેળવેલું ધન તજીને તથા બહુ કર્મમેલને એકઠો કરીને,

[૯] આવી રીતે કર્મોથી ભારે થયેલો જીવાત્મા વર્તમાનકાળમાંજ મશગૂલ રહી, જેમ બકરો અતિથિ આવ્યે તે સ્થિતિમાં શોક કરે છે તેમ મૃત્યુકાળે અત્યંત શોક કરે છે..

નોંધ—પ્રત્યુત્પન્નપરાયણ એટલે, પછી શું થશે ? તે પરિણામ નહિ વિચારનાર જીવ. કાર્યના આરંભમાં જે પરિણામ ન વિચારે તે પાછળથી ખૂબજ પસ્તાય છે. પરંતુ પાછળનો પસ્તાવો તદ્દન નિરર્થક છે.

[૧૦] તેમજ એવા ઘોર હિંસકો આયુષ્યને અંતે આ દેહને છોડી કર્મથી પરતંત્ર થઇને આસુરી દિશાને પામે છે. અથવા તો નરકમાં ચાલ્યા જાય છે.

નોંધઃ—જૈનદર્શન અસુરગતિ કિંવા નરકગતિ એ બે ગતિઓજ આવા અત્યંત હિંસકોને માટે માને છે.

[૧૧] જેમ કાણી કોડીને માટે એક મનુષ્ય હજારો સોના મહોરો હારી ગયો અને એક (રોગમુક્ત) રાજા અપથ્ય એવા આમ્ર ફળને ખાઇને રાજ્ય હારી ગયો, (તેમ માનવભવ હારી જાય છે.)

નોંધઃ—આ બન્ને શાસ્ત્રોક્ત દૃષ્ટાંતો છે. તાત્પર્ય એ છે કે ઉત્તમ એવા આત્મસુખને કે જેનાં મૂલ્ય ન થઇ શકે તે છોડીને પરસુખ એટલે જડજન્ય કામભોગો જે ઇચ્છે છે તે કાણી કોડી માટે સુવર્ણ ગુમાવે છે. રોગથી મુક્ત કરેલ વૈદ્યે રાજાને પથ્ય પાળવા માટે આંબાનું ફળ ખાવાની મના કરી હતી છતાં ભૂલથી (રસાસક્તિથી) ખાઇને તેણે એક સહજ સ્વાદ માટે પોતાનો પ્રાણ ગુમાવ્યો. તેજ રીતે સંસારભોગી થોડી ભૂલથી આત્મિક જીવન વેડફી સંસાર પરિભ્રમણમાં પડે છે.

હવે દેવગતિના ભોગો સાથે મનુષ્યના ભોગોની તુલના કરે છે.

[૧૨] એ પ્રમાણે મનુષ્ય સંબંધિના કામો દેવકામોની પાસે તુચ્છ છે. દેવકામો (મનુષ્યના ભોગો કરતાં) સહસ્રગણા અને આયુષ્ય-પર્યંત દિવ્યસ્વરૂપમાં રહે છે.

[૧૩] તે દેવોની સ્થિતિ પણ અમર્યાદિત (અનેક વર્ષોની સંખ્યાથી પણ વધુ) કાળની હોય છે. આ બધું જાણવા છતાં સો (૧૦૦)થી પણ ઓછાં વર્ષની (મનુષ્યની) આયુષ્યસ્થિતિમાં (પણ) દુષ્ટ બુધ્ધિવાળા પુરુષો વિષયમાર્ગમાં ફસાઇ જાય છે.

[૧૪] જેમ ત્રણ વાણિયાઓ મૂલ (મુડી) ગ્રહણ કરીને (કમાવા અર્થે) નીકળેલા, ત્યાં તેમાંનો એક લાભ મેળવે છે, બીજો પોતાની મૂળ મુડીજ પાછી લાવે છે—

[૧૫] અને ત્રીજો મુડી ગુમાવીને આવે છે. આતો વ્યવહારિક ઉપમા છે. પરંતુ એજ પ્રમાણે ધર્મમાં પણ જાણવું.

નોંધઃ--આ ત્રણે દૃષ્ટાંતો શાસ્ત્રમાં છે. અહીં શ્લોકમાં તે સ્પષ્ટ કરે છે.

[૧૬] મનુષ્યત્વ પ્રગટાવે છે તે મૂળ મુડીને આબાદ રાખે છે, (મનુષ્યનો દેહ મળે તે મૂળ મુડીજ છે.) દેવગતિ પામે છે તે લાભ મેળવે છે પણ જે જીવો નરક અને તિર્યંચ (પશુયોનિ) ભવ પામે છે તેતો ખરેખર મુડીને પણ ગુમાવે છે.

નોંધઃ—જેઓ સત્કર્મથી દેવગતિ પામે છે તે મનુષ્યભવથી કંઇક વધુ મેળવે છે અને દુષ્કર્મ કરે છે તે અધોગતિ પામે છે.

[૧૭] બાલકની (મૂઢજીવની) આપત્તિ અને વધ જેના ગર્ભમાં છે તેવી બે પ્રકારની ગતિ (ઉપર કહી ગયા તે) થાય છે. આસક્તિને વશ થયેલો તે શઠ દેવત્વ અને મનુષ્યત્વ બન્ને હારી જાય છે.

[૧૮] તે એકવાર વિષયોથી જીતાયો, (વિષયાસક્ત થયો.) કે તેના વડે તેની બે પ્રકારે દુર્ગતિ થાય છે. ત્યાંથી ઘણા લાંબા કાળ સુધી પણ નીકળવું તેને પછી દુર્લભ થઇ પડે છે.

નોંધ—વિકાસ એ દુર્લભ છે પણ પતન તો સુલભ છે. એકવાર પતન થયું કે ઉચ્ચ ભૂમિકાથી ઠેઠ નીચે પડી જવાય છે.

[૧૯] આ પ્રમાણે વિચારીને તથા બાલ (અજ્ઞાની) અને પંડિતની તુલના કરીને જે પોતાની મુડીને પણકાયમ રાખે છે તે મનુષ્ય યોનિને પામે છે.

[૨૦] આવી ભિન્નભિન્ન પ્રકારની શિક્ષાઓ દ્વારા જે પુરુષો ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને પણ જો સદાચારી રહે તો તે અવશ્ય સૌમ્ય એવી મનુષ્ય યોનિને પામે છે. કારણકે ખરેખર પ્રાણિઓ કર્મનું ફળ અચૂક ભોગવનારાં હોય છે.

નોંધઃ—કર્મવશાતજ જીવોની ઉચ્ચ કે નીચ ગતિ થતી હોય છે.

[૨૧] જેઓની વિપુલ શિક્ષા છે (મહા જ્ઞાની છે) તેઓ પોતાની મુડીને ઓળંગી જઇ (મનુષ્ય ધર્મથી આગળ વધી), શીલ વાન અને વિશેષ સદાચારી થઇ અને અદીન (તેજસ્વી) બની દેવપણાને પામે છે.

નોંધઃ—મનુષ્યે મનુષ્યધર્મ સાચવવો તે તો સામાન્ય કર્તવ્ય છે ત્યાંસુધી તો પોતાની મુડીજ જાળવી ગણાય. પરંતુ મનુષ્યધર્મકરતાં આગળ વધે અર્થાત્ વિશ્વધર્મમાં પ્રવેશે ત્યારેજ વિશેષતા ગણાય.

[૨૨] એ પ્રકારે ભિક્ષુ અદીનતા અને અનાસક્તિને જાણીને (વિચારીને) શામાટે આવું ન જિતે (પામે)! અને જિતીને શાંતિનું સંવેદન (અનુભવ) શામાટે ન કરે?

નોંધઃ—ઉપરની સુંદર ગતિને સાધક થઈ શા માટે ન આરાધે?

[૨૩] દાભડાની ટોચ પર રહેલું જળબિંદુ સમુદ્રની સાથે શીરીતે સરખાવાય? તેજ રીતે દેવોના ભોગો આગળ મનુષ્યના ભોગોનું પણ સમજી લેવું ઘટે.

[૨૪] જો આ દાભડાની ટોચના જળ બિંદુ જેવા ચંચળ કામભોગો છે તો ક્ષીણ થતા ટુંકા આયુષ્ય કાળમાં શામાટે (કયા હેતુને લઇને) કલ્યાણ માર્ગને ન જાણવો?

[૨૫] અહીં કામોથી અનિવૃત્ત (કામાસક્ત) થયેલાનો સ્વાર્થ (આત્મોન્નતિ) હણાય છે અને તેવો પુરૂષ ન્યાય (મોક્ષ) માર્ગને સાંભળ્યા છતાં ત્યાંથી પતિત થાય છે.

નોંધઃ--કામ એ બધા રોગોનું અને આપત્તિઓનું મૂળ છે. એથી સાવધ રહેવું.

[૨૬] "કામભોગોથી નિવૃત્ત થયેલાની આત્મોન્નતિ હણાતી નથી, બલ્કે અપવિત્ર દેહને ત્યાગી તે દેવ સ્વરૂપ બને છે. એ પ્રમાણે મેં સાંભળ્યું છે."

[૨૭] તેવો જીવ; જ્યાં ઋદ્ધિ, કીર્તિ, કાન્તિ, આયુષ્ય તથા ઉત્તમ સુખ હોય છે ત્યાં સુંદર મનુષ્યોના વાતાવરણમાં જઇ ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે તારવણી કરે છે.

[૨૮] બાળકનું બાલત્વ જુઓ કે જે ધર્મને છોડી, અધર્મને અંગીકાર કરીને અર્થાત્ અધર્મી બનીને નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

[૨૯] હવે સત્યધર્મને અનુસરનારા ધીરપુરૂષનું ધીરપણું જુઓ. કે જે ધર્મિષ્ટ થઇ, અધર્મથી દૂર રહીને દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

[૩૦] પંડિતમુનિ આ પ્રમાણે બાલભાવ તથા અબાલભાવની તુલના કરીને બાલભાવને ત્યાગી અબાલભાવને સેવે.

નોંધઃ--બાલશબ્દ કેવળ અજ્ઞાનતા કે મૂર્ખતા સૂચકજ નથી. બલ્કે બાલશબ્દ અનાચારનું પણ સૂચન કરે છે.

એ પ્રમાણે કહું છું:- એમ કપિલમુનિ સંબંધીનું આઠમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૮ ॥

કાપિલિક

કપિલમુનિનું અધ્યયન

૮

મન એજ બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે. મનનો દુષ્ટવેગ બંધન કરે છે અને મનની નિર્મળતા મુમુક્ષુતા જગાડે છે ચિત્તનું અનિયંત્રિતપણું કયાંસુધી ઘસડી જાય છે! અને અંતરાત્માનો એકજ અવાજ લક્ષ્ય આપવાથી કેવી રીતે અધઃપતનમાંથી બચાવી લે છે? "કપિલ મુનીશ્વર કે જે આખરે અનંત સુખ પામી મુક્ત થયા છે તેના પૂર્વજીવનમાંથી" તેનો મૂર્તિમાન બોધપાઠ અહીં મળી શકે છે.

કપિલ કૌશાંબી નગરીમાં વસેલા એક ઉત્તમ એવા બ્રાહ્મણકુળમાં જન્મ્યા હતા. યુવાન વયમાં માતાની આજ્ઞાથી શ્રાવસ્તી નગરીમાં આવી એક દિગ્ગજ પંડિતને ત્યાં વિદ્યાધ્યયન માટે લાગી પડ્યા હતા. યૌવન વય એક પ્રકારનો નીસો છે. એ નીસાને વશ થઈ કેક યુવાનો માર્ગને ભૂલી જાય છે.

કપિલ પોતાનો માર્ગ ચૂકયા. વિષયોની પ્રબળ વાસના જાગી. વિષયોની આસક્તિથી સ્ત્રીસંગનો નાદ લાગ્યો. સ્ત્રીસંગની તીવ્રતર લાલસાએ પાત્રકુપાત્રને પારખવા ન દીધું. અને એ કૃત્રિમ સ્નેહના ગર્ભમાં રહેલી વિષયની ઝેરી વાસનાને પોષનાર તેવુંજ એક સમાન પાત્ર શોધી લીધું અને સંસાર વિલાસી જીવોને સર્વોત્તમ લાગતા એવા કામભોગોને ભોગવવા લાગ્યા. વારંવાર ભોગવવા છતાં તેને જે રસની પિપાસા છે તે સાંપડતો નથી. અને

તેમ તેમ અજ્ઞાનતાથી વિવશ થઈ અધઃપતનની ખાડમાં નીચેને નીચે તે ઘસડાતો જાય છે.

એકદા લક્ષ્મી અને સાધનોથી હીન અને દીન બનેલો તે પત્નીની પ્રેરણાથી મહારાજના દરબારમાં (પ્રતિદિન પ્રાતઃકાલમાં પ્રથમ આવનારને સોના મહોરો આપવાનું વ્રત છે) જવા રાત્રિના છેલ્લા પ્રહરે નીકળે છે. ત્યાં ચોર ધારી રાજ પુરુષો વડે પકડાય છે. ત્યાંથી મહારાજાની અનુકંપા વડે છુટો થાય છે. અને મહારાજા તેના પર પ્રસન્ન થઇ ઇચ્છા મુજબ વરદાન માગવાનું કહે છે.

કપિલ વિચારમાં પડે છે 'આ માગું તે માગું" તેની લાલસા એટલેથી તૃપ્ત થતી નથી. આખરે આખું રાજ્ય માગવા તેનું મન લલચાય છે. અને જેવું તે વચન બહાર કાઢવા જાય છે. તેજ ક્ષણે અચાનક અંતઃકરણનો અવાજ આવે છે કે રાજ્ય મેળવ્યા પછી પણ તૃપ્તિ કયાં હતી?

કપિલનું હૃદય સ્ફટિક જેવું નિર્મળ હતું. તેથી તાએક કપિલનો વિચારવેગ વળી જાય છે. ભોગોમાં કયાંય તૃપ્તિજ નથી. લાલસાના પરિણામે બે માસા (સુવર્ણના સિક્કો) માટે આવેલો હું રાજ્ય માગવા તત્પર થયો છતાં તેમ પણ તૃપ્તિ કયાં ?

આખરે એ પૂર્વયોગીશ્વરના પૂર્વસંસ્કારો જાગૃત થઈ ગયા. સાચા સુખનો માર્ગ સમજાયો. અને તેજ વખતે તેણે સૌ કંઈ બહારની ગણાતી ઽમલ્કતનો મોહ ક્ષણવારમાં ત્યાગી દીધો. બે માસાની પણ જરૂર તેને લાગી નહિ. મહારાજા અને સૌને વિસ્મિત કરી મૂકયા અને પોતાના અંતઃકરણને જાગૃત કરી દીધું.

સંતોષ સમાન સુખ નથી. તૃષ્ણા એજ ઃખની જનની છે. તૃષ્ણા શમાવવાથી તે કપિલનાં અનેક આવરણો ક્ષય થયાં. તેનું અંતઃકરણ પ્રફુલ્લિત બન્યું. ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ ચિંતનના પરિણામે આત્મધ્યાન કરતાં કરતાં કૈવલ્યને પામ્યા.

[૧] અનિત્ય અસ્થિર અને દુઃખથી ભરેલા સંસારમાં હું કયું કર્મ કરું? કે જેથી દુર્ગતિ ન પામું. (કોઈ જિજ્ઞાસુએ પૂછ્યું.)

[૨] પહેલાંની આસક્તિને છોડી દઇને કોઈ સ્થળે રાગબંધન ન કરતાં (મૂકી દેતાં દેતાં), વિષયોથી સાવ વિરક્ત થાય તો દોષો અને મહાદોષોથી પણ ભિક્ષુ મૂકાઈ જાય છે.

[૩] વળી સંપૂર્ણ જ્ઞાન અને દર્શનવાળા તથા સર્વ જીવોનું હિત અને કલ્યાણ ચિંતવનારા વીતમોહ મુનિવર મહાવીર પણ જીવોની મુક્તિ માટે આ પ્રમાણે કહે છે.

[૪] સર્વ પ્રકારની ગ્રંથીઓ (આસક્તિ) તથા કલહ (કલેશ-ચિત્ત) ને ભિક્ષુએ છોડી દેવાં. સર્વ કામ સમૂહોને (ભોગોને) જોવા છતાં સાવધ એવો સાધક લેપાતો નથી.

[૫] પણ ભોગરૂપ આમિષ (ભોગ્ય વસ્તુ) ના દોષોથી કલુષિત, હિતકારી માર્ગ અને મુમુક્ષુ બુધ્ધિથી વિમુખ એવો બાલ, મંદ અને મૂઢ જીવાત્મા બળખામાં માખીની માફક (સંસારમાં) બંધાઇ જાય છે.

[૬] અધીર (આસક્ત) પુરુષોથી તો આ કામભોગો ખરેખર દુઃખે કરીને તજાય છે. સુખેથી ત્યાજ્ય નથી. જે સદાચારી સાધુઓ હોય છે તેજ દુસ્તર એવા આ સંસારને તરી જાય છે.

[૭] કેટલાક દુષ્ટ અને અજ્ઞાની ભિક્ષુકો એમ કહેતા હોયછે કે પ્રાણિવધ થાય તેમાં શું? આમ કહેનારા મૃગલા (આસક્ત) અને મંદબુદ્ધિવાળા અજ્ઞાનીઓ, પાપી દ્રષ્ટિઓ વડે કરીને નરકમાં જાય છે.

નોંધઃ—કોઈ બીજાએ (અન્ય માણસો) પ્રાણીઓનો વધ કરી આહાર ઉપજાવે તો તે પણ સાધુજીને અકલ્પ્ય છે.

(૮) " ખરેખર પ્રાણિવધ કરવો તો શું? પણ તેને અનુમોદન આપતાં પણ કદિ સર્વ દુઃખોથી તે જીવ છૂટી શકતો નથી" જે આચાર્યોએ સાચા ધર્મની નિરૂપણા કરી છે તે બધાએ આ પ્રમાણે ફરમાવેલું છે.

નોંધઃ—કોઇ પણ મત, વાદ કે દર્શનમાં અહિંસાતત્ત્વ સિવાય ધર્મ બતાવ્યો નથી. જૈનદર્શન અહિંસાની ખૂબ ગંભીર સમાલોચના કરે છે. તે કહે છે કે તમો બીજાને દુઃખ ન દો તેટલામાંજ અહિંસા સમાપ્ત થતી નથી પરંતુ કોઇ પણ હિંસાના કાર્યને ઉત્તેજના ન મળે તેવો વિવેક રાખવો તે અહિંસા છે.

[૯] જે પ્રાણોનો અતિપાત (ઘાત) ન કરે તે સમિતિ યુક્ત, અને સર્વજીવોનું રક્ષણ કરનાર (અહિંસક) કહેવાય છે. આવો બનવાથી સ્થળમાંથી પાણીની પેઠે તેમનું પાપકર્મ નીકળી જવા માંડે છે.

નોંધઃ—જૈનદર્શનમાં પાંચ સમિતિઓ છે. તેમાં આહાર, ભાષા, શોધન, વ્યવસ્થા તથા પ્રતિષ્ઠાપન (ભિક્ષાદિ વધે તે ક્યે સ્થળે મૂકવી) વિધિનો સમાવેશ થાય છે.

[૧૦] જગતમાં વ્યાપ્ત થયેલા ત્રસ (હાલતા ચાલતા) અને સ્થાવર (સ્થિર રહેલા) જીવો પર મન, વચન અને કાયાથી દંડ ન આરંભવો.

નોંધઃ—સૂક્ષ્મ કે સ્થૂલ જીવોની હિંસા, મન, વાણી કે વર્તનથી નજ કરવી.

[૧૧] શુદ્ધભિક્ષાને જાણીને તેમાંજ ભિક્ષુ પોતાના આત્માને સ્થાપે. સંયમયાત્રા માટે ગ્રાસ (કોળીઆ) પ્રમાણે (મર્યાદા પૂર્વક) ભિક્ષા કરે અને રસમાં આસક્ત ન થાય.

[૧૨] ભિક્ષુ ગૃહસ્થોના વધેલા ઠંડા આહારને, જુના અડદના બાકળા, થુલુ, સાથવો કે (પુલાક) જવ આદિના ભુકાનું પણ ભોજન કરે છે.

નોંધઃ—માત્ર સંયમના હેતુથીજ તેનું શરીર હોય છે. અને શરીર ટકાવવા માટે આહાર લેવાનો હોય છે.

જે વિદ્યાદ્વારા પતન થવાનો ભય છે તે બતાવે છે.

[૧૩] જેઓ લક્ષણવિદ્યા (શરીરનાં કોઇપણ ચિહ્નોથી પ્રકૃતિ જાણી લેવાનું શાસ્ત્ર), સ્વપ્ન શાસ્ત્ર અને અંગવિદ્યા (અંગ ઉપાંગોથી પ્રકૃતિ જાણી લેવાનું શાસ્ત્ર)નો ઉપયોગ કરે છે, તે સાધુઓ નથી કહેવાતા. એ પ્રમાણે આચાર્યોએ ફરમાવ્યું છે.

[૧૪] (સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી) જેઓ પોતાના જીવનને નિયમમાં ન રાખતાં સમાધિ યોગોથી ભ્રષ્ટ થાય છે. તેઓ કામ ભોગોમાં આસક્ત થઇને (કુકર્મો કરી) આસુરી દેહમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

[૧૫] વળી ત્યાંથી (આસુરી ગતિમાંથી) પણ ફરીને સંસાર ચક્રમાં ખૂબ અટન કર્યા કરે છે. અને બહુ કર્મના લેપથી લેપાયેલા તેઓને સમ્યક્ત્વ (સદ્બોધ) થવું અત્યંત દુર્લભ છે.

માટે સુંદર રાહ દર્શાવે છે.

[૧૬] કોઈ આ આખા લોકને (લોકસમૃધ્ધિને) એકજ વ્યક્તિને ઉપભોગ અર્થે આપી દે. છતાં તેનાથી પણ તે સંતુષ્ટ ન થાય. કારણકે આ આત્મા (બહિરાત્મા—કર્મપાશથી જકડાયેલો જીવ) દુઃખે કરીને પુરાય તેવો છે. (સદાય અસંતુષ્ટ રહે છે.)

[૧૭] જેમ લાભ થતો જાય તેમ લોભ થાય. લાભથી લોભ વધતો જાય છે. બે માસા (જુના વખતના સિક્કાનું નામ છે) માટે કરેલું કાર્ય કરોડોથી પણ પુરૂં ન થયું.

નોંધઃ—જેમ જેમ મળતું જાય છે તેમ તેમ તૃષ્ણા કેવી રીતે વધે છે તેનું ઉપર આપેલું આબેહૂબ ચિત્રણ છે.

[૧૮] જેનું અનેક પુરુષોમાં ચિત્ત છે એવી, ઉન્નત છાતીવાળી (સ્તનો છે જેને એવી) અને રાક્ષસી જેવી સ્ત્રીઓમાં આસક્ત

થવું નહિ. કે જે પુરુષને પ્રથમ પ્રલોભન આપીને પછી તેની સાથે ચાકરના જેવું વર્તન રાખે છે.

નોંધઃ—વેશ્યા કે હલકી વૃત્તિની સ્ત્રીઓના સંબંધનો આ શ્લોક છે. જેવી રીતે પુરુષોને સ્ત્રીઓમાં ન લોભાવું તેજ રીતે સ્ત્રીઓએ પુરુષોમાં પણ ન લોભાવું તે વાત વિવેકપૂર્વક સ્વીકારી લેવી ઘટે. અહીં શિષ્યને સંબોધીને કહેવાયેલું હોવાથી તે કથનમાં તો સ્ત્રીઓની વાત આવે તે સ્વાભાવિક છે. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તો પુરુષ હો કે સ્ત્રી હો! વિષયની અતિ વાસનાજ અધોગતિ આપનારી છે.

[૧૯] ઘરને ત્યાગી સંયમી થયેલો ભિક્ષુ સ્ત્રીઓ પર આસક્ત ન થાય. સ્ત્રીસંગને તજીને તેનાથી દૂરજ રહે. અને પોતાના ચારિત્ર ધર્મને સુંદર જાણીને ત્યાંજ પોતાના ચિત્તને સ્થિર કરે.

[૨૦] એ પ્રમાણે આ ધર્મ વિશુધ્ધ મતિવાળા કપિલમુનિએ વર્ણવ્યો છે. તેને જેઓ આચરશે તે તરી જશે અને તેવા પુરુષોએજ બન્ને લોક (આલોક તથા પરલોક) આરાધ્યા સમજવા.

નોંધઃ—રાગ અને લોભના ત્યાગથી મન સ્થિર થાય છે ચિત્તસમાધિ વિના યોગની સાધના નથી. યોગસાધના એ તો ત્યાગીનું પરમ જીવન છે. તે સાધવા માટે કંચન અને કામિની એ બન્નેનાં બંધન ક્ષણે ક્ષણે નડતરરૂપ છે. તેને ત્યાગ્યાં તો છેજ પણ ત્યાગ્યા છતાં આસક્તિ રહી જાય છે. તે આસક્તિથી દૂર રહેવા સતત જાગૃત રહેવું એજ સંયમી જીવનનું અનિવાર્ય ગણાતું કાર્ય છે.

એ પ્રમાણે કહું છું:—એમ કપિલમુનિ સંબંધીનું આઠમું ॥૮॥ અધ્યયન સમાપ્ત થયું.

નમિપ્રવ્રજ્યા

નમિરાજર્ષિનો ત્યાગ

૯

મિથિલાના મહારાજા નમિરાજ દાધજ્વરની દારૂણ વેદના-થી પીડાતા હતા. તે વખતે મહારાણીઓ તથા દાસીઓ ખૂબ ચંદનો ઘસી રહી હતી. હાથમાં પહેરેલી ચૂડીઓ પરસ્પર અફ-ળાવાથી જે અવાજ ઉત્પન્ન થતો હતો તે મહારાજના કર્ણપર અથડાઇ વેદનામાં વધારો કરતો હોવાથી મહારાજાએ મંત્રી-શ્વરને કહ્યું: “આ ઘોંઘાટ અસહ્ય છે, તેને બંધ કરો.” ચંદન ઘસનારાઓએ માત્ર હસ્તમાં એકેક ચૂડી સૌભાગ્યચિહ્નરૂપ રાખી બાકી બધું દૂર કર્યું કે તુરતજ અવાજ બંધ થયો.

થોડીવારે નમીશ્વરે પૂછ્યું: “કેમ કાર્ય પૂર્ણ થયું?”

મંત્રી—નાજી.

નમીશ્વર—ત્યારે અવાજ શાથી બંધ થયો?

મંત્રીએ ઉપરની હકીકત જણાવી. તેજ ક્ષણે પૂર્વયોગીના હૃદયમાં આકસ્મિક અસર થઇ ગઈ. તેણે વિચાર્યું કે જ્યાં બે છે ત્યાંજ ઘોંઘાટ છે, એક છે ત્યાં શાંતિ છે. આજ ગૂઢ ચિંતનના પરિણામે (નિમિત્તથી) પૂર્વજન્મનું સ્મરણ થયું અને શાંતિને મેળવવા માટે બહારનાં બધાં બંધનો છોડી દઇ એકાકી વિચ-રવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા જાગી. વ્યાધિ શાન્ત થયો અને તુરતજ એ યોગી સર્પની કાંચળી માફક રાજપાટ અને રમણીઓના ભોગવિલાસને તજી, ત્યાગી થયા અને તપશ્ચર્યાના માર્ગે પ્રયાણ

કર્યું. તે અપૂર્વ ત્યાગીની કસોટી ઇંદ્ર જેવાએ કરી. તે પ્રશ્નોત્તર અને ત્યાગના મહાત્મ્યથી આ અધ્યયન સમૃદ્ધ થયું છે

[૧] દેવલોકથી ચ્યુત થઇને (ઉતરીને) મનુષ્યલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલો નમિરાજ (ઉપરના નિમિત્તથી) મોહનીય કર્મના શાન્ત થવાથી પૂર્વજન્મોને સંભારે છે.

[૨] પૂર્વજન્મને સંભારીને તે ભગવાન નમિરાજા પોતાની મેળે બોધ પામ્યા. હવે પુત્રને રાજ્યારૂઢ કરીને શ્રેષ્ઠ ધર્મ (યોગમાર્ગ) માં અભિનિષ્ક્રમણ કરે છે (પ્રવેશે છે.)

[૩] ઉત્તમ અંતઃપુરમાં રહ્યાં રહ્યાં તે નમિરાજા દેવલોક જેવા (દેવભોગ્ય) ઊંચા પ્રકારના ભોગોને ભોગવી, હવે જ્ઞાની (તેની અસારતાને જાણનાર) બની બધું છોડી દે છે.

[૪] (તે) નાનાં શહેરો તથા પ્રાન્તોથી જોડાએલી મિથિલાનગરી, મહારથીસેના, યુવાન રાણીઓ તથા બધા નોકર ચાકરોને છોડીને નીકળી ગયા (યોગ માર્ગમાં પ્રવૃત થયા). અને તે ભગવાને એકાન્તમાં જઈ અધિષ્ઠાન કર્યું.

[૫] જ્યારે નમિરાજા જેવા મહાન્ રાજર્ષિનું અભિનિષ્ક્રમણ થયું અને પ્રવ્રજ્યા (ગૃહ ત્યાગ) થવા લાગી ત્યારે મિથિલાનગરીમાં કોલાહલ (હાહાકાર) થઈ રહ્યો.

નોંધઃ—મિથિલા તે કાળમાં મહાન નગરી હતી. તે નગરી નીચે અનેક પ્રાંત, શહેર, નગર અને ગામો હતાં. એવા રાજર્ષિ આવા દેવ-ભોગ્ય ભોગોને ભોગવતા હોય ત્યાં એકાએક ત્યાગ સ્ફુરે એ પૂર્વજન્મનું યોગબળજ સૂચવે છે. આવી વ્યક્તિનો સદાચાર, પ્રજાપ્રેમ, ન્યાય વગેરે ખૂબ અપૂર્વ હોય અને તેથી તેના વિરહને લઇને સ્નેહીવર્ગને આઘાત લાગે તે સ્વાભાવિક છે.

[૬] ઉત્તમ પ્રવ્રજ્યાસ્થાને વિરાજેલા રાજર્ષિને સંબોધી ઇંદ્રમહારાજ બ્રાહ્મણરૂપે આ વચનને બોલ્યાઃ—

નોંધ:—નમિરાજર્ષિની કસોટી માટે આવેલા ઇંદ્રે બ્રાહ્મણનો સ્વાંગ સજ્યો હતો. તેમણે જે પ્રશ્નમાળા પૂછી તેનો ઉલ્લેખ છે.

[૭] રે! આર્ય ! આજે મિથિલાનગરીમાં કોલાહલથી વ્યાપ્ત (હાહાકારમય) અને ભયંકર શબ્દો ઘરઘર તથા મહેલ મહેલમાં શામાટે સંભળાય છે ?

[૮] ત્યારબાદ આ વાતને સાંભળીને હેતુ અને કારણથી પ્રેરાયેલા નમિરાજર્ષિએ દેવેન્દ્રને આ વચન કહ્યું:—

[૯] મિથિલામાં ઠંડી છાયાવાળું, મનોહર, ફુલ અને પાંદડાંથી ભરેલું તેમજ હમેશાં બહુજનોને બહુગુણ કરનારૂં એવું ચૈત્યવૃક્ષ છે.

[૧૦] રે ભાઇ ! તે મનોહર ચૈત્યવૃક્ષ (આજે) પ્રચંડ વાયુથી હરાઇ જતું હોવાથી અશરણ બની ગયેલા અને તેજ કારણે દુઃખિત અને વ્યાધિથી પીડાયેલાં એવાં આ પક્ષીઓ આક્રંદ કરી રહ્યાં છે.

ોંધ:—મિથિલાનાં નગરજનોને પક્ષીઓરૂપ અને નમિરાજને વૃક્ષરૂપ છે.

આ અર્થને સાંભળીને હેતુ અને કારણથી પ્રેરાયેલો દેવેન્દ્ર યારબાદ નમિરાજર્ષિને સંબોધિને આ વચન બોલ્યો:—

હે ભગવન્ ! આ અગ્નિ અને (તેમાં મદદ કરનાર) વાયુ આ મંદિરને બાળી રહ્યો છે. અને તેથી (તમારૂં) અંતઃપુર પણ બળી રહ્યું છે. તમે શામાટે તે તરફ જોતા નથી ?

આ અર્થને સાંભળીને હેતુ અને કારણથી પ્રેરાયેલા નમિરાજર્ષિ દેવેન્દ્રપ્રતિ આ વચન બોલ્યા:—

જેનું ત્યાં (મિથિલામાં) કંઇપણ છેજ નહિ તેવા અમે સુખેથી રહીએ છીએ અને સુખે કરીને જીવીએ છીએ. (તેથી હે બ્રાહ્મણ !) મિથિલા બળવા છતાં મારૂં કશું બળતું નથી:—

[૧૫] કારણકે સ્ત્રીપુત્રપરિવારથી મુક્ત થયેલા અને સંસારના વ્યાપારથી પર થયેલા ભિક્ષુને કંઇ પ્રિય પણ નથી અને કંઇ અપ્રિય પણ નથી.

નોંધઃ—જ્યાં આસક્તિ છે ત્યાં રાગ છે ત્યાંજ દ્વેષ છે. દ્વેષ છે ત્યાં અપ્રિયતા છે. જો પ્રિયતાનો નાશ થયો તો અપ્રિયતા સહેજે સમાઈ જાય અને એ બન્ને વિરમે કે દુઃખ માત્ર ગયું. કારણ કે દુઃખની લાગણી તેવા ભાવને લઈનેજ થાય છે.

[૧૬] ગૃહસ્થાશ્રમથી પર થયેલા એવા ત્યાગી અને સર્વ જંજાળથી મુક્ત થઇ એકાન્ત (આત્મ) ભાવનેજ અનુસરનારા ભિક્ષુને ખરેખર દરેક સ્થળે બહુ આનંદ હોય છે.

નોંધઃ—રોગ બધા હૃદયમાં છે. હૃદયશુદ્ધિ થઇ ને સંતોષ જાગ્યો કે તુરતજ કલ્યાણ અને મંગળનાં દરેક સ્થળે દર્શન થવાનાં.

[૧૭] આ અર્થને સાંભળીને હેતુ અને કારણથી પ્રેરાયેલો દેવેન્દ્ર ત્યારબાદ નમિરાજર્ષિને ઉદ્દેશીને આ પ્રમાણે બોલ્યોઃ—

[૧૮] હે ક્ષત્રિય ! કિલ્લો, ગઢનો દરવાજો, ખાઇઓ અને સેંકડો સુભટને હણી નાખે તેવું યંત્ર (તોપ જેવું યંત્ર) બનાવીને પછી જા.

નોંધઃ—તું તારા ક્ષત્રિય ધર્મને પહેલાં સંભાળી પછી ત્યાગીના ધર્મને સ્વીકાર. જો પહેલા ધર્મને ચૂકીશ તો આગળ કેમ વધી શકીશ ?

[૧૯] ત્યારબાદ આ અર્થને સાંભળીને હેતુ અને કારણથી પ્રેરાયેલા નમિરાજર્ષિએ દેવેન્દ્રને આ પ્રમાણે કહ્યું:—

[૨૦–૨૧] શ્રધ્ધા (સત્યપર અડગ વિશ્વાસ) રૂપી નગર, સંવર (સંયમ) રૂપી ભાગોળ, ક્ષમારૂપી સુંદરગઢ, ત્રણ ગુપ્તિ (મન, વચન અને કાયાનું સુનિયમન) રૂપી દુઃપ્રધર્ષ (દુર્જય શતઘ્ની શસ્ત્ર વિશેષ), પુરૂષાર્થરૂપી ધનુષ્ય, ઇર્યા (વિવેકપૂર્વક ગમન)

રૂપી દોરી અને ધીરજરૂપી ભાથું બનાવીને સત્ય સાથે પરિમંથન (સત્યચિંતન) કરવું જોઇએ.

[૨૨] કારણકે તપશ્ચર્યારૂપ બાણોથી યુક્ત તેવોજ મુનિ કર્મરૂપ બખ્તરને ભેદી સંગ્રામમાં વિજય પામે છે. અને ભવ (સંસારરૂપ બંધન) થી મુકત થાય છે.

નોંધઃ—બાહ્ય યુદ્ધોનો વિજય ક્ષણિક હોય છે. અને પરિણામે પરિતાપ જ ઉપજાવે છે. શત્રુનો પોતે શત્રુ બની પોતાના બીજા અનેક શત્રુઓની પરંપરા ઉત્પન્ન કરે છે. આથી તેવા યુદ્ધની પરંપરા જન્મોજન્મ ચાલ્યા કરે છે. અને તેથી યુદ્ધથી વિરામ મળતો જ નથી. અને એ વાસનાને કારણે જ અનેક જન્મ લેવા પડે છે; માટે બહારના શત્રુઓ જેથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે શત્રુઓ કે જે હૃદયમાં ભરાઈ બેઠા છે, તેને હણવા માટે પ્રયાસ આદરવો એજ મુમુક્ષુનું કર્તવ્ય છે.

તે સંગ્રામમાં કઈ કઇ જાતનાં શસ્ત્રો જોઈએ તેની બહુ ઊંડી શોધ કરી ઉપરનાં સાધનો નમિ ભગવાને વર્ણવ્યાં છે. તે યોગીનો અનુભવ આપણા જીવન સંગ્રામમાં ક્ષણે ક્ષણે જરૂરી છે.

આ ઉત્તરથી વિસ્મિત થયેલો ઇંદ્ર થોડીવાર અવાક રહ્યો.

[૨૩] આ તત્ત્વને સાંભળીને વળી હેતુ અને કારણથી પ્રેરાયેલો દેવેન્દ્ર નમિરાજર્ષિને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યોઃ—

[૨૪] હે ક્ષત્રિય ! ઊંચા પ્રકારના બંગલાઓ, મેડીવાળાં ઘરો તથા બાલાગ્રપોતિકાઓ (ક્રીડાનાં સ્થાનો) કરાવી પછી જા.

[૨૫] આ અર્થને સાંભળીને હેતુ અને કારણથી પ્રેરાયેલા એવા નમિરાજર્ષિ દેવેન્દ્રને આ પ્રમાણે બોલ્યાઃ—

[૨૬] જે ચાલતાં ચાલતાં માર્ગમાં ઘર કરે છે તે ખરેખર સંદેહ ભરેલું છે. જ્યાં જવાને ઈચ્છે ત્યાંજ શાશ્વત (નિશ્ચિત) ઘરને કરવું જોઇએ.

નોંધ:—આ શ્લોકનું હૃદય બહુ ગંભીર છે શાશ્વતસ્થાન એટલે મુક્તિ. મુમુક્ષુનું ધ્યેય જો માત્ર મુક્તિજ છે તો તે સ્થાન મેળવ્યા વિના માર્ગમાં એટલે કે આ સંસારમાં બીજાં ઘરબારનાં બંધન શામાટે કરે?

[૨૭] આ અર્થને સાંભળીને હેતુ અને કારણથી પ્રેરાયેલો દેવેન્દ્ર નમિરાજર્ષિને આ પ્રમાણે બોલ્યો:—

[૨૮] હે ક્ષત્રિય! લોમહર, ગાંઠડી છોડનાર, તસ્કર અને બહારવટી-આઓને નિવારીને તથા નગરનું કલ્યાણ કરીને પછી જા.

નોંધ:—લોમહર વગેરે બધા ચોરોના વિવિધ પ્રકારો છે

[૨૯] આ અર્થને સાંભળીને હેતુ અને કારણથી પ્રેરાયેલા નમિરા-જર્ષિએ દેવેન્દ્રને આ પ્રમાણે કહ્યું:—

[૩૦] ઘણીવાર મનુષ્યો નિરર્થક દંડને (હિંસાને) યોજે છે. આવા સ્થળે ગુનો નહિ કરનારા વિના વાંકે બંધાઇ જાય છે. ત્યારે ગુનેગાર (ઘણીવાર) છૂટી જાય છે.

નોંધ:—વિશેષે કરીને દુષ્ટમન કે દુષ્ટ વાસના જ ગુનો કરાવે છે. પરંતુ તેને કોઇ દંડ આપતું નથી. ઇંદ્રિયો અને શરીર દંડાય છે. આ નિરર્થક દંડ છે. દુષ્ટ વાસનાઓને દંડવી એજ સાચો દંડ છે તેને જ દંડવા માટે કોશિશ કરવી જોઈએ.

[૩૧] આ અર્થને સાંભળીને હેતુ અને કારણથી પ્રેરાયેલો દેવેન્દ્ર નમિરાજર્ષિ પ્રતિ આ પ્રમાણે બોલ્યો:—

[૩૨] હે ક્ષત્રિય! હે નરાધિપ! કેટલાક રાજાઓ કે જે તને નમ્યા નથી તેઓને વશ કરીને પછી જા.

[૩૩] આ અર્થને સાંભળીને વળી હેતુ અને કારણથી પ્રેરાયેલા નમિ-રાજર્ષિએ દેવેન્દ્રને આમ કહ્યું:—

[૩૪] દશલાખ સુભટને દુર્જય સંગ્રામમાં જીતવા કરતાં એકજ માત્ર આત્માને જીતવો તે ઉત્તમ છે અને સાચી જીત છે.

નોંધઃ—બહારના યુદ્ધમાં લાખો સુભટને એકલા હાથે જીતનારને પણ જૈનશાસન વીર નથી ગણાવતું. કારણકે તે સાચી જીત નથી, પણ હાર છે. જો એક પોતાનાંજ આત્માને જીતીએ તો તેજ સાચો વિજય છે.

[૩૫] આત્મા સાથેજ યુધ્ધ કરો, બહારના યુધ્ધથી શું વળવાનું છે ? શુધ્ધ આત્માથી દુષ્ટપ્રકૃતિવાળા આત્માને જીતીને સુખ મેળવી શકાય છે.

નોંધઃ—વિષય ઘણો વિચારણીય અને ગંભીર છે માટે ખૂબ વિચારવું

[૩૬] પાંચ ઈંદ્રિયો, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ તથા દુર્જય એવા આત્માને જીતવો એ ઉત્તમ છે. કારણકે આત્મા જીત્યો કે સર્વ જીતાયું.

[૩૭] આ અર્થને સાંભળીને હેતુ અને કારણથી પ્રેરાયેલા દેવેન્દ્રે નમિરાજર્ષિને આમ કહ્યું:—

[૩૮] હે ક્ષત્રિય ! મોટા મોટા યજ્ઞોને કરીને તાપસ, શ્રમણો અને બ્રાહ્મણોને જમાડીને, દાન કરીને, ભોગવીને તથા યજન કરીને પછીજ જા.

નોંધઃ—તે કાળમાં ક્ષત્રિયોને યજ્ઞ કરાવવા માટે બ્રાહ્મણો પ્રેરણા કરતા અને પોતાને જમાડવામાં જ ધર્મ બતાવતા હતા. ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મ કરતાં આ ધર્મ વિશિષ્ટ ગણાતો હતો. તેથી ક્ષત્રિય કર્મ બતાવી અહીં ધર્મ દિશાનું સૂચન કર્યું છે.

[૩૯] આ અર્થને સાંભળીને હેતુ અને કારણથી પ્રેરાયેલા નમિરાજર્ષિએ દેવેન્દ્રને આ પ્રમાણે કહ્યું:—

[૪૦] જે પ્રતિ માસે–એકેક મહિને–દશ દશ લાખ ગાયો દાનમાં આપે તેના કરતાં કંઇપણ નહિ આપનારનો સંયમ (જ માત્ર અવશ્ય ઉત્તમ છે) વધી જાય છે.

નોંધઃ—અપરિગ્રહવૃત્તિ એજ ઉત્તમ ધર્મ છે. એક સંયમી માણસ અવ્યકત રીતે સેંકડોને પોષી શકે છે. અસંયમી બની કંઇ દાન કરવું તે કરતાં સંયમ પાળવો વધુ યોગ્ય છે. આ શ્લોક ખૂબજ ઊંડાણથી વિચારતાં આપણી આજની જીવનદશાની વિટંબના મટી જઈ ઉજળો માર્ગ મળી આવે છે.

[૪૧] આ અર્થને સાંભળીને હેતુ અને કારણથી પ્રેરાયેલો દેવેન્દ્ર નમિરાજર્ષિને વળી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યોઃ—

[૪૨] (ગૃહસ્થાશ્રમ કઠણ છે માટેજ) આ કઠણ આશ્રમને છોડીને તું બીજા આશ્રમ (ત્યાગાશ્રમ) ને ઇચ્છતો લાગે છે. હે મનુષ્યના પાલક મહારાજ! અહીંજ (ગૃહસ્થાશ્રમમાંજ) પૌષધ રક્ત થા.

નોંધઃ—ગૃહસ્થાશ્રમમાં પણ કયાં ધર્મનિયમ નથી થતાં? માટે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી પૌષધ (ઉપવાસ કરી કેવળ આત્મચિંતનમાં અહોરાત્રિ ગુજારવી) ક્રિયામાં મશગૂલ બન. શામાટે ત્યાગાશ્રમને ગ્રહણ કરે છે?

[૪૩] આ અર્થને સાંભળીને હેતુ અને કારણથી પ્રેરાયેલા નમિરાજર્ષિએ દેવેન્દ્રને આમ કહ્યું:—

[૪૪] પ્રતિ માસે જે બાલજન કુશ (દાભડા) ના અગ્ર ભાગ જેટલા ભોજનથી ચલાવે (અર્થાત તેટલો પણ ભોગી બનેતો) તે પણ સાચાધર્મીની સોળમી કળાને લાયક થતો નથી.

નોંધઃ—ગૃહસ્થાશ્રમનો ધર્મ, ત્યાગાશ્રમની યોગ્યતા ન હોય તેને માટે યોગ્યજ છે. પરંતુ સાચો ત્યાગ હોય તો તે (ગૃહસ્થાશ્રમનો) ધર્મ તેના આગળ ન્યૂન જ છે. આ વાતને આપણે અનુભવથી પણ કયાં નથી જોઈ શકતા?

[૪૫] આ તત્ત્વને સાંભળીને હેતુ અને કારણથી પ્રેરાયેલા દેવેન્દ્રે નમિરાજર્ષિને (વળી બીજી રીતે) આ પ્રમાણે કહ્યું:—

[૪૬] હે ક્ષત્રિય! સોનું, રૂપું, મણિ મોતીઓ, કાંસુ, વસ્ત્રો, વાહનો અને ભંડારે વગેરે વધારીને જા.

[૪૭] આ અર્થને અવધારીને હેતુ અને કારણથી પ્રેરાયેલા નમિરાજર્ષિએ દેવેન્દ્રને આ પ્રમાણે કહ્યું:—

[૪૮] કૈલાસપર્વત જેવડા, સોના અને રૂપાના અસંખ્યપર્વતો કદાચ આપવામાં આવે છતાં (તોપણ) એક લોભીને માટે પૂરતા નથી. કારણકે ઇચ્છાઓ ખરેખર આકાશ જેવી અનંત છે. (આશાનો પાર પમાતોજ નથી. એક પૂરાણી ન પૂરાણી કે બીજી અનેક જાગે છે).

નોંધ:—તૃષ્ણાની ખાડજ એવી વિચિત્ર છે કે જેમ જેમ તેમાં ભરતી થાય તેમ તે ખાડ ઊંડીને ઊંડી જાય. તૃષ્ણા આવી કે પાસેનાં સાધનો અપૂર્ણ દેખાય. સંતોષ આવ્યો કે દેખાતું દુઃખ ભાગ્યું એટલે સાધનો બધા સુખદ સ્વયં બની રહે.

[૪૯] આખી પૃથ્વી, શાલીના ચોખા, જવ, (પૃથ્વીમાં રહેલાં સર્વ ધાન્યો) પશુઓ અને સોનું આ બધું એક (અસંતુષ્ટ મનુષ્ય)ને માટે પણ પુરતું નથી. એમ જાણીને તપશ્ચર્યા આદરવી.

નોંધ:—તપશ્ચર્યા એટલે આશાનો નિરોધ. આશાને રોકી એટલે જગત જીત્યા. આશાધારી તો આખું એ જગત છે. એ આશામય પ્રવૃત્તિ તેજ સંસાર છે. અને આશા વિરહિત પ્રવૃત્તિ એજ નિવૃત્તિ છે.

[૫૦] આ અર્થને સાંભળીને હેતુ અને કારણથી પ્રેરાયેલા દેવેન્દ્રે નમિરાજર્ષિને આ પ્રમાણે કહ્યું:—

[૫૧] હે પૃથ્વીપતિ! અદ્દ્ભુત એવા (મળેલા) ભોગોને તું તજે છે અને નહિ મળેલા એવા કામોને ઇચ્છે છે. ખરેખર તું સંકલ્પથી હણાય છે.

[૫૨] આ વાતને સાંભળીને હેતુ અને કારણથી પ્રેરાયેલા નમિરાજર્ષિ, દેવેન્દ્રને ઉદ્દેશી આમ બોલ્યા.

[૫૩) કામભોગો શલ્ય છે. કામભોગો વિષ (ઝેર) છે. કામભોગો

કાળા નાગ જેવા છે. કામોને પ્રાર્થના કરતાં કરતાં જીવો બિચારા કામને પામ્યા વિનાજ દુર્ગતિમાં ચાલ્યા જાય છે.

નોંધ:—સંસારનો આસક્ત કોઇપણ એવો પ્રાણી નથી કે જેની આશા મરતી વખતે ભોગોથી દૂર થતાં થતાં પૂર્ણ થઈ શકી હોય. આશા કે વાસના એજ જન્મની દાતા છે.

ચાર કષાયોનાં પરિણામ દર્શાવે છે.

[૫૪] ક્રોધથી અધોગતિમાં જવાય છે. માનથી અધમગતિ થાય છે. માયા (કપટ) થી સદ્દગતિ મળતી નથી. પણ લોભથી તો આ લોક અને પરલોક બન્નેનો ભય રહેલો છે.

નોંધ:—શાસ્ત્રકારોએ ચારે કષાયોનું પરિણામ બહુ દુઃખકર બતાવ્યું છે. પરંતુ તેમાં પણ લોભ તો ઘણોજ હાનિકર્તા છે. લોભીનું વર્તમાનજીવન પણ અપકીર્તિ વાળું હોય છે. અને તે પાપનો સંચય પણ ખૂબ કરતો હોય છે. આથીજ " લોભને સર્વ વિનાશક કહ્યો છે."

[૫૫] તેવે જ ટાણે બ્રાહ્મણનું રૂપ છોડી દઇને અને ઈંદ્રનું રૂપ ધારણ કરીને આવા પ્રકારની મધુરવાણીઓથી સ્તુતિ કરતો છતો ઇંદ્ર વંદન કરે છે. અને કહે છેઃ—

[૫૬] અહો ! તમે ક્રોધને જીતી લીધો છે. માનને (અભિમાનને) દૂર કર્યું છે. માયાને હઠાવી છે અને લોભને સંપૂર્ણ વશ કર્યો છે.

[૫૭] વાહ હે સાધુજી! શું તમારૂં સરળપણું ! શું તમારી કોમળતા ! કેવી તમારી અનુપમ સહનશીલતા ! શું તમારૂં તપ ! અને શી તમારી નિરાસકિત !

[૫૮] હે ભગવન્! અહીં પણ આપ ઉત્તમ છો, પછી પણ ઉત્તમ થવાના. લોકમાં સર્વશ્રેષ્ઠ સ્થાન એવી મુક્તિને તમે નિષ્કર્મ થઇને અવશ્ય પામવાના.

[૫૯] ઇંદ્રદેવ એ પ્રમાણે ઉત્તમ શ્રદ્ધાપૂર્વક નમિરાજર્ષિની સ્તુતિ કરતા અને પ્રદક્ષિણા કરતા કરતા વારંવાર લળી લળી વંદન કરે છે.

[૬૦] ત્યારબાદ ચક્ર તથા અંકુશ ઇત્યાદિ લક્ષણોથી અંકિત થયેલાં મુનીશ્વરનાં ચરણોને પૂજીને લલિત અને ચપલ કુંડલ તથા મુકુટને ધારણ કરનાર ઇંદ્રરાજ આકાશમાં અંતર્ધાન થયા.

[૬૧] વિદેહનો રાજવી નમિ મુનિ કે જે ઘરબાર તજીને શ્રમણ ભાવમાં બરાબર સ્થિર રહેલ છે તે સાક્ષાત ઇંદ્રદ્વારા પ્રેરાઇને પોતાના આત્માને વિશેષ નમ્ર બનાવે છે.

[૬૨] આ પ્રમાણે વિશેષ શાણા અને બુદ્ધિમાન સાધકો સ્વયં બોધ પામીને જેમ નમિ રાજર્ષિ થયા તેમ ભોગોથી નિવૃત્ત થાય છે.

નોંધઃ—ભોગોનો ત્યાગ એજ ત્યાગ. આસક્તિનો ત્યાગ એજ ત્યાગ. કષાયોનો ત્યાગ એજ ત્યાગ. સાચા ત્યાગ વિના આનંદ ક્યાં છે ?

એમ કહું છું—એ પ્રમાણે નમિ પ્રવ્રજ્યા નામનું નવમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૯ ॥

દ્રુમપત્રક

વૃક્ષનું પાંદડું

૧૦

વૃક્ષનું પાંદડું ખરી જાય છે, તેમ શરીર જીર્ણ થઈ ખરી જાય છે. મનુષ્યદેહનું પણ તેમજ સમજવું. અનંત સંસારમાં ક્રમપૂર્વક ઉન્નતિક્રમે માનવદેહ મળે છે. તે માનવ દેહ પામ્યા પછી પણ સુંદર સાધનો, આર્યભૂમિ અને સાચો ધર્મ પણ અનેક સંકટો પછીજ પ્રાપ્ત થાય છે. ભોગો ભોગવવાની અતૃપ્ત વૃત્તિ તો દરેક જન્મના, તે તે જન્મયોગ્ય શરીરદ્વારા આપણને રહ્યાજ કરે છે. માટે અલ્પકાળમાં અલ્પ પ્રયત્નસાધ્ય સદ્ધર્મ શામાટે ન આરાધીએ ?

પ્રમાદ એ રોગ છે, પ્રમાદ એજ દુઃખ છે. પ્રમાદને પરહરી પુરુષાર્થ કરવો તેજ અમૃત છે. તેજ સુખ છે.

ગૌતમને ઉદ્દેશીને ભગવાન બોલ્યા હતા:—

[૧] પીળું જીર્ણ પાંદડું જેમ રાત્રિના સમૂહો પસાર થયે (કાળ પૂરો થઈ ગયા પછી) પડી જાય છે. તેમ મનુષ્યોનું જીવિત પણ આયુષ્ય પૂર્ણ થયેથી પડી જાય છે. માટે હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પ્રમાદ ન કર.

[૨] દાભડાના અગ્ર ભાગ પર અવલંબીને રહેલું ઝાકળનું બિંદુ , જેમ થોડીવારજ રહી શકે છે તેજ પ્રકારે મનુષ્યોના જીવનનું સમજી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પ્રમાદ ન કર.

નોંધઃ—આ અસારતા સૂચવીને કહેવા માગે છે કે અપ્રમત્ત થવું.

[૩] વળી બહુ બહુ વિઘ્નોથી ભરપૂર અને ઝડપથી ચાલ્યા જતા (નાશવંત) આયુષ્યવાળા જીવતરમાં પૂર્વે કરેલા દુષ્કર્મને જલદી દૂર કર. હે ગૌતમ ! એમાં સમયનો પણ પ્રમાદ ન કર.

[૪] બધા જીવોને ખરેખર લાંબા કાળે પણ દુઃખે કરીને મળી શકે તેવો આ મનુષ્યભવ છે. કારણકે કર્મોના વિપાકો (પરિણામો) ગાઢ હોય છે. (પરિપક્વ હોયછે). માટે હે ગૌતમ! સમયનો પણ પ્રમાદ ન કર.

નોંધઃ—ગાઢ એટલે ભોગવ્યા વિના ન છૂટે તેવાં ઘટ હોય છે.

મનુષ્યજીવન પામવા પહેલાં ક્રમથી જીવનનો જે સ્થિતિમાંથી વિકાસ થાય છે તે અને ત્યાંનું કાલપ્રમાણ બતાવે છે.

[૫] પૃથિવીકાય (પૃથ્વીરૂપ) માં ગયેલો જીવ ઉત્કૃષ્ટ (વધુમાં વધુ પૃથ્વીના ભવ કરે તો) અસંખ્યાત (કાળપ્રમાણ) વર્ષો સુધી રહે છે. માટે હે ગૌતમ! સમય માત્રનો પ્રમાદ ન કર.

નોંધઃ—જો વિકાસભૂમિ રૂપ નર દેહમાં કર્તવ્ય ચૂક્યો તો નીચે જવું પડે છે કે જ્યાં ઘણો કાળ અવ્યક્ત સ્થિતિમાં જ રહેવાનું હોય છે.

[૬] કદાચ જળકાયમાં (જળયોનિમાં) જાય તો ત્યાંપણ ઉત્કૃષ્ટ રીતે વારંવાર તેજ યોનિમાં ઉત્પન્ન થઈ અસંખ્યાત કાળપ્રમાણ સુધી રહેવું પડે છે. માટે હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પ્રમાદ ન કર.

નોંધઃ—પ્રમાદ એટલે આત્મસ્ખલના અને આત્મસ્ખલના એજ પતન. આપણી સૌની પ્રત્યેક ઈચ્છાઓ વિકાસ અર્થે જ હોય છે. આત્મવિકાસ માટે જ આપણે માનવદેહ મેળવી ગૌરવ લઈ રહ્યા છીએ. આપણો પ્રયત્ન એ વિકાસ અર્થેજ છે તેથી આત્મવિકાસમાં જાગરૂક રહેવું કે સાવધાન થવું તેજ આપણું ધ્યેય હોવું જોઈએ અને તેનું જ નામ અપ્રમત્તતા છે.

જૈનદર્શન આત્મસ્ખલના ને પાંચ પ્રકારમાં વિભક્ત કરે છે,

નોંધઃ—અહીં સુધી અધોગતિમાંથી ઉર્ધ્વગતિ અને અવિકસિત જીવનમાંથી વિકસિત જીવનસુધીનો સંપૂર્ણ ક્રમ બતાવી દીધો છે. આ ક્રમમાં સામાન્યરીતે શાસ્ત્રોક્ત બધી ઉત્ક્રમણ ભૂમિકાઓનો સમાવેશ થઈ ગયો છે.

[૧૬] મનુષ્યભવ પામીને પણ ઘણા જીવો ચોર અને મ્લેચ્છ ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેથી આર્યભાવ (આર્યભૂમિનું વાતાવરણ) પામવો તે પણ દુર્લભ છે. માટે સમયમાત્રનો પ્રમાદ ન કર.

નોંધઃ—આર્યધર્મનો અર્થ સાચો ધર્મ. કે જેમાં અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને ત્યાગ એ પાંચ અંગોનો સમાવેશ થાય છે. મનુષ્ય શરીર પામ્યા છતાં ઘણા જીવો મનુષ્યશરીરે પશુ કે પિશાચ જેવા હોય છે.

[૧૭] આર્ય દેહને પામીને પણ અખંડ પંચેન્દ્રિયપણું (બધી ઇંદ્રિયો અખંડ હોય તેવી સ્થિતિ) ખરેખર વિશેષ દુર્લભ છે. કારણકે (ઘણે સ્થળે) ઇંદ્રિયોની વિકળતા (અપૂર્ણ ઇંદ્રિયો) દેખાય છે. હે ગૌતમ ! સમયનો પણ પ્રમાદ ન કર.

નોંધઃ—ઇંદ્રિયો અને શરીર એ બધાં સાધનો છે. જો સાધનો સુંદર ન હોય તો પણ પુરુષાર્થમાં ફેર પડે છે.

[૧૮] જીવ સંપૂર્ણ પંચેન્દ્રિયપણું (સંપૂર્ણ સાધનો) પણ મેળવી શકે છે છતાં ખરેખર સાચા ધર્મનું શ્રવણ અતિ દુર્લભ છે, કારણકે કુતીર્થ (અધર્મ) ને સેવનાર સમૂહ ઘણો દેખાય છે. માટે (તને તો ઉચ્ચ સાધનો મળ્યાં છે તો) હે ગૌતમ ! સમયમાત્રનો પ્રમાદ ન કર.

[૧૯] ઉત્તમ શ્રવણ (સત્સંગ–સદ્દધર્મ) પામીને પણ (સત્યપર) યથાર્થ શ્રધ્ધા થવી બહુ દુર્લભ છે. કારણકે અવિદ્યાને સેવનાર (અજ્ઞાની) સમૂહ સંસારમાં બહુ દેખાય છે. માટે હે ગૌતમ ! સમયનો પણ પ્રમાદ ન કર.

[૨૦] સદ્દધર્મ પર વિશ્વાસ કરનારને પણ સાચાધર્મને કાયાથી સ્પર્શ

કરવો (તે પ્રમાણે વર્તન કરવું) તે અતિઅતિ દુર્લભ છે. કારણકે કામભોગોમાં આસક્ત થયેલા જીવો સંસારમાં બહુ દેખાય છે. માટે હે ગૌતમ ! સમયમાત્રનો પ્રમાદ ન કર.

કામભોગો જે દ્વારા ભોગવાય છે તેની વખત જતાં શી સ્થિતિ થાય છે? તે સ્પષ્ટ બતાવે છે.

[૨૧] તારૂં શરીર જીર્ણ થવા લાગ્યું છે. તારા કેશ શ્વેત થવા લાગ્યા છે. તારા કાનોની શક્તિ ક્ષીણ થવા લાગી છે. હે ગૌતમ ! સમયમાત્રનો પ્રમાદ ન કર.

[૨૨] તારૂં શરીર જીર્ણ થવા લાગ્યું છે. તારા કેશ શ્વેત થવા લાગ્યા છે. તારી આંખોનું બળ હણાઇ રહ્યું છે. હે ગૌતમ ! સમયમાત્રનો પ્રમાદ ન કર.

[૨૩] તારૂં શરીર જીર્ણ થવા લાગ્યું છે. તારા કેશ શ્વેત થવા લાગ્યા છે. તારૂં નાસિકાબળ હીન થયું છે. હે ગૌતમ ! સમયમાત્રનો પ્રમાદ ન કર.

[૨૪] તારૂં શરીર જીર્ણ થવા લાગ્યું છે. તારા કેશ ફીકા પડવા લાગ્યા છે. તારી જીભની શક્તિ હરાઇ ગઈ છે. હે ગૌતમ ! સમયમાત્રનો પ્રમાદ ન કર.

[૨૫] તારૂં શરીર જીર્ણ થવા લાગ્યું છે. તારા કેશ ફીકા પડી ગયા છે. તારી સ્પર્શેન્દ્રિયની શકિત ક્ષીણ થવા લાગી છે. માટે હે ગૌતમ ! સમયનો પણ પ્રમાદ ન કર.

[૨૬] તારૂં શરીર જીર્ણ થયું છે. તારા કેશ ફીકા પડી ગયા છે. તારૂં સર્વબળ હરાઇ રહ્યું છે. માટે હવે તું સમય માત્રનો પ્રમાદ ન કર.

નોંધઃ—આ કથન ભગવાને ગૌતમને ઉદ્દેશી આપણ સૌને ફરમાવ્યું છે. એટલે આપણે આપણા જીવનમાં ઉતારવું એજ ઉત્તમ છે. આપણામાંના

કોઈ તરુણ કોઈ યુવાન અને કોઇ વૃદ્ધ પણ થયા હશે, કોઈ ઉપરની સ્થિતિ અનુભવતા હશે અને કોઈ હવે અનુભવવાના હશે. પરંતુ સૌની આજ સ્થિતિ વહેલી મોડી થતી રહે છે. ઉપરના શ્લોકમાં ચાલુ વર્તમાનકાળના પ્રયોગો હોવા છતાં સંસ્કૃત વ્યાકરણ પ્રમાણે અદ્યતન, પૂર્ણ વર્તમાનકાળમાં ભાષાંતર તેટલા માટે મૂક્યું છે કે તેજ સંગત લાગે છે.

કદાચ જીર્ણ શરીર ન હોય તેને શાનો ભય છે કે તે પ્રમાદમાં ન પડે ?

[૨૭] (પદાર્થો) પ્રત્યે અરુચિ, ગડગુમડનાં દર્દ, વિસૂચિકા (કોલેરા) વગેરે જુદી જુદી જાતના રોગો તને સ્પર્શ કરે, જેનાથી શરીર કષ્ટ પામે અને કદાચ નાશ પણ પામી જાય, માટે હે ગૌતમ! સમય માત્રનો પ્રમાદ ન કર.

નોંધ:—આખું શરીર રોગોનું સ્થાન છે. જેમ જેમ નિમિત્ત મળે તેમ તેમ તેનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. રોગો બાલપણ, યુવાની કે વૃદ્ધાવસ્થા એ બધામાં લાગુ જ છે. માટે જરા પણ શરીર સૌંદર્ય કે સાધનોમાં આસક્ત ન થતાં આત્મસ્વરૂપ વિચારવું.

[૨૮] શરદઋતુનું ખીલેલું કમળ, જેમ પાણીથી ઉત્પન્ન થવા છતાં નિરાળું રહે છે તેમ તું તારી આસક્તિથી અલગ થા. અને સર્વ વસ્તુના મોહથી રહિત થઇ હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ ન કર.

[૨૯] ધન અને ભાર્યા (પત્ની) ને છોડીને તેં સાધુતાને આદરી છે. માટે તે વમેલા (ભોગો) નું ફરીથી પાન ન કર. હે ગૌતમ! સમયમાત્રનો (સંયમમાર્ગમાં) પ્રમાદ ન કર.

નોંધ:—છોડેલાને એક યા બીજે રૂપે યાદ કરવું કે તેના સંકલ્પ કરવા તે પણ પાપ છે. માટે ત્યાગીઓએ કેવળ અપ્રમત્તપણે આત્મચિંતનમાંજ મસ્ત રહેવું.

[૩૦] તેમજ મિત્રજનો, ભાઇઓ અને વિપુલ ધનસંપત્તિના સંચયને

(સ્વેચ્છાથી) છોડી દઇને હવે બીજીવાર તેની ગવેષણા (ઇચ્છા) ન કર. હે ગૌતમ ! સમયમાત્ર પણ ગફલત ન કર.

* ૩૧ માં શ્લોકનાં બે ચરણોમાં ભગવાને ગૌતમને સંયમમાં સ્થિર કરવા માટે ભવિષ્યમાં પણ ઉત્તમ પુરુષો કયું આશ્વાસન લઇને સંયમ માર્ગમાં સ્થિર થશે તે બતાવ્યું છે.

[૩૧] આજે તીર્થંકર પોતે (આ ક્ષેત્રમાં) વિદ્યમાન નથી તોપણ અનેક મહાપુરુષોએ અનુભવેલો તેઓનો મોક્ષદર્શક માર્ગ તો ખરેખર દેખાય છે. (આ પ્રમાણે ભવિષ્યમાં ધર્મીજનો આશ્વાસન લઈ સંયમમાં સ્થિર થશે.) તો હમણાં (મારી હાજરીમાં) હે ગૌતમ ! આ ન્યાય યુક્ત માર્ગમાં શામાટે પ્રમાદ કરે છે ? સમયમાત્રનો પ્રમાદ ન કર.

નોંધઃ—ગૌતમને સંબોધી ભગવાને બતાવ્યું છે કે વર્તમાન કાળેજ સૌએ કાર્ય પરાયણ થવું.

[૩૨] હે ગૌતમ ! કાંટાવાળા માર્ગ (સંસાર)થી દૂર થઇને મહા ધોરીમાર્ગ (જિનમાર્ગ)માં તું આવ્યો છે. માટે તે માર્ગપર નજર રાખ. સમયમાત્રનો પ્રમાદ ન કર.

નોંધઃ— સંયમ જેવા અમૃતને પામીને વિષયોનાં ઝેર કોને ગમે ? એકવાર ખાડામાંથી ઉગર્યા પછી તેમાંજ પડવાનું મન કોને થાય ?

[૩૩] ઉલટા માર્ગે ચડી જઇને નિર્બળ ભારવાહક (બોજો વહન કરનાર) પછી ખૂબખૂબ પીડાય છે. માટે હે ગૌતમ ! તું માર્ગને ન ભૂલ. સમયનો પણ પ્રમાદ ન કર.

[૩૪] હે ગૌતમ ! મોટા સમુદ્રને ખરેખર હવે તું લગભગ તરી ગયો. હવે વળી કાંઠા સુધી આવી કેમ ઉભો રહ્યો છે ? આ પાર આવવા માટે શીઘ્રતા કર. સમયનો પણ પ્રમાદ હવે ન કર.

નોંધ— જીવનના છેલ્લા કાળમાં હવે મોહ શો ?

[૩૫] (સંયમમાં સ્થિર રહેવાથી) હે ગૌતમ ! અકલેવર (અજન્મા) શ્રેણિને અવલંબી હવે તું સિદ્ધલોકને પામીશ. (જ્યાં ગયા પછી ફરીથી સંસારમાં આવવું પડતુંજ નથી.) તે સ્થાન સુખકારી, કલ્યાણકારી અને શ્રેષ્ઠતર છે. ત્યાં જવા માટે સમય માત્રનો પ્રમાદ ન કર.

[૩૬] હે ગૌતમ ! ગામ કે નગરમાં જતાં પણ સંયમી, જ્ઞાની અને નિરાસક્ત થઇ વિચર. શાન્તિમાર્ગ (આત્મશાન્તિ)માં વૃદ્ધિ કર. સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ ન કર.

[૩૭] આવી રીતે અર્થ અને પદોથી શોભતું અને સદ્‌ભાવનાથી કહેવાયેલું ભગવાનનું કથન સાંભળ્યા પછી ગૌતમ, રાગ અને દ્વેષ બન્નેને છેદીને સિદ્ધ ગતિમાં ગયા.

નોંધ:— ગૌતમ જ્યારે સંયમમાં અસ્થિરચિત્ત થયા હતા. તે સમયે ભગવાને આ પ્રમાણે ફરમાવેલું. આ ઉપદેશ ગૌતમ મહારાજના જીવનમાં વણાઇ જવાથી તેઓએ અંતિમ ધ્યેય પ્રાપ્ત કર્યું અને શાશ્વત સુખ પામ્યા.

આપણો ગોચમ આપણું મન છે. અંતરાત્માની કૃપા આપણા પર જીવનના ઘણા પ્રસંગે થતી રહે છે. જો તે અવાજને સાંભળી જીવનમાં આચરી મૂકીયે તો આપણો પણ બેડો પાર થઈ જાય.

મનુષ્ય જીવનની એકેક ક્ષણ અમૂલ્ય રત્ન સમાન છે. અમૃતસમાન છે. આપણે જે ભૂમિકા પર છીએ તે ધર્મ પર સ્થિર રહી અપ્રમત્ત રીતે આગળ વધીએ તો આ જીવન–યાત્રા સફળ થઇ જાય. ફરી ફરી આ સમય અને આ સાધનો સાંપડવાનાં નથી. માટે મળેલાનો સદુપયોગ કરવો અને ક્ષણે ક્ષણે સાવધ રહેવું.

એ પ્રમાણે કહું છું:—એમ દ્રુમપત્રક નામનું દશમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૧૦ ॥

બહુશ્રુતપૂજ્ય

૧૧

જ્ઞાન એટલે આત્મપ્રકાશ. આ પ્રકાશ દરેક આત્માઓમાં ભર્યો છે. માત્ર તેનાં આવરણો નીકળી જવાં જોઇએ અને ઘટનાં દ્વારો ઉઘડી જવાં જોઈએ. શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ શોધ માટે છે એમ જાણી તત્વજ્ઞ પુરૂષો શાસ્ત્રોને ભણ્યા પછી ભૂલી જાય છે.

અહંકાર એ જ્ઞાનની અર્ગલા છે. અહંકાર ગયો કે ખજાનો ખુલ્યો સમજવો. જ્ઞાનીની પરીક્ષા શીલ (આચાર વિચાર)થી થાય છે. શાસ્ત્રોથી નહિ!

ભગવાન બોલ્યા:—

[૧] સંયોગ (આસક્તિ)થી વિશેષે કરીને મૂકાયેલા અને ગૃહત્યાગી ભિક્ષુના આચારને ક્રમપૂર્વક પ્રકટ કરીશ. મને સાંભળો.

[૨] જે વૈરાગી બનીને માની, લોભી, અસંયમી અને વારંવાર વિવાદ કરનાર હોય છે, તે અવિનીત અને અબહુશ્રુતી (અજ્ઞાની) કહેવાય છે.

[૩] જે પાંચ સ્થાનોથી શિક્ષા(જ્ઞાન) નથી મળી શકતી તે પાંચ સ્થાનો આ પ્રમાણે છે:—માન, ક્રોધ, પ્રમાદ, રોગ અને આલસ્ય (આળસ).

[૪-૫] વારંવાર (૧) હાસ્ય ક્રીડા ન કરનાર, (૨) સદા ઇંદ્રિયોનું દમન

કરનાર, (૩) મર્મ (કોઈનાં છિદ્રો)ને ઉઘાડાં ન કરનાર, (૪) સદાચારી, (૫) અનાચાર ન કરનાર, (૬) અલોલુપી, (૭) ક્રોધ નહિ કરનાર અને (૮) સત્યમાં અનુરક્ત રહેનાર જ શિક્ષા શિલ (જ્ઞાની) કહેવાય છે. શિક્ષાશીલનાં આ સ્થાનો છે.

નોંધઃ–શાંતિ, ઇંદ્રિયદમન, સ્વદોષદષ્ટિ, સદાચાર, બ્રહ્મચર્ય, અનાસક્તિ, સત્યાગ્રહ અને સહિષ્ણુતા. આ આઠ લક્ષણો જેનામાં હોય તેજ જ્ઞાની છે. માત્ર શાસ્ત્રો ભણ્યે જ્ઞાની બનાતું નથી.

[૬] નીચેનાં ચૌદ સ્થાનોમાં રહેલો સંયમી અવિનીત (અજ્ઞાની) કહેવાય છે. અને તે મુક્તિ પામી શકતો નથી.

નોંધઃ–અહીં અવિનીતનો અર્થ અકર્તવ્યશીલ થાય છે. તેથી ચાલુ પ્રકરણાનુસાર અજ્ઞાની પણ કહી શકાય.

[૭] (૧) વારંવાર કોપ કરે છે, (૨) પ્રબંધને કરતો હોય છે, (૩) મિત્રભાવ કરીને વારંવાર વમી દેછે અને (૪) શાસ્ત્ર ભણીને અભિમાની બને છે.

નોંધઃ–એક બીજાઓની ખાનગી વાતો બીજા પાસે પ્રગટ કરવી તેને પ્રબંધ કહેવામાં આવે છે.

[૮] (૫) જે ભૂલ કર્યા પછી પણ ન નિવારતાં ઢાંક્યા કરે છે. (૬) મિત્રો ઉપર પણ કોપ કરે છે. (૭) વહાલા એવા મિત્રજનનું પણ એકાંતમાં બૂરું બોલે છે.

[૯] તેમજ (૮) અતિ વાચાલ, (૯) દ્રોહી, (૧૦) અભિમાની, (૧૧) લોભી, (૧૨) અસંયમી, સાથેના માણસો કરતાં (૧૩) અધિક ભોગવનાર અને (૧૪) અપ્રીતિ (શત્રુપણું) કરનાર હોય છે તે અવિનયી કહેવાય છે.

[૧૦] નીચેનાં પંદર સ્થાનો વડે સુવિનીત કહેવાય છે. (૧) નીચવર્તી (નમ્ર) (૨) અચપલ (૩) અમાયી (સરલ) (૪) અકુતૂહલી (ક્રીડાથી દૂર રહેનાર)

નોંધઃ–નીચવર્તી–હું કંઇજ નથી તેવી ભાવના.

[૧૧] વળી જે (૫) પોતાની નાની ભૂલને પણ દૂર કરે છે, (૬) ક્રોધ (કષાય)ની વૃદ્ધિ કરે તેવા પ્રબંધને કરતો નથી, (૭) સર્વ સાથે મિત્રભાવને ભજે છે, (૮) શાસ્ત્ર ભણીને અભિમાન કરતો નથી.—

[૧૨] (૯) તેમજ પાપની ઉપેક્ષા કરતો નથી, (૧૦) મિત્રો (સાથી)પર કોપ કરતો નથી, ૧૧ અપ્રિય એવા મિત્રનું એકાંતમાં પણ કલ્યાણકારી જ બોલે છે.

[૧૩] (૧૨) કલહ અને ડમર વગેરે ક્રીડાનું વર્જન કરનાર, (૧૩) જ્ઞાનયુક્ત, (૧૪) ખાનદાન, (૧૫) સંયમની લજ્જાવાળો તથા સંયમી હોય છે તે સુવિનીત કહેવાય છે.

નોંધ—ડમર એ એક પ્રકારની હિંસક ક્રીડા છે.

[૧૪] જે હમેશાં ગુરુકુલમાં રહી યોગ અને તપશ્ચર્યા કરે છે, મધુર બોલનાર અને શુભ કરનાર હોય છે તે શિક્ષા મેળવવાને લાયક છે.

[૧૫] જેમ શંખમાં પડેલું દૂધ બે પ્રકારે શોભે છે તેજ પ્રકારે (જ્ઞાની) ભિક્ષુ ધર્મ–કીર્તિ અને શાસ્ત્ર બન્ને વડે (પ્રકારે) શોભે છે.

નોંધ—શંખમાં પડેલું દૂધ દેખાવમાં સૌમ્ય લાગે છે તેમ બગડતું પણ નથી. તેજ રીતે જ્ઞાનીનું શાસ્ત્ર બહારથી પણ સુંદર રહે છે અને શાસ્ત્રાનુકૂલવર્તન થવાથી આત્માની પણ ઉન્નતિ કરે છે.

[૧૬] જેમ કમ્બોજ દેશના ઘોડાઓમાં આકીર્ણ (બધી જાતની ચાલમાં ચાલાક અને ગુણી) ઘોડો વેગથી ઉત્તમ હોય છે. અને તેથીજ ઉત્તમ કહેવાય છે. તેજ પ્રકારે બહુશ્રુત જ્ઞાની પણ ઉત્તમ ગણાય છે.

[૧૭] જેમ આકીર્ણ (જાતના ઉત્તમ) અશ્વ પર આરૂઢ થયેલો દૃઢ પરાક્રમી શૂર બન્ને રીતે નન્દિના અવાજે કરીને શોભે છે તેમ બહુશ્રુત (જ્ઞાની) બન્ને પ્રકારે (આંતરિક તથા બાહ્ય વિજયથી) શોભે છે.

[૧૮] જેમ હાથણીથી ઘેરાયેલો સાઠ વરસનો પીઢ હાથી બળવાન અને કોઇથી પરાભવ ન પામે તેવો હોય છે તેજ રીતે બહુશ્રુત જ્ઞાની પરિપક્વ-સ્થિર બુદ્ધિ અને અન્યથી વાદ કે વિચારમાં ન હણાય તેવો તેમજ નિરાસકત હોય છે.

[૧૯] જેમ તીક્ષ્ણ શિંગડાવાળો અને જેની ખાંધ ભરેલી છે એવો ટોળાનો નાયક સાંઢ જેમ શોભે છે તેમ (સાધુ સમૂહમાં) બહુશ્રુત જ્ઞાની શોભે છે.

[૨૦] જેમ અતિઉગ્ર તથા તીક્ષ્ણ દાઢવાળો પશુઓમાં શ્રેષ્ઠ સિંહ સામાન્ય રીતે પરાભવ પામતો નથી તેમ બહુશ્રુત જ્ઞાની કોઇથી પરાભવ પામતો નથી.

[૨૧] જેમ શંખ, ચક્ર, અને ગદાને ધારણ કરનાર વાસુદેવ સદાય અપ્રતિહત (અખંડ) બલવાળા રહે છે તેમ બહુશ્રુત જ્ઞાની પણ (અહિંસા, સંયમ અને તપથી) બલિષ્ઠ રહે છે.

નોંધ:—વાસુદેવ એક હાથે દશ લાખ યોધાઓને હરાવી શકે છે અને પંચજન્ય શંખ, સુદર્શન ચક્ર અને કૌમોદકી ગદા એ તેમનાં શસ્ત્રો છે.

[૨૨] જેમ ચતુરન્ત (ઘોડા, હાથી, રથ, અને સુભટો એ ચાર સેના વડે શત્રુનો અંત કરનાર) મહાન ઋદ્ધિવાળો, (ચૌદ રત્નનો અધિપતિ, ચક્રવર્તી શોભે છે તેજ પ્રકારે ચૌદ વિદ્યારૂપ લબ્ધી વડે) બહુશ્રુત (ચાર ગતિનો અંત કરનાર) જ્ઞાની શોભે છે. (રાજાઓમાં ચક્રવર્તી ઉત્તમ છે.)

નોંધ:—ચક્રરત્ન, છત્ર, અસિ, દંડ, ચર્મ, મણિ, કાંગણી, સેનાપતિ,

ગાથાપતિ, વાર્ધિક, પુરોહિત, સ્ત્રીરત્ન, અશ્વ અને ગજ રત્ન. એ ચક્રવર્તીનાં ૧૪ રત્નો છે.

[૨૩] જેમ હજાર નયનવાળો હાથમાં વજ્ર ધારણ કરનાર તથા પુર નામના દૈત્યનો નાશ કરનાર દેવોનો આધપતિ ઇંદ્ર શોભે છે તેમ બહુશ્રુત જ્ઞાનરૂપ સહસ્ત્રનયનવાળો અને ક્ષમારૂપ વજ્રથી મોહરૂપ દૈત્યને મારનાર જ્ઞાની શોભે છે.

[૨૪] જેમ અંધકારનો નાશ કરનાર ઉગતો સૂર્ય તેજથી જાણે જાજવલ્યમાન હોયની ! તેમ શોભે છે, તેજ રીતે આત્મજ્ઞાનના પ્રકાશથી બહુશ્રુત જ્ઞાની શોભે છે.

[૨૫] જેમ નક્ષત્રપતિ ચંદ્રમા; ગ્રહ અને નક્ષત્રાદિથી વિંટાયેલો હોઇ પૂર્ણિમાને દિવસે શોભે છે તેજ રીતે આત્મિક શીતળતાથી બહુશ્રુત જ્ઞાની શોભે છે.

[૨૬] જેમ લોક સમૂહોનો ભિન્નભિન્ન પ્રકારના ધાન્યાદિથી પૂર્ણ અને સુરક્ષિત ભંડાર શોભે છે તેજ રીતે (અંગ, ઉપાંગ શાસ્ત્રોની વિદ્યાથી પૂર્ણ) જ્ઞાની શોભે છે.

[૨૭] અનાદૃત નામના દેવનું સર્વ વૃક્ષોમાં ઉત્તમ એવું જંબૂવૃક્ષ શોભે છે તેજ રીતે બહુશ્રુત જ્ઞાની શોભે છે.

[૨૮] નીલવંત પર્વતમાંથી નીકળી સાગરમાં મળનારી સીતા નામની નદી જેમ નદીઓમાં શ્રેષ્ઠ હોય છે એજ પ્રકારે બહુશ્રુતજ્ઞાની સર્વ સાધકોમાં શ્રેષ્ઠ હોય છે.

[૨૯] જેમ પર્વતોમાં ઊંચો અને સુંદર તથા વિવિધ ઔષધિથી શોભતો મન્દર પર્વત ઉત્તમ છે તેમ બહુશ્રુતજ્ઞાની પણ અનેક ગુણોવડે ઉત્તમ છે.

[૩૦] જેમ અક્ષય ઉદક (જેનું જળ સૂકાય નહિ તેવો) એવો સ્વયંભૂરમણ નામનો સમુદ્ર જુદા જુદા પ્રકારનાં રત્નોથી પરિપૂર્ણ છે તેજ પ્રકારે બહુશ્રુતજ્ઞાની ઉત્તમ હોય છે.

[૩૧] સમુદ્ર સમાન ગંભીર, બુધ્ધિથી પરાભવ નહિ પામનારા, સંકટોથી ત્રાસ નહિ પામનારા, કામભોગોથી અનાસક્ત રહેનારા, શ્રુતથી પરિપૂર્ણ અને પ્રત્યેક પ્રાણિઓના રક્ષક મહાપુરુષો કર્મનો નાશ કરીને ઉત્તમગતિ પામ્યા છે.

[૩૨] માટે ઉત્તમ અર્થની ગવેષણા કરનાર (સત્ય શોધક) ભિક્ષુ, શ્રુત (જ્ઞાન) માં અધિષ્ઠાન કરે (આનંદિત રહે), કે જેથી પોતાને અને પરને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરાવે.

જ્ઞાન એ અમૃત છે. જ્ઞાની સર્વ સ્થળે વિજેતા બને છે. જ્ઞાન એ અંતઃકરણની વસ્તુ છે શાસ્ત્રો દ્વારા સંતસંગ દ્વારા કે મહા પુરુષોની કૃપાદ્વારા તે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

એ પ્રમાણે કહું છું:—એમ બહુશ્રુત પૂજ્ય નામનું અગીયારમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૧૧ ॥

હરિકેશીય

હરિકેશ મુનિનું

૧૨

આત્મવિકાસમાં જાતિનાં બંધન હોતાં નથી. ચંડાલ પણ આત્મકલ્યાણનો માર્ગ આરાધી શકે છે. ચંડાલજાતિમાં ઉત્પન્ન થનારનું પણ હૃદય પવિત્ર હોઇ શકે છે.

હરિકેશ મહામુનિ ચંડાલકુળમાં જન્મ્યા છતાં ગુણના ભંડાર હતા. પૂર્વના યોગ સંસ્કાર હોવાથી નિમિત્ત વશાત્ વૈરાગ્ય પામી ત્યાગી બન્યા. ત્યાગ લીધા પછી એક દેવે તે તપસ્વીની આકરામાં આકરી કસોટી કરેલી. સાચા સુવર્ણની જેમ પાર ઉતરેલા તે મહામુનિ પ્રત્યે પ્રસન્ન થઇ ત્યારથી તે દેવ મુનિ સાથે દાસ બનીને કાયમ રહ્યો.

એકદા યક્ષ મંદિરના સભામંડપની અંદર (કે જ્યાં તે દેવનો વાસો હતો) આકરી તપશ્ચર્યાથી કૃશ થયેલા હરિકેશ ધ્યાનમગ્ન થઇ અડોલ ઉભા હતા.

કૌશલરાજાનાં પુત્રી ભદ્રા તેમની સાહેલીઓ સાથે તેજ મંદિરમાં દર્શનાર્થે આવેલાં.

ગર્ભદ્વાર નજીક જઈ સૌએ દેવનાં પેટભરી દર્શન કર્યાં. દર્શન કરીને પાછા ફરતાં દરેક સહચરીએ ક્રીડાર્થે સભામંડપના દરેક સ્તંભને બાથ ભીડી લીધી. પાછળ રહેલી ભદ્રા કુમારીએ (અંધારામાં બરાબર ન સુજવાથી સ્તંભ જાણી) તપસ્વીને બાથ ભીડી લીધી. ભદ્રાના હાથમાં સ્તંભને બદલે તપસ્વી

આવેલા જાણી સૌ સખીઓ "તમારા હાથમાં તો સાચા પતિ જ આવી ગયા," એમ કહીને કુતૂહલથી હસવા લાગી. કુમારી ભદ્રા આથી ચિડાઈ ગયાં અને તપસ્વીની મહા અવગણના કરી નાખી.

દેવ આથી ખૂબ કોપ્યો. ભદ્રા તેજ સમયે અવાક થઇ ઢળી પડી. આ વાત વાયુવેગે પસરી ગઈ. કૌશલરાજ ત્યાં પધાર્યા. આખરે દૈવી કોપ દૂર કરવા તે દેવ પ્રવેશક દેહવાળા તપસ્વીજી સાથે ભદ્રાનાં લગ્ન કરવાની તૈયારી થવા લાગી.

તેજ સમયે મુનિના દેહમાંથી દેવ અદૃશ્ય થયો. તપસ્વી સાવધ થયા અને આ બધી ધમાલ જોઇ વિસ્મિત બની ગયા. અંતે પોતાના આકરા સંયમની અને અપૂર્વ ત્યાગની પ્રતીતિ આપી એ મહાયોગીએ ત્યાંથી પ્રયાણ કર્યું.

ત્યારબાદ આ ભદ્રાદેવીના સોમદેવ નામના પુરોધસ સાથે લગ્ન થયાં છે. તે દંપતી બ્રાહ્મણો પાસે કુળ પરંપરા મુજબ મહાયજ્ઞ કરાવે છે. યજમાનરૂપે એ દંપતી ત્યાં મંત્ર જાપાદિ ક્રિયા કરી રહ્યાં છે.

ગામ, નગર, શહેરાદિ સર્વ સ્થળે અભેદભાવે વિચરતા એ વિશ્વોપકારક મહામુનિ તેજ યજ્ઞશાળામાં એક માસની તપશ્ચર્યાને પારણે ભિક્ષાર્થે પધાર્યા છે. ત્યાં અપરિચિત બ્રાહ્મણો પ્રથમ તેનો ઉપહાસ, અપમાન અને તિરસ્કાર કરે છે. ભિક્ષાને બદલે દંડો લઈ સામે મારવા દોડે છે. આવા કપરા વખતમાં એ તિન્દુકદેવ હાજર થઈ શું કરે છે ? ભદ્રાદેવીને જાણ થયા પછી તેને શી અસર થાય છે? આખું વાતાવરણ તપશ્ચર્યાના પ્રભાવે કેવું સુવાસિત બને છે ? તે આ અધ્યયનમાં વર્ણવ્યું છે.

જાતિનાં વિધાન મદ માટે નથી. વર્ણવ્યવસ્થા કર્મ પ્રમાણે નિયત થઇ હતી. તેમાં ઊંચ ન ચના ભેદોને સ્થાન ન હતું. જ્યારથી ઊંચ નીચના ભેદોને સ્થાન મળ્યું ત્યારથી તે વ્યવસ્થા મટી તિરસ્કાર અને અભિમાનના પૂંજમાં પલટી ગઈ

ભગવાને જાતિવાદનાં ખંડન કર્યાં. ગુણવાદને સમજાવ્યો. અભેદભાવનાં અમૃત પાયાં અને દીન, હીન અને પતિત જીવોના ઉદ્ધાર કર્યા.

ભગવાન સુધર્મસ્વામીએ જંબૂને કહ્યું:—

[૧] ચંડાલકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા છતાં ઉત્તમગુણને ધારણ કરનારા હરિકેશ બલ નામના એક જિતેન્દ્રિય ભિક્ષુ થયા હતા.

[૨] (૧) ઇર્યા, (૨) ભાષા, (૩) એષણા, (૪) આદાન, ભંડ નિક્ષેપ, અને (૫) ઉચ્ચાર પાસવણ ખેલ જલ સંધાણ પારિઠાવણીયા એમ પાંચે સમિતિઓમાં સંયમી તથા સુસમાધિ–પૂર્વક યત્નાવાળો—

[૩] મનથી, વચનથી અને કાયાથી ગુપ્ત અને જીતેન્દ્રિય તે ભિક્ષુ ભિક્ષામાટે બ્રહ્મયજ્ઞમાં યજ્ઞવાડે આવીને ઉભા રહ્યા.

[૪] તપથી સૂકાયેલા અને જીર્ણ ઉપધિ (વસ્ત્ર વગેરે) અને ઉપકરણ (પાત્ર વગેરે) વાળા મુનિને આવતા જોઇને અનાર્ય પુરુષો હસવા લાગ્યા.

નોંધ:—મુનિનાં વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબલ, ઇત્યાદિ સાધનોને ઉપધિ તથા ઉપકરણો કહેવાય છે.

[૫] જાતિમદથી ઉન્મત્ત થયેલા, હિંસામાં ધર્મ માનનારા, અજિતેન્દ્રિય અને અબ્રહ્મચારી (બ્રહ્મચર્યને યથાર્થ ન પાળનારા) મૂર્ખ બ્રાહ્મણો આ વચનને કહેવા લાગ્યા:—

[૬] દૈત્યજેવા રૂપને ધરનાર, કાળ જેવો ભયંકર, બેઠેલા નાકવાળો, જીર્ણવસ્ત્રવાળો અને મલિનતાથી પિશાચ જેવો દેખાતો આ ગળે વસ્ત્ર વીંટાળીને કોણ ચાલ્યો આવે છે? (તે લોકોએ આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર્યું.)

હવે મુનિને સંબોધીને કહે છે.

[૭] રે ! આવો અદર્શનીય (ન જોવા લાયક) તું કોણ છે ? અને કઇ આશાથી અહીં આવ્યો છે ? જીર્ણવસ્ત્ર અને મેલથી પિશાચરૂપ થયેલો તું અહીંથી જા. અહીં શા માટે ઉભો છો ?

[૮] આજ વખતે તે મહામુનિનો અનુકંપક (પ્રેમી) તિન્દુક વૃક્ષ-વાસી યક્ષ (દેવ) પોતાના શરીરને ગુપ્ત રાખીને (મુનિના શરીરમાં પ્રવેશ કરીને) આ વચનો કહેવા લાગ્યોઃ—

નોંધઃ—જે દેવ એ મહામુનિનો સેવક બન્યો હતો તેણે મુનિશ્રીના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો.

[૯] હું સાધુ છું. બ્રહ્મચારી છું. સંયમી છું. ધન, પરિગ્રહ અને દૂષિત ક્રિયાઓથી વિરક્ત થયો છું, અને તેથીજ બીજાઓ માટે થયેલી ભિક્ષા જોઇને આ વખતે અન્નને માટે અહીં આવ્યો છું.

નોંધઃ—જૈન સાધુઓ બીજાને માટે થયેલી ભિક્ષા જ ગ્રહણ કરે છે. પોતાને માટે તૈયાર કરેલા આહારને સ્વીકારતા નથી.

[૧૦] તમારૂં આ ભોજન ઘણું અપાય છે, ખવાય છે અને ભોગ-વાય છે. માટે બાકી વધેલું થોડું આ તપસ્વી પણ ભલે મેળવે. કારણકે હું ભિક્ષાજીવી છુ. એમ તમે જાણો.

[૧૧] (બ્રાહ્મણો બોલ્યાઃ-) આ ભોજન બ્રાહ્મણોને માટેજ તૈયાર થયું છે. અહીં એક બ્રાહ્મણ પક્ષ માટેજ તે સિધ્ધ થયું છે. અમે આવું અન્નપાન તને નહિ આપીએ. શા માટે અહીં ઉભો છો ?

[૧૨] ઉચ્ચભૂમિમાં કે નીચ ભૂમિમાં (બન્ને સ્થળે) કૃષિકારો આશા-પૂર્વક યોગ્યતા જોઇ બીજ વાવે છે. એ શ્રધ્ધાથી મને આપો. અને આ ખરેખર પવિત્ર ક્ષેત્ર સમજી તેની આરાધના કરો.

નોંધઃ--આ વચનો તે દેવજ મુનિના મુખેથી બોલાવતો હતો.

[૧૩] જ્યાં વાવેલાં પુણ્યો ઉગે છે (જે સુપાત્રમાં નાંખ્યાથી દાન ફળે છે) તે ક્ષેત્રો અમોએ જાણી લીધાં છે. જાતિમાન અને વિદ્યાવાન બ્રાહ્મણો છે તેજ ક્ષેત્રો ખૂબ સુંદર છે.

નોંધઃ--આ વચનો ત્યાં યજ્ઞશાળામાં રહેલા ક્ષત્રિયોનાં છે.

[૧૪] ક્રોધ, માન, હિંસા, અસત્ય, અદત્ત અને અપરિગ્રહ વગેરે દોષો જેનામાં છે, તેવા બ્રાહ્મણો જાતિ અને વિદ્યા બન્નેથી રહિત છે. તે ક્ષેત્રો તો પાપને વધારનારાં છે.

નોંધઃ—તે વખતે કેટલાક બ્રાહ્મણો પોતાના બ્રાહ્મણધર્મથી પતિત થઇ મહાહિંસાઓને ધર્મ મનાવવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા. તેવાઓને ઉદ્દેશીને આ શ્લોક યક્ષની પ્રેરણાદ્વારા મુનિના મુખમાંથી બોલાયો.

[૧૫] રે ! વેદોને ભણ્યા છતાં તેના અર્થને જરાપણ જાણી શકતા નથી. માટે ખરેખર તમે વાણીના ભારવાહક છો. જે મુનિ પુરુષો સામાન્ય કે ઊંચાં કોઈપણ ઘરોમાં જઇ ભિક્ષાવૃત્તિથી સંયમી જીવન ગુજારે છે તેજ ક્ષેત્રો ઉત્તમ છે.

આ સાંભળીને, બ્રાહ્મણ પંડિતોના શિષ્યો ખૂબ કોપ્યા અને કહ્યું:—

[૧૬] રે ! અમારા ગુરુઓની વિરૂધ્ધ બોલનાર સાધુ ! તું અમારી સમક્ષ આ શું બોલી રહ્યો છે ? આ અન્નપાન ભલેને બધું નાશ પામે. પણ હવે તને તો નહિજ આપવાના.

[૧૭] સમિતિઓથી સમાહિત (સમાધિસ્થ), ગુપ્તિઓથી ગુપ્ત (મન, વચન અને કાયાથી સંયમી) અને જિતેન્દ્રિય એવા મને આવું શુધ્ધ ખાનપાન નહિ આપો તો આજે યજ્ઞોનો લાભ શું મેળવવાના ? આવાં (યક્ષદ્વારા) મુનિનાં મુખેથી

વચનો સાંભળીને બ્રાહ્મણો લાલચોળ થઇ ગયા અને ઘાંટો પાડીને કહેવા લાગ્યાઃ—

[૧૮] અરે ! અહીં કોણ ક્ષત્રિયો, યજમાનો કે અધ્યાપકો છે ? વિદ્યાર્થીઓની સાથે મળી તેઓ સૌ લાકડી અને ડંડાએ મારીને તથા ગળચી દાબીને આને જલ્દી બહાર કાઢી મૂકો.

[૧૯] અધ્યાપકોનું આવું વચન સાંભળીને ત્યાં ઘણા કુમારો દોડી આવ્યા, અને દંડ, છડી અને ચાબુકોથી તે ઋષિને મારવાને તૈયાર થયા.

[૨૦] તેવા સમયે સુંદર અંગવાળી કૌશલિક રાજાની પુત્રી (નામે) ભદ્રા તે સ્થળે હણાતા તે સંયમીને જોઇને કુપિત થયેલા કુમારોને તુરતજ શાંત પાડે છે. (અને કહે છેઃ—)

[૨૧] દેવના અભિયોગે કરીને (દૈવી પ્રકોપ શાંત પાડવા માટે) વશ થયેલા, પિતાશ્રી વડે (દેવનો પ્રભાવ જે શરીરમાં હતો તે) મુનિને હું અર્પણ કરાયેલી હતી. છતાં અનેક મહારાજાઓ અને દેવેન્દ્રોથી પણ વંદાયેલા આ ઋષિરાજે મારૂં મનથી પણ ચિંતન ન કર્યું અને તુરતજ (શુધ્ધિ આવ્યા પછી) મને વમી દીધી હતી.

નોંધઃ—આ ભદ્રાએ સરળભાવથી મંદિરમાં ધ્યાનસ્થ રહેલા મુનીશ્વરનું અપમાન કરેલું તેનો બદલો લેવા તેનાજ શરીર સાથે (મુનિ શરીરમાં પ્રવેશ કરી દેવે) લગ્ન કરાવ્યું હતું. પરંતુ મુનીશ્વર જ્યારે ધ્યાનપાળી સ્વસ્થ થયા કે શીઘ્ર પોતે સંયમી છે તેની પ્રતીતિ આપી, એ બાળાની શાન્તિ ઈચ્છી તેને મુકત કરી મૂકી હતી.

[૨૨] ખરેખર અપૂર્વ બ્રહ્મચારી, જિતેન્દ્રિય, સંયમી અને ઉગ્ર તપસ્વી તેવા આ પોતે તેજ મહાત્મા છે કે જેણે, મારા પિતા કૌશલિક રાજાવડે (પછીથી) સ્વઇચ્છાથી અપાતી એવી મને ન સ્વીકારી.

નોંધઃ—અપ્સરા સમી સ્વરૂપવાન યુવતિ સ્વયં મળવા છતાં તેના પર લેશમાત્ર મનોવિકાર ન થવો અને પોતાના સંયમ માર્ગમાં અડોલ રહેવું તેજ સાચા ત્યાગની, સાચા સંયમની અને સાચા આત્મદર્શનની પ્રતીતિ છે.

[૨૩] આ મહા પ્રભાવશાળી, મહાપુરુષાર્થી, મહાન્ વ્રતધારી અને ઉત્તમ કીર્તિવાળા મહાયોગી પુરુષ છે. તેને અવગણવા યોગ્ય નથી. રે ! એની અવગણના ન કરો. રખે તમો બધાને પોતાના તેજથી તે ભસ્મ કરી નાખશે !

[૨૪] આવાં ભદ્રાનાં સુમધુર વચન સાંભળીને (વાતાવરણ પર અસર થાય તે પહેલાં તો) તુરતજ દેવો ઋષિની સેવા માટે આવી લાગ્યા. અને કુમારોને નિવારવા લાગ્યા. (પણ કુમારો માન્યા નહિ)

નોંધઃ—આ સ્થળે પરંપરા એ પણ ચાલે છે કે અહીં ભદ્રાના પતિ સોમદેવે એ કુમારોનું વારણ કર્યું હતું અને દેવો વારણ કરે તે કરતાં આમ થવું વધુ સંભવિત છે. પણ મૂળ પાઠમાં जक्खा શબ્દ હોવાથી અર્થ તેવોજ રાખ્યો છે.

[૨૫] અને તેજ વખતે આકાશમાં રહેલા ભયંકર રૂપવાળા રાક્ષસો ત્યાં આવી એ આખા સમૂહને અદૃશ્ય રહી મારવા લાગ્યા. (પ્રબળ મારથી) જેનાં શરીર ભેદાઈ ગયાં અને લોહીનું વમન થવા લાગ્યું તેવાઓને જોઈને ભદ્રા આ પ્રમાણે ફરીથી કહેવા લાગીઃ—

[૨૬] તમે બધા નખો વડે પર્વતને ખોદવા લાગ્યા છો, દાંતો વડે લોખંડને ચાવવા લાગ્યા છો અને અગ્નિને પગો વડે કરીને હણવા લાગ્યા છો (એમ માનું છું.) કારણકે આવા ઉત્તમ ભિક્ષુનો તમે તિરસ્કાર કર્યો છે.

[૨૭] આવા મહર્ષિ [કોપે તો] વિષધર જેવા ભયંકર હોય છે.

એ ઉગ્ર તપસ્વી અને ઘોર વ્રતવાળા મહાપુરુષોથીને તમે ભોજનના વખતે મારવા તૈયાર થયા; તો હવે પતંગિયાની સેના જેમ અગ્નિમાં બળી મરે તેમ બળી મરવાના છો.

[૨૮] હજુ જો તમે તમારું ધન અને જીવતર રાખવા ઇચ્છતા હો તો આખા સમૂહ સાથે મળીને તેના શરણે જઇ મસ્તક નમાવો. આ તપસ્વી પોતે જો કુપિત થશે તો આખા લોકને પણ બાળી નાખશે.

નોંધઃ—ભદ્રા એ તપસ્વીના પ્રભાવને જાણતી હતી. "હજુ તો આ દૈવી પ્રકોપ છે. પણ હવે નહિ માનો અને તેમને શરણે નહિ જાઓ તો તે તપસ્વી કદાચ કુપિત થઈ આખા લોકને બાળી નાખશે એવી મને ભીતિ છે." સૌને ઉદ્દેશીને તેણીએ તેથીજ તેમ કહ્યું.

[૨૯] (તેવામાં તો કંઇ વિચિત્ર ઘટના બની ગઇ.) કોઇની ઉપર પીઠ તો કોઈનું મસ્તક નીચું તેમ પડી ગયેલા, કોઇ સાવ કર્મ અને ચેષ્ટા વિહીન બનેલા, કોઈ ભૂતલ પર હાથ ફેલાવતા પડી રહેલા, કોઈ બહાર નીકળી ગયેલા ડોળા અને જીભવાળા, તો કોઇ ઊંચા મસ્તકે ઢળી પડેલા—

નોંધઃ—આ બધું દૈવી પ્રકોપથી બન્યું હતું.

[૩૦] આવી રીતે કાષ્ઠભૂત બનેલા પોતાના શિષ્યોને જોઇને તે યાજક બ્રાહ્મણ (ભદ્રાનો પતિ) પોતે ખૂબ ખેદ પામ્યો. અને પોતાની ધર્મપત્ની સહિત મુનિ પાસે જઇ નમીને વારંવાર વિનવણી કરવા લાગ્યો કે હે પૂજ્ય ! આપની નિન્દા અને તિરસ્કાર થયાં છે તેની ક્ષમા કરો.

નોંધઃ—કોશલ રાજાએ તપસ્વીથી તજાયેલી ભદ્રાકુમારીને સોમદેવ નામના બ્રાહ્મણ સાથે હસ્તગ્રહણ કરાવી ઋષિપત્નીજ બનાવી હતી. તે કાળમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શુદ્રના કર્મ ભેદો હતા પણ આજના જેવા જાતિભેદો ન હતા. તેથીજ પારસ્પરિક કન્યાઓને લેવા દેવાનો વ્યવહાર ચાલુ હશે તેવું અનુમાન થાય છે.

[૩૧] હે વંદનીય ! અજ્ઞાની મૂર્ખ અને મંદ બુધ્ધિવાળા બાળકોએ આપની જે અસાતના (દુઃખ–વેદના) કરી છે તે બધું માફ કરો. આપ જેવા ઋષિ પુરુષો મહાદયાળુ હોય છે. ખરેખર તે કદિ કોપ કરતાજ નથી.

પોતાનું કાર્ય કરી દેવો ચાલ્યા ગયા. ત્યારબાદ મુનિશ્રી સાવધાન થઈ આ દૃશ્ય જોઈ વિસ્મિત બની જાય છે. અને વિનવતા બ્રાહ્મણોને કહે છે કેઃ—

[૩૨] આ બનાવની પૂર્વે, પછી કે હમણાં પણ મારા મનમાં લેશમાત્ર કોપ કે દ્વેષ નથી. (પરંતુ આ બધું જોયા પછી મને લાગે છે કે) ખરેખર જે દેવો (મારી અનિચ્છાએ પણ) સેવા કરે છે, તેઓ વડેજ આ કુમારો બિચારા હણાયા છે.

નોંધઃ—જૈનદર્શનમાં સહનશીલતાનાં જ્વલંત દૃષ્ટાંતો છે. ત્યાગી પુરુષની ક્ષમા તો મેરૂ જેવી અડગ હોય છે. તેમાં કોપ કે ચંચલતા આવતીજ નથી. કુમારોની આ દશા જોઈ ઋષિરાજને અનુકંપા આવે છે. યોગીપુરુષો અન્યને દુઃખ આપતા નથી તેમ જોઇ પણ શકતા નથી.

[૩૩] (સાચું સ્પષ્ટીકરણ થયા બાદ એ બ્રાહ્મણને ઘણીજ ઉત્તમ પ્રકારની અસર થાય છે. તે કહે છે કેઃ—) પરમાર્થ અને સત્યના સ્વરૂપને જાણનાર ! મહાજ્ઞાની આપ કદિ ગુસ્સે થાઓજ નહિ. સર્વ જનસમૂહ સાથે અમે બધાં આપનાં ચરણોનું શરણ માગીએ છીએ.

[૩૪] હે મહાપુરુષ ! આપની સર્વપ્રકારે (બહુમાન પૂર્વક) પૂજા કરીએ છીએ. આપમાં એવું કશું દેખાતું નથી કે જેને ન પૂજીએ. હે મહા મુનિરાજ ! ભિન્નભિન્ન પ્રકારનાં શાક, રાઇતાં અને ઉત્તમ પ્રકારના ચોખાથી સંસ્કારાયેલું આ ભોજન આપ (પ્રસન્નતા પૂર્વક) જમો. (સ્વીકારો.)

[૩૫] આ મારૂં પુષ્કળ ભોજન પડ્યું છે. અમારા પર કૃપા કરીને આપ સ્વીકારો. (આવી અંતઃકરણની પ્રાર્થના સાંભળીને) તે મહાત્મા માસ ખમણ (એક માસના ઉપવાસ) ને પારણે તે ભોજનને સહર્ષ સ્વીકારે છે.

[૩૬] તેવામાંજ ત્યાં સુવાસિત જળ, પુષ્પો તથા ધનની ધારાબંધ આકાશથી દિવ્ય વૃષ્ટિ થવા લાગી. દેવોએ ગગનમાં દુંદુભિઓ વગાડી અને "અહો ! દાન અહો ! દાન" એમ દિવ્યધ્વનિ થવા લાગ્યો.

નોંધઃ—દેવોએ વરસાવેલાં પુષ્પ તથા જલધારાઓ અચેત હોય છે.

[૩૭] "ખરેખર દિવ્યતપની આ પ્રત્યક્ષ વિશેષતા દેખાય છે. જાતિની વિશેષતા કશીએ નથી. ચંડાલપુત્ર હરિકેશ સાધુ; કે જેની આવી મહા પ્રભાવશાળી સમૃધ્ધિ છે !" ચંડાલપુત્ર હરિકેશ સાધુને જોઇને સૌ એકી અવાજે આશ્ચર્યચકિત થઇ ઉપર પ્રમાણે બોલવા લાગ્યા

તપસ્વીજી કહે છેઃ—

[૩૮] હે બ્રાહ્મણો ! અગ્નિનો આરંભ કરીને પાણીથી બહારની શુધ્ધિને શા માટે શોધી રહ્યા છો ? જે બહારની શુધ્ધિ છે તે આત્મશુધ્ધિનો માર્ગજ નથી. મહાપુરુષો કહે છે કેઃ—

[૩૯] દ્રવ્યયજ્ઞમાં દાભડાંને, (યૂપ) લાકડાના ખીલાને, તૃણ, કાષ્ઠ તથા અગ્નિને, તેમજ સવાર અને સાંજ પાણીને સ્પર્શ કરતા એવા મંદ પ્રાણીઓ તમો વારંવાર નાના જીવોને દુઃખ આપીને પાપજ કર્યા કરો છો.

[૪૦] હે ભિક્ષુ ! અમે કેમ વર્તીએ ? કેવું યજ્ઞપૂજન કરીએ ? વળી કેવી રીતે પાપોને દૂર કરીએ ? હે સંયમી ! તે અમોને જણાવો. હે દેવપૂજ્ય ! કઈ વસ્તુને જ્ઞાનીજનો યોગ્ય માને છે ?

[૪૧] છ કાય (પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ અને ત્રસ) જીવોની હિંસા નહિ કરનારા, કપટ તથા અસત્યને નહિ આચરનારા, માયા (કપટ) અને અભિમાનથી દૂર રહેનારા તથા પરિગ્રહ અને સ્ત્રીઓની આસક્તિથી ડરનારા દાન્ત પુરુષો હોય છે તેજ વિવેકપૂર્વક વર્તે છે.

[૪૨] અને પાંચ ઇંદ્રિયોનું નિયમન કરનારા, જીવિતની પણ પરવા નહિ કરનારા અને કાયાની આસક્તિથી રહિત એવા મહાપુરુષો; બહારની શુધ્ધિની દરકાર ન કરતાં ઉત્તમ અને મહાવિજયી ભાવ યજ્ઞનેજ આદરે છે.

[૪૩] તમારૂં જ્યોતિ શું ? અને જ્યોતિનું સ્થાન શું ? તમારી કડછીઓ કઈ ? અને અગ્નિ પ્રદીપન કરનારું શું ? તમારાં લાકડાં ક્યાં ? અને હે ભિક્ષુ ! તમારા શાન્તમંત્ર કયા ? કેવા યજ્ઞથી આપ યજન કરો છો ?(આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણો બોલ્યા.)

[૪૪] તપ એજ અગ્નિ છે. જીવાત્મા અગ્નિનું સ્થાન છે. મન, વચન અને કાયાના યોગ રૂપ કડછી છે. અગ્નિને દીપ્ત કરનારૂં સાધન શરીર છે. કર્મરૂપી લાકડાં છે. સંયમરૂપ શાંતિમંત્ર છે. તેવી રીતે પ્રશસ્ત ચારિત્રરૂપ યજ્ઞવડેજ હું યજન કરૂં છું—તેજ યજ્ઞને મહર્ષિજનોએ ઉત્તમ ગણ્યો છે.

[૪૫] તમારો સ્નાન કરવાનો હ્રદ (કુંડ) કયો ? (સંસારમાંથી તરવાનું) તમારૂં પુણ્યક્ષેત્ર કયું ? અને કયાં સ્નાન કરીને તમે કર્મરજને ટાળો છો તે કહો. આપની પાસે જાણવાને ઇચ્છીએ છીએ. (આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણ બોલ્યા.)

[૪૬] ધર્મરૂપી હ્રદ (કુંડ) છે. બ્રહ્મચર્યરૂપી પુણ્યતીર્થ છે. આત્માના પ્રસન્ન ભાવથી વિશુધ્ધ ધર્મના કુંડમાં નાહેલો હું શાંત થઇને કર્મદોષને દૂર કરૂં છું.

[૪૭] એવું સ્નાનજ કુશળ પુરુષોએ કર્યું છે. અને ઋષિઓએ તેજ મહાસ્નાનને વખાણ્યું છે. જેમાં નાહેલા પવિત્ર મહર્ષિઓ નિર્મળ થઇને (કર્મ રહિત થઇને) ઉત્તમ સ્થાન (મુક્તિ) ને પામ્યા છે.

નોંધ:—હ્રદયનાં પરિવર્તન ચારિત્રની ચિનગારીથી થાય છે. જ્યાં ચારિત્રની સુવાસ મ્હેકે છે ત્યાં મલિન વૃત્તિઓ નાશ પામે છે. ક્ષણવારમાં પ્રબળ વિરોધકોને સેવકરૂપ બનાવી દે છે. જ્ઞાનના મંદિરો ચારિત્રનાં નંદનવનથીજ શોભે છે. જાતિ અને કાર્યના નીચ ઊચ ભાવો ચારિત્રના સ્વચ્છ પ્રવાહમાં સાફ થઇ જાય છે. ચારિત્ર્યનાં પારસ કૈંક લોખંડોને સુવર્ણ રૂપમાં પલટી મૂકે છે.

એ પ્રમાણે કહું છું:—એમ હરિકેશીય નામનું બારમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૧૨ ॥

ચિત્તસંભૂતીય

ચિત્તસંભૂતિ સંબંધી

૧૩

સંસ્કૃતિ એ જીવન સાથે જડાયેલી વસ્તુ છે. જીવનશક્તિની તે પ્રેરણા પુનઃ પુનઃ ચેતનને કર્મબળ દ્વારા ભિન્નભિન્ન યોનિમાં જન્માવે છે. પરસ્પર પ્રેમથી ઋણાનુબંધો થાય છે અને વિરોધક અપવાદ ન હોય તો સમાન શીલના જીવો-સમાન ગુણનાં પ્રાણીઓ એકજ સ્થળે ઉત્પન્ન થાય છે. અને જન્મપર્યંત અખૂટ પ્રેમની સરિતામાં પરસ્પર ઝીલે છે અને પછી પણ સાથેજ જન્મ લે છે.

ચિત્ત અને સંભૂતિ બન્ને ભાઈ હતા. અખંડ પ્રેમની ગાંઠથી જકડાયેલા હતા. એક નહિ, બે નહિ, ત્રણ નહિ બલ્કે પાંચ પાંચ જન્મો સુધી સાથે રહ્યા, સાથે જીવ્યા. આવા પ્રબળ પ્રેમીબંધુઓ છઠ્ઠે ભવે પૃથક્ પૃથક્ ઉત્પન્ન થાય છે તેનું શું કારણ હશે? છઠ્ઠે ભવે બન્નેના રાહો શાથી પલટાયા હશે! તે પ્રબળ કારણ એકની આસક્તિ અને બીજાની નિરાસક્તિ છે. બન્ને ભાઇઓનો પ્રેમ જેમ જેમ શુદ્ધ થતો ગયો તેમ તેમ તે વિકાસ પંથે સાથેને સાથે ઉડ્યા.

પ્રથમ જન્મમાં તે દશાર્ણ દેશમાં દાસ રૂપે સાથે રહ્યા હતા. ત્યાંથી કાળ કરીને કાલિંજર નામના પર્વત પર મૃગલા થયા. સંગીત પર તેમનો અભંગ સ્નેહ હતો. ત્યાંથી મરીને મૃતગંગાના તીર પર હંસ રૂપે જન્મ લીધો. ત્યાં પણ સ્નેહપૂર્વક

જીવ્યા અને પ્રેમવશાત્ સાથેજ મરણ પામ્યા. ત્યાંથી નીકળીને પુનર્ભવ પામી કાશી ભૂમિમાં ચંડાલ રૂપે ઉત્પન્ન થયા.

તે વખતે નમુચિ નામનો પ્રધાન ખૂબ બુદ્ધિમાન અને મહાસંગીત શાસ્ત્રી છતાં મહાન વ્યભિચારી હતો. તેણે તે દોષ રાજઅંતઃપુરમાં પણ સેવ્યો. તે જાણી કાશી રાજાએ તેને મૃતદંડની શિક્ષા કરી—

ફાંસીને લાકડે ચડાવતાં ચડાવતાં ચંડાલ કે જે ચિત્ત અને સંભૂતિનો પિતા હતો તેને દયા ઉત્પન્ન થવાથી તેણે નમુચિને બચાવી લીધો છે અને પોતાને ત્યાં ગુપ્ત રાખી પોતાના પુત્રોને સંગીતવિદ્યા શીખવવા યોજયો છે. બન્ને ભાઈને તેણે સંગીત શાસ્ત્રમાં પારંગત કરી મૂકયા. પરંતુ એકદા ત્યાંથી પણ અબ્રહ્મચર્યના દોષે તેને જીવ લઈને ભાગવું પડયું. આખરે તે ફરતાં ફરતાં હસ્તિનાપુરમાં આવી પોતાની બુદ્ધિના પ્રભાવથી સેંકડો મંત્રીનો શિરમંત્રી થઈને રહેલ છે.

ચિત્ત અને સંભૂતિ સંગીતવિદ્યાના પ્રભાવે ત્યાંની આખી આલમને આકર્ષે છે. આથી કાશીરાજ પાસે ત્યાંના સંગીત શાસ્ત્રીઓ ન્યાય માગી ઈર્ષાથી તેમનું અપમાન કરાવી કાશીની બહાર કઢાવી મૂકે છે. ત્યાં પણ દુઃખી થાય છે. પછી આ પરાભવથી કંટાળી પર્વત પરથી પડતું મૂકવા તૈયાર થાય છે. ત્યાં એક મહાન જૈન મહાત્માનો ભેટો થાય છે અને અકાળ મૃત્યુથી બચાવી લે છે.

ચંડાલ કુળજાત હોવા છતાં પૂર્વ સંસ્કારોની પ્રબળતાથી બન્ને ભાઈઓ સંસારની અસારતાને યથાર્થ રૂપે સમજી ત્યાગમાર્ગને ગ્રહણ કરે છે અને પદ્ધતિસર યોગમાર્ગની સારી તાલીમ મેળવ્યા બાદ ગુરુ આજ્ઞાથી છુટા પડે છે.

એ બન્ને ત્યાગીઓ ફરતાં ફરતાં અનેક સિદ્ધિઓને પ્રાપ્ત કરીને હસ્તિનાપુરમાંજ આવી ચડે છે. કે જ્યાં નમુચિ મહા મંત્રીશ્વર પદે હતો. પૂર્વ પરિચિત ચંડાલોને સાધુ વેશમાં તે ઓળખી લેછે. અને તેથી પોતાનું પોગળ રખેને ખૂલ્લું થશે! એ ભયથી શહેરની બહાર હાંકી કઢાવે છે.

ચિત્ત આ બધું કષ્ટ શાંતિપૂર્વક ચિત્તમાં ખેદ લાવ્યા વગર સહી લેછે. પરંતુ સંભૂતિ આ પરાભવને સહેવા અસમર્થ નીવડે છે. તપશ્ચર્યાના મહાન પ્રભાવથી પ્રાપ્ત કરેલી સિદ્ધિનો ઉપયોગ કરવા તૈયાર થાય છે. ચિત્ત પોતાના બંધુને ત્યાગીનો ધર્મ સમજાવે છે. છતાં સંભૂતિનો કોપ શાંત થતો નથી તેના મુખમાંથી ધૂમ્ર (ધુંવાડા)ના ગોટેગોટા નીકળ્યા કરે છે.

આ વાતની જાણ પ્રજા દ્વારા ત્યાંના મહારાજા (સનતકુમાર ચક્રવર્તી) ને પણ થાય છે. તે પોતે સસૈન્ય, સપરિવાર એ મહા તપસ્વીના દર્શનાર્થે આવે છે. સંભૂતિમુનિ તે મહારાજાની સમૃદ્ધિ જોઈ આસક્ત થાય છે.

પોતાની અપૂર્વ બળે પ્રાપ્ત કરેલી તપશ્ચર્યારૂપ ઝવેરાતને આવા ક્ષણિક કામભોગ રૂપી કોડી ખાતર વેચી દે છે. (જૈન દર્શનમાં આને નિયાણું કહેવાય છે. (નિયાણું એટલે ઉત્તમ કાર્યની પાછળ સ્વાર્થની ભાવના જાગે તે.) ચિત્તનો ઉપદેશ તેને જરાએ અસર કરતો નથી.

ત્યાંથી કાળગત થયા પછી શુભ કર્મદ્વારા એ બન્ને દેવ યોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાંનું પૂર્ણ આયુષ્ય ભોગવ્યા પછી આસક્તિને લઇને પ્રેમપ્રવાહ વીખરાઈ જાય છે. અને તેજ કારણને લઇને સંભૂતિ કાંપીલ્ય નગરમાં ચુલની માતાને કૂખે ઉત્પન્ન થઈ બ્રહ્મદત્ત નામનો ચક્રવર્તી (મહાન મંડલેશ્વર) રાજા થઈ બેસે છે.

ચિત્ત પુરિમતાલ નગરમાં ધનપતિ નગરશેઠને ત્યાં જન્મ લે છે. ત્યાં પણ પુણ્યપ્રભાવને લઇને મિત્ર, પરિવાર, યુવતિઓ માતાપિતાઓ અને સંપત્તિ સંબંધી અનેક પ્રકારે સુખમોજ માણી રહ્યો છે.

એકદા સંતની પાસેથી એક અતિ ગંભીર ગાથા તેના કર્ણદ્વારમાં અથડાણી. તે પર વિચાર કરતાં કરતાં પ્રથમ આછું આછું સ્મરણ થયું, કે "આવું મેં ક્યાંક સાંભળ્યું છે" અને એ ચિંતનના પરિણામે પૂર્વ સંસ્કારો તાજા થયા. ગતજન્મોને

તેણે એકજ વારમાં જોઇ લીધા. અને તેજ ક્ષણે સર્પ કાંચળીને છોડી દે તેમ માતા, પિતા અને સ્વજનોના સ્નેહ, રમણીઓના ભોગવિલાસ અને સંપત્તિના મોહ છોડી દીધા. અને અપૂર્વ યોગી બની અભિનિષ્ક્રમણ કર્યું.

પૂર્વના સંભૂતિ આ જન્મમાં બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી રૂપે હતા. ચક્રવર્તીનાં અપ્રતિહત અને સર્વોત્તમ દિવ્ય સુખો ભોગવવા છતાં તેના અંતઃકરણમાં કોઇ કોઈ વખત અવ્યક્ત રીતે ઝીણી ઝીણી વિરહવેદના સાલ્યા કરતી. એકદા તે બગીચાના વિહારનો આનંદ લૂંટી રહ્યા હતા. એકાએક નવપુષ્પનો દડો જોઈ તેને આછું સ્મરણ આવ્યું કે "આવું મેં જોયું છે," અને અનુભવ્યું પણ છે." તુરતજ દેવગતિના વિમાનનાં સ્મરણો અને સાથેજ પૂર્વભવનાં સ્મરણો તાજાં થયાં. ચિત્તનો વિરહ તેને અસહ્ય થઈ પડ્યો.

ભોગોની આસક્તિમાં હજુ સુધી જરા પણ ન્યૂનતા આવી ન હતી. પરંતુ ભાઇપરના વિશુદ્ધ અને ગાઢ સ્નેહે ભાઇને મળવાની અપાર તાલાવેલી તો જાગી ગઈ હતી. તેણે તેમને શોધી કાઢવા માટે આ "आसि दासा मिगा हंसा चांडाला अमरा जहा" અર્ધશ્લોક રચી દેશોદેશમાં પટહ (ઢંઢેરો) વગડાવી જાહેર કર્યું કે આ શ્લોકને જે પૂર્ણ કરશે તેને અર્ધ રાજપાટ મળશે.

આ વાત દેશોદેશમાં પ્રસરી ગઈ છે. ચિત્તમુનિ ગામોગામ વિચરતા કાંપીલ્ય નગરના ઉદ્યાનમાં આવે છે ત્યાં એક માળી છોડવાને પાણી પાતાં આ ગાથા ઉચ્ચાર્યા કરે છે આ ગાથા સાંભળી ચિત્તમુનિ સ્તંભી રહે છે. આખરે તેની પાસેથી વૃત્તાન્ત જાણી એ ગાથાનાં આ પ્રમાણે "इमाणो छट्ठिया जाई अन्नमन्नेण जा विणा" બે ચરણ આપી તેને પૂર્ણ કરે છે.

માળી રાજ્યમંડપમાં આવી ભર કચેરીમાં તે પૂર્ણ શ્લોક સંભળાવે છે. આથી બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી માળીના

હાલમાં પોતાના ભાઇને જોતાંવારજ મૂર્છિત થઈ પડી જાય છે. આ સ્થિતિમાં રાજ્યપુરુષો તે માળીને પકડી કેદ કરે છે. અંતે તે સાચી વાત જાહેર કરે છે અને જેની પાસેથી તે ગાથા સાંભળી છે તે મહા પ્રભાવશાળી યોગીરાજને ત્યાં તેડી લાવે છે.

બ્રહ્મદત્ત પોતાના ભાઇનું અપૂર્વ ઓજસપૂર્ણ શરીર જોઇ સ્વસ્થ થઈ જાય છે અને કહે છે કે ભાઈ! હું આવી સમૃદ્ધિ પામ્યો અને આપ આ ત્યાગનાં દુઃખો ભોગવો છો તેનું શું કારણ? ચિત્ત પણ પોતાના પૂર્વ આશ્રમનું સુખ જણાવે છે. અને ત્યાગમાં દુઃખ છે કે સાચું સુખ છે તેની પ્રતીતિ આપે છે.

ત્યાગ એ પરમ પુરુષાર્થનું પરિણામ છે. ત્યાગનાં શરણ બળવાન પુરુષોજ ગ્રહણ કરી શકે છે. ત્યાગ એ સિંહવૃત્તિ-વાળા પાત્રમાંજ ટકે છે. સૌ જીવો આત્મપ્રકાશને ભેટવા તત્પર છે. ઘટતો પુરુષાર્થ પણ કરે છે. અપાર દુઃખ પણ વેઠે છે. છતાં વાસનાની આંટીમાં ફસાયેલાં પ્રાણીનો પુરુષાર્થ ઘાણીના બળદની માફક ત્યાંને ત્યાંજ રાખી મૂકે છે. આસક્તિનો રોગ ચિત્તની વિશુદ્ધિ થવાથી નાશ પામે છે. શુદ્ધ વૈરાગ્યનાં પરિ-ણમન તેવાજ અંતઃકરણમાં સહજ સહજ થઇ જાય છે.

[૧] ચંડાલના જન્મમાં (કર્મપ્રકોપથી) પરાભવ પામેલા સંભૂતિ મુનીશ્વરે હસ્તિનાપુરમાં (સનતકુમાર ચક્રવર્તીની ઋદ્ધિ જોઇને) નિયાણું (આવી સમૃદ્ધિ મળે તો કેવું સારું એવી વાસનામાં તપ વેચ્યું) કર્યું. અને તેથી પદ્મગુલ નામના વિમાનથી ચવીને (પછીના ભવમાં) ચુલની રાણીની કૂખે બ્રહ્મદત્ત રૂપે તેને અવતરવું પડયું.

નોંધ:—ઉપરની વાતમાં સવિસ્તર બિના આપી છે એટલે અહીં આપવાની જરૂર નથી. પદ્મગુલ્મ વિમાનમાં પહેલા દેવલોક સુધી બન્ને ભાઈ સાથે હતા. આ વખતેજ સંભૂતિ જુદો પડી ગયો તેનું કારણ એ કે તેણે નિયાણું કર્યું હતું. નિયાણાથી તેને મહા ઋદ્ધિ મળી ખરી. પરંતુ

સમૃદ્ધિનાં ક્ષણિક સુખ ક્યાં ? અને આત્મદર્શનના આનંદ ક્યાં ? એની સમાનતા કદિ હોઇ શકે !

[૨] એ પ્રમાણે કાંપીલ્ય નગરમાં સંભૂતિ ઉત્પન્ન થયા. અને (તેના ભાઇ) ચિત્ત, પુરિમતાલ નગરમાં વિશાલ એવા શેઠ કુળમાં ઉત્પન્ન થયા. (ચિત્તના અંતઃકરણમાં વૈરાગ્યના ગાઢ સંસ્કારો હતા એથી) ચિત્તતો સાચા ધર્મને સાંભળીને શીઘ્ર ત્યાગી થઇ ગયા.

નોંધઃ-ચિત્ત પણ અઢળક ધનવાળા ધનપતિને ત્યાં જન્મ્યો છતાં તે અનાસક્ત હોવાથી કામભોગોથી વિરમી શક્યો.

[૩] ચિત્ત અને સંભૂતિ બન્ને ભાઇઓ (ઉપર કહેલા નિમિત્તથી) કાંપીલ્ય નગરમાં મળ્યા અને તેઓ પરસ્પર (ભોગવેલાં) સુખ દુઃખનાં ફળ તથા કર્મવિપાકને કહેવા લાગ્યાઃ—

[૪] મહાકીર્તિવાળા અને મહાસમૃદ્ધિવાળા બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીએ પોતાના ભાઇને બહુમાનપૂર્વક આ વચન કહ્યુંઃ—

[૫] આપણે બન્ને ભાઇઓ પરસ્પર એકબીજાને (હમેશાં) અનુસરનારા, એક બીજાનું હિત કરનારા અને એક બીજાના પ્રેમમાં ખૂબ રક્ત હતા.

નોંધઃ—બ્રહ્મદત્તને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન અને ચિત્તને અવધિજ્ઞાન થયું હતું તેથી અનુભવેલા પૂર્વભવની વાત કરે છે. અવધિજ્ઞાન એટલે મર્યાદાવાળું ત્રિકાળજ્ઞાન.

[૬] (પહેલે ભવે) દશાર્ણદેશમાં આપણે બન્ને દાસ રૂપે હતા, (બીજે ભવે) કાલંજર પર્વતમાં મૃગલા થયા હતા, (ત્રીજે ભવે) મૃત ગંગા નદીને કાંઠે હંસરૂપે જન્મ્યા હતા, અને (ચોથે ભવે) કાશી ભૂમિમાં ચંડાળકુળમાં જન્મ્યા હતા.

[૭] (પાંચમે ભવે) દેવલોકમાં મહાઋદ્ધિવાળા આપણે દેવ હતા. માત્ર આપણો છઠ્ઠો જન્મજ પરસ્પર સાથ વગરનો થયો છે.

નોંધઃ—આમ બોલી સંભૂતિએ; છઠ્ઠા ભવે ભિન્ન ભિન્ન સ્થળે શાથી ઉત્પન્ન થવું પડયું ? તેનું કારણ પૂછયું.

[૮] હે રાજન્ ! તમે (સનત્કુમાર નામના ચોથા ચક્રવર્તીની સમૃદ્ધિ તથા તેમના સુનંદાનામના સ્ત્રીરત્નને દેખીને આસક્તિ ઉપજવાથી) તપશ્ચર્યાદિ ઉચ્ચ કર્મોનું નિયાણું (આવું તુચ્છ ફળ) માગી લીધું. તેથી તે ફળના પરિણામેજ આપણે વિયોગ પામ્યા. (આ ચિત્તનાં વચન છે.)

નોંધઃ—તપશ્ચર્યાથી પૂર્વકર્મોનો ક્ષય થતો હોય છે. પૂર્વકર્મ ક્ષય થવાથી આત્મા હળવો બને છે અને તેનો વિકાસ થાય છે. પુણ્યકર્મથી સુંદર સંપત્તિ મળે પરંતુ સંપત્તિથી આત્મા ભારી બનવા સંભવ છે. તેથીજ મહાપુરુષો પુણ્ય ન ઇચ્છતાં માત્ર પાપકર્મનો ક્ષયજ ઇચ્છે છે. પુણ્ય એ જો કે સોનાની સાંકળ છે. છતાં સાંકળ એ પણ બંધનજ છે. જેણે બંધન રહિત થવું હોય તેણે સોનાની સાંકળ પણ તજી દેવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. અને નિરાસક્તપણે કર્મોને ભોગવી લેવાં જોઇએ.

[૯] (બ્રહ્મદત્તે કહ્યું:-) પૂર્વકાલમાં સત્ય અને કપટ રહિત તપશ્ચર્યાદિ શુભકર્મો મેં કર્યાં તેથીજ તેનું ફળ આજે (ઉત્તમ સમૃધ્ધ પામી) હું ભોગવું છું. પરંતુ હે ચિત્ત ! તારી દશા આવી શાથી થઈ ? તારાં શુભકર્મ બધાં કયાં ગયાં ?

[૧૦] (હે રાજેન્દ્ર !) જીવોએ આચરેલાં સર્વ (સુંદર કે અસુંદર બધાં) કર્મો ફળવાળાંજ હોય છે. કરેલાં કર્મોને ભોગવ્યા વિના મુક્તિ થતીજ નથી. તેથી મારો જીવાત્મા પણ પુણ્યકર્મના પરિણામે ઉત્તમ પ્રકારની સંપત્તિ અને કામભોગોથી યુક્ત થયો હતો.

[૧૧] હે સંભૂતિ ! જેમ તું પોતાને ભાગ્યવાન માને છે તેમ પુણ્યનાં ફળથી યુક્ત ચિત્તને પણ મહાન ઋધ્ધિમાન જાણ. વળી હે રાજન્! જેવી તે (ચિત્ત)ની સમૃધ્ધિ હતી તેવીજ પ્રભાવશાળી કાંતિ પણ હતી.

નોંધઃ—ઉપરના બે શ્લોકો ચિત્તમુનિએ કહ્યા. આજે તે મુનિ થયા હતા. ઇંદ્રિયનિયમનાદિ કઠણ તપશ્ચર્યા અને શરીર વિભૂષાના ત્યાગથી તેની દેહકાંતિ બહારથી ઝાંખી દેખાતી હતી છતાં તેનાં આત્મઓજસ તો કોઇ અપૂર્વજ હતાં.

[૧૨] નૃપતિએ પૂછ્યું કે; જો એવી સમૃધ્ધિ હતી તો ત્યાગ શા માટે કર્યો ? જવાબમાં ચિત્તમુનિ કહે છેઃ–પરમાર્થથી પૂર્ણ છતાં અલ્પ વચનવાળી ગંભીર ગાથા (કોઈ મુનીશ્વરે એકદા) અનેક મનુષ્યોના સમૂહમાં ફરમાવી. કે જે ગાથાને સાંભળીને ઘણા ભિક્ષુકો ચારિત્રગુણમાં વધુ અને વધુ લીન બને છે. તે ગાથા સાંભળીને હું શ્રમણ (તપસ્વી) થયો.

નોંધઃ—સમૃધ્ધિ પામ્યા છતાં સંતોષ ન હતો. આ ગાથા સાંભળ્યા પછી બંધનો તરતજ દૂર થયાં. અને ત્યાગ ગ્રહણ કર્યો.

[૧૩] (બ્રહ્મદત્ત આસક્ત હતો. તેને ત્યાગ નહોતો ગમતો તેથી તેણે ચિત્તને ભોગો માટે આમંત્રણ કર્યું:–) ઉચ્ચ, ઉદય, મધુ, કર્ક અને બ્રહ્મ નામના પાંચ સુંદર મહેલો, ભિન્નભિન્ન પ્રકારનાં દ્રશ્યો તેમજ મંદિરો અને પાંચાલ દેશનું રાજ્ય આ બધું તમારૂંજ છે. હે ચિત્ત ! તેને પ્રેમપૂર્વક ભોગવો.

[૧૪] વળી હે ભિક્ષુ ! વાજીંત્ર સાથે નૃત્ય તથા સંગીત તેમજ મનોહર યુવતિઓના સંગથી વિંટળાઇને આવા રમ્ય ભોગોને ભોગવો. તેજ મને ગમે છે. ત્યાગ એ તો ખરેખર મહાન કષ્ટ છે.

નોંધઃ-ત્યાગીને ભોગોનું આમંત્રણ કરવામાં પણ તેનાં સ્નેહ અને સહૃદયતા સ્પષ્ટ દેખાતાં હતાં.

[૧૫] ઉભરાતા પૂર્વસ્નેહથી અને કામભોગોમાં આસક્ત થયેલા મહારાજા (બ્રહ્મદત્ત) ને તેના એકાંત હિતચિંતક અને સંયમધર્મમાં રક્ત રહેલા ચિત્તમુનિએ આ વચન કહ્યું:—

[૧૬] બધાં સંગીત તે એક પ્રકારના વિલાપ સરખાં છે, સર્વ પ્રકારનાં નૃત્ય કે નાટક એ વિટંબના રૂપ છે, બધા અલંકારો તો બોજારૂપ છે. અને બધા કામભોગો એકાંત દુઃખનેજ આપનારા છે.

નોંધઃ—સંસાર આખોજ જ્યાં નાટક રૂપે છે ત્યાં બીજાં નાટકો શાં જોવાં ? જે સ્થળે ક્ષણ પહેલાં સંગીત અને નૃત્ય થઇ રહ્યાં હોય છે ત્યાંજ થોડી ક્ષણ બાદ હાહાકાર ભર્યાં કરૂણ રૂદનો થાય છે. ત્યાં કોને સંગીત માનવાં ? આભૂષણો બાળકની ચિત્તવૃત્તિને પોષવાનાં રમકડાં છે. ત્યાં સમજુને મોહ શા ? ભોગો તો આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ ત્રણે તાપનાં મૂળ છે. દુઃખના મૂળમાં સુખ શી રીતે સંભવે ?

[૧૭] તપશ્ચર્યારૂપ ધનવાળા, ચારિત્રગુણોમાં લીન અને કામ ભોગોની આસકિતથી સાવ વિરકત એવા ભિક્ષુઓને જે સુખ હોય છે તે સુખ; હે રાજન્! અજ્ઞાનીઓને મનોહર લાગવા છતાં એકાંત દુઃખને આપનાર એવા કામભોગોમાં કદિ હોઈ શકેજ નહિ.

[૧૮] હે નરેંદ્ર ! મનુષ્યોમાં અધમગણાતા એવા ચંડાલજીવનમાં પણ આપણે રહ્યા હતા. તે જન્મમાં (કર્મવશાત્) આપણે ઘણા મનુષ્યોના અપ્રીતિ પાત્ર થયા હતા. અને ચંડાલનાં સ્થાનોમાં પણ રહ્યા હતા. (તે બધું યાદ છે ?)

નોંધઃ—ચંડાલ જાતિનો અર્થ અહીં ચંડાલકર્મને અંગે સમજવો. જાતિથી કોઇ નીચ કે ઉચ હોતાજ નથી. કર્મથીજ ઊંચ કે નીચ થવાય છે. જો ઉત્તમ સાધનો પામીને પણ પૂર્વ ભવે કરેલી ગફલત આજે પણ થશે તો આત્મવિકાસને ટાણે પતિત થઇ જવું પડશે તે સારૂ પૂર્વભવની યાદી આપે છે.

[૧૯] જેવી રીતે ચંડાલના ઘરે ઉત્પન્ન થઈ તે દુષ્ટ જન્મમાં આખા લોકની નિન્દાને પાત્ર હતા. છતાં પાછળથી શુભકર્મ કરવાથીજ આજે આ ઉત્તમ સ્થિતિમાં પહોંચ્યા છીએ. તે પણ પૂર્વે કરેલા કર્મનુંજ પરિણામ છે. (એ ન ભૂલશો.)

નોંધ–એ ચંડાલ જાતિમાંજ મહાપુરુષના સત્સંગ તથા સંસ્કારોને લીધે ત્યાગી થઇ જે શુદ્ધ કર્મો કર્યાં છે તેનુંજ આ સુંદર પરિણામ પામ્યા છીએ. તે કાળમાં ચંડાલ જાતિમાં મનુષ્યની સમાનતાના અધિકારો બ્રાહ્મણવર્ગે ખૂંચવી લીધા હતા.

[૨૦] હે રાજન્! પુણ્યનાં ફળે કરીનેજ મહાસમૃદ્ધિવાળો અને મહાભાગ્યવાળો તું થયો છે. માટે હે રાજન્! ક્ષણિક ભોગોને તજીને, (શાશ્વત સુખ માટે) મુક્તિ માટે ત્યાગ દશાને અંગીકાર કરી લે.

[૨૧] હે રાજન્! આ (મનુષ્યના) ક્ષણિક જીવનમાં સુંદર કાર્યોને નહિ કરવાવાળો મનુષ્ય ધર્મને છોડી દીધા પછી મૃત્યુના મ્હોંમાં જ્યારે જાય છે ત્યારે પરલોકને માટે ખૂબજ પશ્ચાત્તાપ કરે છે.

[૨૨] જેમ સિંહ મૃગલાને પકડીને લઈ જાય છે તેમ અંત વખતે મૃત્યુ (રૂપ સિંહ) પણ મનુષ્યને નિર્દય રીતે ગળી જાય છે. ત્યાં માતા, પિતા, ભાઈ વગેરે કોઈ સહાયક થઇ શકતાં નથી.

[૨૩] તે (કર્મના પરિણામે ઉત્પન્ન થયેલા) દુઃખમાં જ્ઞાતિજનો, સ્નેહિવર્ગ, પુત્રો કે બંધુઓ કોઇ ભાગ પડાવતાં નથી. કર્મ કરનાર જીવને સ્વયં તેનું દુઃખ ભોગવવું પડે છે. કારણકે કર્મ તો તેના કરનારનેજ અનુસરે છે.

નોંધઃ–કર્મ એવી વસ્તુ છે કે તેનું ફળ તેના ભોક્તાનેજ મળે તેમાં પોતાના જીવાત્મા સિવાય કોઈપણ કાળે ન્યૂનાધિક્ય કોઇ કરી શકેજ નહિ. આથીજ કહ્યું છે કેઃ–તમેજ તમારો બંધ કે મોક્ષ કરી શકો છો.

[૨૪] નોકરચાકર, પશુઓ, ક્ષેત્રો (ઉઘાડી ભૂમિ), ગહેલો, મન અને ધાન્ય વગેરે સર્વને તજીને માત્ર પોતાનાં શુભ કે અશુભ કર્મની સાથે રહેલો (કર્મથી પરતંત્ર) એકાકી જીવાત્માજ સુંદર કે અસુંદર પરલોક (પરભવ)ને પામે છે.

નોંધઃ—શુભકર્મ હોય તો સારી ગતિમાં તેનું આકર્ષણ થાય છે. અને અશુભ કર્મ હોય તો માઠી ગતિમાં થાય છે.

[૨૫] (મૃત્યુ થયા બાદ) ચિતામાં રાખેલા તેના તે અસાર (ચેતન રહિત) શરીરને અગ્નિથી બાળીને, જ્ઞાતજનો, પુત્ર અને સ્ત્રી વગેરે (તેને થોડા વખતમાં ભૂલી જઇને) બીજા દાતાર (માલીક)ને અનુસરે છે.

નોંધઃ—વિશ્વમાં સૌ કોઈ સ્વાર્થ પુરતુંજ સગપણ રાખે છે. એક તરફનો સ્વાર્થ ગયો એટલે સૌ કોઈ બીજાને અનુસરવાનાં.

[૨૬] હે રાજન્! આયુષ્ય તો જરા પણ વિરામ લીધા વિના નિરંતર ક્ષય થતું રહે છે. (જેમ જેમ દિવસો વધે તેમ તેમ આયુષ્યકાળ ઓછો થાય છે) જેમ જેમ જરા અવસ્થા આવતી જાય છે તેમ યૌવનની કાન્તિ હરાતી રહે છે માટે હે પંચાલના રાજેશ્વર! આ વચનને સાંભળી લે. અને મહારંભ (હિંસા તથા વિષયાદિ)નાં ભયંકર કાર્યોને ન કર. (છોડી દે).

ચિત્તનાં એકાંત વૈરાગ્યોત્પાદક અનુભવનાં વચનો સાંભળી બ્રહ્મદત્ત (સંભૂતિ) બોલ્યાઃ—

[૨૭] હે સાધુપુરુષ! જે વાક્યને આપ કહો છો તે હું પણ હવે જાણી શકું છું. આ ભોગોજ મને આસક્તિ (બંધન)ના કારણરૂપ છે. પરંતુ હે આર્ય! અમારા જેવા (દુર્બળ)થી ખરેખર તે દુર્જય છે. (આસક્ત પુરુષોથી કામભોગો છૂટવા દુષ્કર છે.)

[૨૮] હે ચિત્તમુનિ! (તેથીજ હસ્તિનાપુરમાં મહાસમૃદ્ધિવાળા સનત્કુમાર ચક્રવર્તીને જોઇને હું કામભોગોમાં આસક્ત થઈ ગયો અને અશુભ એવું નિયાણું (થોડા માટે ઘણું ત્યાગવું) કરી દીધું.

[૨૯] તે નિદાન કર્યા પછી પણ (તમારા કહેવાં છતાં) નિવારણ ન કર્યું. તેથીજ આ ફળ મળ્યું છે. અને ધર્મને જાણવા છતાં પણ કામભોગોની આસકિત છોડી શકતો નથી.

નોંધઃ—વાસના જાગ્યા પછી પણ જો ગંભીર ચિંતનથી તેનું નિવારણ થાય તો પતિત થતાં બચી જવાય.

[૩૦] જળ પીવા જતાં કાદવમાં ખૂંચી ગયેલો હાથી કાંઠાને જોવા છતાં તેને પામી શકતો નથી. એજ પ્રમાણે કામભોગોમાં આસક્ત થયેલા અમે (કામભોગોનાં દુષ્ટ પરિણામને જાણવા છતાં) ત્યાગ માર્ગને અનુસરી શકતા નથી.

[૩૧] કાળ ઉતાવળો થાય છે. અને રાત્રિઓ જલદી પસાર થતી જાય છે. (આયુષ્યબલ ક્ષીણ થતું જાય છે.) મનુષ્યોના કામ ભોગો પણ નિત્ય નથી. પક્ષીઓ જેમ ફળ ખરી ગયા પછી વૃક્ષને તજી દે છે તેમ પ્રાપ્ત થયેલા કામભોગો પણ પુરુષને તજી દે છે.

નોંધઃ—તરુણવયમાં જે કામભોગો પ્યારા લાગે છે. તેજ વૃધ્ધવયમાં અકારા થઇ પડે છે.

[૩૨] જો ભોગોને સર્વથા છોડવા માટે સમર્થ ન હો તો હે રાજન્! દયા, પ્રેમ, પરોપકાર ઇત્યાદિ આર્ય કર્મો કર. સર્વ પ્રજા પર દયાળુ તથા ધર્મપરાયણ થઇશ તો તું અહીં (ગૃહસ્થાશ્રમ)થી પણ ચ્યવીને ઇચ્છા પ્રમાણે રૂપ ધરનારો ઉત્તમ દેવ થઇશ. (ચિત્તમુનિ બોલ્યા.)

નોંધઃ—ગૃહસ્થાશ્રમમાં પણ યથાશકય ત્યાગ કરે તો તે દેવયોનિ પામી શકે છે.

[૩૩] (ભોગાસક્ત નૃપતિ કશું ન સ્વીકારી શકવાથી ચિત્તમુનિ નિર્વેદતા અનુભવીને કહે છેઃ—) પરંતુ હે રાજન્! આ સંસારના આરંભ અને પરિગ્રહોમાં તું ખૂબ આસક્ત થયો

છે. ભોગોને છોડવાની તારી જરા પણ ઇચ્છાજ નથી. તો આટલો વાર્તાલાપ મેં ફોકટજ કર્યો એમ માનું છું. હે નૃપ! હવે હું જવાની ઇચ્છા રાખું છું. (એમ કહીને ચિત્તમુનિ ચાલતા થયા.)

[૩૪] પંચાલપતિ બ્રહ્મદત્તે તે પવિત્ર સાધુનું વચન ન માન્યું અને જેવા ઉત્તમ કામભોગો ભોગવ્યા તેવાજ ઉત્તમ નરકમાં તે ચાલ્યો ગયો.

નોંધઃ—જેવાં કર્મ કરાય તેવું ફળ પમાય.

[૩૫] અને ચિત્તમહર્ષિ કામભોગોથી વિરકત રહી, ઉગ્ર ચારિત્ર અને ઉગ્ર તપશ્ચર્યા આદરી તથા શ્રેષ્ઠ સંયમને પાળીને શ્રેષ્ઠ એવી સિદ્ધગતિને પામ્યા.

નોંધઃ—ભોગોને ભોગવ્યા પછી ત્યાગવા એ દુર્લભ અને આસક્તિ હઠાવવી એ અતિ દુર્લભ છે. ભોગોની જાળ છૂટવી બહુ બહુ કઠણ છે માટે મુમુક્ષુએ ભોગોથી દૂરજ રહેવું.

એમ કહું છું:—એ પ્રમાણે ચિત્તસંભૂતિનું તેરમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું.

॥ ૧૩ ॥

ઈષુકારીય

(ઇષુકાર રાજા સંબંધી)

૧૪

સંગની અસર જીવનપર સચોટ થાય છે. ઋણના અનુબંધો ગાઢ પરિચયથી જાગે છે. સત્સંગથી જીવન અમૃતમય બને છે. અને પરસ્પરના પ્રેમભાવથી એકબીજા પ્રત્યે સાવધ રહેલા સાધકો સાથે સાથે રહી જીવનના ધ્યેયે પહોંચી વળે છે.

આ અધ્યયનમાં આવાજ ૭ જીવોનું મિલન થયું છે. દેવયોનિમાંથી ઉતરી આવેલ ૭ પૂર્વયોગીઓ એકજ ઇષુકાર નગરમાં અવતર્યા છે. તેમાંના ચાર બ્રાહ્મણકુળમાં અને બે ક્ષત્રિયકુળમાં યોજાયા છે. બ્રાહ્મણકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા બે કુમારો યોગ સંસ્કારોની પ્રબળતાથી યુવાનવયમાં ભોગોની લાલચથી પર થાય છે. સંસારની વાસનાને દૂર કરી યોગ લેવા પ્રેરાય છે. તેમના માતા અને પિતારૂપે યોજાયેલા બે જીવો પણ તેના યોગબળથી આખરે આકર્ષાય છે. અને આખું કુટુંબ ત્યાગમાર્ગને શીઘ્રજ અંગીકાર કરી લે છે.

ઈષુકારનગરમાં ધનમાલ અને પરિવાર-આદિનાં બંધનને તોડી એકીસાથે આ ચાર સમર્થ આત્માઓનું મહાભિનિષ્ક્રમણ અજબ વિસ્મયતા જગાડે છે. આખા શહેરમાં ધન્યવાદના ધ્વનિઓ ગાજી રહે છે. આ સાંભળી પૂર્વભવની પ્રેરણા રાણીજીને પણ જાગૃત થઈ જાય છે. અને તે ભાવનાની અસર રાજાજીને પણ એકાએક થઈ આવે છે અને આવી રીતે એ છએ

જીવાત્માઓ સંયમમાર્ગને અંગીકાર કરી આકરાં તપશ્ચરણ અને સાધુતા સેવી અંતિમ ધ્યેયને પામી જાય છે. તે બધો ઉલ્લેખ આ અધ્યયનમાં જો છે.

ભગવાન બોલ્યાઃ—

[૧] પૂર્વભવમાં દેવો થઇને એક વિમાનમાં રહેલા કેટલાક (૭) જીવો દેવલોક જેવા રમ્ય, સમૃધ્ધ, પ્રાચીન અને પ્રસિધ્ધ એવા ઇષુકાર નામના નગરમાં ઉત્પન્ન થયા.

[૨] પોતાના શેષ (બાકી રહેલા) કર્મો વડે ઉચ્ચ એવા કુળમાં ઉત્પન્ન થયા છે અને પછીથી ત્યાં સંસારભયથી ઉદ્‌વિગ્ન થઇ સંસારને છોડીને જિનેંદ્રમાર્ગ (સંયમ ધર્મ) ને શરણે ગયા છે.

[૩] તે ૭ જીવો પૈકી એક પુરોહિત અને જસા નામની તેની પત્ની થયાં. અને બીજા બે જીવ પુરુષપણું પામીને તેમના કુમારરૂપે થયા.

નોંધઃ—ચાર જીવો બ્રાહ્મણ કુળમાં ઉત્પન્ન થયા અને બે ક્ષત્રિય કુળમાં જન્મ્યા.

[૪] જન્મ, જરા અને મૃત્યુના ભયથી ત્રાસેલા અને તેથીજ સંસારની બહાર નીકળવાની ઇચ્છાવાળા તે બે કુમારો સંસારના ચક્ર (પરિભ્રમણ) થી છૂટવા માટે કોઇ યોગીશ્વરોને જોઇને (તે નિમિત્તથી) કામભોગોથી વિરક્ત થયા.

નોંધ—જંગલમાં કેટલાએક યોગીજનોનાં દર્શન થયા પછી પૂર્વયોગનું સ્મરણ થયું અને જન્મ, જરા તથા મૃત્યુના દુઃખથી ભરેલા આ સંસારમાંથી છૂટવા માટે આદર્શ ત્યાગની અપેક્ષા જાગી.

[૫] પોતાના કર્મમાં પરાયણ એવા પુરોહિત બ્રાહ્મણના તે બન્ને બાળકોને પોતાના પૂર્વજન્મોનું સ્મરણ થયું. અને પૂર્વકાળમાં સંયમ તથા તપશ્ચર્યાનું સેવન કરેલું તે પણ યાદ આવ્યાં.

નોંધઃ—બ્રાહ્મણનું કાર્ય તે સમયે યજ્ઞયાગાદિ પરત્વે વિશેષ રહેતું.

[૬] તેથી તેઓ મનુષ્યજીવનમાં દિવ્ય ગણાતા એવા શ્રેષ્ઠ કામભોગોમાં પણ આસક્ત ન થયા. અને ઉત્પન્ન થયેલા અપૂર્વ વિશ્વાસથી મોક્ષની અભિલાષાવાળા તે કુમારો પોતાના પિતા પાસે આવીને નમ્રતાપૂર્વક આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યાઃ—

[૭] આ વિહાર–જીવન અનિત્ય છે. વળી બહુ રોગાદિની અંતરાયવાળું અને અલ્પ આયુષ્યયુક્ત છે. તેથી અમોને આવા (સંસાર વધારનાર) ગૃહસ્થજીવનમાં (જરાપણ) સંતોષ થતો નથી. માટે મુનિપણું (ત્યાગજીવન) ગ્રહણ કરવા માટે આપની પાસે આજ્ઞા માગીએ છીએ.

[૮] (આ સાંભળીને દુઃખી થયેલા) તેમના પિતાજી; તે બન્ને મુનિ (ભાવનાથી ચારિત્રશાલી) ઓના તપ (સંયમી જીવન) માં બાધા કરનારૂં વચન બોલ્યાઃ–વેદના પારંગત પુરુષો "પુત્રરહિત પુરુષો ઉત્તમગતિને પામતા નથી." તેમ કહે છે.

નોંધઃ-

अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव च ।
तस्मात् पुत्रमुखं दृष्ट्वा पश्चाद् धर्मं समाचरेत् ॥

વેદધર્મનું આ વચન માત્ર અમુક અપેક્ષાએ કહેવાયેલું છે. વેદ ધર્મમાં પણ બ્રહ્મચારી અવસ્થામાંથી કૈંક ત્યાગી પુરુષો પાક્યા છે.

અને કહ્યું છે કેઃ–

अनेकानि सहस्राणि कुमारा ब्रह्मचारिणः ।
स्वर्गं गच्छति राजेन्द्र अकृत्वा कुलसंततिम् ॥

• તે બન્ને બાળકોએ હજુ ત્યાગીનો વેશ ધારણ કર્યો ન હતો. અહીં ભાવનાનું પ્રબળ પણું બતાવવા માટે મુનિપદ લીધું છે.

[૯] માટે હે પુત્રો ! વેદોને બરાબર ભણીને, બ્રાહ્મણોને સંતોષીને તેમજ સ્ત્રીઓ સાથે ભોગો ભોગવીને અને પુત્રોને ઘરની

વ્યવસ્થા સોંપીને, પછીજ અરણ્યમાં જઇ પ્રશસ્ત સંયમી થજો.

નોંધ:—તે કાળમાં બ્રાહ્મણોને દાન આપવું અને વેદોનું અધ્યયન કરવું તે બન્ને, ગૃહસ્થ ધર્મનાં ઉત્તમ અંગો મનાતાં. કુળધર્મની છાપ દરેક જીવો પર રહેજ છે તેથી અહીં બ્રહ્મચર્યાશ્રમ પછી ગૃહસ્થાશ્રમ પાળી ત્યાર બાદ વાનપ્રસ્થાશ્રમ સ્વીકારવાનું કહે છે. પરંતુ આવું પ્રતિપાદન કરવામાં ખાસ કરીને પુત્રોપરની આસક્તિજ સ્પષ્ટ જણાય છે.

[૧૦] બહિરાત્માના ગુણ (રાગ) રૂપી લાકડાંથી અને મોહરૂપી વાયુથી અધિક જાજ્વલ્યમાન એવા પુત્રવિયોગના શોકરૂપી અગ્નિથી બળતા અંતઃકરણવાળા અને દીનવચન (રે પુત્રો ! ત્યાગી ન બનો એમ મોહથી, વલવલાટ કરતા અને) વારંવાર બોલતા–

[૧૧] વળી જુદાં જુદાં પ્રલોભન આપતા તથા પોતાના પુત્રોને ક્રમપૂર્વક ધનવડે ભોગજન્ય સુખનું નિમંત્રણ કરતા એવા પુરોહિત (પિતા) ને તે બન્ને કુમારો વિચારપૂર્વક આ વાક્ય કહેવા લાગ્યા:—

[૧૨] વેદો માત્ર ભણી જવાથી તે શરણરૂપ થઈ શકતા નથી. જમાડેલા બ્રાહ્મણો કંઈ પ્રકાશ (આત્મભાન) માં લઇ જઇ શકતા નથી. તેમ ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રો પણ કંઇ (પાપકર્મનાં ફળ ભોગવવામાં) શરણરૂપ થતા નથી. તો હે પિતાજી ! આ આપનું કથન કોણ માની શકે ?

નોંધ:—પોતાના ધર્મને ભૂલેલા બ્રાહ્મણોને જમાડયાથી કંઈ સદ્ધર્મની પ્રાપ્તિ થઇ શકતી નથી. બલકે અજ્ઞાન પેસે છે. વેદોનું અધ્યયન જ કંઇ સ્વર્ગ આપી શકે નહિ. સ્વર્ગ કે મુક્તિ તો આચરેલો સત્યધર્મ જ આપી શકે.

[૧૩] વળી કામભોગો પણ ક્ષણમાત્રજ સુખ અને બહુકાળ દુઃખ આપનારા છે. જે વસ્તુમાં ઘણું દુઃખ હોય તે વસ્તુ સુખ

કરનાર શી રીતે માની શકાય ? એટલે કે કામભોગો એકાંત અનર્થની ખાણ અને મુક્તિમાર્ગના શત્રુરૂપજ છે.

[૧૪] વિષયસુખને માટે જ્યાં ત્યાં ભમતો જીવ; કામભોગથી ન નિવર્તતાં હમેશાં રાત્રિ અને દિવસ બળતોજ રહે છે. વળી કામભોગોમાં આસક્ત થયેલો (બીજા માટે દૂષિત પ્રવૃતિ કરનાર) પુરુષ ધનાદિ સાધનોને શોધતાં શોધતાં જરાવસ્થાથી ઘેરાઇને મૃત્યુ પામે છે.

નોંધઃ--આસક્તિ એ આત્મમાર્ગથી ભૂલાવી સંસારમાં ભટકાવે છે. આસક્ત મનુષ્ય અસત્ય માર્ગમાં આખું જીવન વેડફી નાખે છે. અને આખરે તે વાસનાનેજ સાથે લઈ મૃત્યુને શરણે જાય છે.

[૧૫] આ (સુવર્ણ, ઘરબાર વગેરે) મારૂં છે અને આ મારૂં નથી. આ મેં (વ્યાપારાદિક) કર્યું અને આ નથી કર્યું. આ પ્રમાણે બડબડતા પ્રાણીને રાત્રિ અને દિવસોરૂપી ચોરો (આયુષ્યને) ચોરી રહ્યા છે. માટે શા સારૂ પ્રમાદ કરવો ?

નોંધઃ--મમત્વના ગંદા વાતાવરણમાં તો જીવમાત્ર સળડી રહ્યા છે. પોતાની માનેલ વસ્તુપર આસક્તિ અને અન્ય પર દ્વેષ એ આખા જગતની મનોવૃત્તિ છે. ત્યાં સમજુ મનુષ્ય જાગૃત રહી શકે છે અને જે સમય ગયો તે ફરી ફરી મળતો નથી તેમ માની પોતાના (આત્મશોધનના) માર્ગમાં પ્રયાણ કરે છે.

[૧૬] (પિતા કહે છેઃ-) જેને માટે આખો સંસાર (બધો પ્રાણી વર્ગ) મહાન તપશ્ચર્યા (ભુખ, દુઃખ, ટાઢ, તાપ) કરી રહ્યો છે. તે અખૂટ સંપત્તિ, સ્ત્રીઓ, સ્વજનો અને કામભોગો તમોને ખૂબ સ્વતંત્ર રીતે મળ્યાં છે.

નોંધઃ—આ વચનો પુરોહિતનાં છે. તે એમ મનાવે છે કે સંયમનો હેતુ સુખ મેળવવાનો છે. તે સુખ તમોને સ્વયં મળ્યું છે માટે સંયમ

શા માટે લો છો ? વાસ્તવિક રીતે સંયમ, યોગ કે તપ ભૌતિક સુખ માટે છેજ નહિ. કેવળ આત્મસુખ પ્રાપ્ત કરવાનાંજ તે સાધનો છે.

[૧૭] (પુત્રોએ કહ્યું:–હે પિતાજી !) સાચા ધર્મની ધુરાના અધિકારમાં–સ્વજન, ધન, કે કામભોગોની કશી આવશ્યકતા હોતીજ નથી. તે માટે તો અમે; જગતમાં પ્રતિબંધ રહિત ફરનારા અને ભિક્ષાજીવી બની ગુણના સમૂહને ધારણ કરનારા એવા સાધુ થઇશું.

નોંધ:—આ નાના ઘરનું મમત્વ છોડી આખા વિશ્વમાં પ્રવેશ કરીશું અને ભિક્ષાજીવી આદર્શ સાધુ બની આત્મગુણની આરાધના કરીશું.

[૧૮] જેમ અરણિમાં અગ્નિ, દૂધમાં ઘી અને તલમાં તેલ પ્રત્યક્ષ ન દેખાવા છતાં સંયોગબળથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેજ રીતે હે બાળકો ! પંચભૂતાત્મક શરીરમાંથીજ જીવ ઉત્પન્ન થાય છે અને શરીરના નાશની સાથેજ જીવ નષ્ટ થાય છે. શરીર નાશ પામ્યા પછી ચેતન રહેતોજ નથી. (તો પછી ધર્મ શામાટે ? અને સંયમ શા માટે ?)

નોંધ:— ચાર્વાક મતનું એ કથન છે કે પંચ મહાભૂતથીજ કોઈ શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે શરીરની સાથેજ ક્ષીણ થાય છે. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે ચેતન શક્તિનો ક્ષય કદિ થઇ શકેજ નહિ. અરિણ, તલ અને દૂધમાં અગ્નિ, તેલ અને ઘી બહાર ન દેખાવા છતાં તે અવ્યક્ત રીતે અવશ્ય રહ્યુંજ હોયજ હોય છે. તેમ શરીર ધારણ કરતી વખતે કર્મથી સંડોવાયેલું ચેતનતત્ત્વ રહેલુંજ હોય છે, અને શરીર ક્ષીણ થયે (કર્માનુકૂળ) બીજા શરીરમાં ચાલ્યુ જાય છે.

[૧૯] (પુત્રોએ કહ્યું:–હે પિતાજી !) આત્મા અમૂર્ત હોવાથી ઇંદ્રિયોદ્વારા ગ્રહણ કરી (જોઇ કે સ્પર્શી) શકાતો નથી. વળી ખરેખર અમૂર્ત હોવાથીજ તે નિત્ય ગણાય છે. આત્મા નિત્ય હોવા છતાં જીવાત્મામાં રહેલા અજ્ઞાનાદિ દોષોએ કરીને તે

બંધાય છે. આ બંધન એજ સંસાર પરિભ્રમણનું કારણ છે એમ મહાપુરુષો કહે છે.

નોંધઃ—જેટલાં અમૂર્ત દ્રવ્યો છે તે બધાં નિત્ય હોય છે. જેમ આકાશ અમૂર્ત છે. તો તે નિત્યજ છે. પરંતુ આકાશદ્રવ્ય અખંડ નિત્ય છે, અને જીવાત્મા (કર્મથી બંધાયેલો જીવ) પરિણામી નિત્ય છે અને તેથીજ કર્મવશાત્ તે નાના મોટા આકારમાં પરિણમી ઉચ્ચ નીચ ગતિમાં ગમન કરે છે.

[૨૦] આજસુધી અમે મોહના બંધનથી ધર્મને જાણી શક્તા ન હતા અને તેથીજ ભવચક્રમાં રૂંધાતા અને કામભોગોમાં આસક્ત થતા થતા પાપનાં કામો કર્યેજ જતા હતા. પણ હવે જાણ્યા પછી ફરીથી તેમ નહિ કરીએ.

નોંધઃ—એક વખત અમે પણ અજ્ઞાનથી શરીર મોહમાં રાચી પાપ પુણ્ય નથી, પરલોક નથી, એમ તમારા કહેવા પ્રમાણે માન્યતા ધરાવતા હતા. પરંતુ હવે જાણ્યા પછી તે વસ્તુ અંતરમાં જરા પણ ઉતરતી નથી.

[૨૧] સર્વદિશાથી ઘેરાયેલો આ આખો સંસાર તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર ધારાઓ (આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિના તાપો) થી હણાઇ રહ્યો છે. તેથી ગૃહજીવનમાં લેશમાત્ર પ્રીતિ ઉત્પન્ન થતીજ નથી.

[૨૨] હે પુત્રો ! શાથી આ લોક વીંટાયો છે ? શાથી આ લોક હણાઈ રહ્યો છે ? સંસારમાં કયા તીક્ષ્ણ શાસ્ત્રોની ધારાઓ પડી રહી છે ? તે ચિંતામાં પડેલા મને તમે સત્વર કહો.

[૨૩] (પુત્રો કહે છેઃ–) આ આખો લોક મૃત્યુથી પીડાઇ રહ્યો છે અને જીર્ણ અવસ્થા (ઘરડાપણું)થી વિંટાઈ રહ્યો છે. તીક્ષ્ણ શસ્ત્રધારારૂપ રાત્રિ દિવસો આયુષ્યને ક્ષણે ક્ષણે કોરી રહ્યાં છે. એ પ્રમાણે હે પિતાજી ! તમે આ વાતને ખૂબ વિચારો.

[૨૪] જે જે રાત્રિદિવસ જાય છે તે પાછાં ફરતાં નથી. આવા દુ:ખ

કાળના જીવનમાં અધર્મને કરનારના સમયો નિષ્ફળ ચાલ્યા જાય છે.

નોંધ:—અમૂલી ક્ષણો પુનઃ પુનઃ સાંપડતી નથી. સમય જતાં જતાં પણ પશ્ચાતાપને મૂકી જાય છે.

[૨૫] જે જે રાત્રિદિવસ જાય છે, તે પાછાં ફરતાં નથી. પણ સદ્-ધર્મના આચરનારને તે સફળ થઈ જાય છે.

નોંધ:—સમયનો સદુપયોગ કરનારને સમય હાથમાંથી ગયા પછી પસ્તાવું પડતું નથી.

* પુત્રનાં અમૃત વચનોએ પિતાનું હૃદય પલટાવ્યું હતું છતાં વાત્સલ્યનો પ્રવાહ વિખૂટાં પાડતાં રોકી રહ્યો હતો.

તે બોલ્યા:—

[૨૬] હે પુત્રો ! સમ્યક્ત્વસંયુક્ત થઈને (આસક્તિ રહિત બનીને) થોડો કાલ ચારે જણા (માતા, પિતા અને બે પુત્રો) ગૃહસ્થાશ્રમમાં થોડો વખત રહીને પછી ઘેરઘેર ભિક્ષાથી જીવન ચલાવનારા આપણે બધાં આદર્શ ત્યાગી થઈશું.

[૨૭] (પુત્રોએ કહ્યું:-પિતાજી !) જેને મૃત્યુ સાથે મિત્રતા હોય, જે મૃત્યુથી છૂટી શકતો હોય અથવા જે જાણતો હોય કે હું મરીશ નહિ તેજ ખરેખર આવતી કાલ પર વિશ્વાસ રાખી શકે.

નોંધ:—કેટલી જિજ્ઞાસા ! કેટલી તાલાવેલી ! આદર્શ વૈરાગીનાં કેવાં હૃદયભેદક વચનો ! શું આ ભાવ અંતરની ઊંડી પ્રતીતિ વિના કે ત્યાગની યોગ્યતા વિના ઉદ્ભવી શકે ? સત્યની તાલાવેલી પછી ક્ષણવાર પણ થોભવું તેને અસહ્ય થઈ પડ્યું હતું.

[૨૮] માટે જેને મેળવીને ફરીથી જન્મજ ન લેવો પડે તેવા સાધુ-ધર્મ (ત્યાગમાર્ગ) ને આજેજ અંગીકાર કરીશું. આવાં

વિષયસુખ નથી ભોગવ્યાં તેવું છેજ નહિ. માટે હવે એ રાગ (સંસારની આસકિત) ને છોડીને ભિક્ષુધર્મમાં શ્રધ્ધા રાખવી એજ યોગ્ય છે.

*તરુણ યુવાનોનાં હૃદયદ્રાવક વચનોએ પિતાજીના પૂર્વ સંસ્કારને જાગૃત કરી દીધા. તેણે પોતાનાં ધર્મપત્નીને ઉદ્દેશીને કહ્યું:-

[૨૯] હે વાશિષ્ઠિ ! મારે માટે ભિક્ષાચરી (ભિક્ષુધર્મ ગ્રહણ કરવા) નો સમય હવે આવી લાગ્યો છે. કારણકે જેમ વૃક્ષ શાખાઓથીજ શોભે છે, અને સ્થિર રહે છે. શાખાઓ છેદાઈ ગયા પછી તેજ ઉત્તમ વૃક્ષ ઠુંઠું દેખાય છે. તેમ બે પુત્રો વિના મારે પણ ગૃહસ્થજીવનમાં રહેવું યોગ્ય નથી.

નોંધઃ—પત્નીનું વશિષ્ઠ ગોત્ર હોવાથી તે સંબોધન લીધું છે.

[૩૦] જેમ પાંખવિનાનું પક્ષી, સંગ્રામને મોખરે સેવકવિનાનો રાજા અને વહાણમાં દ્રવ્યવિનાનો વાણિયો શોભતો નથી, અને શોક કરે છે. તેજ રીતે પુત્રવિનાનો હું પણ શોભતો નથી, અને દુઃખી થઉં છું.

[૩૧] (આ સાંભળી જસા ભાર્યા પતિને ઉદ્દેશીને કસોટી કરતા કહેવા લાગી:—) ઉત્તમ પ્રકારનાં રસવાળાં અને સુંદર આ બધાં કામભોગોનાં સાધનો એકઠાં થયાં છે તો હમણાં તે કામભોગોને (ઇંદ્રિયોના શબ્દાદિક વિષયોને) ખૂબ ભોગવી લઈએ. પછી સંયમ માર્ગને અવશ્ય અંગીકાર કરીશું.

[૩૨] હે ભગવતિ ! (કામભોગોના) રસો ખૂબ ભોગવી લીધા છે. યૌવન હવે ચાલ્યું જાય છે. વળી અસંયમય જીવિત ભોગવવા માટે (કે બીજી કોઈ ઇચ્છાથી) હું ભોગોને તજતો નથી. પરંતુ ત્યાગી જીવનનાં લાભ, અલાભ, સુખ અને દુઃખને ખૂબ વિચારીનેજ મૌન (સંયમમાર્ગ) ને આદરું છું.

નોંધઃ—ભિક્ષુજીવનમાં તો ભિક્ષા મળે ન મળે, અનેક પ્રકારનાં બીજાં સંકટો પણ આવે. ગૃહસ્થજીવનમાં તો બધું સ્વતંત્ર ભોગવવાનું મળ્યુંજ છે. છતાં ત્યાગી જીવનની ઈચ્છા થાય તે પૂર્વના યોગ સંસ્કારોનુંજ કારણ છે. ત્યાગમાં જે દુઃખ છે તે ગૌણ છે, અને આનંદ છે તે મુખ્ય છે. એ આનંદ, એ શાંતિ, એ વિરામ ભોગોમાં ક્યાંય કોઇએ અનુભવ્યો નથી અને અનુભવશે પણ નહિ.

[૩૩] પાણીના પૂરની સામે ચાલનારો વૃધ્ધ હંસ જેમ પછીથી ઝુરે છે (ખેદ પામે છે) તેમ તું ખરેખર પછી સ્નેહીજનોને રખે સંભારીને ખેદ પામે! (કે હાય ! મેં શા માટે સંયમમાર્ગ ગ્રહણ કર્યો ? તેમ) માટે ગૃહસ્થાશ્રમમાં મારી સાથે રહીને ભોગોને ભોગવ. ભિક્ષાચરી (ભિક્ષુધર્મ)ની વાટ બહુબહુ દુઃખદ છે.

નોંધઃ—આ શ્લોકમાં સંયમ માર્ગનાં કષ્ટ અને ગૃહજીવનનાં પ્રલોભન આપી પાકી કસોટી કરી છે.

[૩૪] હે ભદ્રે ! જેમ સર્પ શરીરની કાંચળી છોડીને ચાલ્યો જાય છે. તેમ આ બે તરુણ પુત્રો ભોગોને છોડી ચાલ્યા જાય છે. તો હું શા માટે તેને ન અનુસરૂં ?

નોંધઃ—સર્પ પોતાના શરીરમાં ઉત્પન્ન થયેલી હોવા છતાં કાંચળીને તજી તેને લેવા પ્રેરાતોજ નથી. તેમ સાધકોએ આસક્તિની કાંચળીને છોડી દેવી એજ યોગ્ય છે.

[૩૫] (જસા વિચારવા લાગી કે આ બધા-) જેમ રોહત જાતનાં (શક્તિવાળાં) માછલાં (તીક્ષ્ણ પૂંછડેથી) જીર્ણ જાળને છેદીને જાળમાંથી છૂટી જાય તેમ કામભોગોથી છૂટી જાય છે. અને જાતિમાન બળદની જેમ અને ચારિત્રના ભારને વહનારા તેમજ ઉદાર તપશ્ચર્યાવાળા તે ધીર પુરુષો ખરેખર ત્યાગમાર્ગમાંજ ગમન કરે છે.

[૩૬] જેમ ફેલાયેલી જાળોને તોડી નાખીને પક્ષીઓ ખૂબ દૂર દૂર

આકાશપ્રદેશમાં ચાલ્યા જાય છે. તેમ ભોગોની જાળને તોડીને મારા બન્ને પુત્રો અને પતિ ત્યાગધર્મ સ્વીકારે છે તો હું પણ શા માટે તેને ન અનુસરૂં ?

* આવી રીતે એ ચારે સમર્થ આત્માઓ થોડાજ કાળમાં અનેક પ્રકારનાં ધન, માલ, પરિવાર, નોકર ચાકરો વગેરેને નિરાસકતભાવે છોડી ત્યાગધર્મને સ્વીકારી લે છે. અને તેમની મિલ્કતનો કોઇ વારસ ન હોવાથી તે બધું રાજદરબારમાં પહોંચે છે.

[૩૭] વિશાળ અને કુલીન કુટુંબ, ધન અને ભોગોને છોડીને બન્ને પુત્ર અને પત્ની સહિત ભૃગુ પુરોહિતનું અભિનિષ્ક્રમણ (સંયમમાર્ગનું સ્વીકારવું) સાંભળીને (અને તેણે તજેલા વૈભવને મહારાજા ગ્રહણ કરી રહ્યા હતા તે જોઇને) રાજા પ્રતિ કમળાવતી રાણી વારંવાર આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યાં:—

[૩૮] હે રાજન્ ! વમન કરેલાને ખાય તે પુરુષ પ્રશંસાપાત્ર ગણાય નહિ. માટે બ્રાહ્મણે જે ધનને વમી દીધું (છોડી દીધું) તે ધનને ગ્રહણ કરવાની આપ ઇચ્છા ધરાવો છો તે કોઈ રીતે યોગ્ય નથી.

[૩૯] હે રાજન્ ! કોઇ તમને આખું જગત કે જગતનું સર્વધન આપી દે તો પણ તમારે માટે તે પૂર્ણ નથી. (તૃષ્ણાનો પાર કદિ આવતોજ નથી.) વળી હે રાજન્ ! આપને તે શરણરૂપ પણ કદિ થવાનું નથી.

[૪૦] હે રાજન્ ! જ્યારે ત્યારે આ બધા મનોહર કામભોગોને છોડીને તમે મરવાના છો. મરણ સમયે આ બધું શરણરૂપ થવાનું નથી. ખરેખર હે નરપતિ ! તે સમયે એક માત્ર સાચો ધર્મજ શરણભૂત થશે. બીજું કશું (ધનાદિ) પણ શરણભૂત થઇ શકશે નહિ.

નોંધઃ—રાણીનાં આ વચનો એકાંત તેમના હૃદય વૈરાગ્યનાં સૂચક છે. મહારાજાએ ચિકિત્સા માટે કહ્યું:–જો આટલું સમજો છો તો ગૃહસ્થાશ્રમમાં હજુ શા માટે રહ્યાં છો?

[૪૧] જેમ પિંજરામાં પક્ષિણી (પંખિણી) આનંદ પામી શકતી નથી. તેમ (આ રાજ્ય સુખથી ભરેલા અંતઃપુરમાં) હું પણ આનંદ પામતી નથી. માટે સ્નેહરૂપી તાંતણાને છેદીને તથા આરંભ (સૂક્ષ્મહિંસાદિ ક્રિયા) અને પરિગ્રહ (સંગ્રહવૃત્તિ)ના દોષથી નિવૃત્ત, અકિંચન (પાસે કશું પણ ધન ન રાખનાર), નિરાસક્ત અને સરલભાવી બનીને સંયમમાર્ગમાં ગમન કરીશ.

[૪૨] જેમ જંગલમાં દવાગ્નિથી, પશુઓ બળતાં હોય ત્યારે દાવાનળથી દૂર રહેલાં બીજાં પ્રાણીઓ રાગદ્વેષને વશ થઇને આનંદ પામતાં હોય છે. પરંતુ પાછળથી તેઓની પણ તેજ ગતિ થાય છે.

[૪૩] એજ પ્રમાણે કામભોગોમાં લુબ્ધ થયેલાં આપણે રાગ અને દ્વેષરૂપ અગ્નિથી બળી રહેલા આખા જગતને મૂઢની પેઠે જાણી શકતાં નથી.

[૪૪] ભોગવેલા ભોગોને સ્વઇચ્છાથી વમી (તજીને) સંયમને વિષે આનંદપૂર્વક જેમ પંખી પોતાની ઇચ્છાપૂર્વક વિચરે છે. તેમ આપણે પણ ગામ, નગર ઇત્યાદિ સ્થળે અપ્રતિબંધ થઇને વિચરવું જોઇએ.

[૪૫] આપણા હાથમાં આવેલા આવા ભોગો પણ સ્થિર રહેવાના નથી. (સ્પંદન કરી રહ્યા છે). માટે જેમ આ (પુરોહિત વ.) ચારે જણાએ ત્યાગ કર્યો તેમ આપણે પણ ત્યાગ કરવો ઘટે.

[૪૬] માંસવાળા પક્ષી (ગીધ)ને જોઇને સૌ કોઇ (બીજાં પક્ષીઓ) માંસ લેવા માટે તેને દુઃખી કરેછે. પરંતુ માંસ વિનાનાને કોઇ

[૫૧] એ પ્રમાણે તે ક્રમપૂર્વક છએ જીવો જરા અને મૃત્યુના ભયથી ખેદ પામીને ધર્મપરાયણ થયા અને દુઃખના અંતની (મોક્ષમાર્ગની) શોધ કરી ક્રમપૂર્વક બુદ્ધ થયા.

[૫૨] વીતમોહ (મોહથી રહિત તેવા) જિનેશ્વરના શાસનમાં પૂર્વે ભાવેલી ભાવનાઓ (ગત જન્મોમાં કરેલું ચિંતન)ને સંભારીને થોડાજ કાળમાં તે છએ જીવો દુઃખના અંતને પામ્યા.

[૫૩] દેવી કમળાવતી, રાજા, પુરોહિત બ્રાહ્મણ (ભૃગુ), જસા નામની બ્રાહ્મણી, અને તેના બન્ને પુત્રો એમ છએ જીવો મુક્તિને પામ્યા.

સુધર્મસ્વામીએ જંબૂને કહ્યું:—"એમ ભગવાન બોલ્યા હતા." એ પ્રમાણે ઇષુકાર સંબંધીનું અધ્યન સમાપ્ત થયું. ॥ ૧૪ ॥

સ ભિક્ખૂ

તેજ સાધુ

૧૫

સંસારમાં પતનનાં નિમિત્તો પુષ્કળ છે. માટે સાધકોએ સાવધ રહેવું. ભિક્ષુ આહાર અને વસ્ત્રાદિ આવશ્યક વસ્તુઓમાં પણ સંયમ રાખે એ સાધકદશા માટે ઉપયોગીજ છે. પરંતુ સત્કાર, માન કે પ્રતિષ્ઠાની લાલસા રોકવી એ પણ તેટલુંજ ઉપયોગી સમજવું.

વિવિધ વિદ્યાઓ કે જે ત્યાગી જીવનમાં ઉપયોગી નથી. તે શીખીને સમયનો દુરૂપયોગ કરવો તે સંયમ જીવિતને બાધકરૂપ છે. તપશ્ચર્યા અને સહિષ્ણુતા એજ આત્મવિકાસના ગગનમાં ઊડવાની પાંખો છે. ભિક્ષુઓ એ બંને પાંખોને ખુબ સંભાળી સાથે લઇને ઊંચે ને ઊંચે ઉડે.

ભગવાન બોલ્યા:—

[૧] સાચા ધર્મને વિવેકપૂર્વક અંગીકાર કરી, અન્ય ભિક્ષુઓ સંગાથે રહી નિયાણા (વાસના)ને છેદી, સરલ થઇ અને ચારિત્રધર્મમાં ચાલે. તેમજ કામભોગોને ન ઇચ્છી, પૂર્વાશ્રમના સંબંધીઓની સાથે આસક્તિ છોડી દે અને અજ્ઞાત (નહિ જાણેલાં) ઘરોમાં ભિક્ષાચરી કરીને આનંદપૂર્વક સંયમમાર્ગમાં ગમન કરે તેજ સાધુ કહેવાય.

નોંધ:—અજ્ઞાત એટલે "આજે અમારે ત્યાં સાધુજી પધારવાના છે માટે ભોજન કરી રાખીએ." તેમ ન જાણનારાં ઘરો.

[૨] ઉત્તમભિક્ષુ રાગથી નિવૃત થઈ, પોતાના આત્માને પતનથ બચાવી, અસંયમથી નિવૃત થઈ, કષ્ટોને સહી; અને સ જીવોને આત્મતુલ્ય જાણીને કોઇ વસ્તુ વિષે મૂર્છા (આસક્તિ ન પામે તેજ ભિક્ષુ કહેવાય.

[૩] કોઇ આક્રોશ (કઠોર વચન) કહે, કે મારે તો તેને સ્વકર્મનું ફ જાણીને ધૈર્ય રાખનાર, પ્રશસ્ત અને આત્માને નિત્ય ગુ રાખનાર અને અવ્યાકુળ ચિત્ત રાખી હર્ષ અને દુઃખર રહિત બની જે કંઇ સંયમમાં કષ્ટ પડે તેને સહન કરે તે ભિક્ષુ કહેવાય.

[૪] અલ્પ અને જીર્ણ શય્યા અને આસનને ભોગવે, ઠંડી, તા ડાંસ, મચ્છર ઇત્યાદિ બધું વ્યાકુલતા રહિત થઈ શાંતિપૂર્વ સહન કરે તેજ ભિક્ષુ કહેવાય.

[૫] સત્કાર કે પૂજાની લાલસા ન રાખે. કોઇ વંદન કે ગુણ પ્રશંસા કરે તો પણ અભિમાન ન લાવે. તેવા સંયમ સદાચારી, તપસ્વી, જ્ઞાનવાન, ક્રિયાવાન અને આત દર્શનના જ શોધક હોય તેજ ભિક્ષુ કહેવાય.

[૬] જેનાથી સંયમી જીવન હણાતું હોય તેવું કાર્ય ન ક સકળ મોહને દબાવે અને નરનારીનો (મોહવર્ધક) સંગ છોડ તપસ્વી થઈ વિચરે, તેમજ તમાસા જેવી વસ્તુઓમાં રસ લે તેજ ભિક્ષુ કહેવાય.

નોંધઃ—આ શ્લોકનો અર્થ આ રીતે પણ થાય છે કે જે નરન (સ્વજનસમૂહ) થી (પૂર્વ પરિચય હોવાથી) મોહ ઉત્પન્ન થાય : સંયમરૂપ જીવિત હણાય તેવાંનો સંગ છોડી દઈ તપસ્વી થઇને વિચરે : ખેલ તમાસામાં રસ ન લે તેજ ભિક્ષુ કહેવાય.

[૭] નખ, વસ્ત્ર અને દાંત વગેરે છેદવાની વિદ્યા, રાગ (સ

વિદ્યા, ભૂકંપનો વિચાર, આકાશમાં તારા વગેરે તૂટે તેનું જ્ઞાન, સ્વપ્નવિદ્યા, સ્ત્રી પુરુષોનાં લક્ષણ જાણવાની વિદ્યા, અંગસ્ફુરણની વિદ્યા, દણ્ડવિદ્યા, ઘરમાં દાટેલું ધન વગેરે જાણવાની વિદ્યા, શૃગાલાદિના સ્વર ઓળખી કાર્ય કે વિજય થશે કે કેમ? તે જાણવાનું શાસ્ત્ર–આવી વિદ્યાઓદ્વારા પોતાનું સંયમી જીવન જે ન ચલાવે તેજ સાધુ કહેવાય.

[૮] મંત્ર, જડીબુટી, આદિ મૂળીયાં, અને જુદી જુદી જાતના વૈદ્યિક ઉપચારો જાણીને આચરવા કે વમન કરાવવું, જુલાબ આપવા, ધૂપ દેવા, આંખનાં અંજન બનાવવાં, સ્નાન કરાવવું, રોગ આવ્યે આતુરતાપુર્વક માતાપિતાદિને સંભારવા અને વૈદ્યક શીખવું એ ત્યાગીઓને માટે યોગ્ય નથી. માટે તેને છોડી દે તેજ સાધુ કહેવાય.

નોંધઃ—ઉપરની વિદ્યાઓ અને તેને અંગે થતી ક્રિયાઓ પરિણામે એકાન્ત ત્યાગ ધર્મથી પતિત કરાવનારીજ નીવડે છે. માટે જૈન મુનિઓ તેવી ક્રિયા કરતા નથી, કરાવતા નથી અને કરનારને અનુમોદન પણ આપતા નથી.

[૯] ક્ષત્રિયોના સમૂહ, ઉગ્રકુળના રાજપુત્રો, બ્રાહ્મણો, ભોગીઓ કે ભિન્નભિન્ન પ્રકારના શિલ્પીઓની પૂજા કે પ્રશંસા ન કરે. તેઓની પૂજા કે પ્રશંસા સંયમી જીવનને ઉપકારક નથી. એમ જાણીને છોડી દે તેજ ભિક્ષુ કહેવાય.

નોંધઃ—રાજાઓ કે તેવા ભોગી પુરુષોની કિંવા બ્રાહ્મણોનું તે વખતે ખૂબ જોર હતું તેવા પુરુષોની ભિક્ષુઓએ ખોટી પ્રશંસા કરવી તે ત્યાગી જીવનનું ભયંકર દૂષણ છે. યોગીએ તો સદા આત્મમગ્ન રહીને વિચરવું. તેવી ખુશામત કરવાથી આત્મધર્મ હણાય છે.

[૧૦] ગૃહસ્થાશ્રમમાં જે ગૃહસ્થીઓ સાથે અતિપરિચય થયો હોય તે અને ત્યાગાશ્રમમાં જે ગૃહસ્થોના સહવાસમાં આવેલ હોય

તેઓમાંના કોઈ સાથે આ લોક સંબંધી ફળની ઇચ્છા માટે પરિચય ન કરે તેજ સાધુ કહેવાય.

નોંધઃ—ગૃહસ્થોના ગાઢ પરિચયથી તેના નિમિત્તે કદિ આત્મધર્મને હણી નાખે તેવાં કાર્યો કરી નાખવાં પડે માટે ગૃહસ્થોનો આ લોકના કોઇપણ સ્વાર્થ માટે પરિચય ન વધારવો. સૌ સાથે મુનિરાજને કેવળ પારમાર્થિક (ધાર્મિક) જ સંબંધ હોવો જોઈએ.

[૧૧] આવશ્યક શય્યા (ઘાસની શય્યા વપરાતી તે) પાટ, પાટલા, આહાર પાણી કે બીજી કોઇ ખાવાલાયક વસ્તુ કિંવા મુખવાસાદિની ગૃહસ્થ પાસે ભિક્ષુ યાચના કરે અને કદાચ કોઈ ન આપે તો તેના પર જરાએ મન કે વચનથી દ્વેપ ન કરે કે ખોટું ન લગાડે તેજ સાધુ કહેવાય.

નોંધઃ—ત્યાગીને માન અને અપમાન બન્ને સરખાં છે.

[૧૨] અનેક પ્રકારનાં અન્નપાણી (અચિત્ત) મેવા કે મુખવાસ વગેરે ગૃહસ્થ પાસેથી મેળવીને સંગાથી સાધુને ભાગ આપીને પછી ભોજન કરે તેમજ મન, વાણી અને કાયાનું સંવરણ કરે તેજ ભિક્ષુ કહેવાય.

નોંધ—અથવા "तिविहेण नाणुकंपे" એટલે મન, વચન કે કાયાથી ભિક્ષુ ધર્મદ્વારા મેળવેલા આહાર પૈકી અન્ય કોઈને આપી ન દે. તેમ કરવાથી ભવિષ્યમાં ભિક્ષુધર્મના ભંગનો વિશેષ સંદેહ રહે છે.

[૧૩] ઓસામણ, જવનું ભોજન, ગૃહસ્થનો ઠંડો આહાર, જવ કે કાંજીનું પાણી ઇત્યાદિ ખોરાક (રસ કે અન્ન) મેળવીને તે ભોજનની નિન્દા ન કરે તથા સામાન્ય સ્થિતિનાં ઘરોને વિષે પણ ભિક્ષાને અર્થે વિચરે તેજ સાધુ કહેવાય.

નોંધઃ-ભિક્ષુને સંયમીજીવનના નિર્વાહ માટેજ ભોજન કરવાનું હોય છે. રસાળ અને સ્વાદુ ભોજનોની વાંચ્છના રાખી ધનવાનને ત્યાં ભિક્ષાર્થે જવું એ સાધુતાની ત્રુટી ગણાય.

[૧૪] આ લોકમાં દેવ, પશુ કે મનુષ્યોના અનેક પ્રકારના અત્યંત ભયંકર અને દ્વેષ ઉત્પન્ન કરાવનારા શબ્દો થાય છે. તેને સાંભળીને બીએ નહિ તેજ સાધુ કહેવાય.

નોંધઃ—અગાઉના ભિક્ષુઓ જંગલોમાં વિશેષ ભાગે રહેતા તે પરિસ્થિતિને અંગે આવી પરિસ્થિતિનો વિશેષ સંભવ રહેતો.

[૧૫] લોકમાં પ્રવર્તતા ભિન્નભિન્ન પ્રકારના વાદ (તર્કાદિ શાસ્ત્રો)ને સમજી, પોતાના આત્મધર્મને જાળવી સંયમને અનુસરેલો પંડિત-પુરુષ સર્વ પરિષહોને જીતીને; સર્વ જીવોપર સમાન ભાવ કેળવી ઉપશાંત થયેલો અને કોઈ જીવને પીડા ઉપજાવે નહિ તેવો થઈને વિચરે તેજ ભિક્ષુ કહેવાય.

નોંધઃ—મનુષ્યો તેટલા મત અને વિચારો હોય છે. અને તેને અંગે ભિન્નભિન્ન ધર્મો કે પંથો પણ પડી જાય છે. પરંતુ વાસ્તવિક ધર્મ કે સત્યના વિભાગો કદિ હોઇ શકે નહિ. તે તો સર્વ સ્થળે સમાન જ હોય છે.

[૧૬] જે શિલ્પ વિદ્યાથી પોતાનું જીવન ચલાવનાર ન હોય તેમજ જિતેન્દ્રિય, આંતરિક અને બાહ્યબંધનથી છૂટેલો, અલ્પ કષાયવાળો, થોડું અને પરિમિત ભક્ષણ કરનાર અને ઘરને છોડી રાગદ્વેષ રહિત થઈ વિચરે તે ભિક્ષુ કહેવાય.

નોંધઃ—વેશનાં પરિવર્તન એ સાધુતા નથી. પણ સાધુનું ચિહ્ન છે. સાધુતા અપ્રમત્તતામાં છે; સાધુતા અક્રોધ, અવૈર અને અનાસક્તિમાં છે. સૌ કોઈ આવી સાધુતાને સાધી સ્વ અને પરકલ્યાણને સાધે.

એમ કહું છું:—એ પ્રમાણે સ ભિકખૂ નામનું પંદરમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૧૫ ॥

બ્રહ્મચર્ય સમાધિનાં સ્થાનો

૧૬

બ્રહ્મ (પરમાત્માનું સ્વરૂપ) માં ચર્યા કરવી અથવા આત્મસ્વરૂપની પૂર્ણપણે પ્રાપ્તિ કરવી તે સૌ કોઇનું ધ્યેય છે. એટલે બ્રહ્મચર્યની આવશ્યકતા એ જીવનની આવશ્યક્તા જેવીજ અનિવાર્ય છે. અબ્રહ્મચર્ય એ જડસંસર્ગથી જન્મેલો વિકાર છે. આ વિકાર જીવાત્મા પર જેટલી મોહનીય કર્મ (મોહ ઉત્પન્ન કરે એ વાસના) ની અસર હોય છે તે પ્રમાણમાં ભયંકર નીવડે છે. સંસારમાં જેટલા અનર્થો, આપત્તિઓ અને દુઃખો જીવાત્મા અનુભવે છે તે પોતાથી થયેલી ભૂલોનુંજ પરિણામ છે. ભૂલોથી બચવા માટે કે આત્મશાંતિ મેળવવા માટે જે ઉત્સુક થઇ પુરુષાર્થ કરે છે તે સાધક કહેવાય છે. આવા સાધકને અબ્રહ્મચર્યથી નિવૃત્ત થઈ બ્રહ્મચર્યમાં સ્થિર થવું એ ક્રિયા માટે જેટલી આંતરિક ચોકેદારી રાખવી પડે છે તેટલીજ અને તેથી પણ વધુ બાહ્ય નિમિત્તોથી પણ ચેતવું પડે છે. ગમે તેવા ઉચ્ચ કોટિના યોગીને પણ નિમિત્ત મળતાં સંસારમાં બીજક રૂપે રહી ગયેલી વાસના અવશ્ય ઉત્તેજિત થવાનો ભય રહે છે. આથી જાગરૂક સાધકે આત્મોન્નતિ માટે અને વિશુધ્ધ બ્રહ્મચર્ય આરાધવા માટે ભગવાન મહાવીરે કહેલ અનુભવમાંથી પોતાને ઉપયોગી વાતો ધારી રાખવી અને આચરવી. તે મુમુક્ષુ માત્રનું સર્વોત્તમ કર્તવ્ય છે.

" સુધર્મસ્વામીએ જંબૂસ્વામીને આમ કહ્યુંઃ—" હે આયુષ્મન્ મેં સાંભળ્યું છે. " તે ભગવાન મહાવીરે આમ કહ્યુંઃ- જિનશાસનમાં સ્થવિર ભગવાનો (પૂર્વ તીર્થંકરો) એ બ્રહ્મ-

ચર્યની સમાધિનાં દશ સ્થાનો ફરમાવ્યાં છે. જે (સ્થાનો)ને સાંભળીને તેમજ હૃદયમાં ધારીને ભિક્ષુ; સંયમ પુષ્ટ, સંવરપુષ્ટ, સમાધિ (ચિત્તસમાધિ) પુષ્ટ અને જિતેન્દ્રિય થઈ ગુપ્ત (આદર્શ) બ્રહ્મચારી બની; અપ્રમત્તપણે આત્મલક્ષી થઈ વિચરે.

(શિષ્યે પૂછ્યું) કયા તે બ્રહ્મચર્ય સમાધિ સ્થાનો સ્થવિર ભગવાનોએ ફરમાવ્યાં છે? કે જેને સાંભળીને તેમજ અવધારીને ભિક્ષુ; સંયમપુષ્ટ સંવરપુષ્ટ, સમાધિપુષ્ટ અને જિતેન્દ્રિય થઇ ગુપ્ત બ્રહ્મચારી બની; અપ્રમત્તપણે આત્મલક્ષી થઈ વિચરે.

(ગુરુએ કહ્યું:-) ખરેખર સ્થવિર ભગવાનોએ આ પ્રમાણે દશ બ્રહ્મચર્ય સમાધિનાં સ્થાનો ફરમાવ્યાં છે કે જેને સાંભળીને તથા અવધારીને ભિક્ષુ સંયમપુષ્ટ, સંવરપુષ્ટ, સમાધિપુષ્ટ અને જિતેન્દ્રિય થઇ, ગુપ્ત બ્રહ્મચારી બની; અપ્રમત્તપણે આત્મ-લક્ષી થઈ વિચરે.

"તે આ પ્રમાણે છે."

[૧] સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસક રહિત ઉપાશ્રય તથા સ્થાનને સેવે તેજ નિર્ગ્રંથ (આદર્શ મુનિ) કહેવાય છે. જે સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસક સહિત ઉપાશ્રય, શય્યા કે સ્થાન ભોગવે તે નિર્ગ્રંથ ન કહેવાય.

શિષ્યે પૂછ્યું:—"તેમ શા માટે ?"

આચાર્યે કહ્યું:—"ખરેખર સ્ત્રી, પશુ કે નપુંસક સહિત આસન, શય્યા કે સ્થાનને સેવનાર બ્રહ્મચારીને બ્રહ્મચર્ય પાળવામાં (૧) શંકા (બ્રહ્મચર્ય પાળું કે ન પાળું ?) ઉત્પન્ન થાય અથવા બીજાને શંકા થાય કે સ્ત્રી ઇત્યાદિ સહિત સ્થાન ભોગવે છે તો તે બ્રહ્મચારી હશે કે કેમ ? (૨) આકાંક્ષા (ઇચ્છા)—મૈથુન ભોગવવાની કદાચિત્ નિમિત્ત મળતાં ઇચ્છા જાગે. (૩) વિચિકિત્સા (બ્રહ્મચર્યના ફળનો સંશય) બ્રહ્મચર્ય પાળવાથી શો લાભ ? એવા દુર્વિચારો ઉત્પન્ન

થાય અને વિચારો થવાથી એકાંત હોવાથી પતન થવાનો ભય રહે અને તે મૈથુનની લાલસાથી ઉન્મત્ત થઇ જવાય. તથા તેવા વિચારો કે દુષ્કાર્યથી દીર્ઘ કાળ ટકે તેવો શારીરિક રોગ થાય. અને એમ પતન થવાથી જ્ઞાનીએ બતાવેલા સત્યધર્મથી ચ્યુત થાય. આવી રીતે વિષયેચ્છા અનર્થોની ખાણ હોવાથી તેના નિમિત્તરૂપ સ્ત્રી, પશુ કે નપુંસક જ્યાં રહેતાં હોય તેવાં સ્થાનો નિર્ગ્રંથ કદિ ન ભોગવે.

[૨] સ્ત્રીઓની કથા (શૃંગારરસજનક વાર્તાલાપ) કરે નહિ. તેને સાધુ કહેવા. શિષ્યે પૃચ્છયું:—" તેમ શા માટે ? " આચાર્યે કહ્યું:—" સ્ત્રીઓની શૃંગારવર્ધક કથાઓ કહેવાથી પણ બ્રહ્મચર્યમાં ઉપર્યુક્ત હાનિ થવાનો સંભવ છે. માટે બ્રહ્મચારી પુરુષે સ્ત્રી સંબંધી તેવી કથાઓ ન કહેવી."

નોંધ:—શૃંગારરસની કથાઓ કહેવાથી કે કરવાથી સ્ખલનાનો સંભવ છે તે છોડી દેવી. અને એકલી સ્ત્રી સાથે પણ કથાલાપ એકાંતના પ્રસંગે કરવાના યોગો આવવા દેવા નહિ.

[૩] સ્ત્રીઓની સાથે એક આસને ન બેસે તેને આદર્શ બ્રહ્મચારી કહેવો. શિષ્યે પૃચ્છયું:—"તેમ શા માટે ?" આચાર્યે કહ્યું:—"સ્ત્રીઓની સાથે એક આસન પર લગોલગ બેસવાથી એક બીજા પ્રત્યે મોહ થવાનો અને તેવે સ્થળે બન્નેના બ્રહ્મચર્યમાં ઉપર્યુક્ત હાનિ થવાનો સંભવ છે માટે બ્રહ્મચારી પુરુષે સ્ત્રી સાથે એક આસનપર બેસવું નહિ."

નોંધ:—જે આસનપર સ્ત્રી પૂર્વે બેઠેલ હોય તે આસને અંતર્મુહૂર્ત (૪૮ મિનિટ) સુધી પણ બેસવાનો જૈનશાસન બ્રહ્મચારીને નિષેધ કરે છે. જેવી રીતે બ્રહ્મચારીને જાગૃતિ રાખવાની છે તેજ પ્રકારે બ્રહ્મચારિણીને પણ જાગૃતિ તો રાખવાનીજ છે. ખાસ કરીને આવા પ્રસંગો એકાંતથી બને છે. આકસ્મિક આવી પડેલી આવી સ્થિતિમાં વિવેકપૂર્વક વર્તવું ઘટે.

[૪] સ્ત્રીઓની સુંદર, મનોહર અને આકર્ષક ઇંદ્રિયોને (વિષય બુધ્ધિએ) જુએ (કેવાં સુંદર છે ? કેવાં ભોગયોગ્ય છે ?) કે ચિંતવે નહિ તેજ સાધુ કહેવાય. "તે કેમ ? શિષ્યે પૂછયું." આચાર્યે કહ્યું:— "ખરેખર સ્ત્રીઓની મનોહર અને આકર્ષક ઇન્દ્રિયોને જોનાર કે ચિંતવનાર બ્રહ્મચારી (સાધુ) ના બ્રહ્મચર્યમાં શંકા, કાંક્ષા કે વિચિકિત્સા ઉત્પન્ન થાય, બ્રહ્મચર્ય ખંડિત થાય, ઉન્માદ પ્રાપ્ત થાય. અને પરિણામે દીર્ઘકાલિક રોગની પીડા થાય. તેમજ (આંતરિક પણ) કેવલીએ ફરમાવેલ ધર્મથી પતિત થઈ જાય. માટે ખરેખર બ્રહ્મચારી સાધકે સ્ત્રીઓનાં મનોહર અને મનોરમ એવાં અંગોપાંગને (વિષય બુધ્ધિથી) જોવાં કે ચિંતવવાં નહિ. "

[૫] વસ્ત્રના પડદાને આંતરે કે પાષાણની ભિંતને આંતરે સ્ત્રીઓના કૂજિત (કોયલના જેવા) શબ્દ, રોવાના શબ્દ, ગીતના શબ્દ, હસવાના શબ્દ, સ્નેહવાળા શબ્દ, ક્રંદિત શબ્દ, તેમજ (પતિના વિરહથી થયેલા) વિલાપના શબ્દને સાંભળે તે આદર્શ બ્રહ્મચારી કે નિર્ગ્રંથ ન કહેવાય.

"તે શા માટે" શિષ્યે પૃછયું: ગુરુએ કહ્યું:—" ભિંતને આંતરે કે વસ્ત્રના પડદાને આંતરે રહેલી સ્ત્રીના તેવા કૂજિત, રૂદિત, ગીત, હસિત, સ્તનિત (રતિપ્રસંગના ધ્વનિ), આક્રંદમય કે વિલાપમય શબ્દોને સાંભળવાથી બ્રહ્મચારીના બ્રહ્મચર્યમાં ક્ષતિ પડે કે ઉન્માદ થાય, શરીરમાં રોગ થાય કે જ્ઞાનીઓએ કહેલા સન્માર્ગથી પતિત થાય માટે ખરેખર બ્રહ્મચારીએ વસ્ત્રના પડદા કે ભિંતને આંતરે સ્ત્રીઓના તેવા શબ્દો સાંભળવા નહિ."

નોંધ:—બ્રહ્મચારી જે સ્થળે હોય ત્યાં ભિંતને આંતરે રહેલાં સ્ત્રી-પુરુષો પરસ્પર શૃંગારક્રીડા કરતાં હોય તે વખતનાં વચનો પણ વિષયજનક હોય માટે તેવા શબ્દો સાંભળવા કે ચિંતવવા નહિ.

[૬] પૂર્વે (ગૃહસ્થ જીવનમાં) સ્ત્રીસંગાથે જે ભોગોને ભોગવ્યા હોય કે જે રતિક્રીડાઓ કરી હોય તેને સંભારે તે સાધુ ન કહેવાય. શિષ્યે પૂછ્યું:—" તે શી રીતે ? " આચાર્યે કહ્યું:– " બ્રહ્મચારી જો પૂર્વ રતિ કે પૂર્વની રતિક્રીડા સંસારે તો તેના બ્રહ્મચર્યમાં શંકા, કાંક્ષા અને વિચિકિત્સા થાય. બ્રહ્મચર્યનો ભંગ થાય કે ઉન્માદ થાય, શરીરમાં (વિષય ચિંત્તનથી) રોગ થાય અને જ્ઞાનીના માર્ગથી પતિત થઇ જવાય. માટે નિર્ગ્રંથે પૂર્વરતિ કે પૂર્વ રતિક્રીડાને સંભારવી નહિ."

નોંધ:—શંકા, કાંક્ષા અને વિચિકિત્સાના અર્થો પૂર્વે આપેલા છે માટે ફરીફરી લખ્યા નથી.

[૭] અતિ રસવાળાં ભોજન ન કરે તે સાધુ કહેવાય. શિષ્યે પૂછ્યું:– " તે કેમ ? " આચાર્યે કહ્યું:—" સરસ આહાર કરવાથી (ખરેખર રસવાળા આહારથી) બ્રહ્મચારીના બ્રહ્મચર્યમાં ઉપર કહેવાયેલી ક્ષતિ થાય. અને જ્ઞાનીના માર્ગથી પતિત થવા માટે અતિરસાળ ભોજનો ન ખાવાં."

નોંધ:—રસવાળામાં તીખાં, તમતમતાં અને સ્વાદની દૃષ્ટિએ લેવાતાં ઘણાં ખાનપાનનો સમાવેશ થાય છે. સ્વાદેન્દ્રિયનો અસંયમ બ્રહ્મચર્ય ખંડનનું સૌથી પહેલું અને જોરદાર નિમિત્ત છે. સ્વાદેન્દ્રિયના સંયમથી શીઘ્ર બ્રહ્મચર્યનું રક્ષણ થઈ શકે છે.

[૮] મર્યાદા ઉપરાંત અતિ આહાર પાણી કરે નહિ તે સાધુ કહેવાય. શિષ્યે પૂછ્યું:—" તેમ શા માટે ? " આચાર્યે કહ્યું:— " અતિ ભોજન કરવાથી ઉપર કહેવાયેલી રીતે બ્રહ્મચર્યનું ખંડન થાય છે અને સંયમધર્મથી પતિત થવાય છે. "

નોંધ:—અતિ ભોજન કરવાથી અંગમાં આલસ્ય પેસે છે દુષ્ટ વિચારો જાગે છે અને એમ ક્રમથી બ્રહ્મચર્ય માર્ગમાં પણ ઘણીવાર બાધા ઉપજે છે.

[૯] શરીર વિભૂષાને અનુસરનારો (શૃંગાર નિમિત્તે અતિ ટાપટીપ કર્યા કરે તે) સાધુ કહેવાતો નથી. શિષ્યે પૂછ્યું :—"તેમ શા માટે?" આચાર્યે કહ્યું :—"ખરેખર સૌંદર્યમાં ભૂલેલો અને શરીરને શણગારનાર બ્રહ્મચારી સ્ત્રીઓને આકર્ષક નીવડે છે અને તેથી તેના બ્રહ્મચર્યમાં શંકા, કાંક્ષા અને વિચિકિત્સા ઉત્પન્ન થાય, બ્રહ્મચર્ય ખંડિત થાય માટે બ્રહ્મચારીએ વિભૂષાનુરાગી ન થવું."

નોંધઃ—સૌંદર્યની આસક્તિ કે શરીરની ટાપટીપ કરવાથી વિષયની વાસના જાગવાનો સંભવ રહે છે. સાદાઈ અને સંયમ એ જ બ્રહ્મચર્યનાં પોષક છે.

[૧૦] શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ ઈત્યાદિ ઈંદ્રિયોના વિષયોમાં જે આસક્ત થતો નથી તે નિર્ગ્રંથ કહેવાય છે. શિષ્યે પૂછ્યું :—"તેમ શા માટે?" આચાર્યે કહ્યું :—"શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શને અનુસરનારા બ્રહ્મચારીના બ્રહ્મચર્યમાં ઉપર કહેલી ક્ષતિ થાય અને ક્રમથી સંયમ ધર્મથી પતિત થવાય માટે શબ્દાદિ પાંચ ઈંદ્રિયોના વિષયોમાં આસક્ત થાય નહિ તેજ નિર્ગ્રંથ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે દશે બ્રહ્મચર્ય સમાધિ સ્થાનો પૂર્ણ થયાં. હવે તે (સંબંધીના) શ્લોકો કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે છે :—

ભગવાન બોલ્યા:—

[૧] (આદર્શ) બ્રહ્મચારીએ બ્રહ્મચર્યની રક્ષા માટે સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસક રહિત એવા એકાંત (આત્મ ચિંતનને યોગ્ય) સ્થાનને સેવવું જોઈએ.

[૨] બ્રહ્મચર્યમાં રક્ત થયેલા ભિક્ષુએ મનને ક્ષોભ પમાડે તેવી અને વિષયોની આસક્તિને વધારનારી સ્ત્રીઓની કથાને છોડી દેવી.

[૩] પુનઃ પુનઃ સ્ત્રીઓની શૃંગાર વર્ધક કથા કરવાથી (કિંવા

વારંવાર સ્ત્રીઓ સાથે કથા વાર્તાના પ્રસંગમાં આવવાથી) કે સ્ત્રીઓ સાથે બહુ પરિચય કરવાથી બ્રહ્મચર્ય ખંડિત થાય છે. માટે બ્રહ્મચર્યના પ્રેમી ભિક્ષુએ તે બાબતોનો હમેશાં ત્યાગ કરવો.

[૪] બ્રહ્મચર્યમાં રક્ત થયેલો સાધુ સ્ત્રીઓનાં અંગ પ્રત્યંગ કે આકૃતિને ઇરાદા પૂર્વક વારંવાર જોયા ન કરે. તેમજ સ્ત્રીઓનાં કટાક્ષ ઉપર કે મધુર વચનો પર આસક્ત ન થાય.

[૫] સ્ત્રીઓનાં કોયલ જેવા શબ્દો, રુદન, ગીત, હાસ્ય, પ્રેમીના વિરહથી થતાં ક્રંદન કે શૃંગાર સભરના સ્નેહાળ વચનો પર લક્ષ્ય ન આપવું. આ બધી કર્ણેન્દ્રિયના વિષયની આસક્તિ છે. બ્રહ્મચર્યના પ્રેમી સાધકે તેનો ત્યાગ કરવો.

[૬] ગૃહસ્થ (અસંયમી) જીવનમાં સ્ત્રી સંગાથે હાસ્ય, ક્રીડા, વિષય સેવન, શૃંગાર રસ જમાવવા પરસ્પર માન રાખ્યું હોય, બળાત્કારથી કે ત્રાસથી વિષયસેવન કર્યું હોય ઇત્યાદિ કોઇ જાતના પૂર્વ ભોગોને બ્રહ્મચારીએ કદિપણ ચિંતવવા નહિ.

નોંધઃ—પૂર્વે જે જાતના ભોગો ભોગવ્યા હોય તેના ચિંતનથી પણ ભોગોના વિચારો અને કુસંકલ્પો જન્મે છે કે જે બ્રહ્મચર્યમાં મહાન હાનિકર્તા છે.

[૭] હંમેશાં બ્રહ્મચર્યમાં રક્ત થયેલો ભિક્ષુ વિષયની મસ્તી વધારનાર રસવાળાં ભોજનને જલ્દી ત્યાગી દે.

[૮] સંયમી જીવન નિભાવવા માટે ભિક્ષુ ધર્મને જાળવી, મળેલી ભિક્ષાને પણ ભિક્ષા વખતેજ માપ પૂર્વક ગ્રહણ કરે. બ્રહ્મચર્યના ઉપાસક અને તપસ્વી ભિક્ષુઓ અધિક આહાર કદિ ન કરે

નોંધઃ--ભિક્ષુઓનું ભોજન સંયમીજીવન ટકાવવા માટેજ હોવું જોઈએ. અતિભોજન આલસ્યાદિ દોષોને ઉત્પન્ન કરી સંયમી જીવનથી ભ્રષ્ટ કરી મૂકે છે.

[૯] બ્રહ્મચર્યને વિષે રક્ત રહેલા ભિક્ષુએ શરીરની વિભૂષા અને શરીરનો શણગાર છોડી દેવો. વસ્ત્રાદિ કોઈપણ વસ્તુઓ શૃંગાર માટે ધારણ ન કરવી.

નોંધઃ—નખ કે કેશ સમારવા કે શરીરની અનુપયોગી વારંવાર ટાપટીપ કરવી અને તેને માટેજ સતત લક્ષ્ય રાખવું તે અનાવશ્યક છે. એટલુંજ નહિ પરંતુ શરીરપરની આસક્તિ કેટલીકવાર પતનના નિમિત્તભૂત પણ થાય છે.

[૧૦] શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ એ પાંચ ઇન્દ્રિય સંબંધીના કામ ભોગોને છોડી દેવા.

નોંધઃ—આસક્તિ એજ દુઃખ છે. આસક્તિ એજ બંધન છે. તેવું બંધન જેથી થાય તે વસ્તુઓને છોડી દેવી. અને પાંચ ઇંદ્રિયોને સંયમમાં રાખી તેનાથી યોગ્ય કાર્ય લેવું એજ સાધકને માટે આવશ્યક છે. કાનથી સત્પુરુષોનાં વચનામૃતો પીવાં, જીભથી સત્ય બોલવું, શરીરથી સત્કર્મ કરવું, આંખોથી સદ્વાંચન કરવું અને મનથી ધ્યાન અને ઊંડું ચિંતન કરવું એજ ઇંદ્રિયોનો સંયમ ગણાય.

[૧૧] સારાંશ કે (૧) સ્ત્રીજનોવાળું સ્થાન, (૨) મન લોભાવે તેવી સ્ત્રી કથા, (૩) સ્ત્રીઓનો પરિચય અને (૪) સ્ત્રીઓનાં અંગોપાંગ જોયા કરવાં.

[૧૨] (૫) સ્ત્રીઓના કોયલ જેવા શબ્દો, ગીત, રુદન, હાસ્ય, (૬) સ્ત્રી સાથે ભોગવેલા ભોગો તથા સ્ત્રી સંગાથે પૂર્વ જીવનમાં ભોગવેલાં સ્થાનો હોય તે બધું સંભારવું (૭) સરસ ભોજનો ખાવાં કે (૮) મર્યાદા ઉપરાંત ભોજનો ખાવાં.

[૧૩] (૯) કૃત્રિમ સૌંદર્ય વધારવા માટે કરેલી શરીરની શોભા

અને (૧૦) દુર્જય એવા પાંચ ઇન્દ્રિયોના ભોગો. આ દશે વસ્તુઓ આત્મ શોધક જિજ્ઞાસુને તાલપુટ (ભયંકર વિષ) ઝેર જેવી છે.

નોંધઃ--આ ત્રણ શ્લોકમાં પૂર્વકથિત વસ્તુઓ વધુ સ્પષ્ટ બતાવી છે.

[૧૪] હમેશાં તપસ્વી ભિક્ષુએ દુર્જય એવા કામ ભોગોને જીતીને બ્રહ્મચર્યમાં ક્ષતિ થવાનો સંભવ રહે તેવાં બધાં શંકાનાં સ્થાનો પણ છોડી દેવાં.

[૧૫] ધૈર્યવાન અને સદ્ધર્મરૂપ રથ ચલાવવામાં સારથિ સમાન ભિક્ષુએ ધર્મરૂપી બગીચામાં વિચરવું; અને ધર્મરૂપ બગીચામાં રક્ત થઇને ઇન્દ્રિયોનું દમન કરી બ્રહ્મચર્યમાંજ સમાધિ (દત્તચિત્ત) કેળવવી.

[૧૬] દેવો, દાનવો અને ગાંધર્વ જાતિના દેવો યક્ષો, રાક્ષસ અને કિન્નરજાતિના દેવો પણ જે દુષ્કર એવા બ્રહ્મચર્યને પાળે છે, તેવા પુરુષને નમસ્કાર કરે છે. (દેવો પણ બ્રહ્મચારીના દાસ બને છે.)

[૧૭] આ બ્રહ્મચર્ય રૂપ ધર્મ નિરંતર સ્થિર અને નિત્ય છે. તે ધર્મનું પાલન કરી અનેક જીવાત્માઓ અંતિમ લક્ષ્યે પહોંચ્યા છે, પહોંચે છે અને પહોંચશે. એમ તીર્થંકર જ્ઞાની પુરુષોએ કહ્યું છે.

નોંધ:—આદર્શ બ્રહ્મચર્ય સૌ કોઈને માટે સુલભ નથી. છતાં આકાશકુસુમની માફક અશક્ય પણ નથી. બ્રહ્મચર્ય મુમુક્ષુનું તો જીવન-ધન છે. સત્યશોધકનો માર્ગદીપક છે અને આત્મવિકાસનું પગથિયું છે. મન, વચન અને કાયાથી યથાશક્ય બ્રહ્મચર્યનું આરાધન કરવું; બ્રહ્મચર્યની પ્રીતિ જાળવવી અને બ્રહ્મચર્યના રક્ષણ માટે ઉપર કહેલા નિયમોપર લક્ષ્ય આપવું.

એમ કહું છું:-એમ બ્રહ્મચર્યનાં સમાધિ (રક્ષણ) સ્થાનો સમાપ્ત થયાં. ॥ ૧૬ ॥

પાપ શ્રમણીય

પાપી સાધુનું અધ્યયન

૧૭

સંયમ લીધા પછી તેને નીભાવવામાંજ સાધુતા છે. ત્યાગી જીવનમાં પણ આસક્તિ કે અહંકાર જાગે તો ત્યાગની ઇમારત ખળભળે તેવા શ્રમણો ત્યાગી નથી ગણાતા પણ પાપી શ્રમણ ગણાય છે.

ભગવાન બોલ્યા:—

[૧] ત્યાગધર્મને સાંભળીને કર્તવ્યપરાયણ થઇ જે કોઈ દીક્ષિત થાય તેણે દુર્લભ એવા બોધિલાભને મેળવીને પછી સુખપૂર્વક ચારિત્ર પાળવું.

નોંધ:—બોધિલાભ એટલે આત્મભાન પામવું. આત્મભાન પામ્યા પછી ચારિત્રમાર્ગમાં વધુ સ્થિર થવાય. ચારિત્રમાર્ગમાં સ્થિર થવું તેજ દીક્ષાનો હેતુ છે. ખાવું, પીવું કે શરીર શુશ્રૂષા કરવી એ ત્યાગનો હેતુ નથી.

[૨] કોઈ સંયમ લીધા પછી એમ માને છે કે ઉપાશ્રય (રહેવાનું સ્થાન) સુંદર મળ્યો છે. પહેરવાનાં વસ્ત્રો મળ્યાં છે. જમવાને માટે માલપાણી પણ ઉત્તમ મળ્યા કરે છે. અને જીવાદિક પદાર્થો જે છે તેને પણ જાણી જોઇ શકું છું. તો હવે (પોતાના ગુરુ પ્રત્યે) હે આયુષ્મન્! હે પૂજ્ય! શાસ્ત્રો ભણવાનું પ્રયોજન શું છે?

નોંધ:—આવી વિચારણા પ્રમાદની સૂચક છે. સંયમીએ હમેશાં શાસ્ત્રવચનને અભ્યસ્ત કરવાં અને ખૂબ ખૂબ વારંવાર ચિંતવવાં.

[૩] જે સંયમી ઊંઘવાનો સ્વભાવ ઘણો રાખે કે આહારપાણી કરી ને ઘણીવાર લગી સુખે સૂઈ રહે તે પાપીશ્રમણ કહેવાય છે.

નોંધ:—સંયમીને માટે દિનચર્યાનાં અને રાત્રિચર્યાનાં ભિન્નભિન્ન કાર્યો હોય છે. તે બધાંને ક્રમપૂર્વક આચરવાં જોઇએ.

[૪] વિનયમાર્ગ (સંયમમાર્ગ)નો અને જ્ઞાનનો જે આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય વડે લાભ થયો છે તેવા ગુરુઓને જ્ઞાન થયા બાદ નિંદે કે તિરસ્કાર કરે તે પાપીશ્રમણ કહેવાય છે.

[૫] અહંકારી થઈને આચાર્ય, ઉપાધ્યાય તથા સંગાથી સાધુઓની સદ્ભાવપૂર્વક સેવા ન કરે, ઉપકારને ભૂલી જાય કે પૂજા સન્માન ન કરે તે પાપીશ્રમણ કહેવાય છે.

[૬] ત્રસ (હાલતાચાલતાં) જીવોને, સચેત (સજીવ) બીજોને, વનસ્પતિ કે સૂક્ષ્મજીવોને પણ ચાંપે કે હિંસા કરે તો અસંયમી ગણાય છતાં પોતાને સંયમી માને તે પાપીશ્રમણ કહેવાય છે.

[૭] તૃણાદિની શય્યા, પાટ કે બાજોઠ, સ્વાધ્યાયની ભૂમિકા, બેસવાની ભૂમિકા, પગલુંછવાનું વસ્ત્ર, કામળી વગેરે બધી વસ્તુને સંભાળપૂર્વક તપાસવી, તપાસ્યા વિના તેને વાપરે તે પણ પાપીશ્રમણ કહેવાય છે.

નોંધ:—સંયમી માટે પોતાનાં ઉપયોગી સાધનોને દિવસમાં બે વાર તપાસવાની જૈનશાસ્ત્રમાં આજ્ઞા છે. કારણ એ છે કે તેમ ન કરવામાં સૂક્ષ્મજીવોની હિંસાનો સંભવ છે. અને તે સિવાય બીજા પણ કેટલાક અનર્થોનો સંભવ છે.

[૮] પોતાના સંયમધર્મને ન છાજે તેવું કાર્ય કરે. વારંવાર ક્રોધ કર્યા કરે કે પ્રમાદપૂર્વક ઉતાવળો ઉતાવળો ગમન કરે તે પાપીશ્રમણ કહેવાય છે.

[૯] જ્યાં ત્યાં જોયા વિના અવ્યવસ્થિત પોતાનાં પાત્ર, કંબલ ઇત્યાદિ સાધનોને મૂકી દે અને જુએ તોપણ અસાવધાનતાથી નિરીક્ષણ કરે તે પાપીશ્રમણ કહેવાય છે.

નોંધઃ—અવ્યવસ્થા અને અસાવધાનતા સંયમમાં બાધક છે.

[૧૦] પોતાના ગુરુનો વચનથી કે મનથી પરાભવ કરે છે તેમજ અનુપયોગી વાતો સાંભળતાં સાંભળતાં અસાવધાનતાથી પ્રતિ લેખન (નિરીક્ષણ) કરે છે તે પણ પાપીશ્રમણ કહેવાય છે.

[૧૧] જે ઘણું કપટ કર્યા કરે. જૂઠું બોલે, અહંકારી હોય, લોભી કે અજિતેંદ્રિય હોય, અવિશ્વાસુ અને અસંવિભાગી (પોતાના સંગાથી સાધક કરતાં ગુપ્તરીતે વધારે ચીજો ભોગવે તેવો) હોય તે પણ પાપીશ્રમણ કહેવાય છે.

[૧૨] જે અધર્મી (દુરાચારી), પોતાની કુબુદ્ધિથી બીજાની બુદ્ધિ નો પરાભવ કરનાર, વિવાદને ઉત્પન્ન કરનાર તેમજ લડાઇ અને કલહમાં સદા રક્ત રહેનાર હોય છે તે પાપીશ્રમણ કહેવાય છે.

[૧૩] અસ્થિર અને કચકચાટ શબ્દો થાય તેવા આસનને વિષે જ્યાં ત્યાં બેસે કે અસાવધાનતાથી આસનપર બેસે તેમજ કોઇપણ કાર્યમાં બરાબર ઉપયોગ ન રાખે તે પાપીશ્રમણ કહેવાય છે.

[૧૪] રજે ખરડેલા પગને પુંજ્યાવિના શય્યાપર સૂવે કે ઉપાશ્રય કે શય્યાને વિવેકપૂર્વક જુએ નહિ તેમજ શય્યામાં સૂતાં સૂતાં અસાવધાનપણે વર્તે તે પણ પાપીશ્રમણ કહેવાય છે.

નોંધઃ—આદર્શ સંયમી માટે સામાન્ય સ્ખલના થાય તે પણ પાપ છે.

[૧૫] જે દૂધ, દહીં કે તેવા રસવાળા પદાર્થોને વારંવાર ખાધા કરે છે તેમજ તપશ્ચર્યા તરફ પ્રીતિ ધરાવતો નથી તે પણ પાપી શ્રમણ કહેવાય છે.

[૧૬] સૂર્યોદયથી માંડીને સૂર્યાસ્ત થતાં સુધી વારંવાર વેળા કવેળાએ આહાર કર્યા કરે અને કોઈ ગુરુ કે વડીલ શિખામણ આપે તો તે ન માનતાં શિક્ષાની અવગણના કરે છે તે પણ પાપી શ્રમણ કહેવાય છે.

[૧૭] જે સદ્‌ગુરુને ત્યાગી દુરાચારીઓનો સંગ કરે છે, ૭ માસે પોતાના સંપ્રદાયને છોડી બીજા સંપ્રદાયમાં ચાલી જાય છે અને નિંદનીય ચારિત્રવાળો હોય છે તે પાપીશ્રમણ કહેવાય છે.

નોંધઃ—સંપ્રદાય એટલે ગુરુકુલ. સાધક જે ગુરુકુલમાં રહીને પોતાની સાધના કરતો હોય છે. ખાસ કારણ સિવાય તેને છોડીને ચાલી જનારો સ્વચ્છંદી સાધક પતિત થાય છે.

[૧૮] પોતાનું ઘર (ગૃહસ્થાશ્રમ) છોડીને સંયમી થયો છે છતાં રસ લોલુપી કે ભોગી બની પર (ગૃહસ્થોનાં) ઘરે ફર્યા કરે અને જ્યોતિષ વગેરે વિદ્યાથી પોતાનું જીવન ચલાવે (તે સાધુનો ધર્મ નથી. માટે) તેવું કરનાર પાપી શ્રમણ કહેવાય છે.

નોંધઃ—ગૃહસ્થાશ્રમ છોડયા પછી પણ જો મોહ, ક્લેશ અને આસક્તિ એક અથવા બીજારૂપમાં હોય તો તે ત્યાગનો કશો અર્થ રહેતો નથી.

[૧૯] ભિક્ષુ થયા પછી તો તેને "वसुधैव कुटुंबकं" હોવું જોઈએ. તેમ છતાં સામુદાનિક (બાર કુળની) ભિક્ષાને ન ઇચ્છતાં

માત્ર પોતાની જ્ઞાતિનોજ આહાર લઈ ભિક્ષા કરે છે તેમજ કારણ સિવાય ગૃહસ્થને ત્યા વારંવાર બેસે છે તે પાપીશ્રમણ કહેવાય છે.

નોંધ:--જે કુળમાં અભક્ષ્ય (માંસાદિ) આહારો થતા હોય તેમજ હલકા આચારવિચારો હોય તેજ વર્જ્ય ગણી અન્ય સ્થળેથી ભિક્ષા લેવી એ પ્રમાણે જૈનશાસ્ત્રકારોએ જૈન સાધુજીને છૂટ આપી છે. ગૃહસ્થને ત્યાં વૃદ્ધ, રોગી કે તપસ્વી સાધુજ કારણવશાત્ બેસી શકે તે સિવાયના તો નહિજ. કારણકે ગૃહસ્થના અતિપરિચયથી પતન અને એક જ્ઞાતિનાજ પિંડ લેવાથી બંધન થઈ જાય છે.

[૨૦] પૂર્વોક્ત કહ્યો તેવો-(પાસત્થા-પતિત, ઉસના (રસલોલુપી) અહાછંદા (સ્વચ્છંદી), સંસત્તા (આસક્ત) અને કુશીલ એમ) પાંચ પ્રકારના કુશીલનાં લક્ષણો સહિત-દુરાચારી તથા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્ય એ પાંચે ગુણોથી રહિત કુશીલ, માત્ર ત્યાગીના વેષનેજ ધારણ કરનાર એવો પાપી શ્રમણ આલોકમાં ઝેરની માફક નિંદનીય બને છે. તેમજ આલોકમાં કે પરલોકમાં સુખી પણ થતો નથી.

[૨૧] ઉપરના બધા દોષોને જે સદાય ત્યાગી દે અને મુનિઓના વૃંદમાં સાચો સદાચારી હોય તેજ આ લોકને વિષે અમૃતની માફક પૂજાય છે. તથા તેવોજ સાચો સાધુ આલોક અને પરલોક બન્નેને આરાધે છે.

નોંધ:—આ લોકમાં સર્વનો વંદનીય બને છે અને પરલોકમાં દિવ્યગતિ પામે છે. અથવા કર્મબંધનથી સર્વથા મુક્ત થઈ જાય છે.

સંયમ લીધા પછી સ્થાન પુરતી જવાબદારી વધે છે. હાલવા ચાલવામાં, ખાવાપીવામાં, ઉપયોગી સાધનો રાખવામાં, વિદ્યા મેળવવામાં, ગુરુકુલનો વિનય જાળવવામાં કે પોતાનું કર્તવ્ય સમજવામાં જરાપણ ગફલત થાય તો સંયમ હણાય. અપ્રમત્તતા અને વિવેકને

ક્ષણે ક્ષણે સ્થાન આપી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, વિષય, મોહ, અસૂયા, ઈર્ષ્યા આદિ આત્મશત્રુઓનો વિજય મેળવતો જાય અને આગળ વધે તે ધર્મશ્રમણ કહેવાય. જો મળેલાં સાધનોનો દુરૂપયોગ કરે કે પ્રમાદી બને તો પાપીશ્રમણ કહેવાય. માટે શ્રમણ સાધકે ખૂબ સાવધાન રહેવું, અને સમાધિ સાધવી.

એમ કહું છું:—એમ પાપીશ્રમણનું સત્તરમું અધ્યયન પૂર્ણ થયું. ॥ ૧૭ ॥

સંયતીય

સંયતિ રાજર્ષિ સંબંધી

૧૮

ચારિત્રશીલનું મૌન જે અસર ઉપજાવે છે તે હજારો પ્રવક્તાઓ કે લાખો ગ્રંથો ઉપજાવી શકતા નથી. જ્ઞાનનું ફળ ચારિત્રનું સ્ફુરણ છે. ચારિત્રની એકજ ચિનગારી સેંકડો જન્મોનાં કર્માવરણ (માયા જાળ)ને બાળી શકે છે. ચારિત્રની સુવાસ કરોડો કલ્મષો (પાપો) ને નિર્મળ કરી શકે છે.

એકદા કાંપીલ્ય નગરના સંયતિ મહારાજા મૃગયા (શિકાર) માટે એક ઉદ્યાનમાં નીકળી પડયા છે. આથી એ કાંપીલ્યકેસર ઉદ્યાનનાં નિર્દોષ એવાં મૃગાદિ પશુઓ ત્રાસી ઉઠયાં છે. રસમાં આસકત થયેલા મહારાજાના હૃદયમાં અનુકંપા દેવીને બદલે નિર્દયતાનો વાસ જામ્યો છે.

ઘોડા પર બેસી કૈંક મૃગલાઓને બાણો માર્યા બાદ જેવો તે ઘવાયેલા મૃગલા પાસે આવે છે તેવોજ તે તેની પાસે પદ્માસને બેઠેલા એક યોગીશ્વરને જુએ છે, અને જોતાં વારજ ચમકે છે. તુરતજ અશ્વપરથી ઉતરી મુનીશ્વરની પાસે આવી વિનયપૂર્વક તેમનાં ચરણપૂજન કરે છે, નમસ્કાર કરે છે.

ધ્યાનમાં અડોલ રહેલા ગર્દભાલી યોગીશ્વરને કશોએ ખ્યાલ નથી. તે તો મૌન સમાધિમાં બેઠા છે. પરંતુ મહારાજા યોગીરાજ તરફથી પ્રત્યુત્તર ન મળતાં ભયભીત થાય છે. વિના વાંકે કરેલી નિર્દોષ પશુઓની હિંસા તેને વારંવાર ખટકયા કરે છે. અનુકંપાની લ્હેરો ઉછળી પડે છે.

યોગીશ્વર ધ્યાનમાંથી નિવૃત્ત થાય છે કે શીઘ્ર મહારાજા પોતાનું નામ જણાવી યોગિરાજના કૃપા પ્રસાદને મેળવવાની જિજ્ઞાસા રજુ કરે છે. યોગિરાજ તેમને યથાર્થ ભાન કરાવે છે અને ત્યાંજ એ સંસ્કારી આત્માનો તેજ ક્ષણે ઉધ્ધાર થાય છે.

ભગવાન બોલ્યા:—

[૧] (પંચાલ દેશના) કાંપીલ્ય નગરમાં ચતુરંગી સેના તથા ગાડી-ઘોડા, પાલખી વગેરે ઋધ્ધિવાળા એક સંયતિ નામના મહારાજા રાજ્ય કરતા કરતા હતા. એકદા તે મૃગયા (શિકાર) કરવા માટે પોતાના નગરની બહાર નીકળ્યા.

[૨] અશ્વદલ, હાથીદળ, રથદળ અને પાયદળ એ ચાર પ્રકારની મોટી સેનાથી ચારે-તરફ ઘેરાયેલા—

[૩] રસ (પશુ માંસનો સ્વાદ) માં આસક્ત થઈ અશ્વપર ચડેલા તે મહારાજા કાંપીલ્યકેસર નામના ઉદ્યાનમાં મૃગલાઓને ભગાડીને (પાછળ દોડી) બીવરાવેલા અને દોડીને થાકી ગયેલા એવા મૃગોને વીંધી નાખતા હતા.

[૪] તેજ કેસર ઉદ્યાનમાં તપોધની (તપસ્વી) અને સ્વાધ્યાય (ચિંતન) તથા ધ્યાનમાં જોડાયેલા એક અણગાર (સાધુ) ધર્મધ્યાનમાં લીન થયા હતા.

[૫] વૃક્ષથી વ્યાપ્ત એવા નાગરવેલના મંડપ નીચે તે મુનિ આસ્રવ (પાપમળ)ને દૂર કરીને નિર્મળ ચિત્તે ધ્યાન કરી રહ્યા છે. તેની પાસે આવેલા (એક) મૃગલાને પણ તે રાજા હણી નાખે છે.

નોંધ—રાજાને ખબર નહતી કે અહીં કોઇ મુનિરાજ છે. નહિ તો શિષ્ટતા જાળવવા ખાતર તે કદિ તેવા મહાયોગીની પાસે આવું હિંસક કૃત્ય કરી શકત નહિ.

[૬] (મૃગો હણાયા પછી) પાછળ ઘોડાપર જલદી દોડી આવતો તે

રાજા તે સ્થળે આવીને હણાયેલા મૃગલાને જુએ છે, અને તેને જોતાંજ પાસે ધ્યાનસ્થ બેઠેલા ત્યાગીને પણ તે જુએ છે.

[૭] (જોતાં વારજ મારા બાણથી મુનિરાજ હણાયા હશે! મુનિ ન હણાયા હોય તો મૃગ તેની પાસે આવી ગયો માટે કદાચ મૃગ તે યોગીનો હશે અને તે હણાઈ ગયો, હવે મારૂં શું થશે? અથવા આવા અનુકંપક યોગી પાસે આવું હિંસક કૃત્ય થયું તેથી તેને દુઃખ થશે. આ પ્રમાણે વિચારો આવે છે.) તેથી ભયભીત અને શંકાગ્રસ્ત બની ગયેલો તે માને છે કે "મંદ પુણ્યવાળા, રસાસક્ત અને હિંસક એવા મેં ખરેખર મુનિશ્રીની લાગણી દુભાવી."

[૮] તે રાજા તુરતજ પોતાના ઘોડાપરથી ઉતરી ઘોડાને દૂર મૂકીને મુનિશ્રી પાસે જઈ તે આદર્શ ત્યાગીનાં બન્ને ચરણોને ભક્તિપૂર્વક નમે છે અને સરલ હૃદયપૂર્વક કહે છે કે ભગવન્! મારા અપરાધને આપ માફ કરો.

[૯] પરંતુ તે વખતે એ યોગીશ્વર મૌનપૂર્વક ધર્મધ્યાનમાં તલ્લીન હોવાથી રાજાને પ્રત્યુત્તર ન આપી શક્યા. આથી રાજા ભય વડે ખૂબ આકુળવ્યાકુળ થઇ ગયો.

નોંધ—ગુનેગારનું અંતઃકરણ સ્વયં ખળભળ્યા કરે છે તેથી તેના હૃદયમાં પ્રથમથી ભય તો હતોજ. પરંતુ યોગીશ્વરના મૌને તેને વધારે વ્યાકુળ બનાવી મૂક્યો.

[૧૦] (પોતાની ઓળખાણ આપવા કહે છે કે) હે ભગવન્! હું સંયતિ (નામનો રાજા) છું. મને કંઇક કહો. કારણકે મને બહુ બીક લાગે છે કે રખે કુપિત થયેલા અણગાર પોતાના શક્તિપ્રભાવ (તેજોલેશ્યા)થી કરોડો મનુષ્યોને બાળી નાંખે!

નોંધઃ—તપસ્વી અને યોગીપુરુષોને અનેક પ્રકારની સિદ્ધિઓ

ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ આદર્શપુરુષો તેનો દુરૂપયોગ કદિ કરતાજ નથી છતાં મહારાજાને તેવો ભય ઉત્પન્ન થાય તે તો સ્વાભાવિકજ છે. મુનિશ્રી ધ્યાનમાંથી જાગૃત થઈ સ્વસ્થ થયા અને ભયભીત રાજાને જોઇ તુરતજ બોલી ઉઠ્યાઃ—

[૧૧] હે રાજન્! તને અભય હો! અને તું પણ હવે (તારી નીચેના જીવોને માટે) અભયદાનનો દાતા બની જા. અનિત્ય એવા આ જીવલોક (સંસાર)ને વિષે હિંસાના કાર્યમાં શા માટે આસક્ત થાય છે?

નોંધઃ—જેમ મારા ભયથી તું મુક્ત થયો તેમ તું પણ સર્વ જીવોને તારા ભયથી મુક્ત કર. અભયદાન જેવું એકે ઉત્તમ દાન નથી. ક્ષણિક એવા મનુષ્યજીવનમાં આવાં ઘોર કૃત્યો શા માટે કરે છે?

[૧૨] જો તારે રાજપાટ, મેડી, મંદિર, બાગબગીચા, સ્વજન પરિવાર અને શરીર વગેરે બધું છોડીને કર્મવશાત્ વ્હેલું મોડું જવાનુંજ છે તો અનિત્ય એવા આ સંસારમાં રાજ્યપર પણ આસક્ત શા માટે થાય છે?

[૧૩] જેનાપર તું મુંઝાઈ રહ્યો છે તે જીવન અને રૂપ એ બધું તો વિદ્યુતના ચમકારા જેવું ચંચળ છે. માટે હે રાજન્! આ લોકની ચિંતા છોડી પરલોક માટેનો કંઇક વિચાર કર. શા માટે પછીનાં પરિણામને ચિંતવતો નથી?

[૧૪] સ્ત્રી, પુત્રો, મિત્રો કે બંધુઓ જીવતાનેજ અનુસરી તેમાં ભાગીદાર બને છે. મરણ થયા પછી કોઇ અનુસરતું નથી.

નોંધઃ—આ દેખાતું સગપણ જીવન સુધીનુંજ છે અને મનુષ્યજીવન પણ ક્ષણિક અને પરતંત્ર છે. તો તેવા ક્ષણિક સગપણ માટે જીવન હારી જવું કોઇ રીતે ઉચિતજ નથી.

[૧૫] જેમ અતિ દુઃખી થયેલા પુત્રો મરેલા પિતાને ઘરબહાર કાઢે

નોંધઃ—સાચો વૈરાગ્ય જાગે પછી ક્ષણભર પણ કેમ રહેવાય ? આવા સંસ્કારી જીવો અપૂર્વ આત્મબળ ધરાવનારા હોય છે.

ગર્દભાલી મુનીશ્વરના શિષ્ય સંયતિમુનિ સાધુજીવનમાં પરિપક્વ તેમજ ગીતાર્થ (જ્ઞાની) બની ગુરુ પાસેથી આજ્ઞા લઇ એકદા ગ્રામાનુગ્રામ વિચરતા વિચરતા એક સ્થળે આવે છે. ત્યાં તેમને બીજા એક રાજર્ષિ મળે છે. આ ક્ષત્રિયરાજર્ષિ દેવલોકથી ચ્યવીને (નીકળીને) મનુષ્યભવ પામ્યા છે. તે પણ પૂર્વના પ્રબળ સંસ્કારી હોવાથી કંઈક નિમિત્ત મળતાં જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું છે અને તેથી ત્યાગી બની દેશોદેશ વિચરી જિનશાસનને શોભાવી રહ્યા છે.

[૨૦] રાષ્ટ્રને ત્યાગીને દીક્ષિત થયેલા તે ક્ષત્રિયમુનિ સંયતિ યોગીશ્વરને પૂછે છે કે જેવું આપનું રૂપ દેખાય છે તેવુંજ આપનું અંતઃકરણ પણ પ્રસન્ન દેખાય છે.

નોંધઃ—જેવી આપની આકૃતિ સૌમ્ય છે તેવુંજ અંતઃકરણ પણ નિર્મળ દેખાય છે.

[૨૧] આપનું નામ શું ? પૂર્વાશ્રમમાં આપનું ગોત્ર શું હતું ? આપ શાથી શ્રમણ બન્યા ? (ત્યાગ કેવી રીતે લીધો ?) કયા આચાર્ય (ગુરુદેવ)ને સેવો છો ? તમો વિનીત કેવી રીતે કહેવાઓ છો ? (આમ ક્ષત્રિયમુનિએ પૂછ્યું હતું.)

[૨૨] મારૂં નામ સંયતિ છે. ગૌતમ એ મારૂં ગોત્ર છે. જ્ઞાન અને ચારિત્રયુક્ત એવા ગર્દભાલી નામના આચાર્ય મારા ગુરુદેવ છે.

નોંધઃ—મુક્તિને માટે યોગ્ય એવા ગુરુવરને હું સેવું છું. હવે વિનીત કેમ કહેવાય ? તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પુનઃ કહે છેઃ—

[૨૩] અહો ક્ષત્રિરાજ મહામુનિ ! (૧) ક્રિયાવાદી (સમજણ વિના માત્ર ક્રિયા કરનાર) અક્રિયાવાદી (માત્ર પોપટિયાં જ્ઞાનને માનનાર) વિનયથીજ સિદ્ધિ માનનારા અને (૪) અજ્ઞાનવાદી. આ ચારે વાદમાં રહેલા પુરુષો ભિન્નભિન્ન પ્રકારના માત્ર

વાદોજ કર્યા કરે છે. પરંતુ તત્ત્વ માટે કશો પ્રયત્ન કરતા નથી. તે સંબંધમાં તત્વજ્ઞ પુરૂષોએ શું કહ્યું છે?

નોંધ:—આમ કહેવાનું પ્રયોજન એ છે કે તેવા મતને માનનાર એકાંતવાદી સાધક વિનીત કહેવાતો નથી. તેથી એકાંતવાદોને હું સ્વીકારતો નથી. તેમ સંયતિમુનિએ કહ્યું.

[૨૪] તત્ત્વના જાણ, સાચા પુરુષાર્થી અને ક્ષાયિકજ્ઞાન (શુદ્ધજ્ઞાન) તથા ક્ષાયિક ચારિત્રવડે સંયુકત એવા જ્ઞાતપુત્ર ભગવાન મહાવીરે પણ આ પ્રમાણે પ્રકટ કર્યું હતું.

[૨૫] અહીં જેઓ અસત્ય પ્રરૂપણા કરનાર, (કે પાપ કરનારા) હોય છે તે ઘોર નરકમાં પડે છે. અને જે આર્ય (સત્ય) ધર્મને આચરે છે તે મનુષ્ય દિવ્યગતિને પામે છે.

નોંધ:—મધ્યયુગમાં જૈનશાસન સર્વોપરિ ગણાતું કારણકે પૂર્ણ પુરુષો તેના પ્રવર્તક હતા અને તે તપ, ત્યાગ તથા અહિંસાના સૂક્ષ્મ સિદ્ધાંતોનું પ્રરૂપણ કરતા.

[૨૬] તે સિવાયના માત્ર કપટયુકત મત પ્રવર્તી રહ્યા છે. તે નિરર્થક અને ખોટા વાદોજ છે. એમ જાણીને હું સંયમમાં પ્રવર્તન કરી ઇર્યા સમિતિમાં વસું છું.

નોંધ:—સર્વ શ્રેષ્ઠ જૈનશાસનને જાણી તે માર્ગમાં હું ગમન કરૂં છું. ઇર્યા સમિતિ એ જૈન શ્રમણોની ક્રિયા છે. વિવેક અને ઉપયોગ પૂર્વક ગમન કરવું તેનું નામ ઈર્યા.

[૨૭] (ક્ષત્રિય રાજર્ષિએ કહ્યું:–) એ બધા અશુદ્ધ અને અસત્ય દૃષ્ટિવાળા અનાર્ય મતો મેં પણ જાણ્યા છે. અને પરલોકને પણ જાણ્યા છે. તેથી હવે સાચા પ્રકારે આત્મસ્વરૂપને ઓળખી જૈનશાસનમાં વિચરૂં છું.

નોંધ:—ક્ષત્રિય રાજર્ષિએ સૌને પહેલાં જાણી લીધા હતા અને તેમાં અપૂર્ણતા લાગવાથી પછીજ જૈન જેવા વિશાળ શાસનની દીક્ષા લીધી હતી.

આ સાંભળી સંયતિમુનિએ કહ્યું:—

[૨૮] હું પણ પહેલાં મહાપ્રાણ નામના વિમાનમાં પૂર્ણ આયુષ્યવાળા કાન્તિમાન દેવ તરીકે હતો. ત્યાંની સો વર્ષની ઉપમાવાળી દિવ્યઆયુ સ્થિતિ છે તે મોટા કાળ પ્રમાણની હોય છે.

નોંધ:—પાંચમા દેવલોકમાં હું દેવરૂપે હતો ત્યારે મારૂં આયુષ્ય દશ સાગરોપમનું હતું. સાગરોપમ એ સર્વ સંખ્યાતીત મોટું કાળપ્રમાણ કહેવાય છે.

[૨૯] હું તે પાંચમા (બ્રહ્મ) દેવલોકથી નીકળીને મનુષ્યના ભવને વિષે સંયતિ રાજારૂપે અવતર્યો હતો. (ત્યાંથી નિમિત્તવશાત્ દીક્ષિત થઈ) હવે હું મારા અને પરના આયુષ્યને બરાબર જાણી શકું છું.

નોંધ:—સંયતિ રાજર્ષિને તેવું વિશુદ્ધ જ્ઞાન હતું કે જે વિશુદ્ધ જ્ઞાનદ્વારા તે પોતાનો અને પરનો જીવિત કાળ જાણી શકે.

[૩૦] (હે ક્ષત્રિય રાજર્ષિ !) ભિન્નભિન્ન પ્રકારની રુચિઓ અને સ્વચ્છંદોને સંયમીએ ત્યાગી દેવાં જોઇએ અને સર્વ કામભોગો અનર્થનાં મૂળ છે એમ જાણી જ્ઞાન માર્ગમાં ગમન કરવું જોઇએ.

[૩૧] તેમ જાણીને દૂષિત (નિમિત્તાદિ શાસ્ત્રોદ્વારા કહેવાતા) પ્રશ્નોથી હું નિવૃત થયો છું. તેમજ ગૃહસ્થ સાથેની ગુપ્ત રહસ્ય ભરી વાતોથી પણ નિવૃત્ત થયો છું. અહો! ખરેખર સંસારને ત્યાગી સંયમમાર્ગને પામેલા પુરુષે દિનરાત્રી જ્ઞાનપૂર્વક તપશ્ચર્યામાંજ વિચરવું જોઇએ.

નોંધ:—આ પ્રમાણે સંયતિ રાજર્ષિએ બહુ મધુર રીતે સાધુની જીવની (જીવન) વર્ણવી પોતે તે મુજબ ચાલે છે તેની પ્રતીતિ આપી વિનોત અર્થાત્ જૈનશાસનને અનુકૂલ શ્રમણની વ્યાખ્યા કહી સંભળાવી.

ક્ષત્રિય રાજર્ષિએ આ સાંભળી પોતાનું પણ તેજ મંતવ્ય છે. અને આપણે બન્ને એકજ જિન-શાસનના અનુયાયીઓ છીએ તેમ ખાત્રી આપી કહ્યું:—

[૩૨] સાચા અને શુદ્ધ અંતઃકરણથી મને પૂછો તો હું પણ તેજ કહું છું જે વસ્તુ તીર્થંકર (જિનેશ્વર) દેવોએ બતાવી છે તે અપૂર્વજ્ઞાન જિનશાસનમાં ઝળકે છે.

[૩૩] તે જ્ઞાની પુરુષોએ કહ્યું છે કે અક્રિયા (જડક્રિયા)ને છોડી ધીર સાધકે સાચા જ્ઞાન સહિત ક્રિયાને આચરવી. અને સમદષ્ટિથી યુક્ત થઇ કાયર પુરુષોને કઠિન એવા સદ્ધર્મમાં ગમન કરવું.

નોંધઃ—સમકિત દૃષ્ટિનાં ચશ્મા સીધાં હોય છે. તે કોઇના દોષો દેખનો નથી. માત્ર સત્યનો શોધક બની તેનેજ આચરે છે. જૈનદર્શન જેમ જડક્રિયા (જ્ઞાનરહિત ક્રિયા) ને માનતું નથી તેમ શુષ્કજ્ઞાન (ક્રિયા રહિત પોપટિયું જ્ઞાન) ને પણ સ્વીકારતું નથી. તે જ્ઞાન અને ચારિત્ર બન્નેની આવશ્યકતા સ્વીકારે છે.

[૩૪] મોક્ષરૂપી અર્થ અને સદ્ધર્મથી શોભતા એવા આ પુણ્યપદ પવિત્ર ઉપદેશને સાંભળીને પૂર્વકાળમાં ભરત નામના ચક્ર-વર્તીએ પણ ભરતક્ષેત્રનું રાજ્ય અને દિવ્ય કામ ભોગોને છોડીને ચારિત્રધર્મને અંગીકાર કર્યો હતો.

[૩૫] (પૂર્વ, પશ્ચિમ અને દક્ષિણ દિશામાં સમુદ્રસુધી અને ઉત્તર દિશામાં ચુલહિમવંત પર્વત સુધી જેની આણ હતી.) તેવા બીજા સગર ચક્રવર્તી પણ સાગરના છેડા સુધી રહેલા ભારત ક્ષેત્રના રાજ્યને તથા સંપૂર્ણ હકુમતને છોડીને સંયમ અંગીકાર કરી મુક્તિ પામ્યા છે.

[૩૬] અપૂર્વ ઋધ્ધિમાન અને મહા કીર્તિમાન એવા મઘવ નામના ચક્રવર્તી પણ ભરતક્ષેત્રનું રાજ્ય છોડી પ્રવ્રજ્યા લેવાને સાવધાન થઇ ગયા હતા.

[૩૭] ચોથા સનતકુમાર નરેંદ્ર ચક્રવર્તી કે જે મહા ઋધ્ધિવાળા હતા છતાં તેણે પણ પુત્રને રાજ્ય સોંપીને (સંયમ લઈ) તપશ્ચર્યાનો માર્ગ આદરી દીધો હતો.

[૩૮] લોકને વિષે અપાર શાન્તિ કરનારા પાંચમા શાંતિનાથ નામે ઋધ્ધિમાન ચક્રવર્તી પણ ભરતક્ષેત્રનું રાજ્ય છોડી, પ્રવ્રજ્યા લઇને મુક્તિ પામ્યા.

[૩૯] ઇક્ષ્વાકુ વંશના રાજાઓમાં વૃષભ સમાન ઉત્તમ અને વિખ્યાત કીર્તિવાળા નરેશ્વર,છઠ્ઠા ચક્રવર્તી કુંથુરાજા પણ રાજ્યપાટ તથા સંપત્તિ છોડીને ત્યાગી બની અનુત્તરગતિ (મુક્તિ) ને પામ્યા.

[૪૦] સાગરના છેડા સુધી રહેલા ભરતક્ષેત્રના નરવરેશ્વર સાતમા ચક્રવર્તી અરનામના નરેશ્વર પણ તે બધી વસ્તુને છોડી કર્મથી રહિત થઈ શ્રેષ્ટ ગતિ (મુક્તિ)ને પામ્યા.

[૪૧] નવમા મહાપદ્મનામે ચક્રવર્તી પણ મોટી સેના, ભારતવર્ષનું મહાન રાજ્ય તથા ઉત્તમ કામભોગોને છોડી તપશ્ચર્યાના માર્ગમાં વળ્યા હતા.

[૪૨] પૃથ્વીના પ્રત્યેક રાજાઓનાં માનને મર્દન કરનાર અને મનુષ્યોમાં ઇંદ્રસમાન એવા આઠમા ચક્રવર્તી હરિષેણ પણ મહીમંડળમાં પોતાનું એકજ છત્ર પ્રવર્તાવી આખરે તેને છોડીને ત્યાગી બની ઉત્તમ ગતિમાં ગયા.

[૪૩] હજારો રાજાઓથી ઘેરાયેલા અગિયારમા **જય** નામના ચક્રવર્તીએ પણ સાચા ત્યાગી થઈ આત્મદમન કર્યું અને ઉત્તમગતિ (મોક્ષગતિ) માં ગયા.

નોંધઃ—ચક્રવર્તી એટલે છ ખંડના અધિપતિ તેવા મહાન પુરુષોએ

અપાર સમૃદ્ધિ અને મનોરમ્ય કામભોગોને છોડી દીધાં હતાં, અને ત્યાગ અંગીકાર કર્યો હતો. ભરતખંડના બાર ચક્રવર્તી પૈકી ઉપરના દસ ત્યાગી થઇ મોક્ષે ગયા હતા. અને આઠમા સુભૂમ ચક્રવર્તી અને બારમા બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી એ બન્ને ભોગો ભોગવી નરકગતિ પામ્યા હતા.

જૈનશાસનમાં જે સામાન્ય રાજાઓ ભળ્યા તે બતાવે છે.

[૪૪] પ્રત્યક્ષ શક્રેન્દ્રની પ્રેરણા થવાથી પ્રસન્ન અને પર્યાપ્ત એવા દશાર્ણ રાજ્યને છોડી દશાર્ણ ભદ્રે ત્યાગમાર્ગને આદર્યો.

[૪૫] નમિરાજા તો ભોગો પ્રત્યે સાક્ષાત્ શક્રેન્દ્રની પ્રેરણા હોવા છતાં પોતાના આત્માને વશ રાખી વૈદેહી નગરી તથા ઘરબારને છોડીને ચારિત્રધર્મમાં સાવધાન થયા હતા.

[૪૬] તેમજ કલિંગ દેશમાં કરકંડુરાજા, પંચાલ દેશમાં દ્વિમુખરાજા વિદેહ દેશમાં (મિથિલા નગરીમાં) નમિરાજેશ્વર અને ગંધાર દેશમાં નિર્ગત (નગઇ) નામના રાજેશ્વર ત્યાગી બન્યા હતા.

નોંધ:—આ ચારે પ્રત્યેક બુદ્ધ (કોઇ એક એક વસ્તુ જોઇને બોધ પામેલા) જ્ઞાની પુરુષો થઇ ગયા છે.

[૪૭] રાજાઓમાં ધોરી સમાન એ બધા રાજાઓ પોતાના પુત્રોને રાજ્ય સોંપીને જિનશાસનમાં અનુરક્ત બન્યા હતા અને ચારિત્રમાર્ગની આરાધના કરી હતી.

[૪૮] સિંધુ સોવીર દેશના ધોરીસમાન ઉદાયન નામના મહારાજાએ રાજ્ય છોડીને સંયમ આદર્યો અને આખરે ઉત્તમ એવી મોક્ષગતિને પામ્યા.

[૪૯] તેજ પ્રકારે કાશીદેશના (સાતમા નંદન નામના બળદેવ) રાજાએ પણ રાજ્ય તથા કામભોગોને તજી દીધા, તથા સંયમ આદર્યો. અંતે કલ્યાણ અને સત્યમાર્ગમાં પુરુષાર્થ કરીને કર્મ-રૂપી મહાવનને કાપી નાંખ્યું.

નોંધ:—વાસુદેવનું બળ તથા ઋદ્ધિ ચક્રવર્તીથી અર્ધી હોય તેમના નાનાભાઈ હોય તે બળદેવ ગણાય. બળદેવ ધર્મપ્રેમીજ હોય છે ભોગોમાં રક્ત થતા નથી.

[૫૦] અપયશને હણી નાખનાર અને મહાકીર્તિવાળા એવા વિ૦ નામના રાજાએ પણ ગુણસમૃધ્ધ (ગુણે કરીને પૂર્ણ) રાજ છોડીને દીક્ષા લીધી હતી.

નોંધ:—વિજય એ બીજા નંબરના બળદેવ થયા હતા.

[૫૧] તેજ પ્રકારે પ્રસન્નચિત્તપૂર્વક ઉગ્રતપશ્ચર્યા આચરીને મહા૦ નામના રાજર્ષિ પણ માથા સાટે કેવળ જ્ઞાનરૂપ લક્ષ્મ મેળવી મુક્તિ પામ્યા હતા.

નોંધ:—પૂર્વોક્ત સિવાય બીજા પણ સાત બળદેવ રાજાઓ ‹ બીજા અનેક રાજાઓ જૈનશાસનમાં સંયમી થયા છે. અહીં માત્ર થોડ પ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંતો કહ્યાં લાગે છે.

[૫૨] ધીરપુરુષ નિષ્પ્રયોજનવાળી વસ્તુઓ સાથે ઉન્મત્તની માફક ર પૃથ્વામાં સ્વચ્છંદી થઇ કેમ વિચરે ? એમ વિવેક કરીને ઉપર કહેલા (ભરતાદિક) શૂરવીર અને પ્રબળ પુરુષા પુરુષો જ્ઞાન અને ક્રિયાથી યુક્ત એવા જૈન માગ આદરતા હતા.

[૫૩] સંસારનાં મૂળ શોધવામાં સમર્થ એવી આ મેં (પ્ આગમની) સત્યવાણી આપને કહી છે. તે સાંભળીને આ ચરવાથી કૈક મહાપુરુષો તરી ગયા છે. વર્તમાનકાળે તમા જેવા કૈક તરે છે અને ભવિષ્યકાળમાં અનેક તરી જશે.

નોંધ:—આ પ્રમાણે અહીં એ બન્ને આત્માથી અણગારોનો સત્સં સંવાદ પૂર્ણ થાય છે. અને તે બન્ને મુનીશ્વરો પોતાના પંથે પ્રય કરે છે.

[૫૪] ધીરપુરુષ સંસારની નિરર્થક વસ્તુઓ સારૂ પોતાના આત્માને શા માટે હણે ? અર્થાત્ નજ હણે. એમ વિવેક કરે તો સર્વસંગથી મુક્ત થઈ ત્યાગી બની તે અંતે નિષ્કર્મા થઈ સિદ્ધ થાય છે.

નોંધ:—ચક્રવર્તી જેવા મહારાજાઓ સંપૂર્ણ ઋદ્ધિ અને શક્તિવાળા હોય છે. તેના ભોગોમાં શી ખામી હોય ? છતાં ત્યાંપણ તૃપ્તિ હોતી નથી. તૃપ્તિ ત્યાગમાં છે. તૃપ્તિ નિરાસક્તિમાં છે. તૃપ્તિ નિર્મોહદશામાં છે. તેથીજ તેવા ધરણીપતિ બાહ્ય સંપત્તિને છોડી આંતરિક સંપત્તિને મેળવવા સંયમ માર્ગને સ્વીકારે છે.

સુખનો એ એકજ માર્ગ છે. શાંતિને ભેટવાની એ એકજ શ્રેણિ છે. સંતોષનું એ એકજ સોપાન છે. અનેક જીવાત્માઓ ભૂલી, ભટકી, રખડી રવડીને આખરે અહીંજ આવ્યા છે. ત્યાંજ વિશ્રામ લીધો છે. અને ત્યાંજ જે કંઇ જોઈતું હતું તે પામ્યા છે.

એ પ્રમાણે ભગવાન મહાવીરે કહ્યું હતું તે તને કહું છું:—એમ શ્રીસુધર્મસ્વામીએ જંબૂને કહ્યું. એમ સંયતિમુનિનું અઢારમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૧૮ ॥

મૃગાપુત્રીય

મૃગાપુત્ર સંબંધી

૧૯

કુકર્મનાં પરિણામ કડવાં છે. દુરાત્માની દુષ્ટ વાસનાને અનુસરવામાં ખૂબ જોખમ છે. એકમાત્ર સહજ ભૂલથી આલોક અને પરલોકમાં અનેક સંકટો સહેવાં પડે છે. દુર્ગતિનાં દારૂણ દુઃખો સાંભળતાં પણ ત્રાસ ઉપજાવે તેવાં હોય છે. તો અનુભવની તો વાતજ શી ?

મૃગાપુત્ર પૂર્વના સંસ્કારવશાત્ યોગમાર્ગમાં જવા તત્પર થાય છે. માતાપિતા સંયમ માર્ગનાં સંકટો પુત્રને કહી બતાવે છે. પુત્ર કહે છેઃ–માતાપિતા ! ક્યાં એ સ્વઇચ્છાએ સહેવાનાં સામાન્ય કષ્ટ ? અને ક્યાં એ પરાધીનતાએ ભોગવવાં પડતાં દારૂણ દુઃખ ?

આખરે મૃગાપુત્રના સંયમની સાચી તાલાવેલી માતાપિતાને પિગળાવી મૂકે છે. સંસારને ત્યાગી તપશ્ચર્યાના માર્ગને આદરી તે યોગીશ્વર આજ જન્મમાં પરમ પુરુષાર્થ દ્વારા કર્મકંચુકને ભેદીને અંતિમ ધ્યેયે મળી શુદ્ધ બુદ્ધ અને સિદ્ધ થાય છે.

ભગવાન બોલ્યાઃ—

[૧] મોટાં વૃક્ષોથી ઘટ એવાં કાનન (જંગલ) અને ક્રીડા કરવા લાયક ઉદ્યાનોથી સુશોભિત અને સમૃદ્ધિથી રમણીય એવા

સુગ્રીવ નામના નગરને વિષે બળભદ્ર નામના રાજા રહેતા હતા. અને તે રાજાને મૃગાવતી નામનાં પટરાણી હતાં.

[૨] માતાપિતાનો વલ્લભ અને યુવરાજ એવો બલશ્રી નામનો તેને એક કુમાર હતો કે જે દમિતેન્દ્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ અને મૃગાપુત્ર તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો હતો.

[૩] તે દોગુન્દક (ત્રાયસ્ત્રિંશક) દેવની માફક મનોહર રમણિઓ સાથે હમેશાં નંદન નામના મહેલમાં આનંદપૂર્વક ક્રીડા કરતો હતો.

નોંધઃ—દેવલોકમાં ત્રાયસ્ત્રિંશક નામના ભોગી દેવો હોય છે.

[૪] મણિ અને રત્નોથી જેનું ભોંયતળીયું જડેલું છે, તેવા મહેલને ગોખે બેસીને એકદા તે નગરના ત્રણ રસ્તા, ચાર રસ્તા અને મોટાં ચોગાનોને ભિન્નભિન્ન રીતે જોયા કરે છે.

[૫] તેવામાં તે મૃગાપુત્રે તપશ્ચર્યા, સંયમ અને નિયમોને ધારણ કરનાર, અપૂર્વ બ્રહ્મચારી અને ગુણની ખાણરૂપ એક સંયમીને ત્યાંથી પસાર થતા જોયા.

[૬] મૃગાપુત્ર મટકું માર્યા વગર એક દૃષ્ટિથી તે યોગીશ્વરને જોયા કરે છે. જોતાં જોતાં તેને વિચાર આવ્યો કે આવું સ્વરૂપ (વેશ) પહેલાં મેં અવશ્ય ક્યાંક જોયું છે.

[૭] સાધુજીનાં દર્શન થયા પછી આ પ્રમાણે ચિંતવતાં શુભ અધ્યવસાય (મનોભાવના) જાગૃત થયા. અને ક્રમથી મોહનીય ભાવ ઉપશાન્ત થવાથી ત્યાંને ત્યાં તેમને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું.

નોંધઃ—જૈનદર્શન જીવાત્માને આઠ કર્મોથી ઘેરાયેલો માને છે. અને એ કર્મવશાતજ જન્મમરણાદિ દુઃખો વેઠવાં પડે છે. આ આઠ કર્મો પૈકી

બીજાં સાત કર્મોમાં કેવળ મોહનીય કર્મજ મહાન છે. તેની સ્થિતિ પણ ૭૦ કોડા કોડી સાગરોપમ એટલે કે બધાં કર્મો કરતાં વધુ અને પ્રબળ-માની છે. આ કર્મનો જેટલે અંશે ક્ષય થતો જાય તેટલે અંશે આત્માભિ-મુખ થવાય. મૃગાપુત્રના મોહનીય કર્મનું ઉપશમન થયું હતું અને તેથી તેમને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. આ જ્ઞાન થવાથી સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય (મનવાળા પંચેન્દ્રિય) વાળા પોતાના ૯૦૦) નવસોની સંખ્યા સુધીના પૂર્વભવો સાંભરે છે. જાતિસ્મરણજ્ઞાન મતિજ્ઞાનનોજ એક ભેદ છે.

[૮] અ સંજ્ઞી (મનવાળા) જીવનેજ ઉત્પન્ન થાય તેવું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાથી પ્રથમ તેણે ગત જન્મ જોયો અને જાણ્યું કે દેવલોકમાંથી ઉતરીને હું મનુષ્યભવ પામ્યો છું.

[૮] વ મહાન ઋધ્ધિમાન મૃગાપુત્ર પૂર્વજન્મને સંભારે છે. પૂર્વ-જન્મને સંભારતાં સંભારતાં પૂર્વભવે આદરેલું સાધુપણું પણ યાદ આવ્યું.

નોંધઃ—આ ગાથા કોઈ કોઈ પ્રતમાં વધુ આવેલી હોવાથી અનુ-વાદન કર્યું છે.

[૯] સાધુપણું યાદ આવ્યા પછી ચારિત્રને વિષે ખૂબ પ્રીતિ ઉદ્ભવી અને વિષયને વિષે તેટલીજ વિરક્તિ (વૈરાગ્ય) ઉત્પન્ન થઈ. આથી માતાપિતાની સમીપમાં આવી આ વચન કહ્યું:—

[૧૦] હે માતાપિતા! પૂર્વકાળમાં મેં પાંચ મહાવ્રતરૂપ સંયમ ધર્મ પાળેલો તેનું સ્મરણ થયું છે. અને તેથી નરક, પશુ ઇત્યાદિ અનેક ગતિના દુઃખથી ભરેલા સંસાર સમુદ્રથી નિવૃત્ત થવાને ઇચ્છું છું. માટે મને આજ્ઞા આપો. હું પવિત્ર પ્રવ્રજ્યા (ગૃહત્યાગ) અંગીકાર કરીશ.

નોંધઃ—પૂર્વકાળમાં પંચમહાવ્રતનું કહે છે તેથી જણાય છે કે પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવના વખતમાં મૃગાપુત્ર સંયમી થયા હશે.

[૧૧] હે માતપિતા! પરિણામે વિષ (કિંપાક) ફળની પેઠે નિરંતર

કડવાં ફળ દેનારા અને એકાંત દુઃખની પરંપરાથીજ વિંટળાગેલા એવા ભોગો મેં (પૂર્વકાળમાં અને હમણાં) ખૂબ ભોગવી લીધા છે.

[૧૨] આ શરીર અશુચિ (શુક્રવીર્યાદિ)થી ઉત્પન્ન થયેલું હોઇ કેવળ અપવિત્ર અને અનિત્ય છે. (રોગ, જરા ઇત્યાદિના) દુઃખ અને ક્લેશોનુંજ માત્ર ભાજન છે. તેમજ અશાશ્વત (અસ્થિર) દશાવાળું છે.

[૧૩] પાણીના ફીણ કે પરપોટા જેવા ક્ષણિક શરીરમાં આસક્તિ શી? તે હમણાં કે પછી (બાલ, તરુણ કે જરાવસ્થામાં) જરૂર જવાનું છે તો તેમાં હું કેમ લોભાઉં?

[૧૪] પીડા અને કુષ્ટાદિ રોગનું ઘર અને જરા તથા મરણથી ઘેરાયેલા આ અસાર અને ક્ષણભંગુર મનુષ્ય દેહમાં હવે એક ક્ષણ માત્ર હું રતિ (આનંદ) પામી શકતો નથી.

[૧૫] અહો! આ આખો સંસાર ખરેખર દુઃખમય છે. ત્યાં રહેલાં પ્રાણીઓ બિચારાં જન્મ, જરા, રોગ અને મરણનાં દુઃખોથી પીલાઇ રહ્યાં છે.

[૧૬] (હે માતા પિતા!) આ બધાં ક્ષેત્ર (ઉઘાડી જમીન), ઘર, સુવર્ણ, પુત્ર, સ્ત્રી, બંધુઓ અને આ શરીરને છોડીને પણ પરાધીનપણે મારે વહેલું કે મોડું અવશ્ય જવાનું છે.

નોંધઃ—જે જીવાત્મા કામભોગોને સ્વયં નથી તજતો તેને કામભોગો તજી દે છે; માટે પોતાની જાતે તજેલા કામભોગો દુઃખકર નહિ પણ સુખકર નીવડે છે.

[૧૭] જેમ કિંપાક ફળનું પરિણામ સુંદર નથી તેમ ભોગવેલા ભોગોનું પણ પરિણામ સુંદર નથી.

નોંધ:—કિંપાકવૃક્ષનાં ફળ જોવામાં રમણીય અને ખાવામાં તો અતિ મધુર હોય છે પરંતુ ખાધા પછી થોડીજ વારમાં મૃત્યુ નિપજાવી દે છે.

[૧૮] (વળી હે માતાપિતા!) જે મુસાફર અટવી જેવા લાંબા માર્ગમાં ભાતું લીધા વિના પ્રયાણ કરે છે. તે રસ્તે જતાં ક્ષુધા અને તૃષાથી ખૂબ પીડાય છે. અને દુઃખી થાય છે.

[૧૯] તેજ પ્રમાણે જે ધર્મને આદર્યા વિના પરભવ (પરલોક)માં જાય છે; તે ત્યાં જઇ અનેક પ્રકારના રોગો અને ઉપાધિઓથી પીડાય છે.

નોંધ:—આ સંસાર અટવી છે, જીવ મુસાફર છે અને ધર્મ ભાતું છે. જો ધર્મરૂપી ભાતું હોય તોજ જે ગતિ પામે ત્યાં તે શાંતિ મેળવી શકે છે. અને એમ સંસારરૂપી આખી અટવી સુખેથી પસાર કરી શકે છે.

[૨૦] જે મુસાફર અટવી જેવા લાંબા માર્ગમાં ભાતું લઇને પ્રયાણ કરે છે તે ક્ષુધા અને તૃષાથી રહિત થઇ સુખી થાય છે.

[૨૧] તે પ્રમાણે જે સાચા ધર્મનું પાલન કરીને પરભવમાં જાય છે તે ત્યાં હળુકર્મી (અલ્પકર્મી) અને અરોગી થઇ સુખી થાય છે.

[૨૨] વળી હે માતાપિતા! ઘર બળતું હોય ત્યારે તે ઘરનો ધણી અસાર વસ્તુઓને છોડી પહેલાં બહુ મૂલ્યવાળી વસ્તુઓજ કાઢી લે છે.

[૨૩] તેમ આ આખો લોક જરા અને મરણથી બળી જળી રહ્યો છે. આપ મને આજ્ઞા આપો તો તેમાંથી (તુચ્છ એવા કામભોગોને તજીને) કેવળ મારા આત્માનેજ ઉગારી લઇશ.

[૨૪] (તરુણપુત્રની તાલાવેલી જોઇ તેને) માતાપિતાએ કહ્યું:–હે

પુત્ર! સાધુપણું (ચારિત્ર લેવું) એ કઠણ છે. સાધુપુરુષે હજારો ગુણોને ધારણ કરવા પડે છે.

નોંધઃ—સાચા સાધુજીને દોષો દૂર કરી હજારો ગુણોનો વિકાસ કરવો પડે છે.

[૨૫] જીવનપર્યંત જગતના જીવમાત્ર પર સમભાવ રાખવો પડે છે. શત્રુ અને મિત્ર બન્નેને સમાન દૃષ્ટિથી જોવાના હોય છે. અને હાલતાં, ચાલતાં, ખાતાં, એમ પ્રત્યેક ક્રિયામાં થતી સૂક્ષ્મ હિંસાથી પણ વિરમવું પડે છે. તેવી સ્થિતિ ખરેખર સૌ કોઈને માટે દુર્લભ છે.

[૨૬] સાધુજીને આખા જીવન સુધી ભૂલેચૂકે પણ અસત્ય બોલવાનું હોતું નથી. સતત અપ્રમત્ત (સાવધાન) રહીને હિતકારી છતાં સત્ય બોલવું એ બહુ બહુ કઠણ છે.

[૨૭] સાધુજી દાંત ખોતરવાની સળી સુધ્ધાં પણ રાજી ખુશીથી દીધા વગર લઈ શકે નહિ. તેવી રીતે દોષ રહિત ભિક્ષા મેળવવી એ પણ અતિ કઠિન છે.

નોંધઃ—દશવૈકાલિક સૂત્રનાં ત્રીજા અધ્યયનનાં બેતાલીસ દોષોનું વર્ણન છે. ભિક્ષુને તેવા સૂક્ષ્મદોષોથી રહિત ભોજન લેવાની આજ્ઞા છે.

[૨૮] કામ ભોગોના રસને જાણનારાએ અબ્રહ્મચર્ય (મૈથુન)થી સાવ વિરક્ત રહેવું એ કંઈ સામાન્ય વાત નથી. આવું ઘોર (અખંડ) બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળવું અતિ અતિ કઠિન છે.

નોંધઃ—બાલપણથી જેણે ભોગો ન ભોગવ્યા હોય તે કરતાં ભોગવી લીધા હોય તેને વારંવાર તેનું સ્મરણ આવવું એ સાવ સંભવિત છે. અને સ્મરણથી કુસંકલ્પ થતા જાય તો માનસિક, વાચિક અને કાયિક બ્રહ્મચર્ય પાળી શકાય નહિ.

[૨૯] ધન, ધાન્ય કે દાસાદિ કોઇપણ વસ્તુનો પરિગ્રહ ન રાખવો તેમજ સંસારની હિંસાદિ સર્વ ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરવો તે દુષ્કર છે. ત્યાગ કરીને કોઈ વસ્તુપર મમતા પણ ન રાખવી તે અતિ દુષ્કર છે.

[૩૦] અન્ન, પાણી, મેવા કે મુખવાસ એ ચારે પ્રકારમાંના કોઇપણ આહારનો રાત્રે ઉપયોગ કરી શકે નહિ તેમજ કોઇપિણ વસ્તુનો બીજા દિવસ માટે સંગ્રહ પણ રાખી શકે નહિ. આવું છઠ્ઠું-વ્રત છે તે પણ કઠણ છે.

નોંધ:—જૈનસાધુને અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ આ પાંચે વ્રતો મન, વચન અને કાયાથી વિશુદ્ધ રીતે જીવનપર્યંત પાળવાનાં હોય છે. અને રાત્રિભોજનનો પણ સર્વથા ત્યાગ કરવાનો હોય છે.

સાધુ જીવનમાં જે આકસ્મિક સંકટો આવે છે તે બતાવે છે.

[૩૧] ક્ષુધા, તૃષા, ટાઢ, તાપ, (ધ્યાનમાં) ડાંસ અને મચ્છરનું દુઃખ, કઠોર વચનો, દુઃખદ સ્થળ, તૃણસ્પર્શ અને મેલનું આવી પડતું દુઃખ,

[૩૨] તેમજ તાડન (માર) તર્જન (ઠપકો) વધ અને બંધનનાં કષ્ટો પણ સહેવાં સહેલાં નથી. સદા ભિક્ષાચર્યા કરવી, યાચીને પણ આપેલુંજ લેવું અને યાચના કરતાં પણ અપ્રાપ્તિ થાય એ બધું દુષ્કર છે.

[૩૩] આ કાપોતી (પારેવાની જેમ કાંટાને તજી પરિમિત કણજ ખાવા) વૃત્તિ—સંયમી જીવન, દારૂણ (ભયંકર) કેશલુંચન અને દુષ્કર બ્રહ્મચર્ય પાલન આ બધું પાળવું શક્તિવાળાને પણ કઠિન થાય છે.

નોંધ:—જૈનમુનિઓને જીવનપર્યંત કેશોને હાથ વડે કાઢી નાખવાની તપશ્ચર્યા પણ કરવાની હોય છે.

[૩૪] માતાપિતાએ કહ્યું:—હે પુત્ર ? તું સુકોમળ, સુમજ્જિત (ભોગમાં ડુબેલો) અને ભોગ સુખને યોગ્ય છે. હે પુત્ર! સાધુપણું પાળવા માટે ખરેખર તું સમર્થ નથી.

[૩૫] હે પુત્ર! ભારે લોખંડના ભારની જેમ જીવનપર્યંત અવિશ્રાંત પણે સંયમાના ઉચિત ગુણોનો ભાર વહન કરવો દુષ્કર છે.

[૩૬] આકાશમાં ઊંચા એવા ચુલ હિમવંત પર્વતથી પડતી ગંગા નદીના સામેપૂરે જવું અને બે હાથથી સાગર તરવો જેટલો કઠણ છે તેટલુંજ સંયમીના ગુણોને તરી જવું (પ્રાપ્ત કરવા) દુર્લભ છે.

નોંધઃ—સંસારની આસક્તિ જેટલી ઘટે તેટલીજ સંયમગુણની પ્રાપ્તિ થાય.

[૩૭] વેળુનો કોળીયો જેટલો નીરસ છે. તેટલોજ (વિષય સુખથી રહિત) સંયમ પણ નીરસ છે. તલવારની ધાર પર જવું જેટલું કઠણ છે તેટલુંજ તપશ્ચર્યાના માર્ગમાં પ્રયાણ કરવું કઠણ છે.

[૩૮] વળી હે પુત્ર! સર્પની માફક એકાંત આત્મદષ્ટિથી ચારિત્ર માર્ગમાં ચાલવું દુષ્કર છે. લોખંડના જવ ચાવવા જેટલા દુષ્કર છે તેટલુંજ સંયમ પાલન પણ દુષ્કર છે.

[૩૯] જેમ બળતી અગ્નિની ઝાળ પીવી દોહલી છે તેમ તરુણ વયમાં સાધુપણું પાળવું દુષ્કર છે.

[૪૦] વાયુનો કોથળો ભરવો જેટલો મુસ્કેલ કે અશક્ય છે તેટલું કાયરને સાધુપણું પાળવું મુસ્કેલ છે.

[૪૧] જેમ ત્રાજવેથી લક્ષયોજનનો મેરૂ પર્વત તોડવો દુષ્કર છે તેમ શંકા રહિત અને નિશ્ચળ સંયમ પાળવો દુષ્કર છે.

[૪૨] જેમ બે હાથથી આખો સમુદ્ર ઉતરી જવો અશક્ય છે તેમ અનુપશાંત (અશક્ત) જીવ વડે દમનો સાગર તરવો દુષ્કર છે.

નોંધઃ—દમ એટલે ઇંદ્રિય તથા મનને દમવું. તે કઠણ છે.

[૪૩] માટે હે પુત્ર! તું શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, અને સ્પર્શ એ પાંચે વિષયોના મનુષ્ય સંબંધી ભોગોને ભોગવ, અને ભુક્ત ભોગી થઇને પછી ચારિત્ર ધર્મને ખુશીથી સ્વીકારજે.

[૪૪] આ પ્રમાણે માતાપિતાનાં વચન સાંભળીને મૃગાપુત્રે કહ્યું:— હે માતાપિતા ! આપે કહ્યું તે સત્ય છે પરંતુ નિઃસ્પૃહી (પિપાસારહિત) ને આલોકમાં કશુંએ અશક્ય હોતુંજ નથી.

[૪૫] વળી આ સંસાર ચક્રમાં દુઃખ અને ભય ઉપજાવનારી શારીરિક અને માનસિક વેદનાઓ હું અનંતવાર સહન કરી ચૂકયો છું.

[૪૬] જરા અને મરણથી ઘેરાયેલા અને ચાર ગતિરૂપ ભયથી ભરેલા આ સંસારમાં મેં જન્મ મરણ અને ભયંકર વેદનાઓ ઘણીવાર સહન કરી છે.

નરક યોનિમાં પૂર્વે અનંત વેદના વેઠેલી તે કહી બતાવે છે.

[૪૭] અહિંનો અગ્નિ જેટલો ઉષ્ણ હોય છે તેના કરતાં અનંત ગણી નરક યોનિમાં ઉષ્ણ અગ્નિ હોય છે નરક યોનિઓમાં આવી ઉષ્ણ વેદનાઓ મેં (કર્મના પ્રભાવે) સહન કરી છે.

[૪૮] અહીંની ઠંડી કરતાં નરક યોનિમાં અનંતગણી ટાઢ હોય

છે. મેં નરક ગતિઓમાં તેવી સખ્ત ઠંડીની વેદનાઓ વેઠી છે.

[૪૯] કંદુનામની કુંભીઓ (લોઢાદિનાં ભાજન)માં આક્રંદ કરતાં કરતાં ઊંચા પગે અને નીચા મસ્તકે રહેલો હું (દેવકૃત) બળતા અગ્નિમાં પૂર્વે ઘણીવાર પકાવાયો છું.

નોંધઃ—નરકયોનિમાં કન્દુ વગેરે નામનાં ભિન્નભિન્ન કુંભી સ્થાનો હોય છે. ત્યાં નારક જીવો ઉત્પન્ન થાય છે અને તેવા જીવોને પરમાધાર્મિક નામના ત્યાંના અધિષ્ઠાતાઓ અનેક યાતનાઓ આપે છે.

[૫૦] પૂર્વ કાળે મહા દાવાગ્નિ જેવી મરૂ (વેરાન મેદાન) ભૂમિની વજ્ર જેવી વેળુવાળી કદમ્બ વાળુકા નદીમાં હું અનંતવાર બળ્યો હતો.

[૫૧] કન્દુ કુંભીઓમાં ઊંચે બંધાયેલો અસહાયી (સહાય વિના) હું; કરવત અને ક્રકચ વગેરે શસ્ત્રોથી પૂર્વે ઘણીવાર બરાડા પાડતો છેદાયો છું.

[૫૨] અતિ તીક્ષ્ણ કાંટે કરીને વ્યાપ્ત એવા મોટા સિંબલિ વૃક્ષની સાથે બંધાયેલા મને આઘો પાછો ઉલટો સુલટો ખેંચીને પરમાધાર્મિકોએ આપેલી વેદના મેં સહન કરી છે.

નોંધઃ—સિંબલિવૃક્ષ તાડથી પણ મોટું હોય છે.

[૫૩] પાપકર્મના પરિણામે હું પૂર્વકાળે (પોતાનાજ કર્મથી) મોટા યંત્રોમાં શેરડીની માફક અતિ ભયંકર અવાજ કરતો કરતો ખૂબ પીડાયો છું.

[૫૪] શૂકર અને શ્વાન જેવા શ્યામ અને શબળ જાતના પરમાધાર્મિક દેવોએ અનેકવાર ભૂમિપર તડફડતો મને પાડ્યો, (શસ્ત્રાદિએ કરી) છેદી નાખ્યો અને બચાવવાની બૂમ પાડવા છતાં ભેદી નાખ્યો હતો.

[૫૫] (પરમાધાર્મિકોએ) પાપકર્મથી નરક સ્થાનમાં ગયેલા મારા શરીરના અળસીના પુષ્પવર્ણી તલવાર ખડ્ગ અને ભાલા એ કરીને બે ખંડ, ઘણા ખંડ અને અતિસૂક્ષ્મ વિભાગો કરી નાખ્યા હતા.

[૫૬] જાજ્વલ્યમાન સાંબેલ અને ધુંસરી વાળા તપેલા લોખંડના રથમાં પરવશપણે યોજાએલા મને જોતરના બંધને બાંધી રોઝને જેમ લાકડીના પ્રહારે મારે તેમ મને પણ મર્મસ્થાનોમાં, પાડીને ખૂબ માર્યો હતો.

[૫૭] ચિતાઓમાં પાડાઓને જેમ બાળે છે તેમ પાપકર્મોથી ઘેરાયેલા મને પરાધીનપણે જાજ્વલ્યમાન અગ્નિમાં શેકયો હતો અને બાળીને ભસ્મ કર્યો હતો.

[૫૮] ઢંક અને ગીધ પંખીરૂપ બની લોઢાના સાણસા સરખી મજબુત ચાંચે કરી વલવલાટ કરતા એવા મને પરમાધાર્મિકોએ અનંતવાર કાપી નાંખી દુઃખ દીધું હતું.

[૫૯] એ નરકગતિમાં તૃષાથી ખૂબ પીડાતાં દોડતાં દોડતાં વૈતરણી નદીને જોઈ પાણી પીવાની આશાએ તેમાં પડયો પરંતુ ત્યાં રહેલા અસ્ત્રાની ધારાઓથી ખૂબ હણાયો હતો.

[૬૦] તાપથી પીડાતાં અસિ (તલવાર) પત્ર નામના વનમાં ગયો ત્યાં ઉપરથી તલવારની ધાર જેવાં તીક્ષ્ણ પત્રો પડવાથી અનંતવાર છેદાયો હતો.

[૬૧] મુદ્દગળો, મુસંઢી નામનાં શસ્ત્રો, શૂળો, તથા સાંબેલાં વડે ગાત્રો ભાંગી ગયાં હતાં અને તેવું દુઃખ મેં અનંતવાર ભોગવ્યું હતું.

[૬૨] છુરીની તીક્ષ્ણ ધાર વડે ખાલ ઉતારીને હણાયો હતો અને કાતરણીએ કરી અનેક વખત કપાયો અને છેદાયો હતો.

[૬૩] ત્યાં પાસલાની કપટજાળોમાં જકડાઈ મૃગની પેઠે પરવશપણે ઘણી વખત હું વહન કરાયો, બંધાયો અને રૂંધાયો હતો.

[૬૪] મોટી જાળ જેવાં નાનાં માછલાંને ગળી જનાર મોટા મોટા મગરમચ્છો આગળ નાના મચ્છની માફક પરવશપણે હું ઘણીવાર તેવા પરમાધામિંકોથી પકડાયો, ખેંચાયો, ફડાયો અને મરાયો હતો.

[૬૫] વિશેષ કરીને દંશવાળી અને લેપવાળી જાળો વડે પક્ષી જેમ પકડાઇ જાય તેમ પરમાધામિંકોથી હું ઘણીવાર પકડાયો, લેપાયો, બંધાયો અને મરાયો હતો.

[૬૬] સુતારો જેમ વૃક્ષને છેદે તેમ કુહાડા કે ફરસીએ કરી પરમાધામિંકોએ મને છેદ્યો (ને મુંજની પેઠે) ફાડ્યો, કૂટ્યો અને છોલ્યો હતો.

[૬૭] જેમ લુહારો ચપેટા અને ઘણ વડે લોઢાને કૂટે તેમ હું અનંતવાર કૂટાયો, ભેદાયો અને મરાયો હતો.

[૬૮] ખૂબ ભયંકર રુદન કરવા છતાં ત્રાંબુ, લોઢું, સીસું વગેરે ધાતુઓને ખૂબ કળકળતાં તપાવી મને પરાણે પીવડાવ્યાં.

[૬૯] (અને પાતાંપાતાં એ પરમાધામિંકોએ કહ્યું:—) રે અનાર્ય કર્મના કરનાર! તને પૂર્વજન્મમાં માંસ બહુ પ્રિય હતું એમ કહીને મારા શરીરમાંથી માંસ તોડી તોડી તેના કટકા કરી અગ્નિ જેવાં લાલ ભડથાં બનાવી બનાવીને મને ઘણીવાર ખવડાવ્યાં.

[૭૦] વળી તને ગોળ તથા મહુડાં વગેરેનો બનેલ સુરા (દારૂ) બહુજ પ્રિય હતો એમ સંભારીને મારાજ શરીરનું રુધિર અને ચરબી જાજ્વલ્યમાન કરી મને પીવડાવી હતી.

[૭૧] ભયસહિત, ઉદ્વેગ સહિત અને દુઃખ સહિત પીડાયેલા એવા મેં ઘણા દુઃખથી ભરેલી આવી વેદનાઓ સતત અનુભવી હતી.

[૭૨] નરકયોનિમાં મેં તીવ્ર, ભયંકર, અસહ્ય, મહાભયકારક, ઘોર અને પ્રચંડ વેદનાઓ ઘણીવાર સહન કરી છે.

[૭૩] હે તાત! મનુષ્યલોકમાં જેવી ભિન્નભિન્ન પ્રકારની વેદનાઓ અનુભવાય છે તે કરતાં નરકગતિયોમાં અનંતગણી વેદનાઓ હોય છે.

[૭૪] (હે માતાપિતા!) જ્યાં મટકું મારીએ તેટલો વખત પણ શાંતિ નથી એવી સર્વ ભવોમાં મેં અસાતા (અસુખ) વેદના અનુભવી છે.

[૭૫] આ બધું સાંભળ્યા પછી માતાપિતાએ કહ્યું;—હે પુત્ર! ભલે તારી ઇચ્છા હોય તો દીક્ષિત થા પરંતુ ચારિત્ર ધર્મમાં દુઃખ પડ્યે પ્રતિક્રિયા (દુઃખને હઠાવાનો ઉપાય) નહિ થાય.

[૭૬] માતાપિતાને મૃગાપુત્રે કહ્યું:—આપ કહો છો તે સત્ય છે. પરંતુ હું આપને પૂછું છું કે જંગલમાં પશુ પક્ષીઓ વિચરતાં હોય છે તેની પ્રતિક્રિયા કોણ કરે છે?

નોંધ:—પશુ અને પક્ષીઓનાં દુઃખો જેમ ઉપાય કર્યા વિના શાંત થાય છે તેમ મારૂં પણ દુઃખ શાંત થઈ જવાનું.

[૭૭] જેમ જંગલમાં મૃગ એકલો સુખેથી વિહાર કરે છે તેમ સંયમ અને તપશ્ચર્યા વડે હું એકાકી ચારિત્રધર્મમાં સુખપૂર્વક વિચરીશ.

[૭૮] મોટા અરણ્યને વિષે વૃક્ષના મૂળમાં બેઠેલા મૃગલાને (પૂર્વકર્મવશાત્) જ્યારે રોગ ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે ત્યાં જઈ તેની સારવાર કોણ કરે છે?

[૭૯] ત્યાં જઈ કોણ તેને ઔષધ આપે છે? તેના સુખદુઃખની ચિંતા કોણ કરે છે? કોણ તેને ભોજનપાણી લાવીને ખવડાવે છે?

નોંધઃ—જેને સાધનો અધિક છે તેનેજ સામાન્ય દુઃખ અતિ દુઃખ રૂપ નીવડે છે.

[૮૦] જ્યારે તે નીરોગી થાય છે ત્યારે પોતાની મેળે ભોજન માટે વનમાં જઈ સુંદર ઘાસ અને સરોવરને શોધી લે છે.

[૮૧] ઘાસ ખાઇને, સરોવરોમાં પાણી પીને તથા મૃગચર્યા કરીને પછી પોતાનાં નિવાસસ્થાને પહોંચે છે.

[૮૨] એજ પ્રમાણે ઉદ્યમવંત સાધુ એકાકી મૃગચર્યા ચરીને પછી ઊંચી દિશામાં ગમન કરે છે.

[૮૩] જેમ એકલો મૃગ અનેક ભિન્નભિન્ન સ્થળે વસે છે. એકજ સ્થાને નહિ તેમ મુનિ ગોચરી (ભિક્ષાચરી)માં મૃગચર્યાની માફક જુદે જુદે સ્થળે વિચરે અને ભિક્ષા સુંદર મળો કે ન મળો તો પણ જરા માત્ર દેનારનો તિરસ્કાર કે નિંદા ન કરે.

[૮૪] માટે હે માતાપિતા! હું પણ તેવી મૃગની માફક (નિરાસક્ત) ચર્યા કરીશ. આ પ્રમાણે પુત્રના દૃઢ વૈરાગ્યને જાણી માતાપિતાનાં કઠોર હૃદય પીગળી ગયાં. તેમણે કહ્યું:—હે પુત્ર! જેમ આપને સુખ પડે તેમ ખુશીથી કરો. આ પ્રમાણે માતાપિતાની આજ્ઞા મળ્યા પછી તે આભરણાદિક સર્વ પ્રકારની ઉપાધિને છોડવા તૈયાર થયા.

[૮૫] પાકી આજ્ઞા લેવા માટે ફરીથી મૃગાપુત્રે કહ્યું:—(પ્રસન્નચિત્તે) આપની આજ્ઞા હોય તો હમણાંજ સર્વદુઃખોથી છોડાવનાર મૃગચર્યા રૂપ સંયમને આદરૂં? આ સાંભળીને માતાપિતાએ પ્રસન્નચિત્તે કહ્યું:-પ્યારા પુત્ર! યથેચ્છ વિચરો.

[૮૬] એ પ્રમાણે બહુ પ્રકારે માતાપિતાને સમજાવીને અને આજ્ઞા લઇને જેમ મહાન હાથી બખ્તરને ભેદી નાખે છે તેમ મમત્વને છેદી નાંખ્યું.

[૮૭] સમૃદ્ધિ, ધન, મિત્રો, સ્ત્રી, પુત્રો અને સ્વજનોને વસ્ત્ર પર લાગેલી ધૂળને ખંખેરી નાખે તેમ બધાને તજીને તે નીકળી ગયો.

[૮૮] પાંચ મહાવ્રતો, પાંચ સમિતિ, અને ત્રણ ગુપ્તિઓથી યુક્ત બની આભ્યંતર (આંતરિક) અને બાહ્ય તપશ્ચર્યામાં ઉદ્યમવંત થયા.

નોંધઃ—મહાવ્રત, સમિતિ અને ગુપ્તિનું વર્ણન આવી ગયું છે. તપશ્ચર્યાનું સવિસ્તર વર્ણન ત્રીસમા અધ્યયનમાં આવશે.

[૮૯] મમતા, અહંકાર, આસક્તિ અને ગર્વને છોડી ત્રસ તેમજ સ્થાવર જીવો પર પોતાના આત્મા સમાન વર્તવા લાગ્યા.

[૯૦] વળી લાભમાં કે અલાભમાં, સુખમાં કે દુઃખમાં, જીવિતમાં કે મરણમાં, નિંદામાં કે પ્રશંસામાં અને માનમાં કે અપમાનમાં સમવર્તી બન્યા.

[૯૧] ગર્વ, કષાય, દંડ, શલ્ય, ભય, હાસ્ય, શોક અને વાસનાથી નિવૃત્ત થઇ સ્વાવલંબી બન્યા.

નોંધઃ—દંડો ત્રણ છે. મનદંડ, વચનદંડ, કાયદંડ. શલ્યો પણ ત્રણ છે. માયાશલ્ય, નિદાનશલ્ય અને મિથ્યાદર્શનશલ્ય. કષાય ચાર છે. ક્રોધ, માન. માયા અને લોભ.

[૯૨] આ લોક સંબંધી અને પરલોક સંબંધીની આશાથી રહિત થયા. ભોજન મળો કે ન મળો, કોઇ શરીરને ચંદન લગાડો કે હણો—એ બન્ને દશામાં સમવર્તી થયા.

[૯૩] અને અપ્રશસ્ત એવાં પાપોના આસ્રવથી (આગ-

મનથી) સર્વ પ્રકારે રહિત થયા. તેમજ આધ્યાત્મિક ધ્યાનના યોગો વડે કષાયોનો નાશ કરીને પ્રશસ્ત શાસનમાં સ્થિર થયા.

[૯૪] એ પ્રમાણે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વિશુદ્ધ ભાવનાઓથી પોતાના આત્માને વિશુદ્ધ બનાવીને—

[૯૫] ઘણાં વર્ષો સુધી ચારિત્ર (સાધુપણું) પાળીને એક માસનું અણસણ કરી શ્રેષ્ઠ સિદ્ધગતિને પામ્યા.

નોંધઃ-અણસણ બે પ્રકારનાં હોય છે. (૧) મરણપર્યંત. આ અણસણ આયુષ્યનો અંતકાળ જાણી મરણપર્યંતના કાળ સુધી કરવાનું હોય છે. (૨) કાળમર્યાદિત.

[૯૬] જેમ મૃગાપુત્ર રાજર્ષિ ભોગોથી તરુણ વયમાં નિવર્તી શક્યા તેમ તત્ત્વને જાણનારા પંડિત પુરુષો ભોગોથી સહસા નિવૃત્ત થાય છે.

[૯૭] મહાન પ્રભાવશાળી અને મહાન યશસ્વી મૃગાપુત્રનું આ સૌમ્ય ચારિત્ર સાંભળી, ઉત્તમ પ્રકારની તપશ્ચર્યા અને સંયમને આરાધી તથા ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ એવી ઉત્તમ (મોક્ષ) ગતિને લક્ષ્યમાં રાખીને—

[૯૮] તેમજ દુઃખવર્ધક, (ચોરાદિ) ભયના મહાન નિમિત્તરૂપ અને આસક્તિ વધારનાર એવા ધનને બરાબર ઓળખ્યા પછી તજી દઈને સાચાસુખને લાવનાર, મુક્તિયોગ્યગુણ પ્રકટાવનાર અને સર્વશ્રેષ્ઠ એવી ધર્મરૂપ ધોંસરીને ધારણ કરો.

નોંધઃ-સંસાર આખો દુઃખમય છે પણ તે સંસાર બહાર નથી, નરકગતિ કે પશુગતિમાં નથી, તે સંસાર તો આત્માની સાથે જડાયેલો છે.

વાસના એજ સંસાર—આસક્તિ એજ સંસાર. આવા સંસારથીજ દુઃખ જન્મે છે, પોષાય છે અને વધે છે. બહારનાં બીજાં શારીરિક કષ્ટો કે અકસ્માત આવી પડેલી સ્થિતિનું દુઃખ એતો પતંગરંગ જેવું ક્ષણિક છે. તે દુઃખનું વેદન થવું કે ન થવું તેનો આધાર વાસના પર છે. આટલું જેણે જાણ્યું, વિચાર્યું અને અનુભવ્યું તેઓજ આ સંસારની પાર જવાનો પ્રયત્ન કરી શક્યા છે.

એમ કહું છું:—એ પ્રમાણે મૃગાપુત્રનું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૧૯ ॥

મહા નિર્ગ્રંથીય

મહાનિર્ગ્રંથમુનિ સંબંધી

૨૦

કદાચ શરીરની વેદના હરવાનું ઔષધ હશે. બાહ્ય બંધનોની વેદના તોડવાનાં શસ્ત્રો પણ મળી આવશે. પરંતુ ઊંડી ઊંડી થતી આત્મવેદનાને દૂર કરવાનાં ઔષધ બહાર કયાંય નથી. આત્માની અનાથતાને દૂર કરવા માટે બહારનાં કોઈ સામર્થ્ય કામ આવી શકતાં નથી. પોતાના સનાથ માટે પોતેજ સાવધાન થવું ઘટે. બીજાં અવલંબનો એ જાદુગરના તમાસા છે. આત્માનાં અવલંબન એજ સાચાં સાથી છે.

અનાથી નામના યોગીશ્વર સંસારની અનિત્યતાને અનુભવી ચૂકયા હતા. રાજ્યઋદ્ધિ જેવી સમૃદ્ધિ, અપાર વિલાસો અને તરુણિનાં પ્રલોભન તથા માતાપિતાનો અપારસ્નેહ એ બધું તેમણે સબળતાથી છોડી દીધું હતું.

એકદા તરુણ વયના તે તેજસ્વી ત્યાગી ઉદ્યાનમાં એકાંત ધ્યાન ધરી રહ્યા હતા. તેજ ઉદ્યાનમાં અકસ્માતથી જઈ ચડેલો શ્રેણીક નામનો રાજગૃહીનો રાજવી યોગીશ્વરની પ્રસન્ન મુખમુદ્રા જળહળતી આત્મજયોત અને તરુણવયની ત્યાગદશા જોઇ મુગ્ધ બન્યો. શું આવા યુવાનો પણ ત્યાગી હોય? એ વિચારે તેને બહુ બહુ ચકિત બનાવ્યો. એ યોગીના વિશુદ્ધ આંદોલને શ્રેણિકના અંતઃકરણમાં જે ક્રાંતિ મચાવી તેનું નિરીક્ષણ કરવું મુમુક્ષુને અતિઅતિ આવશ્યક છે.

ભગવાન બોલ્યા:—

[૧] અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સંયમી પુરુષોને ભાવથી નમસ્કાર કરીને પરમાર્થ (મોક્ષ) દાતા ધર્મની યથાર્થ શિક્ષાને કહીશ. ધ્યાનપૂર્વક મને સાંભળો.

નોંધ:—સંયતપદ; અરિહંત, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સંયમી પુરુષોનું બોધક છે.

[૨] અપાર સંપત્તિના સ્વામી અને મગધદેશના અધિપતિ શ્રેણિક મહારાજા મંડિત કુક્ષિ નામના ચૈત્ય તરફ વિહારયાત્રા માટે નીકળ્યા.

[૩] ભિન્નભિન્ન પ્રકારનાં વૃક્ષો અને લતાઓથી વ્યાપ્ત વિવિધ ફળ અને પુષ્પોથી છવાયેલું અને વિવિધ પક્ષીઓથી સેવાયેલું તે ઉદ્યાન નંદનવન સરખું હતું.

[૪] ત્યાં એક વૃક્ષનાં મૂળ પાસે બેઠેલા, સુખને યોગ્ય, સુકોમળ, સમાધિસ્થ અને સંયમી સાધુને જોયા.

[૫] તે નૃપતિ યોગીશ્વરનું રૂપ જોઇને તે સંયમીને વિષે અત્યંત આશ્ચર્ય પામ્યો.

[૬] અહો ! કેવી કાંતિ! અહો ! કેવું રૂપ ! અહો ! એ આર્યની કેવી સૌમ્યતા, ક્ષમા, નિર્લોભતા અને ભોગ પ્રત્યે અનાસક્તિ છે !

[૭] તે મુનિનાં બન્ને ચરણોને નમીને, પ્રદક્ષિણા કરીને, અતિ દૂર નહિ કે અતિ પાસે નહિ તેમ ઉભા રહી હાથ જોડીને પૂછવા લાગ્યા.

[૮] હે આર્ય! આવી તરુણાવસ્થામાં ભોગ ભોગવવાને વખતે પ્રવ્રજિત કેમ થયા? આવા ઉગ્ર ચારિત્રમાં આપે શી પ્રેરણાએ અભિનિષ્ક્રમણ કર્યું? આ વસ્તુને સાંભળવા ઇચ્છુ છું.

[૯] (મુનિ બોલ્યા:–) હે મહારાજ! હું અનાથ છું. મારો નાથ (રક્ષક) કોઇ નથી. તેમ હજુ સુધી તેવા કોઇ કૃપાળુ મિત્રને હું પામી શક્યો નથી.

[૧૦] આ સાંભળીને મગધદેશના અધિપતિ શ્રેણિક રાજા હસી પડ્યા. શું આવા પ્રભાવશાળી અને સમૃદ્ધિવાળા આપને હજુ સુધી કોઈ સ્વામી ન મળ્યો?

નોંધ:—યોગીશ્વરનું ઓજસ જોઈ તેનો સહાયક કોઈ ન હોય તે અસંગત લાગ્યું અને તેથીજ મહારાજાએ તેમ કહ્યું.

[૧૧] હે સંયમિન્! આપનો કોઇ નાથ (સહાયક) ન હોય તો હું થવા તૈયાર છું. મનુષ્યભવ ખરેખર દુર્લભ છે. મિત્ર અને સ્વજનોથી ઘેરાયેલા આપ સુખપૂર્વક મારી પાસે રહો અને ભોગોને ભોગવો.

[૧૨] હે મગધેશ્વર શ્રેણિક! તું પોતેજ અનાથ છે. જે પોતેજ અનાથ હોય તે બીજાનો નાથ શી રીતે થઈ શકે?

[૧૩] મુનિનાં વચન સાંભળી તે નરેંદ્ર વિસ્મિત થયો. આવું વચન તેણે કદિ કોઈની પાસેથી સાંભળ્યું નહતું. તેથી તે વ્યાકુળ અને સંશયી બન્યો.

નોંધ:—તેને એમ લાગ્યું કે આ યોગી મારાં શક્તિ, સામર્થ્ય અને સંપત્તિને જાણતા નહિ હોય, તેથી તેમ કહે છે.

[૧૪] ઘોડાઓ, હાથીઓ અને કરોડો મનુષ્યો, શહેરો અને નગરી (વાળા અંગદેશ તથા મગધદેશ)નો હું ધણી છું. સુંદર

અંતઃપુરમાં હું મનુષ્ય સંબંધીના ઉત્તમ કામભોગોને ભોગવું છું. મારી આજ્ઞા અને ઐશ્વર્ય અજોડ છે.

[૧૫] આવી મનવાંછિત વિપુલ સંપત્તિ હોવા છતાં હું અનાથ શી રીતે? હે ભગવન્! આપનું કહેલું કદાચ ખોટું તો નહિ હોય?

[૧૬] (મુનિએ કહ્યું) હે પાર્થિવ! તું અનાથ કે સનાથના પરમાર્થને જાણી શક્યો નથી. હે નરાધિપ! અનાથ અને સનાથના ભાવને જરાપણ સમજી શક્યો નથી. (તેથીજ તને સંદેહ થાય છે.)

[૧૭] હે મહારાજ! અનાથ કોને કહેવાય છે? તમને અનાથતાનું ભાન ક્યાં અને કેવી રીતે થયું અને કેમ પ્રવ્રજ્યા લીધી? તે બધું સ્વસ્થચિત્ત રાખી સાંભળ.

[૧૮] પ્રાચીન શહેરોમાં સર્વોત્તમ એવી કોશાંબી નામની નગરી હતી. અને ત્યાં પ્રભૂત ધનસંચય નામના મારા પિતા રહેતા હતા.

[૧૯] એકદા, હે મહારાજ! તરુણવયમાં મને એકાએક આંખની અતુલ પીડા ઉત્પન્ન થઈ; અને તે પીડાથી આખા શરીરને દાઘજ્વર શરૂ થયો.

[૨૦] જેમ કોપેલો શત્રુ શરીરના કોમળ ભાગમાં અતિ તીક્ષ્ણ શસ્ત્રથી ઘોર પીડા ઉપજાવે તેવી તે આંખની વેદના હતી.

[૨૧] અને ઇંદ્રના વજ્રની પેઠે દાઘજ્વરની દારૂણ વેદના કેડના મધ્યભાગ, મસ્તક અને હૃદયને પીડવા લાગી.

[૨૨] તે વખતે વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં નિપુણ અને જડીબુટ્ટી, મુળિયાં તથા મંત્રવિદ્યામાં પારંગત, શાસ્ત્રમાં કુશળ અને ઔષધ કરવામાં ચતુર એવા ઘણા વૈદ્યાચાર્યો મારે માટે આવ્યા.

[૨૩] ચાર ઉપાયોથી યુક્ત અને એવી પ્રસિદ્ધ ચિકિત્સા તેમણે મારે માટે કરી. પરંતુ તે સમર્થ વૈદ્યો મને તે દુઃખથી છોડાવી ન શક્યા. એજ મારી અનાથતા.

[૨૪] મારે માટે પિતાશ્રી સર્વસંપત્તિ આપવા તૈયાર થયા. પરંતુ તે પણ દુઃખથી છોડાવવાને અસમર્થ નીવડ્યા. એજ મારી અનાથતા.

[૨૫] વાત્સલ્યના સાગરસમી માતા પોતાના વહાલા પુત્રના દુઃખથી ખૂબ શોકાતુર થઇ જતી હતી. પરંતુ તેથી મારૂં દુઃખ છૂટ્યું નહિ. એજ મારી અનાથતા.

[૨૬] માતાના એકજ ઉદરથી જન્મેલા નાના અને મોટા ભાઇઓ પણ મને દુઃખથી છોડાવી ન શક્યા એ પણ મારી અનાથતા.

[૨૭] હે મહારાજ ! નાની અને મોટી મારી સગી બેનો પણ આ દુઃખથી મને બચાવી ન શકી એ મારી અનાથતા નહિ તો બીજું શું ?

[૨૮] હે મહારાજ ! તે વખતે મારા પર અત્યંત સ્નેહવાળી અને પતિવ્રતા પત્ની આંસુભર્યાં નયને મારૂં હૃદય ભીંજવી રહી હતી.

[૨૯] મારૂં દુઃખ જોઈ તે નવયૌવના મારાથી જાણે કે અજાણે અન્ન, પાન, સ્નાન કે સુગંધિત પુષ્પમાળા કે વિલેપન સુદ્ધાં ભોગવતી ન હતી.

[૩૦] અને હે મહારાજ ! એક ક્ષણ પણ તે સદ્દચારિણી અળગી થતી નહતી. આખરે (એટલી અગાધ સેવા વડે પણ) તે મારી આ વેદનાને હઠાવી ન શકી તેજ મારી અનાથતા.

[૩૧] આવી ચારેકોરથી અસહાયતા અનુભવવાથી મેં વિચાર્યું કે

અનંત એવા આ સંસારમાં આવી વેદનાઓ ભોગવવી પડે તે બહુ બહુ અસહ્ય છે.

[૩૨] માટે આ વિપુલ વેદનાથી જો એકજવાર હું મૂકાઉં તો ક્ષાન્ત, દાન્ત અને નિરારંભી બની તુરતજ શુદ્ધ સંયમને ગ્રહણ કરીશ.

[૩૩] હે નરપતિ ! રાત્રિએ એમ ચિંતવીને હું સૂઇ ગયો. અને રાત્રિ જેમ જેમ જતી ગઇ તેમ તેમ મારી તે વિપુલ વેદના ક્ષીણ થતી ગઈ.

[૩૪] ત્યારબાદ પ્રભાતે તો સાવ નીરોગી થઈ ગયો અને એ બધાં સંબંધીઓની આજ્ઞા લઇને ક્ષાન્ત (સહિષ્ણુ) દાન્ત (દમિતેન્દ્રિય) અને નિરારંભી (પાપક્રિયાથી રહિત) થઈ સંયમી બન્યો.

[૩૫] ત્યાગ લીધા પછી હું મારો પોતાનો અને સર્વ ત્રસ (હાલતા ચાલતા) જીવો તથા સ્થાવર (સ્થિર) જીવો; એ બધાનો પણ નાથ (રક્ષક) થઈ શક્યો.

નોંધઃ—આસક્તિનાં બંધન છૂટવાથી પોતાનો આત્મા છૂટે છે. આવું આત્મિક સ્વાવલંબન એજ સનાથતા. આવી સનાથતા સાંપડે એટલે બહારની સહાયોની ઈચ્છાજ ન રહે. આવી સનાથતા પામે તે જીવાત્મા બીજા જીવોનો પણ નાથ બની શકે. બહારનાં બંધનોથી કોઇને છોડાવવાં તે કંઈ સાચી રક્ષા ન કહેવાય. પીડાતા પ્રાણીને આંતરિક બંધનોથી છોડાવવાં તેજ સાચું સ્વામિત્વ ગણાય. આવી સનાથતા એજ સાચી સનાથતા. આ સિવાયની બીજી બધી અનાથતાજ સમજવી.

[૩૬] (હે રાજન્!) કારણકે આ આત્મા પોતેજ વૈતરણી નદી અને કૂટશાલ્મલીવૃક્ષ જેવો દુઃખદાયી તથા કામદુધા ગાય અને નંદનવન સમાન સુખદાયી છે.

નોંધઃ—આ જીવાત્મા પોતાનાં પાપકર્મો વડે નરકગતિ જેવાં અનંત દુઃખોને ભોગવે છે. અને તેજ સત્કર્મો વડે સ્વર્ગાદિ ગતિનાં વિવિધ સુખો ભોગવે છે.

[૩૭] આ આત્મા પોતેજ સુખ અને દુઃખોનો કર્તા અને ભોક્તા છે. અને આ આત્મા પોતેજ સુમાર્ગે રહે તો પોતાનો મિત્ર અને કુમાર્ગે રહે તો પોતેજ પોતાનો શત્રુ છે.

આવી રીતે પોતાની પૂર્વાવસ્થાની પ્રથમ અનાથતા કહીને હવે બીજા પ્રકારની અનાથતા કહે છેઃ—

[૩૮] હે રાજન્! કેટલાક કાયર મનુષ્યો નિર્ગ્રંથ ધર્મને અંગીકાર તો કરી લે છે પણ પાળી શકતા નથી. તે બીજા પ્રકારની અનાથતા છે. હે નૃપ! તું તે વસ્તુને બરાબર શાન્ત ચિત્તથી સાંભળ.

[૩૯] જે પાંચ મહાવ્રતોને ગ્રહણ કરી પછી અસાવધાનતાથી તે બરાબર પાળી શકતો નથી અને પોતાના આત્માનો અનિગ્રહ (અસંયમ) કરી રસાદિ સ્વાદોમાં લુબ્ધ થાય છે તેવો ભિક્ષુ રાગ અને દ્વેષરૂપ સંસારના બંધનને મૂળથી છેદી શકતો નથી.

નોંધઃ—પ્રવ્રજ્યાનો હેતુ આસક્તિનાં બીજક ઉખેડવાનો છે. વસ્તુ છોડવી સહેલી છે. પણ વસ્તુની આસક્તિ છોડવી કઠણ છે. માટે મુનિએ સતત તેજ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

[૪૦] (૧) ઉપયોગપૂર્વક ગમનાગમન (૨) ભાષા (૩) એષણા (ભોજન વસ્ત્ર વગેરે ગ્રહણ કરવાની વૃત્તિ) (૪) ભોજન, પાત્ર, કંબલ, વસ્ત્રાદિનું મૂકવું તથા લેવું. અને (૫) વધેલી અનાવશ્યક વસ્તુનો યોગ્ય સ્થળે ત્યાગ કરવો. આ પાંચ સમિતિઓમાં જે ઉપયોગ રાખતો નથી તે વીરપુરુષે આચરેલા (જિન) માર્ગમાં જઇ શકતો નથી.

[૪૧] જે લાંબા કાળસુધી મુણ્ડ (સાધુવ્રતની ક્રિયા) રુચિ થઇને પણ પોતાનાં વ્રતનિયમોમાં અસ્થિર થઇ જાય છે. અને તપશ્ચર્યાદિ અનુષ્ઠાનથી ભ્રષ્ટ થાય છે. તેવો સાધુ ઘણાં વર્ષો સુ'ધી (ત્યાગ, સંયમ, કેશલુંચન અને બીજાં કષ્ટોથી) પોતાના દેહને દુઃખ આપવા છતાં સંસારની પાર જઇ શકતો નથી.

[૪૨] તે પોલી મુઠી અને છાપ વિનાના ખોટા સિક્કાની માફક સાર (મૂલ્ય) રહિત બને છે અને કાચનો કટકો જેમ વૈડૂર્યમણિ પાસે નિરર્થક હોય છે તેમ જ્ઞાનીજનો પાસે તે નિર્મૂલ્ય થઇ જાય છે.

[૪૩] આ મનુષ્ય જન્મમાં રજોહરણાદિ મુનિનાં માત્ર ચિહ્નો રાખે અને માત્ર આજીવિકા ખાતર વેશધારી સાધુ બને તે ત્યાગી ન હોવા છતાં પોતાને ત્યાગી કહેવડાવતો ફરે છે. આવો કુસાધુ પાછળથી બહુ કાળસુધી (નરકાદિ જન્મોની) પીડા પામે છે.

[૪૪] જેમ તાળપુટ (હાથમાં લેવાથી તાળવું ફાટી જાય તેવું) વિષ ખાવાથી, અવ્યવસ્થિત (અવળું) શસ્ત્ર ગ્રહણ કરવાથી અને અવિધિથી મંત્રજાપ કરવાથી જેમ તે મારી નાખે છે તેજ રીતે વિષયભોગની આસક્તિથી યુક્ત હોય તો તે ચારિત્ર-ધર્મ પણ તે ગ્રહણ કરનારને મારી નાખે છે. (હલકી ગતિમાં લઇ જાય છે.)

નોંધઃ—જે વસ્તુ વિકાસને પંથે લઇ જાય છે તેજ વસ્તુ હલકી થાય તો નીચે પણ લઇ જાય છે

[૪૫] લક્ષણવિદ્યા, સ્વપ્નવિદ્યા, જ્યોતિષ અને વિવિધ કુતૂહલ (બાજીગર) વિદ્યાઓમાં રક્ત થયેલા અને મેળવેલી હલકી વિદ્યાનાં પાપોથી પેટ ભરનારા તેવા કુસાધુને તે કુવિદ્યાઓ શરણભૂત થતી નથી.

નોંધ:—વિદ્યા આત્મવિકાસ માટેજ હોય છે. જો પતનનું કારણ બને તો તે કુવિદ્યા કહેવાય.

[૪૬] તે વેશધારી કુશીલ સાધુ પોતાના અજ્ઞાનરૂપ અંધકારથી સદા દુ:ખી થાય છે. અને ચારિત્ર ધર્મનો ઘાત કરી અહીં પણ વિપર્યાસ પામે છે. અને પછી પણ નરક કે પશુયોનિમાં ગમન કરે છે.

[૪૭] જે સાધુ અગ્નિની માફક સર્વભક્ષી બનીને પોતાને માટે કરેલી, મૂલ્યથી લીધેલી, કે નિત્ય એક ઘેરથીજ મેળવેલી સદોષ ભિક્ષાપણ લીધા કરે છે, તે કુસાધુ પાપ કરીને મરી ગયા બાદ દુર્ગતિમાં ચાલ્યો જાય છે.

નોંધ:—જૈનભિક્ષુને બહુજ શુદ્ધ અને નિર્દોષ ભિક્ષાજ લેવાની હોય છે. ભિક્ષા લેવા માટે બહુ કડક નિયમો તેને પાળવવા પડે છે.

[૪૮] મસ્તકને છેદનાર શત્રુ જે અનર્થ ન કરી શકે તે અનર્થ પોતાનો જીવાત્માજ જો કુમાર્ગે જાય તો કરી નાખે છે. પરંતુ જે સમયે તે કુમાર્ગે જતો હોય છે ત્યારે તેને વિચાર નથી આવતો. જ્યારે મૃત્યુના મુખમાં જવું પડે છે ત્યારેજ તે જાણી શકે છે અને પછી ખૂબ પસ્તાય છે.

[૪૯] એવા કુસાધુનો ત્યાગ પણ નિષ્ફળ નીવડે છે અને તેનો પુરુષાર્થ પણ વિપરીત થઈ જાય છે. ભ્રષ્ટાચારીને આલોક કે પરલોકમાં જરાપણ શાંતિ થતી નથી. તે (આંતરિક અને બાહ્ય) બન્ને પ્રકારના દુ:ખનો ભોગ બની જાય છે.

[૫૦] જેમ ભોગરસની લોલુપી (માંસવાળી) પંખણી બીજા હિંસક પક્ષી વડે પકડાઈને પછી ખૂબ પરિતાપ કરે છે તેજ પ્રકારે દુરાચારી અને સ્વચ્છંદી સાધુ જિનેશ્વર દેવોના આ સન્માર્ગને વિરાધીને પછી મરણાન્તે બહુબહુ પરિતાપ પામે છે.

[૫૧] આ જ્ઞાન અને ગુણથી યુક્ત એવી મધુર શિખામણ સાંભળીને ડાહ્યા અને બુદ્ધિમાન સાધકે દુરાચારીઓના માર્ગને દૂરથીજ છોડીને મહા તપસ્વી મુનીશ્વરોના માર્ગે જવું.

[૫૨] એ પ્રમાણે જ્ઞાનપૂર્વક ચારિત્રના ગુણોથી ભરપૂર એવો સાધક શ્રેષ્ઠ સંયમને પાળીને તથા પાપરહિત બની પૂર્વકર્મને હઠાવીને આખરે સર્વોત્તમ અને સ્થિર એવા મોક્ષસ્થાનને પામી શકે છે.

[૫૩] આ પ્રમાણે કર્મશત્રુ પ્રત્યે ઉગ્ર, દમિતેન્દ્રિય, મહાતપસ્વી, વિપુલ યશસ્વી અને દઢવ્રતવાળા મહામુનીશ્વરે (અનાથી-મુનીશ્વરે) સાચા નિર્ગ્રંથમુનિનું મહાશ્રુત અધ્યયન આત વિસ્તાર પૂર્વક શ્રેણિક મહારાજાને કહી સંભળાવ્યું.

[૫૪] સનાથતાના સાચા ભાવને સાંભળી સંતુષ્ટ થયેલા શ્રેણિક મહારાજાએ બે હાથ જોડી કહ્યું કે હે ભગવન્! આપે મને સાચું અનાથપણું સુંદર રીતે સમજાવી દીધું.

[૫૫] હે મહર્ષિ! ભલે તમને માનવજન્મ મળ્યો. ભલે તમે આવી કાન્તિ, પ્રભાવ અને સૌમ્યતા પામ્યા. જિનેશ્વરના સત્યમાર્ગમાં (શ્રમણ માર્ગમાં) વ્યવસ્થિત રહેલા આપજ ખરેખર સનાથ અને સબાંધવ છો.

[૫૬] હે સંયમિન્! અનાથ જીવોના તમેજ નાથ છો. સર્વ પ્રાણીઓના આપજ રક્ષક છો. હે ભાગ્યવંત મહાપુરુષ! હું આપની ક્ષમા યાચું છું અને સાથે સાથે આપની શિખામણ વાંછું છું.

નોંધઃ—સંયમી પુરુષની આવશ્યકતાઓ બહુ ઓછી થવાથી ઘણા જીવોને તે દ્વારા રાહત મળે છે. તે પોતે અભય હોવાથી તેનાથી બીજાં નિર્ભય રહી શકે છે. સારાંશ કે, એક સંયમી કરોડોનો નાથ બની શકે છે.

[૫૭] હે સંયમિન્! આપને મેં પૂર્વાશ્રમની વિગત (જાણવા માટે) વારંવાર પૂછી આપના ધ્યાનમાં ભંગ પાડયો છે અને ભોગો

ભોગવો એમ (ત્યાગીને ન છાજતું) આમંત્રણ કર્યું છે તે બધા અપરાધોને આપ માફ કરજો.

[૫૮] રાજમંડલમાં સિંહસમા શ્રેણિક મહારાજાએ એ પ્રમાણે પરમભક્તિથી તે શ્રમણસિંહની સ્તુતિ કરી. અને ત્યારથી તે વિશુદ્ધ ચિત્તપૂર્વક અંતઃપુર, સ્વજન, અને સકલ કુટુંબ સહિત જૈનધર્મના અનુયાયી બન્યા.

નોંધઃ—શ્રેણિક મહારાજા પ્રથમ બીજા ધર્મમાં હતા પરંતુ અનાથી મુનીશ્વરના પ્રબળ પ્રભાવથી આકર્ષાઈ તે જૈન ધર્મના અનુયાયી બન્યા હતા. તેવી પરંપરા ચાલે છે.

[૫૯] મુનીશ્વરના અમૃત સમાગમથી તેનાં રોમેરોમ ઉલ્લસિત બન્યાં. આખરે તે પ્રદક્ષિણા પૂર્વક શિરસાવંદન કરી પોતાને સ્થાને પધાર્યા.

[૬૦] ત્રણ ગુપ્તિથી ગુપ્ત તથા ત્રણ દંડો (મનદંડ, વચનદંડ અને કાયદંડ) થી વિરક્ત અને ગુણની ખાણસમા અનાથીમુનિ પણ અનાસક્તરૂપે પંખીની પેઠે અપ્રતિબંધ વિહારપૂર્વક આ વસુંધરામાં સુખસમાધિથી વિચરતા હતા.

નોંધઃ—સાચી સાધુતામાં સનાથતા છે. આદર્શ ત્યાગમાં સનાથતા છે. ભોગોના પ્રસંગમાં અનાથતા છે, આસક્તિમાં અનાથતા છે અને વૃત્તિ કે વાસનાની પરતંત્રતામાં પણ અનાથતા છે. અનાથતાને છોડી સનાથ થવું-પોતેજ પોતાના મિત્ર થવું એ પ્રત્યેક મુમુક્ષુનું અનિવાર્ય કર્તવ્ય છે.

એમ હું કહું છું:—એ પ્રમાણે મહાનિર્ગ્રંથ નામનું વીસમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૨૦ ॥

સમુદ્રપાલીય

સમુદ્રપાલનું જીવન

૨૧

વાવેલું અફળ જતુંજ નથી. આજે નહિ તો કાળે કરીને પણ તે બીજ ફળવાનું જ છે. શુભ વાવી શુભ પામી શુદ્ધ થવું એ આપણા જીવનનો હેતુ છે.

સમુદ્રપાલે પૂર્વે વાવ્યું હતું. અને શુભ વાવી શુભસ્થાનમાં યોજાઈ, મનગમતાં સાધનો પામ્યા. અને તેને ભોગવ્યાં પણ ખરાં ને તજ્યાં પણ ખરાં. પરંતુ તેનો હેતુ તો કંઈક જુદોજ હતો. અને તે હેતુ પાર પાડવા માટેજ જાણે ફાંસીને લાકડે જતા ચોરને જોયો ન હોય! તેને જોતાંજ તેની દૃષ્ટિનાં પડળો ખુલ્યાં. માત્ર વસ્તુપરજ નહિ પરંતુ વસ્તુના પરિણામ તરફ તેની દૃષ્ટિ ગઈ. વાવેલું ઉદય આવ્યું, સંસ્કાર સ્ફુર્યા, પવિત્ર થવાની પ્રેરણા જાગી અને એ સમર્થ આત્માએ પોતાની સાધના પૂરી કરી.

ભગવાન બોલ્યાઃ—

[૧] ચંપા (નામની) નગરીમાં પાલિત નામે એક સાર્થવાહ રહેતો હતો. તે જ્ઞાતિનો વણિક અને મહાપ્રભુ ભગવાન મહાવીરનો શ્રાવક શિષ્ય હતો.

[૨] તે શ્રાવક નિર્ગ્રંથ પ્રવચનો (શાસ્ત્રો) માં બહુ કુશલ પંડિત હતો. એકદા વહાણ રસ્તે પિહુણ્ડ નામના નગરમાં તે વ્યાપાર માટે આવી રહ્યો હતો.

નોંધઃ—આ પિહુણ્ડ નગરમાં ઘણાં વર્ષો સુધી તે રહ્યો હતો, ત્યાં

ભોગવો એમ (ત્યાગીને ન છાજતું) આમંત્રણ કર્યું છે તે બધા અપરાધોને આપ માફ કરજો.

[૫૮] રાજમંડલમાં સિંહસમા શ્રેણિક મહારાજાએ એ પ્રમાણે પરમભક્તિથી તે શ્રમણસિંહની સ્તુતિ કરી. અને ત્યારથી તે વિશુદ્ધ ચિત્તપૂર્વક અંત:પુર, સ્વજન, અને સકલ કુટુંબ સહિત જૈનધર્મના અનુયાયી બન્યા.

નોંધઃ—શ્રેણિક મહારાજા પ્રથમ બીજા ધર્મમાં હતા પરંતુ અનાથી મુનીશ્વરના પ્રબળ પ્રભાવથી આકર્ષાઈ તે જૈન ધર્મના અનુયાયી બન્યા હતા. તેવી પરંપરા ચાલે છે.

[૫૯] મુનીશ્વરના અમૃત સમાગમથી તેનાં રોમેરોમ ઉલ્લસિત બન્યાં. આખરે તે પ્રદક્ષિણા પૂર્વક શિરસાવંદન કરી પોતાને સ્થાને પધાર્યા.

[૬૦] ત્રણ ગુપ્તિથી ગુપ્ત તથા ત્રણ દંડો (મનદંડ, વચનદંડ અને કાયદંડ) થી વિરક્ત અને ગુણની ખાણસમા અનાથીમુનિ પણ અનાસક્તરૂપે પંખીની પેઠે અપ્રતિબંધ વિહારપૂર્વક આ વસુંધરામાં સુખસમાધિથી વિચરતા હતા.

નોંધઃ—સાચી સાધુતામાં સનાથતા છે. આદર્શ ત્યાગમાં સનાથતા છે. ભોગોના પ્રસંગમાં અનાથતા છે, આસક્તિમાં અનાથતા છે અને વૃત્તિ કે વાસનાની પરતંત્રતામાં પણ અનાથતા છે. અનાથતાને છોડી સનાથ થવું–પોતેજ પોતાના મિત્ર થવું એ પ્રત્યેક મુમુક્ષુનું અનિવાર્ય કર્તવ્ય છે.

એમ હું કહું છું:–એ પ્રમાણે મહાનિર્ગ્રંથ નામનું વીસમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૨૦ ॥

સમુદ્રપાલીય

સમુદ્રપાલનું જીવન

૨૧

વાવેલું અફળ જતુંજ નથી. આજે નહિ તો કાળે કરીને પણ તે બીજ ફળવાનું જ છે. શુભ વાવી શુભ પામી શુદ્ધ થવું એ આપણા જીવનનો હેતુ છે.

સમુદ્રપાલે પૂર્વે વાવ્યું હતું. અને શુભ વાવી શુભસ્થાનમાં યોજાઈ, મનગમતાં સાધનો પામ્યા. અને તેને ભોગવ્યાં પણ ખરાં ને તજ્યાં પણ ખરાં. પરંતુ તેનો હેતુ તો કંઈક જુદોજ હતો. અને તે હેતુ પાર પાડવા માટેજ જાણે ફાંસીને લાકડે જતા ચોરને જોયો ન હોય! તેને જોતાંજ તેની દૃષ્ટિનાં પડળો ખુલ્યાં. માત્ર વસ્તુપરજ નહિ પરંતુ વસ્તુના પરિણામ તરફ તેની દૃષ્ટિ ગઈ. વાવેલું ઉદય આવ્યું, સંસ્કાર સ્ફુર્યા, પવિત્ર થવાની પ્રેરણા જાગી અને એ સમર્થ આત્માએ પોતાની સાધના પૂરી કરી.

ભગવાન બોલ્યા:—

[૧] ચંપા (નામની) નગરીમાં પાલિત નામે એક સાર્થવાહ રહેતો હતો. તે જ્ઞાતિનો વણિક અને મહાપ્રભુ ભગવાન મહાવીરનો શ્રાવક શિષ્ય હતો.

[૨] તે શ્રાવક નિર્ગ્રંથ પ્રવચનો (શાસ્ત્રો) માં બહુ કુશલ પંડિત હતો. એકદા વહાણ રસ્તે પિહુણ્ડ નામના નગરમાં તે વ્યાપાર માટે આવી રહ્યો હતો.

નોંધઃ—આ પિહુણ્ડ નગરમાં ઘણાં વર્ષો સુધી તે રહ્યો હતો, ત્યાં

તેના વેપારની સારી જમાવટ થઈ હતી, અને ત્યાં એક વણિકની સ્વરૂપ-વતી કન્યાને પરણ્યો હતો. આ સંપૂર્ણ કથાનો સંબંધ અન્ય ગ્રન્થોમાં સવિસ્તર છે. જિજ્ઞાસુએ તે જોઇ લેવો. અહીં ખાસ આવશ્યક નોંધજ છે.

[૩] પિહુણ્ડ નગરમાં વ્યાપારી તરીકે રહેતાં તેની સાથે કોઈ બીજા વણિકે પોતાની પુત્રી પરણાવી હતી. એમ ઘણો વખત જતાં તે બાઇ ગર્ભવતી થઇ. એ ગર્ભવતી પત્નીને સાથે લઇ હવે તે (ઘણો વખત થઇ જવાથી) પોતાના દેશ તરફ આવવા નીકળ્યો.

[૪] તે પંથે ચાલતાં પાલિતની સ્ત્રીએ સમુદ્રમાંજ પુત્રનો પ્રસવ કર્યો. તે બાલક સમુદ્રમાંજ જન્મવાથી તેનું નામ સમુદ્રપાલ રાખવામાં આવ્યું.

[૫] તે વણિક શ્રાવક વગેરે બધાં કુશળતાથી ચંપાનગરીમાં પોતાને ઘેર પહોંચ્યાં, અને તેને ઘેર તે બાળક સુખપૂર્વક ઉછરવા લાગ્યો.

[૬] જોનારને વલ્લભ લાગે તેવો અને સૌમ્યકાન્તિવાળો તે બુદ્ધિમાન બાળક ક્રમપૂર્વક બોંતેર કળાઓમાં અને નીતિ-શાસ્ત્રમાં પંડિત થયો. અને અનુક્રમે હવે યૌવનને પણ પ્રાપ્ત થયો.

[૭] પુત્રની યુવાનવય જોઇને તેના પિતાએ (અપસરા જેવી) રૂપવતી રૂપિણી કન્યા સાથે પરણાવ્યો. તે સમુદ્રપાલ રમણીય મહેલમાં દોગુન્દક (વિલાસી) દેવની પેઠે ક્રીડા કરી રહ્યો છે અને ભોગો ભોગવી રહ્યો છે.

[૮] (આવી રીતે ભોગજન્ય સુખો ભોગવતાં ભોગવતાં કેટલાક કાળ પછી) એકદા તે મહેલના ગોખમાં બેસી નગરચર્યા જોવામાં લીન થયો છે. તેવામાં મારવાનાં ચિહ્ને સહિત

વધ્યભૂમિ પર લઇ જવાતા એક ચોરને તેણે જોયો.

નોંધઃ—તે સમયમાં ફાંસી પર ચડાવતાં પહેલાં ખૂબ વિરૂપ ધામ-ધૂમથી ગુનેગારને લઈ જવામાં આવતો. તેના ચિહ્ન તરીકે ગળામાં કણેરની માળા, ફુટેલો ઢોલ ગર્દભસવારી અને બંધન રાખવામાં આવતાં.

[૯] તે ચોરને જોઇને ખૂબ વિચારો આવી ગયા અને વૈરાગ્યભાવે તે સ્વયં કહેવા લાગ્યો કે અહો ! કેવાં અશુભ કર્મોનાં કડવાં ફળો આ પ્રત્યક્ષ ભોગવવાં પડે છે?

નોંધઃ—'જેવું કરીએ તેવું પામીએ' આ અચળ સિદ્ધાંત સમુદ્ર-પાલના અંગેઅંગમાં વ્યાપક થઈ ગયો. કર્મના અચળ કાયદાએ તેને કંપાવી મૂક્યો. ભોગજન્ય આ સુખોનાં પરિણામ શાં? હું શું કરી રહ્યો છું? મારૂં અહીં આગમનનું પ્રયોજન શું? આવી અનેક વિચારશ્રેણિઓ સતત જાગી ઊઠી.

[૧૦] અને તેજ વખતે ઊંડાં ચિંતનના પરિણામે જાતિસ્મરણ જ્ઞાન જન્મ્યું, સાચું તત્ત્વ સમજાયું અને પરમસંવેગ જાગ્યો. સાચા વૈરાગ્યના પ્રભાવે માતાપિતાનાં અંતઃકરણ સંતુષ્ટ કરી આખરે તેમની આજ્ઞા લઇ પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી અને તે સંયમી બન્યા.

[૧૧] મહા ક્લેશ, મહા ભય, મહા મોહ, અને મહા આસક્તિના મૂળરૂપ લક્ષ્મી તથા સ્વજનોના મોહમય સંબંધને છોડી ત્યાગધર્મને રુચિપૂર્વક સ્વીકાર્યો અને પાંચ મહાવ્રત તથા સદાચારોને આરાધવા લાગ્યા. તેમજ પરિષહને જીતવા લાગ્યા.

નોંધઃ—પાંચ મહાવ્રત એ મુનિઓના મૂળગુણો છે. તેનું સ્થાન જીવનના અણુઅણુમાં હોવું ઘટે અને બાકીના ઉત્તરગુણો છે તેનો સંગ્રહ મૂળગુણની પુષ્ટિ માટે હોય છે.

[૧૨] અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ પાંચે

મહાવ્રતોને અંગીકાર કરીને તે વિદ્વાન મુનીશ્વર જિનેશ્વરોએ ફરમાવેલા ધર્મમાં ગમન કરે છે.

જિનેશ્વરે ફરમાવેલા ત્યાગમાર્ગમાં ભિક્ષુએ કેમ વર્તવું ? તે નીચે બતાવ્યું છે.

[૧૩] ભિક્ષુએ આખા વિશ્વના સમસ્ત જીવો પર દયાનુકંપી અને હિતચિંતક થવું. ભિક્ષુજીવનમાં આવેલું બધું કષ્ટ ક્ષમા રાખી સહેવું. સદા પૂર્ણ બ્રહ્મચારી અને સંયમીજ રહેવું તથા ઇન્દ્રિયોને વશ કરી, પાપના યોગ (વ્યાપાર) ને સર્વથા તજી દઈ સમાધિપૂર્વક ભિક્ષુધર્મમાં ગમન કરવું.

[૧૪] જે સમયે જે ક્રિયા કરવાની હોય તેજ કરવી. દેશપ્રદેશમાં વિચરતા રહેવું. કોઈપણ કાર્ય કરતાં પહેલાં પોતાની શક્તિ કે અશક્તિનું માપ કાઢી લેવું. કોઇ કઠોર કે અસભ્ય શબ્દો કહે તો સિંહની માફક ડરવું નહિ, કે સામે થઇ અસભ્ય પણ બોલવું નહિ.

નોંધઃ—ગમે તે ક્ષેત્રમાં હોવા છતાં સાધુજીવનની દિનચર્યાને યોગ્યજ કાર્ય કરતા રહેવું. ભિક્ષા ટાણે સ્વાધ્યાય કરવો અને સ્વાધ્યાયને વખતે સૂઇ જવું એવી અકાળ ક્રિયાઓ ન કરતાં સર્વ સ્થળે વ્યવસ્થિતજ રહેવું.

[૧૫] સંયમીએ પ્રિય કે અપ્રિય જે કંઈ થાય તે તરફ તટસ્થ રહેવું. કષ્ટ આવે તો તેની ઉપેક્ષા કરી બધું સંકટ સહન કરી લેવું. બધું પોતાના કર્મવશાતજ થાય છે. માટે નિરુત્સાહ ન થવું અને નિન્દા થાઓ કે પ્રશંસા થાઓ તે સંબંધમાં કશું લક્ષ્ય આપવું નહિ.

નોંધઃ—પૂજાની ઈચ્છા ન રાખવી અને નિન્દાને મનમાં ન લાવવી. કેવળ સત્યશોધક થઈ સત્યઆચરણ કરતા રહેવું.

[૧૬] મનુષ્યોના અનેક પ્રકારના અભિપ્રાયો હોય છે. માટે ભિક્ષુએ

તેનું જ્ઞાનપૂર્વક સમાધાન કરવું. અને મનુષ્ય, પશુ કે દેવોના અતિ અતિ ભયંકર ઉપસર્ગો પણ સહન કરવા.

નોંધઃ—અહીં લોકરુચિ અને લોકમાનસને ઓળખવાનું અને સમભાવથી તેનો સમન્વય કરવાનું બતાવી ત્યાગીની ફરજ સમજાવી છે. (એ પ્રમાણે પાલિત નામના મુનિ વિચરતા હતા.)

[૧૭] જ્યારે દુઃખે કરીને સહી શકાય તેવા પરિષહો (વિવિધ સંકટો) આવે છે ત્યારે કાયર સાધકો શિથિલ થઇ જાય છે. પરંતુ લડાઇને મોખરે રહેલા હાથીની પેઠે તે ભિક્ષુ (પાલિત) જરા પણ ખેદ પામ્યા ન હતા.

[૧૮] તેજ પ્રમાણે આદર્શ સંયમી ઠંડી, તાપ, ડાંસ, મચ્છરના સ્પર્શો કે વિવિધ રોગો જ્યારે શરીરને સ્પર્શે ત્યારે ખેદ કર્યા વિના સહન કરે અને તે બધું પૂર્વે કરેલાં કર્મોનુંજ પરિણામ જાણી કષ્ટો સહી કર્મોને ખપાવે.

[૧૯] વિચક્ષણ ભિક્ષુ સતત રાગ, દ્વેષ અને મોહને છોડીને જેમ વાયુથી મેરુ કંપતો નથી તેમ પરિષહોથી કંપે નહિ પણ પોતાના મનને વશ રાખી તે બધું સમભાવે સહન કરે.

[૨૦] ભિક્ષુએ ન ગર્વિષ્ઠ થવું કે ન કાયર થવું. ન પૂજન ઇચ્છવું કે ન નિન્દા ઇચ્છવી. પરંતુ સમુદ્રપાલની પેઠે સરલ ભાવ સ્વીકારીને રાગથી વિરક્ત રહી (જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રદ્વારા) નિર્વાણ માર્ગની ઉપાસના કરવી.

[૨૧] (સાધુએ) સંયમને વિષે અણગમો કે અસંયમમાં રાગ ઉપજે તો નિવારવો, સંગથી દૂર રહેવું, આત્મહિતચિંતક થવું. તેમજ શોક, મમતા અને પરિગ્રહની તૃષ્ણા છેદી, સમાધિવંત થઇ પરમાર્થપદમાં સ્થિર થવું.

[૨૨] આજ પ્રમાણે સમુદ્રપાલ યોગીશ્વર આત્મરક્ષક અને પ્રાણી-

રક્ષક બની ઉપલેપ વિનાનાં અને પોતાને ઉદ્દેશીને નહિ બનાવેલાં એવાં જ એકાંતસ્થાનોમાં વિચરે છે અને વિપુલ યશસ્વી મહર્ષિઓએ જે જે આચરણો આચર્યાં હતાં તેને આચરે છે, તેમજ આવી પડેલાં અનેક સંકટોને પોતાના શરીર-દ્વારા સહી લે છે.

[૨૩] યશસ્વી અને જ્ઞાની એવા સમુદ્રપાલ મહર્ષિ નિરંતર જ્ઞાનમાં આગળ વધ્યા અને ઉત્તમ ધર્મ (સંયમધર્મ)ને આચરીને આખરે કેવળ (સંપૂર્ણ) જ્ઞાનના ધણી થયા. અને જેમ આકાશમાં સૂર્ય શોભે તેમ મહીમંડલમાં આત્મજ્યોતિથી ઓપવા લાગ્યા.

[૨૪] પુણ્ય અને પાપ એમ બંને પ્રકારનાં કર્મોને ખપાવીને શરીર અધ્યાસથી સર્વ પ્રકારે છૂટી ગયા. (શૈલેશી અવસ્થા પામ્યા). અને આ સંસારસમુદ્રની પાર જઇને સમુદ્રપાલ એ અપુનરાગતિ (અપુનરાગમન) અર્થાત્ સિદ્ધગતિને પામ્યા.

નોંધઃ—શૈલેશી અવસ્થા એટલે અડોલ અવસ્થા. જૈનદર્શનમાં આવી સ્થિતિ નિષ્કર્મા યોગીશ્વરની થાય છે. અને આવી ઉચ્ચ દશા પામ્યા પછી તુરતજ તે આત્મસિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થાય છે.

સરલ ભાવ, તિતિક્ષા, નિરભિમાનિતા, અનાસક્તિ, નિંદા કે પ્રશંસા બન્ને સ્થિતિમાં સમાનતા, પ્રાણી માત્ર પર સમભાવ, એકાંતવૃત્તિ અને સતત અપ્રમત્તતા, આટ ગુણોએ ત્યાગધર્મની ઇમારતના પાયા છે. તે પાયા જેટલા પરિપકવ અને પુષ્ટ તેટલુંજ ત્યાગીજીવન ઉચ્ચ અને સુવાસિત. એ સુવાસમાં અનંતભવની વાસનામય દુર્ગંધ નષ્ટ ભ્રષ્ટ થઇ જીવાત્મા ઊંચીને ઊંચી ભૂમિકામાં જઇ આખરે અંતિમ લક્ષ્યને પામી જાય છે.

એમ કહું છું:—એ પ્રમાણે સમુદ્રપાલીય નામનું એકવીસમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૨૧ ॥

રથનેમીય

રથનેમિનું

૨૨

શરીર, સંપત્તિ અને સાધનો પૂર્વ પુણ્યથી પ્રાપ્ત થાય છે. પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય હોય તો પ્રાપ્ત થયેલાં સાધનો સન્માર્ગેજ યોજાય છે અને ઉપાદાનમાં સહકારી નીવડે છે.

શુદ્ધ ઉપાદાન એટલે જીવાત્માની ઉન્નતદશા. આવી ઉન્નતદશાવાળો આત્મા ભોગોનાં પ્રબળ પ્રલોભનોમાં પડવા છતાં સહજનિમિત્ત મળે કે સહેજે છટકી જાય છે.

નેમિનાથ કૃષ્ણવાસુદેવના પિત્રાઇ ભાઈ હતા. પૂર્વભવના પ્રબળપુરુષાર્થથી તેનું ઉપાદાન શુદ્ધ થયું હતું. તેનો અંતરાત્મા સ્ફટિક જેવો ઉજળો હતો. હજુએ તેને ઉન્નતદશામાં જવું હતું તેથીજ આ ઉત્તમ રાજકુલમાં મનુષ્યભવે તેનું આગમન થયું હતું.

ભરયૌવન, સર્વાંગ સૌમ્ય શરીર, વિપુલ સમૃદ્ધિ પામ્યા છતાં તેનું મન તેમાં રાચતું ન હતું. પરંતુ કૃષ્ણ મહારાજના અતિ આગ્રહવશાત્ તેમનું સગપણ ઉગ્રસેનમહારાજની રંભા સમાન સ્વરૂપવતી પુત્રી રાજીમતી સાથે થયેલું.

ભરપુર ઠાઠમાઠથી આખા યાદવકુલ સાથે તે કુમાર પરણવા ચાલ્યા. રસ્તામાં બાંધેલાં પશુઓના પોકાર સાંભળી સારથિને પૂછ્યું કે આ બિચારાં શા સારૂ પીડાય છે? સારથિએ

કહ્યું:—પ્રભુ! એતો આપના લગ્નમાં આવેલા મીજમાનોના ભોજન માટે બાંધી રાખ્યાં છે.

મારા લગ્નનિમિત્તે આ ઘોર હિંસા? તેજીને ટકોરો બસ છે. તેજ વખતે લગ્નના હર્ષ સુકાઈ ગયા. એ રાજકુમાર પરણ્યા વિના ઘેર પાછા વળ્યા અને આખરે યુવાનવયમાં રાજપાટ અને ભોગવિલાસ એ બધું તજી મહાયોગી થયા.

સહજ વિચાર જીવનના કેવા પલટા કરી મૂકે છે? સાવધ થયેલો આત્મા શું નથી કરી શકતો?

ભગવાન બોલ્યા;—

[૧] પૂર્વે શૌર્યપુર (સોરીપુર) નામના નગરમાં રાજલક્ષણોથી યુક્ત અને મહાન ઋદ્ધિમાન એક વસુદેવ નામના રાજા થઇ ગયા હતા.

નોંધઃ—આ કથા સંબંધ વખતે તે રાજગાદી પર આવ્યા ન હતા અર્થાત્ યુવરાજ હતા.

[૨] તેને દેવકી અને રોહિણી નામની બે સ્ત્રીઓ હતી અને તે પૈકી રોહિણીને બલભદ્ર (બલદેવ) અને દેવકીને કૃષ્ણવાસુદેવ એવા બે મનોહર કુમારો હતા.

[૩] તેજ શૌર્યપુર નગરમાં બીજા પણ એક મહાન ઋદ્ધિમાન અને રાજલક્ષણોથી યુક્ત એવા સમુદ્રવિજય નામે રાજા હતા.

[૪] તેમને શિવા નામે પત્ની હતાં. અને તેની કૂખેથી જન્મેલો એક મહાયશસ્વી આખા લોકનો નાથ અને ઇંદ્રિયોને દમન કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવો અરિષ્ટનેમિ નામનો ભાગ્યવંત પુત્ર હતો.

[૫] તે અરિષ્ટનેમિ શૌર્ય, ગાંભીર્ય આદિ ગુણોથી તેમજ સુસ્વરથી

યુક્ત અને (સાથિઆ, શંખ, ચક્ર અને ગદા વગેરે) એક હજારને આઠ ઉત્તમ લક્ષણોથી સહિત હતા. તેમનું ગોત્ર ગૌતમ હતું અને શરીરનો વર્ણ શ્યામ હતો.

[૬] તેઓ વજ્રઋષભનારાચસંઘયણ અને સમચતુરસ્ર સંસ્થાન (ચારે બાજુથી જે શરીરની આકૃતિ સમાન હોય તે) વાળા હતા. તેનું પેટ મચ્છ સમાન રમણીય હતું. તે નમીશ્વર સાથે પરણાવવા માટે કેશવ (શ્રીકૃષ્ણ) મહારાજાએ રાજીમતી નામની કન્યાનું માગું કર્યું.

નોંધઃ—સંઘયણ એટલે શરીરનો બાંધો. તે બાંધાઓ પાંચ પ્રકારના હોય છે તે પૈકી વજ્રઋષભનારાચસંઘયણ સર્વ શ્રેષ્ઠ છે. તે શરીર એટલું તો મજબુત હોય છે કે મહાપીડાને પણ તે સહજ રીતે સહી શકે છે. નેમિરાજ બાલ્યપણથીજ સુસંસ્કારી હતા. ગૃહસ્થાશ્રમ ભોગવવાની તેને લેશમાત્ર ઈચ્છા ન હતી. તે વૈરાગ્યમાં તરબોળ હતા. પરંતુ તેમના બંધુ કૃષ્ણમહારાજની આજ્ઞાને આધીન બની તે મૌન રહ્યા. તે મૌનનો લાભ લઈ કૃષ્ણમહારાજે ઉગ્રસેન મહારાજા પાસે રાજીમતીનું માગું કર્યું હતું.

[૭] તે રાજીમતી કન્યા પણ ઉત્તમકુળના રાજવી ઉગ્રસેનની પુત્રી હતી. તે સુશીલા, સુનયના અને સ્ત્રીઓનાં સર્વોત્તમ લક્ષણોથી સંપન્ન હતી. તેની કાન્તિ, સૌદામિની જેવી મનોહર અને વિદ્યુત જેવી તેજસ્વી હતી.

[૮] (જ્યારે કૃષ્ણમહારાજાએ તેની માગણી કરી ત્યારે) તેના પિતાજીએ વિપુલ સમૃદ્ધિવાળા વાસુદેવને કહી મોકલાવ્યું કે તે કુમારશ્રી (નેમિનાથ) અહીં પરણવા પધારે તો હું કન્યા (અવશ્ય) આપી શકું.

નોંધઃ—તે વખતે ક્ષત્રિયકુળોમાં કન્યાનાં સ્નેહીજનો કન્યાને સાથે લઈ વરરાજાને સ્થાને આવતાં અને ત્યાં મંડપ રચી મોટી ધામધૂમથી લગ્ન કરતાં અને કેટલાંક કુટુંબોમાં વરરાજાને બદલે તેમનું (તલવાર વગેરે)

ચિહ્ન મોકલી કન્યાને તેની સાથે પરણાવી લાવતા. તેથીજ અહીં ઉગ્રસેને આ નવી માગણી કરી હોય તેવું જણાય છે.

[૯] નેમિરાજને ઉચિત દિવસે ઉત્તમ પ્રકારની ઔષધિઓથી સ્નાન કરાવ્યું અને કરેલાં મંગળ કાર્યો સાથે કપાલમાં મંગળતિલક પણ કરાવ્યું. ઉત્તમ પ્રકારનાં વસ્ત્રો પહેરાવ્યાં અને તેમને હાર વગેરે ઉત્તમ પ્રકારના અલંકારોથી વિભૂષિત કર્યા.

[૧૦] વાસુદેવ રાજાના (૪૨ લાખ હાથીઓમાં) સૌથી મોટા મદોન્મત્ત ગંધહસ્તી પર તે આરૂઢ થયા, અને જેમ મસ્તક પર ચૂડામણિ શોભે તેમ શોભવા લાગ્યા.

[૧૧] તેના ઉપર ઉત્તમ છત્ર અને બે ચામરો ઢોળાઈ રહ્યાં હતાં અને તે દશ દશાર્હ વગેરે સર્વ યાદવોના પરિવારથી ચારે બાજુ વિંટળાઇ રહ્યા હતા.

[૧૨] તેની સાથે હસ્તી, ઘોડા, રથ અને પાયદલ એમ ચાર પ્રકારની સુવ્યવસ્થિત શણગારેલી સેના હતી. અને તે સમયે ભિન્ન ભિન્ન વાજિંત્રોના દિવ્ય અને ગગનસ્પર્શી અવાજે આકાશ ગજવી મૂક્યું હતું.

[૧૩] આવી સર્વોત્તમ સમૃદ્ધિ અને શરીરની ઉત્તમ કાન્તિથી ઓપતા તે યાદવકુળના આભૂષણરૂપ નેમીશ્વર પોતાના ભુવનથી (પરણવા માટે) બહાર નીકળ્યા

[૧૪] પોતાના શ્વશુરગૃહે લગ્નમંડપમાં પહોંચે તે પહેલાંજ રસ્તામાં જતાં જતાં વાડામાં અને પાંજરામાં પુરાયેલાં, દુઃખિત અને મરણના ભયથી ત્રાસ પામેલાં પ્રાણીઓને તેણે નજરોનજર જોયાં.

નોંધઃ—આ પ્રાણીઓ લગ્નનિમિત્તે ભોજન માટે રાખવામાં આવ્યાં હતાં કારણ કે તે વખતે કેટલાક ક્ષત્રિય રાજાઓ કે જે જૈન ધર્મને પામી શક્યા ન હતા તે આવી અનર્થ હિંસાઓ કરતા હતા.

[૧૫] માંસભક્ષણ કરવા માટે રોકેલાં અને તેથી મૃત્યુની સમીપ પહોંચેલાં એવાં પ્રાણીઓને જોઈને તે બુદ્ધિમાન નેમિનાથ સારથિને સંબોધીને આ પ્રમાણે બોલ્યાઃ—

[૧૬] સુખનાં ઇચ્છુક એવાં આ પ્રાણીઓને શા સારૂ વાડામાં અને આ પાંજરાઓમાં રૂંધી રાખ્યાં હશે?

[૧૭] આ સાંભળીને સારથિએ કહ્યું:—એ બધા નિર્દોષ જીવો આપનાજ આ વિવાહકાર્યમાં આવેલા લોકોને જમાડવા સારૂ અહીં ગોંધી રાખ્યાં છે.

[૧૮] "તમારા લગ્ન નિમિત્તે ઘણાજીવોનો વિનાશ!" આ વચન સાંભળીને સર્વ જીવો પર અનુકંપા ધરાવનાર બુદ્ધિમાન નેમિરાજા ખૂબજ વિચારમાં પડી ગયા.

[૧૯] જો મારાજ કારણથી આવા અસંખ્ય નિર્દોષ જીવો હણાઇ જતા હોય તો તે વસ્તુ મારે માટે આ લોક કે પરલોક ઉભયમાં લેશ માત્ર કલ્યાણકારી નથી.

નોંધ:—અનુકંપાવૃત્તિના દિવ્યપ્રભાવે તેના હૃદયને હલમલાવી મૂકયું. પ્રથમ તેણે વિચાર્યું કે લગ્નક્રિયા જેવી સામાન્ય ક્રિયામાં પણ આવી ઘોર હિંસા! લેશ રસાસ્વાદમાં આટલો અનર્થ! સંસારના પામરજીવો શું અન્યનાં દુઃખ પારખવાની લાગણી સાવ ખોઈ બેઠાં હશે? આવો સામાન્ય વિચાર પણ તેમને કેમ સ્ફુરતો નહિ હોય! ખરેખર જ્યાં તે દૃષ્ટિજ નથી ત્યાં વિચાર શાના હોય? જ્યાં અંધ અનુકરણ છે ત્યાં વિવેક કયાંથી જન્મે? આવા અનર્થ સંયોગોથી શો લાભ? આવા સંબંધોમાં પતન સિવાય ઉન્નતિ કયાં હતી? આવા ગંભીર ચિંતનના પરિણામે તેને તીવ્ર નિર્વેદ થયો. સંસારની આસક્તિ ઉડી ગઈ. રમણીનાં કોમળ પ્રલોભનનો ચેપ તેને લોભાવી ન શકયો.

[૨૦] તુરતજ તે યશસ્વી નેમિનાથે પોતાના કાનનાં યુગલ (બન્ને)

કુંડલ, લગ્નનું ચિહ્નભૂત સૂત્ર તથા બધાં આભરણો સારથિને અર્પણ કર્યાં અને ત્યાંથીજ પાછા વળી ગયા.

નોંધઃ—ઐતિહાસિક નોંધ મળે છે કે નેમિનાથ તેજ સમયે આગળ ન વધતાં ઘર તરફ પાછા વળ્યા. એકાએક આવી જાતના પરિવર્તને તેમનાં સ્નેહીજનોને અસહ્ય ખેદ ઉપજાવ્યો. પછી તો બહુ બહુ કહેવા છતાં પાછા ન વળ્યા અને વૈરાગ્ય પ્રબળજ થતો ગયો. વરસીદાન (પ્રત્યેક તીર્થંકરો દીક્ષા લીધા પહેલાં એક વર્ષ સુધી મહામૂલાંદાન કરે છે તે) દઇ આખરે એક હજાર સાધકો સાથે દીક્ષિત થયા.

[૨૧] નેમિનાથે ઘેર આવી જેવું ચારિત્ર લેવાનું મન કર્યું કે તેજ વખતે તેમના પૂર્વ પ્રભાવથી પ્રેરાઈ દિવ્યઋદ્ધિ અને મોટી પરિષદ સાથે ઘણા (લોકાંતિક) દેવો ત્યાં ભગવાનનું નિષ્ક્રમણ કરાવવા માટે મનુષ્યલોકમાં ઉતર્યા.

નોંધઃ—નેમિનાથ એ જૈનશાસનના ૨૪ તીર્થંકરો (સર્વોત્તમ ભગવાનો) પૈકીના બાવીસમા તીર્થંકર હતા. ઘણા ભવોના તીવ્રતર પુરુષાર્થ પછીજ તીર્થંકર પદ પ્રાપ્ત થાય છે. જે સમયે તીર્થંકર દેવ અભિનિષ્ક્રમણ કરે છે. તે વખતે દેવગતિમાંના જે પ્રશસ્ત દેવો ત્યાં આકર્ષાય છે તે લોકાંતિક દેવો તરીકે ઓળખાય છે.

[૨૨] આવી રીતે અનેક દેવો અને અનેક મનુષ્યોના પરિવારથી વિંટાયેલા તે નેમીશ્વર રત્નની પાલખી પર આરૂઢ થયા. અને દ્વારકા (તેમના નિવાસસ્થાન) નગરીથી નીકળી રૈવતક (ગીરનાર) પર્વતમાં આવેલા ઉદ્યાનમાં ગયા.

[૨૩] ઉદ્યાને પહોંચ્યા પછી તુરતજ દેવે બનાવેલી ઉત્તમ પાલખીમાંથી ઉતરી પડયા. અને એક હજાર સાધકોની સાથે તેણે ચિત્રાનક્ષત્રમાં ત્યાં પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી લીધી.

નોંધઃ—શ્રી કૃષ્ણના આઠ પુત્રો, બળદેવનાં ૭૨ પુત્રો, શ્રી કૃષ્ણના ૫૬૩ ભાઇઓ, ઉગ્રસેન રાજાના આઠ પુત્રો, નેમનાથના ૨૮ ભાઈઓ, દેવસેનમુનિ વગેરે ૧૦૦ અને ૨૨૦ યાદવપુત્રો તથા આઠ મોટા રાજાઓ,

એક અક્ષોભ, બીજો તેનો પુત્ર અને ત્રીજો વરદત્ત એમ બધા મળી એકી સાથે એક હજાર પુરૂષ સાથે ચિત્રાનક્ષત્રમાં ઘેરથી નેમિનાથ નીકળ્યા હતા.

[૨૪] (પાલખીથી ઉતર્યા પછી) પ્રવ્રજ્યા લેતી વખતે શીઘ્ર તેણે સુગન્ધમય, સુકોમળ અને વાંકડિયા વળેલા કેશનું તુરતજ પોતાને હાથેજ પાંચ મુષ્ટિઓથી લુંચન કર્યું અને સમાધિપૂર્વક સાધુતા સ્વયં સ્વીકારી લીધી.

[૨૫] જિતેન્દ્રિય અને મુંડિત થયેલા તે મુનીશ્વરને વાસુદેવે કહ્યું:— હે સંયતીશ્વર! આપના ઇચ્છિત શ્રેય (મુક્તિ)ને શીઘ્ર પામો.

[૨૬] અને જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રવડે તેમજ ક્ષમા તથા નિર્લોભતાના ગુણો વડે આગળ અને આગળ વધો. (આ કેવું સુંદર આશીર્વચન છે? સાચો સંબંધ આનેજ કહેવાય.)

નોંધઃ—જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર. એ ત્રણની પૂર્ણ સાધના થયેથી જૈનદર્શન મુક્તિ માને છે. જ્ઞાન એટલે આત્માની ઓળખાણ. દર્શન એટલે આત્મદર્શન અને ચારિત્ર એટલે આત્મરમણતા. આ ત્રિપુટીની તન્મયતા જેમ જેમ વૃદ્ધિગત થતી જાય તેમ તેમ કર્મનાં બંધનો શિથિલ થાય અને કર્મોથી સાવ મુક્ત થઇ જવાય તે સ્થિતિને મુક્તિ કહેવાય.

[૨૭] એ પ્રમાણે બળભદ્ર, કૃષ્ણ મહારાજ, યાદવો અને ઇતર નગરજનો અરિષ્ટનેમિને વંદન કરીને ત્યાંથી પાછા દ્વારિકા નગરીમાં આવ્યા.

[૨૮] આ તરફ તે રાજકન્યા રાજીમતી; અરિષ્ટનેમિએ એકાએક દીક્ષા લીધી તે વાત સાંભળીને હાસ્ય અને આનંદથી રહિત થઈ અને શોકના ભારથી મૂર્છિત થઇ જમીનપર ઢળી પડી.

[૨૯] સ્વસ્થ થયા પછી રાજીમતી ચિંતવવા લાગી કે હું જેનાથી

તજાઈ તે યુવાન રાજ્યપાટ અને ભોગસુખને તજી યોગી બન્યા અને હું હજુએ અહીંજ છું. મારા જીવનને ધિક્કાર છે. મારે દીક્ષા લેવી તેજ કલ્યાણકારી છે.

[૩૦] ત્યારબાદ પૂર્ણ વૈરાગ્યથી પ્રેરિત થઇ ધીરજવાળી તે રાજી-મતીએ કાળા ભમર જેવા અને નરમ દાંતીયાથી ઓળેલા વાળોનું પોતાની મેળેજ લુંચન કર્યું અને યોગિની બની ગઇ.

[૩૧] કૃષ્ણ વાસુદેવે મુંડિત અને જિતેન્દ્રિય તે રાજીમતીને કહ્યું કે હે પુત્રી ! આ ભયંકર એવા સંસાર સાગરને જલદી જલદી તરી જજે.

[૩૨] તે બ્રહ્મચારિણી અને વિદુષી રાજીમતી દીક્ષિત થઇ ત્યારે તેની સાથે ઘણી સાહેલીઓએ અને સેવિકાઓએ પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી હતી.

[૩૩] એકદા ગીરનાર પર્વતમાં જતાં જતાં માર્ગમાં અત્યંત વૃષ્ટિ થવાથી રાજીમતીનાં ચીવરો ભીંજાયાં. અને અંધકાર થવાથી એક પાસેની ગુફામાં જઇને ઉભાં રહ્યાં.

નોંધ:—અકસ્માતથી જે ગુફામાં રાજીમતી આવી લાગ્યાં તેજ ગુફામાં સમુદ્રવિજયના અંગજાત રાજપુત્ર રથનેમિ કે જે યૌવનવયમાં ત્યાગી બન્યા હતા તે ધ્યાન ધરી ઉભા હતા.

[૩૪] ગુફામાં કોઈ નથી તેમ અંધારામાં જણાયાથી રાજીમતી સાવ નગ્ન થઇ પોતાનાં ભીંજાયેલાં ચીવરો મોકળાં કરવા લાગ્યાં. આ દૃશ્યથી રથનેમિ ભગ્નચિત્ત (વિષયાકુળ) થઇ ગયા. તેવામાંજ એકાએક રાજીમતીએ પણ તેમને દીઠા.

નોંધ:—એકાંત અતિ ભયંકર વસ્તુ છે. બીજરૂપ રહેલો વિકાર એકાંતમાં રાખમાં છુપાયેલા અગ્નિની માફક ઝળકી ઉઠે છે. સ્ત્રી અને પુરુષનો આકસ્મિક સહવાસ પણ અડોલ યોગીને ચલિત બનાવે છે.

ઊંચે ચડેલો રથનેમિ આવા લેશ નિમિત્તથી ક્ષણવારમાં નીચે પટકાઈ પડે છે.

[૩૫] (રથનેમિને જોતાં વારજ) એકાંતમાં તે સંયમીને જોઇને રાજીમતી ભયભીત બની ગઈ. (અજાણતાં મુનિ સમક્ષ નગ્ન બની જવાયું એ) ભયથી કંપવા લાગી. અને પોતાના બન્ને હાથથી ગોપન કરી બેસી ગઈ.

નોંધઃ–વસ્ત્રો દૂર પહોળાં કર્યાં હતાં. સ્થળ એકાંત હતું. અબળાજનિગત લજ્જા અને ભયની લાગણીઓનું દ્વંદ્વ જામ્યું હતું. આ વખતે તેણે બેસી જઈ પોતાના બન્ને હાથથી મર્કટબન્ધ આસન બનાવી પોતાનાં બધાં ગુહ્ય અંગો ગોપવી લીધાં–છુપાવ્યાં.

[૩૬] તે વખતે સમુદ્રવિજયના અંગજાત રાજપુત્ર રથનેમિ રાજી-મતીને ભયભીત થયેલી જોઇ આ પ્રમાણે બોલ્યાઃ—

[૩૭] હે સરલે ! હું રથનેમિ છું. હે રૂપવતિ ! હે મંજુલ ભાષિણિ ! મારાથી લેશ માત્ર તમને દુઃખ નહિ થાય. હે કોમલાંગિ ! મને સેવો.

[૩૮] આ મનુષ્યભવ દુર્લભ છે. માટે ચાલો, આપણે ભોગોને ભોગવીએ. તેમાંથી તૃપ્તિ મેળવ્યા પછી ભુક્ત–ભોગી થઇ આપણે બન્ને જિનમાર્ગને આચરીશું. (સંયમ ગ્રહણ કરીશું).

[૩૯] આવી રીતે સંયમમાં કાયર અને વિકાર જીતવાના ઉદ્યોગમા સાવ પરાભવ પામેલા તે રથનેમિને જોઇને રાજીમતી સ્વસ્થ થયાં. સ્ત્રીશક્તિથી પોતાના આત્માને ઉન્નત બનાવી તેજ વખતે પોતાનાં વસ્ત્રોને લઇ શરીર આચ્છાદિત કર્યું.

[૪૦] પોતાની પ્રતિજ્ઞા અને વ્રતમાં દૃઢ થતાં અને પોતાની જાતિ, કુળ અને શીયળનું રક્ષણ કરતાં તે રાજકન્યા રથનેમિને ઉદ્દેશી આ પ્રમાણે બોલ્યાંઃ–

[૪૧] અ. કદાચ તું રૂપમાં સાક્ષાત કામદેવ હો, લીલામાં સાક્ષાત નળકુબેર હો કે પ્રત્યક્ષ શક્રેન્દ્ર હો, તો પણ હું તને ન ઇચ્છું.

[૪૧] બ. અગંધન કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સર્પો ઝળહળતી અગ્નિમાં બળી મરવું પસંદ કરે છે. પણ વમેલું વિષ ફરીથી પીવાનું ઇચ્છતા નથી.

[૪૨] અપયશના અભિલાષિન્ ! તને ધિક્કાર હો ! કે જે તું વાસનામય જીવન માટે વમેલા ભોગોને ભોગવવા ઇચ્છે છે. એવા પતિત જીવન કરતાં તારૂં મૃત્યુ વધારે ઉત્તમ છે.

[૪૩] હું ભોજકવિષ્ણુની પૌત્રી અને ઉગ્રસેન મહારાજાની પુત્રી છું. અને તું અંધક વિષ્ણુનો પૌત્ર, અને સમુદ્રવિજય મહારાજાનો પુત્ર છે. રખે આપણે ગંધનકુળના સર્પ જેવા થઇએ! ઓ સંયમીશ્વર ! નિશ્ચલ થઇ સંયમમાં સ્થિર થા.

[૪૪] હે મુનિ ! જે જે સ્ત્રીઓને જોઇશ અને તે સ્ત્રીઓને જોયા પછી જો આમ કામભોગની વાંચ્છના રાખ્યા કરીશ તો સમુદ્રકિનારે હડ નામનો વૃક્ષ જેમ પવનથી ઉખડી જાય છે તેમ તારો આત્મા ઉચ્ચ ભૂમિકાથી પતિત થશે.

[૪૫] અ. જેમ ગોવાળ ગાયોને હાંકવા છતાં ગાયોનો ધણી નથી પણ લાકડીનો ધણી છે અને ભંડારી દ્રવ્યનો ધણી નહિ પણ ચાવીનો ધણી છે તેમ તું પણ જો વિષયાભિલાષી રહીશ તો સંયમ પાળવા છતાં ચારિત્રનો ધણી નહિ પણ વેષનોજ માત્ર ધણી રહીશ.

[૪૫] બ. માટે હે રથનેમિ ! ક્રોધ, માન, માયા અને લોભને દબાવી તારી પાંચે ઇંદ્રિયોને વશ કરીને તારા આત્માને કામભોગોમાંથી પાછો વાળ.

[૪૬] બ્રહ્મચારિણી અને સાધ્વીનાં આ આત્મસ્પર્શી અને સચોટ વચનોને સાંભળી જેમ અંકુશ વડે હાથી વશ થાય તેમ રથનેમિ શીઘ્ર વશ થયા અને સંયમધર્મમાં બરાબર સ્થિર થયા.

નોંધઃ—ત્યાં હાથીરૂપ રથનેમિઃ માવતરૂપ રાજીમતી અને અંકુશરૂપ વચનો હતાં. રથનેમિનો વિકાર ક્ષણવારમાં ઉપશાંત થયો અને પોતાનું ભાન થવાથી તે પશ્ચાતાપપૂર્વક પોતાના માર્ગમાં સ્થિર થયા. ચારિત્રનો પ્રભાવ શું ન કરે ?

ધન્ય હો એ જગજ્જનની બ્રહ્મચારિણી મૈયાનો. માતૃશક્તિનાં આ દિવ્ય આંદોલન આજે પણ સ્ત્રીશક્તિની ભવ્યતાની સાક્ષી પૂરી રહ્યાં છે.

[૪૭] રથનેમિ આજથી મન, વચન અને કાયાથી સુસંયમી અને સર્વોત્કૃષ્ટ જીતેન્દ્રિય બની ગયા. તથા જીવન પર્યંત પોતાના વ્રતમાં અખંડ દૃઢ રહ્યા અને ચારિત્રને મરણાંત સુધી અડગ નિભાવી રાખ્યું.

નોંધઃ—રાજીમતીના વચનના પ્રભાવે તેના રોમેરોમમાં વાસ કર્યો. તે યોગી કદી ન પડે તેવા મેરૂ સમાન નિષ્કંપાયમાન રહ્યા.

[૪૮] એ પ્રમાણે આખરે ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરીને એ બન્ને (રાજીમતી અને રથનેમિ) કેવળી (કેવળજ્ઞાનધારી) થયાં અને સર્વ કર્મોનાં બંધનો દૂર કરી ઉત્તમ એવી સિદ્ધ ગતિને પામ્યા.

[૪૯] જેમ તે પુરુષશ્રેષ્ઠ રથનેમિએ વિષયભોગથી મનને શીઘ્ર હઠાવી લીધું તેમ વિચક્ષણ અને તત્વજ્ઞ પુરુષો પણ વિષય ભોગોથી નિવૃત્ત થઈ પરમ પુરુષાર્થ કરે.

નોંધઃ—સ્ત્રીશક્તિ કોમળ છે. તેની ગતિ મંદ છે. તેનું ઐશ્વર્ય ભયથી વિંટાયેલું છે. સ્ત્રી-શક્તિનો સૂર્ય લજ્જાનાં વાદળોથી ઘેરાયેલો છે.

પણ તે ક્યાં સુધી ? સમય ન આવે ત્યાં સુધી.

સમય આવે ત્યારે લજ્જાનાં વાદળો વિખરાઈ જાય છે. કોમળતા પ્રચંડતામાં પલટાઇ જાય છે અને તે તેજસ્વી સૂર્ય ઝળહળી ઊઠે છે.

ત્યાં જગતનું સર્વબળ પરાસ્ત થાય છે. પુરુષ શક્તિનો આવેશ પૂરો થઈ ઓસરી જાય છે. અને આખરે એ શક્તિનો વિજય થાય છે.

રથનેમિ પૂર્વના યોગીશ્વર હતા. આત્મધ્યાનમાં મસ્ત રહેનારા હતા. પરંતુ વિકારનાં બીજ બાળવા માટે તો તેટલો અને તેવો પ્રયત્ન અપર્યાપ્ત હતો તેથીજ તેમ બનવા પામ્યું હતું.

આ પ્રસંગે રાજીમતીનું તીવ્ર તપોબળ અને નિર્વિકારતા સહજસિદ્ધ થાય છે. આવા કટોકટીના પ્રસંગમાં તેનું આ ધૈર્ય અને આ પરાક્રમ એ તેનાં આત્મઓજસની પ્રતીતિ છે.

રથનેમિ પણ પૂર્વયોગી હતા એટલેજ આત્મભાનમાં આવી શક્યા. અન્યથા પરિણામ શું આવત તે કલ્પના બહારની વસ્તુ છે. અહીં તેને માત્ર ટકોર જોઈતી હતી. તે મળી ગઈ.

ધન્ય હો–ધન્ય હો એ યોગિની અને યોગીશ્વરને !!! પ્રલોભનનાં પ્રબળ નિમિત્તમાં સપડાવા છતાં એ બન્ને આત્માઓ અડગ રહ્યા, અને સાધનો સાધી આત્મજ્યોતિમાં સ્થિર થયા.

એમ કહું છું:—એ પ્રમાણે રથનેમિ સંબંધીનું બાવીસમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૨૨ ॥

કેશિગૌતમીય

કેશિમુનિ તથા ગૌતમનો સંવાદ

૨૩

પાંચ મહાવ્રતો એ મૂળગુણ કહેવાય છે. તેજ આત્મોન્નતિનાં સાચાં સાધન છે. બાકીની ઇતર ક્રિયાઓ ઉત્તરગુણો કહેવાય છે. અને તે મૂળગુણની પુષ્ટિ માટે યોજાયેલી છે.

મૂળ ધ્યેય કર્મબંધનથી મુક્ત થવું કે મુક્તિ મેળવવી તે છે. અને તે માર્ગે જવાનાં મૂળભૂત તત્ત્વોનો કોઇ પણ કાળે, કોઈ પણ સમયે, કોઈ પણ સ્થિતિમાં પલટો થઇ શકે નહિ. તે સત્ય તો ત્રિકાલાબાધિત હોય છે. તેને કોઈ પણ પલટાવી શકેજ નહિ.

પરંતુ ઉત્તરગુણો અને ક્રિયાનાં વિધિવિધાનોમાં કાળ કે સમય પ્રમાણે પલટા થયા છે, થાય છે અને થવાના. સમય ધર્મનો સાદ સાંભળ્યા વિના ગતિ કર્યા કરવામાં ભય અને હાનિ રહેલાં છે. સમયધર્મને ઓળખી સરલમાર્ગથી કેવળ આત્મલક્ષ્ય રાખી ચાલવામાં સત્યની, ધર્મની અને શાસનની રક્ષા સમાયેલી છે.

આજથી ૨૫૦૦ વર્ષ પહેલાં ભગવાન મહાવીરના સમયની આ વાત છે. ભગવાન મહાવીરે સમયધર્મને ઓળખી સાધુ જીવનની ચર્યામાં મહાન પલટો કર્યો હતો. પૂર્વથી ચાલી આવતી પાર્શ્વનાથની પરંપરા કરતાં નૂતનતા લાવી મૂકી હતી. અને કડક વિધિવિધાનો સ્થાપી જૈન શાસનનો પુનરુદ્ધાર કર્યો હતો. સમયધર્મને ઓળખવાથી જૈનશાસનની ધર્મધ્વજા તે સમયના વેદ અને બૌદ્ધ શાસનના શિરપર ફરકવા લાગી હતી.

ભગવાન પાર્શ્વનાથની પરંપરાને માનતા કેશી શ્રમણ સપરિવાર વિહરતા વિહરતા શ્રાવસ્તીમાં પધારેલા. તેજ વખતે ભગવાન મહાવીરના ગણધર ગૌતમ પણ સપરિવાર ત્યાં પધાર્યા. બન્ને સમુદાયો મળ્યા, પરસ્પરના શિષ્યોને ધર્મ એક અને ક્રિયા ભિન્ન જોઇ આશ્ચર્ય થયું. શિષ્યોની શંકા નિવારવા બન્ને ઋષિપુંગવો મળ્યા, ભેટ્યા. વિચારોનો સમન્વય કર્યો અને આખરે ત્યાં પણ કેશી મુનીશ્વરે સમયધર્મને સ્વીકારી લીધો અને ભગવાન મહાવીરની પરંપરામાં જૈનશાસનનો જયજયકાર બોલાવ્યો.

ભગવાન બોલ્યા:—

[૧] સર્વજ્ઞ (સર્વ પદાર્થો અને તત્ત્વોના સંપૂર્ણ જ્ઞાતા), સદ્ધર્મરૂપ તીર્થના સ્થાપક અને આખા લોકના પૂજનીય એવા પાર્શ્વનામે અર્હન્ જિનેશ્વર થઇ ગયા હતા.

નોંધ:—આ વાર્તા પ્રસંગે ભગવાન મહાવીરનું શાસન પ્રવર્તતું હતું. મહાવીર પહેલાં ત્રેવીસ તીર્થંકરો ધર્મના પુનરુદ્ધારક પુરુષો થઈ ગયા. તે પૈકી ત્રેવીશમા પ્રભુ પાર્શ્વ થયા હતા. પાર્શ્વપ્રભુનો આત્મા તો સિદ્ધ થયો હતો. આ વખતે માત્ર તેમનાં દિવ્ય આંદોલનો અને તેમનું અનુયાયીમંડળ અહીં હસ્તી ધરાવતું હતું.

[૨] લોકાલોકની સર્વ વસ્તુપર જ્ઞાનપ્રદીપ (જ્યોતિ)ના પ્રકાશનાર તે મહાપ્રભુના શિષ્ય મહા યશસ્વી અને જ્ઞાન તેમજ ચારિત્રના પારગામી એવા કેશીકુમાર નામના શ્રમણ તે સમયે વિદ્યમાન હતા.

[૩] તે કેશીકુમાર મુનિ; મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણે જ્ઞાનથી ભરપૂર હતા. એકદા બહોળા શિષ્ય સમુદાય સાથે ગામોગામ વિચરતા વિચરતા શ્રાવસ્તી નગરીમાં પધાર્યા.

નોંધ:—જૈનદર્શનમાં જ્ઞાનની પાંચ ભૂમિકાઓ છે:–(૧) મતિજ્ઞાન (૨) શ્રુતજ્ઞાન (૩) અવધિજ્ઞાન (૪) મનઃપર્યાય જ્ઞાન અને (૫) કેવળજ્ઞાન. મતિજ્ઞાન

કે મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન કે શ્રુતઅજ્ઞાન આખા સંસારના જીવોમાં તરતમ ભાવે હોય છે. જ્ઞાન શુદ્ધ હોય તોજ સજ્જ્ઞાન કહેવાય છે. અને જ્ઞાન અશુદ્ધ કે વિપર્યાસવાળું હોય તેને અજ્ઞાન કહે છે. સમ્યક્ અવબોધ તે મતિજ્ઞાન અને તેનાથી વિશિષ્ટ જ્ઞાન તે શ્રુતજ્ઞાન. આ જ્ઞાન જેટલું વિપુલ તેટલો બુદ્ધિવૈભવ વધુ હોવાનો. અવધિજ્ઞાન ઉચ્ચ કોટિના મનુષ્યોને અને દેવોને હોય છે અને તે દ્વારા સુદૂર રહેલા પદાર્થોના પૂર્વ, વર્તમાન અને ભાવિ ભાવોને પણ જાણી શકાય છે. આ ત્રણે જ્ઞાનો અશુદ્ધ પણ હોઈ શકે છે અને જો અશુદ્ધ હોય તો અનુક્રમે મતિઅજ્ઞાન શ્રુત અજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન તરીકે ઓળખાય છે. મનઃપર્યાય એ શુદ્ધજ જ્ઞાન છે અને તે જ્ઞાન ઉચ્ચ ભૂમિકાના સંયમી યોગીનેજ થાય છે. તે દ્વારા તે બીજાના મનની વાત બરાબર જાણી શકે છે. સર્વથી વિશુદ્ધ અને કેવળ આત્મભાનજ હોય છે તેને કેવળ જ્ઞાન કહેવાય છે. આ જ્ઞાન તો કર્મનાં આવરણો સંપૂર્ણ બળ્યા પછીજ ઉત્પન્ન થાય છે. આ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થનારનેજ સર્વજ્ઞ કહેવાય છે. તેવા સર્વજ્ઞ પુરુષોને સંસારમાં ફરીવાર જન્મ લેવો પડતો નથી. (જ્ઞાનના પ્રકારોનું વિસ્તૃત વર્ણન નંદીજી વગેરે સૂત્રોમાં જોઇ લેવું.)

[૪] તે શ્રાવસ્તી નગરીમાં નગર મંડળની બહાર એક તિન્દુક નામનું એકાંત (ધ્યાનયોગ્ય ભૂમિ) ઉદ્યાન હતું ત્યાં પવિત્ર અને જીવરહિત ઘાસની શય્યા અને આસનો યાચી તે વિશુદ્ધ ભૂમિમાં તેણે વાસ કર્યો.

[૫] તે સમયમાં વર્તમાન ઉદ્ધારક અને ધર્મતીર્થના સંસ્થાપક એવા જિનેશ્વર ભગવાન વર્ધમાન આખા વિશ્વમાં સર્વજ્ઞ રૂપે પ્રસિદ્ધ થઇ ચૂક્યા હતા.

[૬] લોકમાં જ્ઞાનપ્રદ્યોતથી પ્રકાશના પ્રદીપરૂપ તે ભગવાનના શિષ્ય જ્ઞાન તથા ચારિત્રના પારગામી એવા મહા યશસ્વી ગૌતમ હતા.

[૭] બાર અંગોના પ્રખર જ્ઞાતા તે ગૌતમ પ્રભુ પણ બહોળા શિષ્ય

સમુદાય સાથે ગામોગામ વિચરતા વિચરતા શ્રાવસ્તી નગરીમાં પધાર્યા.

નોંધઃ–અદ્યાપિ તે બાર અંગોમાંનાં અગિયાર વિદ્યમાન છે અને એક દૃષ્ટિવાદ નામનું અંગ ઉપલબ્ધ થતું નથી. તે અંગોમાં પૂર્વ તીર્થંકરોનાં અને ભગવાન મહાવીરનાં અનુભવી વચનામૃતો છે

[૮] તે નગર મંડળની સમીપ એક કોષ્ટક નામનું ઉદ્યાન હતું. ત્યાં વિશુદ્ધ સ્થાન અને તૃણાદિની અચિત્ત શય્યા યાચી નિવાસ કર્યો.

[૯] એ પ્રમાણે શ્રાવસ્તી નગરીમાં કુમાર શ્રમણ કેશી મુનિ અને મહાયશસ્વી ગૌતમ મુનિ એ બન્ને જણ સુખપૂર્વક અને ધ્યાનમગ્ન સમાધિપૂર્વક રહેતા હતા.

નોંધઃ–તે સમયે ગામની બહારના ઉદ્યાનોમાં ત્યાગી પુરુષો નિવાસ કરતા. ગામમાં જઇ ભિક્ષા માગી સંયમી જીવન ગુજારતા.

[૧૦] એકદા (ભિક્ષાચરી કરવા નીકળેલા) તે બન્નેના શિષ્ય સમુદાય કે જે પૂર્ણ સંયમી, તપસ્વી, ગુણી અને જીવરક્ષક (પૂર્ણ અહિંસક) હતા. તેમને પરસ્પરના એકજ માર્ગ હોવા છતાં વેશ અને બાહ્યક્રિયા ભિન્ન જોવાથી પરસ્પર વિચાર ઉદ્‌ભવ્યો.

[૧૧] આ ધર્મ વળી કેવો ? અને અમે પાળીએ છીએ તે ધર્મ કેવો ? આ આચાર ધર્મની ક્રિયા કેવી અને અમે પાળીએ છીએ તે કેવી ?

નોંધઃ—ભગવાન પાર્શ્વનાથનો કાળ ઋજુ અને પ્રાજ્ઞ કાળ હતો. તે વખતનાં મનુષ્યો સરલ અને બુદ્ધિમાન હતાં અને તેથી તે પ્રકારની ધર્મરચના પ્રવર્તતી હતી. તે વખતે માત્ર ચાર વ્રતો હતાં. વસ્ત્રો પણ રંગીન મનોહર વપરાતાં. કારણ કે સુંદર વસ્ત્રપરિધાનમાં કે જીર્ણ વસ્ત્ર પરિધાનમાં મુક્તિ નથી, મુક્તિ તો નિરાસક્તિમાં છે. તેમ ધારી તે

વખતે તે પ્રણાલિકા ચાલી હતી. અને આજ સુધી વિદ્યમાન હતી. એકજ જિનધર્મને માનવા છતાં બાહ્યક્રિયામાં આટઆટલું અંતર શાથી ? તે શંકા થવી સ્વાભાવિકજ છે. એ બન્ને ગણધરો તો જ્ઞાનીજ હતા તેને આ વસ્તુમાં કંઈ મહત્ત્વ કે નિઃકૃષ્ટત્વ નહોતું લાગતું પરંતુ આવી શંકા શિષ્યવર્ગને થાય તે સ્વાભાવિક હતું. તેનું સમાધાન કરવા માટે પરસ્પર મિલન કરી સમન્વય કરી લેવો તે પણ મહાપુરુષોની ઉદારતા અને સમયસૂચકતાજ સૂચવે છે.

[૧૨] ચાર મહાવ્રતરૂપ ધર્મ કે જે ભગવાન પાર્શ્વનાથે કહ્યો છે. અને પાંચ મહાવ્રતરૂપ ધર્મ ભગવાન મહાવીરે કહ્યો છે. તો તે ભેદનો હેતુ શો ?

[૧૩] વળી અલ્પોપધિ (શ્વેત વસ્ત્ર અને અવસ્ત્ર) વાળો આ સાધુ આચાર કે જે ભગવાન મહાવીરે ફરમાવ્યો છે, અને આ પચરંગી વસ્ત્રો પહેરવાનો સાધુ આચાર, કે જે ભગવાન પાર્શ્વનાથે બતાવ્યો છે તે બન્નેમાં તથ્ય શું ? આવું અંતર શા માટે ? જો બન્નેનાં એકજ ધ્યેય છે તો ક્રિયાભેદ પણ શા સારૂ ?

નોંધ:—તે વખતે બન્ને પ્રકારના મુનિવરો હતા. જેમાંના એક જિનકલ્પી અને બીજા સ્થવિર કલ્પી કહેવાતા. જિનકલ્પી સાધુઓ દેહાધ્યાસ છોડી કેવળ આત્મપરાયણ રહેતા. સ્થવિર કલ્પીઓનું કામ તેથી વિશેષ કપરું હતું. તેમને સમાજના સંગમાં રહેવા છતાં નિરાસક્તપણે કામ કરવાનું હતું અને આત્મકલ્યાણ અને પરકલ્યાણ બન્ને હેતુ જાળવી આગળ વધવાનું હતું. તેઓ સ્વલ્પ પરિગ્રહ રાખતા પણ તેમાં મમત્વ ન રાખતા. તે પરિગ્રહ રાખીને પણ જિનકલ્પીનો મહાન આદર પામે તેવી આત્માની ઉજ્વલતા અને જાગૃતિ સતત રાખતા.

[૧૪] કેશીમુનિ અને ગૌતમમુનિ એ બન્ને મહાપુરુષોએ પોતાના શિષ્યોનો આ સંશય જાણીને તેનું નિવારણ કરવા માટે સમુદાય સહિત પરસ્પર સમાગમ કરવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી.

નોંધઃ—ગૌતમ કેશીમુનિ કરતાં વયે નાના હતા, પરંતુ જ્ઞાનમાં મોટા હતા. તે સમયે ગૌતમમુનિને ચાર જ્ઞાન હતાં. (૧) મતિજ્ઞાન (૨) શ્રુતજ્ઞાન (૩)અવધિજ્ઞાન (૪) મનઃપર્યાયજ્ઞાન.

[૧૫] વિનય, ભક્ત તથા અવસરના જાણ ગૌતમસ્વામી શિષ્યસમુદાય સાથે કેશીમુનિ (પાર્શ્વનાથના અનુયાયી છે માટે) નું વડીલ કુળ જાણી તેમની પાસે તિન્દુક વનમાં પોતે જાતે આવ્યા.

નોંધઃ—ભગવાન પાર્શ્વનાથ, ભગવાન મહાવીર પહેલાં થયા છે માટે તેના અનુયાયી પણ વડીલ ગણાય. તે વિનય જાળવવા પોતે જ્ઞાની હોવા છતાં ત્યાં પધાર્યા. આજ નમ્રતા અને જ્ઞાન પાચનનું ચિહ્ન છે.

[૧૬] શિષ્ય સમુદાય સાથે ગૌતમ સ્વામીને સ્વયં આવતા જોઈને કેશીકુમાર હર્ષઘેલા થઈ ગયા અને તેમનું આતિથ્ય સુંદર રીતે કરવા લાગ્યા.

નોંધઃ—વેશ અને સમાચારી ભિન્ન છતાં સંભોગ–સાંપ્રદાયિક વ્યવહાર–નાં ભૂત ત્યાં નડ્યાં નહિ. જ્યાં વિશુદ્ધ પ્રેમ ઉછળતો હોય અને સંપ્રદાયનો કદાગ્રહ ન હોય ત્યાં તેવું વિષવાતાવરણ હોયજ શાનું ? વાહ ! તે ક્ષણો કેવી અપૂર્વ છે ? આવા સંતસમાગમની એકજ ક્ષણ કરોડો જન્મોનાં પાતકને લય કરી નાખે છે.

[૧૭] કેશીકુમાર શ્રમણ ગૌતમ ભગવાનને આવતા દેખી ઉત્સાહથી તેમને અનુરૂપ અને પ્રાસુક (જીવરહિત શાલીનું, વ્રીહિનું, કોદરીનું અને રાળ નામે વનસ્પતિનું એમ) ચાર જાતનાં પરાળ (ઘાસ) અને પાંચમું ડાભ અને તૃણનાં આસનો લઈ લઈને કેશીમુનિ તથા તેમના શિષ્ય સમુદાય ગૌતમમુનિ અને તેમના શિષ્ય સમુદાયને તે પર બેસાડે છે.

[૧૮] તે વખતનું દૃશ્ય અનુપમ લાગતું હતું. કુમાર કેશીશ્રમણ અને મહા યશસ્વી ગૌતમમુનિ બન્ને જણ ત્યાં બેઠા બેઠા

જાણે સૂર્ય અને ચંદ્રજ ન બેઠા હોય! તેવી રીતે શોભી રહ્યા હતા.

[૧૯] આ પરસ્પરના વિચારવાદનું કુતૂહલ જોવા માટે મૃગલા જેવા કેટ અજ્ઞ સાધુઓ અને કુતૂહલી જનો તથા પાખંડીઓ પણ હાજર થઇ ગયા હતા. તેમજ લાખોની સંખ્યામાં ગૃહસ્થો પણ ત્યાં એકઠા થયા હતા.

[૨૦] (ગગનમાર્ગે અદૃશ્ય રૂપે) દેવો, દાનવો, ગાંધર્વો, યક્ષો, રાક્ષસો, કિન્નરો તથા અદૃશ્ય રહેલાં અનેક ભૂતો પણ ત્યાં આ દૃશ્ય જોવા માટે એકઠાં થયાં હતાં.

[૨૧] તે વખતે પ્રથમજ કેશીમુનિએ ગૌતમને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—હે ભાગ્યવંત! હું તમને પ્રશ્નો પૂછવા ઇચ્છું છું. આ પ્રમાણે બોલતા કેશી મહારાજર્ષિને સંબોધીને ભગવાન ગૌતમ આ પ્રમાણે બોલ્યા:—

[૨૨] હે ભગવન્! આપની ઇચ્છા હોય (આપને યોગ્ય લાગે) તે આપ ભલે પૂછો. આ પ્રમાણે જ્યારે ગૌતમમુનિએ કેશીમુનિને ઉદારતા પૂર્વક કહ્યું ત્યારે અનુજ્ઞા પામેલા કેશી ભગવાને ગૌતમમુનિને આપ્રમાણે કહ્યું:-

[૨૩] હે મુને' ચાર મહાવ્રતરૂપ ધર્મ ભગવાન પાર્શ્વનાથે કહ્યો છે, પરંતુ ભગવાન મહાવીર તો પાંચ મહાવ્રત રૂપ ધર્મને કહે છે.

નોંધ:—યામનો અર્થ અહીં મહાવ્રત લીધો છે.

[૨૪] તો એક કાર્ય (મોક્ષના હેતુ) માં પહોંચવાને યોજાયેલા એ બન્નેનાં આ ભિન્નભિન્ન વેશ અને જુદા જુદા આચારનું પ્રયોજન શું હશે? હે બુદ્ધિમાન ગૌતમ! આ એકજ માર્ગ-

માં બે પ્રકારના વિધિ ધર્મ કેમ પ્રવર્તે છે ? (તેમાં શું આપને સંશય કે આશ્ચર્ય નથી થતું ?)

[૨૫] આ પ્રમાણે બોલતા કેશી શ્રમણને ઉદ્દેશીને ગૌતમમુનિએ આ પ્રમાણે કહ્યું:-શુદ્ધ બુદ્ધિ વડેજ ધર્મતત્ત્વનો તથા પરમાર્થનો નિશ્ચય કરી શકાય છે.

નોંધઃ—જ્યાં સુધી તેવી શુદ્ધ અને ઉદાર બુદ્ધિ હોતી નથી ત્યાં સુધી સાધ્ય કરતાં સાધન તરફજ તે વધુ ઢળે છે. એટલે મહાપુરુષોએ કાળ જોઈનેજ તેવી સખત ક્રિયાઓ યોજેલી છે.

[૨૬] (ચોવીસ તીર્થંકર પૈકી) પ્રથમ તીર્થંકર (ઋષભ પ્રભુ) ના સમયના મનુષ્યો બુદ્ધિમાં જડ છતાં પ્રકૃતિના સરલ હતા. અને છેલ્લા તીર્થંકર (ભગવાન મહાવીર) ના સમયના મનુષ્યો જડ (બુદ્ધિનો દુરુપયોગ કરનારા) અને વાંકા (કુવિકલ્પ કરનારા) હતા. વચ્ચેના બાવીસ તીર્થંકરોના સમયના જીવો સરળબુદ્ધિવાળા અને પ્રાજ્ઞ હતા. તેથીજ અવસર જોઇ ભગવાન મહાવીરે કડક વિધિવિધાનો કર્યાં છે.

[૨૭] ઋષભ પ્રભુના અનુયાયીઓને ધર્મ સમજવો કઠિન પડતો. પરંતુ સમજ્યા પછી આચરવામાં તે સમર્થ હોઇ પાર ઉતરતા. અને આ છેલ્લા (ભગવાન મહાવીર) તીર્થંકરના અનુયાયીઓને ધર્મ સમજવામાં સહેલ છે. પણ પાળવામાં કઠિન છે. તેથીજ તે બન્નેના કાળમાં પાંચ મહાવ્રતરૂપ યતિધર્મ સમજાવ્યો છે. અને વચ્ચેના બાવીસ તીર્થંકરોના સમયમાં ચાર મહાવ્રતરૂપ ધર્મ સમજાવ્યો છે.

નોંધઃ—સમજવામાં કઠિન હોવાનું કારણ બુદ્ધિની જડતા અને આચરવામાં કઠિન હોવાનું કારણ એ છે કે સમયના પ્રવાહમાં મનુષ્યોની શિથિલતા વધી ગઈ હતી.

[૨૮] આ સ્પષ્ટ વસ્તુ સાંભળીને કેશીસ્વામી બોલ્યા :—હે ગૌતમ ! આપની બુદ્ધિ સુંદર છે. અમારા સંશયનું સમાધાન થઈ ગયું હવે બીજો સંશય (પ્રશ્ન) રજૂ કરું છું. હે ગૌતમ! તેનું સમાધાન કરો.

[૨૯] હે મહામુને! સાધુ સમુદાયને પ્રમાણપૂર્વક અને સફેદ વસ્ત્ર વાપરવાનો ધર્મ શ્રી ભગવાન મહાવીરે કહ્યો છે. અને પાર્શ્વનાથે તો વિવિધ રંગવાળાં વસ્ત્રો વાપરવાની પણ છૂટ આપી સાધુધર્મ ફરમાવ્યો છે.

નોંધ:—અચેલકનો અર્થ કેટલાક અવસ્ત્ર કરે છે. જો કે સામાન્ય રીતે આપણે નઞ્ સમાસનો અર્થ નકારવાચી ગણીએ છીએ. એ દૃષ્ટિબિંદુએ તેમ થઇ શકે. પરંતુ તે કાળમાં પણ આખો સમુદાય નિર્વસ્ત્ર ન રહેતો. કેટલાક વસ્ત્રરહિત રહેતા અને કેટલાક વસ્ત્રસહિત રહેતા. કારણ કે વસ્ત્ર વાપરવા કરતાં તેની મૂર્છા પર ભગવાન મહાવીરે ખૂબ ભાર આપ્યો છે. એટલે આ સ્થળે નઞ્ સમાસના છ અર્થો પૈકી અલ્પનો ઉપયોગ કરવો તે વધુ સંગત લાગે છે.

[૩૦] તે બન્ને એકજ ધ્યેયમાં જોડાયેલા હોવા છતાં આ પ્રમાણે દેખીતું બન્ને પ્રકારનાં વેશચિહ્નો ધારણ કરવાનું અંતર કેમ રાખ્યું હશે? હે બુદ્ધિમન્! આપને અહીં સંશય થતો નથી?

[૩૧] આ પ્રમાણે બોલતા કેશીમુનિને ઉદ્દેશીને ગૌતમ આ પ્રમાણે બોલ્યા :—ખૂબ વિજ્ઞાનપૂર્વક સમય અને સાધુઓનાં માનસ જોઇને તે મહપુરુષોએ આ પ્રમાણે ભિન્નભિન્ન ધર્મ સાધનો રાખવાનું વિધાન કરેલું છે.

નોંધ:—ભગવાન પાર્શ્વનાથના શિષ્યો સરલ અને બુદ્ધિમાન હતા તેથી તે વિવિધ વસ્ત્રો પણ શરીરના આચ્છાદાન માટે છે, વિભૂષા અર્થે નથી તેમ માની અનાસક્ત ભાવે ઉપયોગ કરી શકતા હતા. પરંતુ

ભગવાન મહાવીરે જોયું કે આ કાળમાં પુષ્કળ નિમિત્તો મળવા છતાં આસક્તિ ન થવી તે અતિ અતિ કઠણ વસ્તુ છે. માટેજ પ્રમાણપૂર્વક અને સાદો વેશ રાખવા માટે ફરમાવ્યું. અર્થાત્ એ બધું એ મહાપુરુષોએ વિચાર પૂર્વકજ અવસર જોઈને કર્યું છે.

[૩૨] આવો સાદો વેશ રાખવાનું કારણઃ—(૧) લોકમાં ભિન્નભિન્ન પ્રકારના વિકલ્પો અને વેશો પ્રવર્તી રહ્યા છે. તેમાં આ વેશ પરથી લોકોને પ્રતીતિ થાય કે આ જૈન સાધુ હો. (૨) "હું સાધુ છું" તેવું પોતાને વેશથી ધ્યાન રહે મા!. (૩) સંયમનો નિર્વાહ તે દ્વારા થાય. એવાં કારણોથી ૪ લોકમાં વેશ ધારણ કરવાનું પ્રયોજન છે.

નોંધઃ—વેશ એ કંઇ સાધ્ય નથી. માત્ર બાહ્ય સાધન છે. તે બાહ્ય સાધન આંતરિકસાધનની પુષ્ટિમાં અને આત્મવિકાસમાં મદદ રૂપ થાય તેટલા પુરતું તેનું પ્રયોજન છે.

[૩૩] વળી સાધુનો વેશ તો દુરાચાર ન થવા પામે તેવી સતત જાગૃતિ રાખવા માટે માત્ર વ્યવહારનયથી સાધન છે. નિશ્ચયનયે તો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણજ મોક્ષનાં સાધન છે. આ વાસ્તવિક સાધનોમાં તો ભગવાન પાર્શ્વનાથ અને ભગવાન મહાવીર બન્ને મળતાજ છે. (મૌલિકતામાં લેશમાત્ર ભેદ નથી).

નોંધઃ—વેશ ભલે ભિન્ન હોય પરંતુ તત્ત્વમાં ભેદ કશો છેજ નહિ. ભિન્ન વેશ રાખવાનું પણ ઉપર કહ્યું તેજ પ્રયોજન છે.

[૩૪] કેશીસ્વામીએ કહ્યું :—હે ગૌતમ! તમારી બુદ્ધિ ઉત્તમ છે (તમો બહુ સમન્વય કરી શકો છો). તમે મારો સંશય દૂર કર્યો છે. હવે એક બીજો સંશય (પ્રશ્ન) કરૂં છું તેનું હે ગૌતમ! તમે સમાધાન કરો.

[૩૫] હે ગૌતમ! હજારો વૈરીની વચ્ચે તમે વસી રહ્યા છો, વળી તે તમારી સામે ઝઝુમી રહ્યા છે. છતાં તે બધાને તમે શી રીતે જીતી શકો છો?

[૩૬] (ગૌતમે કહ્યું.) હું માત્ર એક (આત્મા)ને જીતવા સતત પ્રયત્ન કરૂં છું. કારણ કે તે એકને જીતવાથી પાંચ અને પાંચને જીતવાથી દસ અને દસને જીતવાથી સર્વ શત્રુઓ સ્વયં જીતાઇ જાય છે.

[૩૭] કેશીમુનિએ ગૌતમને કહ્યું:—કે તે શત્રુઓ કયા? આ પ્રમાણે બોલતા કેશીમુનિને ઉદ્દેશીને ગૌતમ મુનિએ આ પ્રમાણે કહ્યું:—

[૩૮] હે મુને! એક (મનની દુષ્ટ પ્રવૃત્તિને વશ થયેલો) જીવાત્મા જો ન જીતાય તો તે શત્રુ છે. (આત્માને ન જીતવાથી કષાયો ઉત્પન્ન થાય છે) અને એ શત્રુના પ્રતાપે ચાર કષાયો પણ શત્રુ છે અને પાંચે ઇંદ્રિયો તે પણ શત્રુ છે. એમ આખી શત્રુની પરંપરાને જૈન શાસનના ન્યાય પ્રમાણે જીતીને શાંતિપૂર્વક હું વિહાર કર્યા કરૂં છું.

નોંધઃ—ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાયો કહેવાય છે. તેના તરતમ ભાવે સોળ ભેદો છે. દુષ્ટમન એ પણ શત્રુ છે. પાંચ ઇંદ્રિયોનો અસદ્‌વેગ થવાથી એ પણ શત્રુઓ જેવું કાર્ય કરે છે. પરંતુ બધાનું મૂળ એક માત્ર દુરાત્માજ છે. તેથી તેને જીતવાથી બધું જીતાય છે. જૈનશાસ્ત્રનો ન્યાય એ છે કે બહારનાં યુદ્ધ કરવા કરતાં આત્મયુદ્ધ કરવું તે ઉત્તમ છે. અને ક્ષમા, દયા, તપશ્ચર્યા અને ત્યાગ એ તેમને હણવાનાં શસ્ત્રો છે. તે શસ્ત્રોદ્વારાજ કર્મ હણાઈ જાય છે.

[૩૯] હે ગૌતમ! તમારી બુદ્ધિ સુંદર છે. તમે મારા સંશયનું સમાધાન સુંદર કર્યું. હવે બીજો પ્રશ્ન પૂછું છું તેનું સમાધાન કરો.

[૪૦] આ લોકમાં ઘણા જીવો બિચારા કર્મરૂપી જાળથી જકડાયેલા દેખાય છે. ત્યાં હે મુનિ! તમે શી રીતે બંધનથી રહિત થઇ વાયુની પેઠે હળવા થઈ અપ્રતિબંધપણે વિહરી શકો છો?

[૪૧] (કેશી મહારાજને ગૌતમે કહ્યું:–) હે મુને! શુદ્ધ ઉપાયોથી તે પાશલાઓને છેદીને બંધન રહિત થઇ વાયુની માફક અપ્રતિબંધ રીતે વિચરી શકું છું.

[૪૨] ત્યારે કેશીમુનિએ ગૌતમને કહ્યું:–તે બંધનો ક્યાં? તે તમે મને કહેશો? આ પ્રમાણે બોલતા કેશીમુનિને ઉદ્દેશીને ગૌતમ કહેવા લાગ્યા.

[૪૩] રાગ, દ્વેષ, મોહ, પરિગ્રહ અને સ્ત્રીસ્વજનો પરની આસક્તિઓ છે તેજ તીવ્ર, ઘાટાં અને ભયંકર સ્નેહબંધનો છે. તેને છેદીને યથાન્યાયે ક્રમપૂર્વક જૈનશાસનમાં રહી મારો વિકાસ સાધું છું અને વિચરી રહ્યો છું.

[૪૪] કેશીસ્વામીએ કહ્યું:—હે ગૌતમ! તમારી બુદ્ધિ ઉત્તમ છે. તમે મારો સંશય દૂર કર્યો છે. હવે બીજી વાતને પૂછું છું તેનો જવાબ આપો.

[૪૫] હે ગૌતમ! હૃદયના ઊંડાણ ભાગરૂપ જમીનમાં એક વેલડી ઉગી છે. કે જે વેલડીમાં વિષ જેવાં ઝેરી ફળો લાગે છે. તે વેલ તમે શી રીતે ઉખેડી નાંખી? (કેશી બોલ્યા)

[૪૬] (આ સાંભળીને ગૌતમ બોલ્યા:–) તે વિષવેલડીને તો મેં મૂળ સહિત ઉખેડી નાખી છે. અને તેથીજ એ વિષવેલનાં વિષફળોથી હું મુક્ત થઇ જિનેશ્વરોનાં ન્યાયમાર્ગશાસનમાં આનંદપૂર્વક વિચરી રહ્યો છું.

[૪૭] તે વેલ કઇ ? તે તમે મને કહેશો ? આ પ્રમાણે કેશીમુનિએ ગૌતમને કહ્યું. ત્યારે આ પ્રમાણે બોલતા કેશીમુનિને ગૌતમ કહેવા લાગ્યાઃ—

[૪૮] હે મુનીશ્વર ! આ સંસારમાં મહાપુરુષોએ સંસારને વધારનારી તૃષ્ણાનેજ વિષવેલ કહી છે. તે વેલ ભયંકર અને ઝેરી ફળોને આપી જીવોને જન્મમરણ કરાવી રહી છે. તેને બરાબર જાણી મેં ઉખેડી નાખી છે. તે ઉખેડી નાખી હવે હું જિનેશ્વરના ન્યાયશાસનમાં સુખપૂર્વક ચાલી શકું છું.

[૪૯] કેશીમુનિએ કહ્યું હે ગૌતમ ! તમારી બુદ્ધિ ઉત્તમ છે. તમે મારો તે સંશય છેદી નાખ્યો. હવે બીજા સંશયને મૂકું છું તેનું સમાધાન કરો.

[૫૦] હે ગૌતમ ! હૃદયમાં ખૂબ જાજ્વલ્યમાન અને ભયંકર એક અગ્નિ સળગી રહી છે. કે જે શરીરમાં રહીને તેનેજ બાળી રહી છે. તે અગ્નિને તમે શી રીતે બુઝાવી નાખી ?

[૫૧] (આ સાંભળી ગૌતમે કહ્યુંઃ—) મહામેઘ (મોટાં વાદળાં)માંથી ઉત્પન્ન થયેલા પાણીના પ્રવાહમાંથી તે ઉત્તમ પાણી લઇ સતત હું તે અગ્નિને ઠારી નાખુ છું. અને તેથી તે ઠરેલી અગ્નિ મને લેશમાત્ર બાળી શકતી નથી.

[૫૨] કેશીમુનિએ ગૌતમને કહ્યુંઃ—તે અગ્નિ કઈ ? તે મને કહેશો ? આ પ્રમાણે કેશીમુનિને બોલતા સાંભળી ગૌતમે પ્રત્યુત્તર આપતાં કહ્યુંઃ—

[૫૩] કષાયો એજ અગ્નિ છે (કે જે શરીર, મન અને આત્માને સતત બાળી રહી છે.) અને (તીર્થંકર રૂપી મહામેઘથી વરસેલી) જ્ઞાન, આચાર અને તપશ્ચર્યારૂપી જળની ધારાઓ છે. સત્યજ્ઞાનની ધારાઓથી હણાયેલી તે કષાયોરૂપ અગ્નિ સાવ

ડરી જાય છે. મને (મારા આત્માને) લેશમાત્ર બાળી શકતી નથી.

[૫૪] હે ગૌતમ! તમારી બુદ્ધિ સુંદર છે. તમે મારા સંશયને છેદી નાખ્યો છે. હજુપણ હું બીજો સંશય પ્રકટ કરૂં છું તેનું સમાધાન કરો.

[૫૫] (કેશીમુનિએ કહ્યું:—) હે ગૌતમ! આ મહા સાહસિક, ભયંકર અને દુષ્ટ (માલીકને ખાડામાં ધકેલી દે તેવો) ઘોડો ખૂબ દોડી રહ્યો છે. તે ઘોડાપર બેઠેલા તમે સીધે માર્ગે શી રીતે જઇ શકો છો? તેનાથી કેમ ઉન્માર્ગે ચાલ્યા જતા નથી!

નોંધ:—દુષ્ટ સ્વભાવવાળો ઘોડો માલીકને કાઇને કોઇ વખતે દગો આપ્યા વિના રહેતો નથી. પરંતુ તમે તો તેના પર બેસવા છતાં સીધા માર્ગેજ ચાલ્યા જાઓ છો તેનું કારણ શું?

[૫૬] (કેશી મહારાજને ગૌતમે કહ્યું:—) તે વેગભર દોડતા ઘોડાને શાસ્ત્રરૂપ લગામથી બાંધી રાખું છું. જ્ઞાન લગામથી વશ થઇ તે ઉન્માર્ગે ન જતાં સન્માર્ગેજ મને દોરી જાય છે.

[૫૭] કેશીમુનિએ ગૌતમને કહ્યું:—તે ઘોડો કયો? તે તમે જાણો છો? આ પ્રમાણે બોલતા કેશીમુનિને ગૌતમે આ પ્રમાણે કહ્યું:—

[૫૮] મન એજ સાહસિક ભયંકર અને દુષ્ટ ઘોડો છે. તે સંસારના વિવિધ વિષયો તરફ આમતેમ દોડી રહ્યો છે. ધર્મ શિક્ષારૂપી લગામ વડે જાતિમાન ઘોડાની માફક તેનો બરાબર નિગ્રહ કરૂં છું.

[૫૯] હે ગૌતમ! તમારી બુદ્ધિ ઉત્તમ છે. તમે મારો આ સંશય દૂર કર્યો, હવે બીજા સંશયને પણ રજુ કરૂં છું. તેનો ઉત્તર મને કહો.

[૬૦] આ સંસારમાં ખોટા રસ્તાઓ ઘણા છે કે જેમ રસ્તાઓમાં જઇ દૃષ્ટિવિપર્યાસને કારણે જીવો સાચા માર્ગને ઓળખી શકતા નથી. અને તેથી ઉન્માર્ગે જઇ દુઃખી થાય છે. તો હે ગૌતમ ! આપ એ ઉન્માર્ગે ન દોરવાઇ જતાં સન્માર્ગમાં શીરીતે રહી શકો છો ?

[૬૧] જે કોઇ સન્માર્ગે ચાલ્યા જાય છે તે અને કુમાર્ગે જાય છે તે સૌને મેં બરાબર જાણ્યા છે. અને (સન્માર્ગ કુમાર્ગનું અને બરાબર ધ્યાન છે) તેથી હું મારા માર્ગમાં બરાબર ચાલી શકું છું. નષ્ટ ભ્રષ્ટ થતો નથી.

[૬૨] કેશીમુનિએ ગૌતમને કહ્યું:–તે માર્ગ કયો ? એ પ્રમાણે બોલતાં કેશીમુનિને ગૌતમે આ પ્રમાણે કહ્યુઃ–

[૬૩] સ્વકલ્પિત મતોમાં જે સ્વચ્છંદથી વર્તે છે તે પાખંડીઓ બધા ખોટા માર્ગમાંજ ભ્રમણ કરી ગોથાં ખાય છે. સંસારના બંધનથી સર્વથા મુક્ત થયેલા જિનેશ્વરોએ સત્યનો જે માર્ગ બતાવ્યો તે ઉત્તમ છે.

[૬૪] હે ગૌતમ ! તમારી બુદ્ધિ બહુ ઉત્તમ છે. મારો સંશય તમે છેદી નાખ્યો. હવે એક બીજો પણ સંશય છે. તેનું સમાધાન કરો.

[૬૫] જળના મોટા પ્રવાહમાં તણાતાં પ્રાણીઓને તે દુઃખમાંથી બચાવનાર કયું શરણ, કયું સ્થાન, કઇ ગતિ અને કયો આધારરૂપ દ્વીપ તમે માનો છો ?

[૬૬] તે જળના વેગમાં પણ એક વિસ્તીર્ણ મોટો દ્વીપ છે. કે જ્યાં એ પાણીના મહાનવેગનું આવવું જવું થતું નથી.

[૬૭] કેશીમુનિએ ગૌતમને કહ્યું–તે દ્વીપ કયો ? આ પ્રમાણે બોલતા કેશીમુનિને ગૌતમે કહ્યું. :—

[૬૮] જરા અને મરણરૂપી વેગથી આ સંસારનાં પ્રાણીઓ તણાઈ રહ્યાં છે. તેનું શરણ, તેનું સ્થાન તેની ગતિ અને તેનો આધારરૂપ દ્વીપ જો કહો તો તે એકજ ધર્મ છે.

[૬૯] હે ગૌતમ! તમારી બુદ્ધિ સુંદર છે. તે મારો સંશય તમે છેદી નાખ્યો. હવે બીજો સંશય પણ રજુ કરૂં છું. તેનો પ્રત્યુત્તર મને કહો.

[૭૦] એક મહા પ્રવાહવાળા સમુદ્રમાં એક નાવ ચારેતરફ ઘૂમી રહી છે. હે ગૌતમ! અને આપ તે ઉપર ચડેલા છો તો તમે પાર શીરીતે પામશો?

[૭૧] જે છિદ્રવાળી નાવ છે તે પાર ન પહોંચાડતાં વચમાં ડૂબી જાય છે અને ડૂબાડે છે. છિદ્રવિનાની હોય છે તેજ પાર ઉતારે છે.

[૭૨] હે ગૌતમ? તે નાવ આપ કોને કહો છો? એ પ્રમાણે બોલતા કેશીમુનિને ગૌતમે જવાબ આપ્યો.

[૭૩] શરીર એજ નાવ છે. આ સંસાર પોતેજ સમુદ્ર છે. અને જીવ એજ નાવિક છે. તે સંસાર સમુદ્રને શરીર દ્વારા મહર્ષિ પુરુષોજ તરી જાય છે.

નોંધઃ--શરીર એ નાવ છે. તે કોઈ બાજુથી ભેદાય નહિ. તેવી કાળજી રાખવી અને સંયમપૂર્વક નાવિકને પાર ઉતારવો-એ મહર્ષિ પુરુષોનું કર્તવ્ય છે.

[૭૪] હે ગૌતમ! તમારી બુદ્ધિ ઉત્તમ છે. આ મારો સંશય છેદાઈ ગયો. હવે મને બીજો સંશય થયો છે તેનો મને ઉત્તર આપો.

[૭૫] આ સમગ્ર લોકમાં પ્રવર્તતા ઘોર અંધકારમાં બહુ પ્રાણીઓ રુંધાઇ રહ્યાં છે. તે બધાં પ્રાણીઓને પ્રકાશ કોણ આપશે?

[૭૬] આખા લોકમાં પ્રકાશ કરનાર જે ભાનુ ઉગેલો છે તે સકળ લોકમાં સકળ જીવોને પ્રકાશ આપશે.

[૭૭] વળી હે ગૌતમ! તે સૂર્ય આપ કોને કહો છો? આ પ્રમાણે બોલતા કેશી મુનિને ગૌતમે કહ્યું.

[૭૮] સંસારના સમગ્ર અંધકારને વિખેરી પોતાની અનંત જ્યોતિથી પ્રકાશેલો સર્વજ્ઞરૂપી તે સૂર્યજ આ આખા લોકના પ્રાણીઓને પ્રકાશ આપશે.

નોંધઃ—જે પ્રબળ આત્માનો સર્વ અંધકાર દૂર થયો હોય, જે સંસારના બંધનથી સર્વથા મુક્ત થયા હોય તેજ પોતાના અનુભવનો માર્ગ જગતને બતાવી સર્વ દુઃખથી મૂકાવી શકે.

[૭૯] હે ગૌતમ! તમારી બુદ્ધિ ઉત્તમ છે. મારો સંશય નષ્ટ થયો. મને એક બીજો પણ સંશય થયો છે તેનો ઉત્તર મને કહો.

[૮૦] હે મુને! સંસારના જીવો શારીરિક અને માનસિક દુઃખથી પીડાઇ રહ્યા છે. તેને માટે કલ્યાણકારી નિર્ભય, ઉપદ્રવ અને પીડા રહિત કયું સ્થાન? તે આપના જાણવામાં છે?

[૮૧] હું તો માનું છું કે જ્યાં જવું બહુ દુર્લભ છે એવું લોકના અગ્રભાગ પર એક એવું સુંદર અને નિશ્ચલ સ્થાન છે કે જ્યાં આગળ જરા, મૃત્યુ, વ્યાધિ કે વેદના, તેમાંનું કશુંજ નથી.

[૮૨] પણ તે સ્થાન કયું છે તે તમે જાણો છો? એ પ્રમાણે બોલતાં કેશીમુનિને ગૌતમે કહ્યું.

[૮૩] જરા-મરણની પીડાથી રહિત અને પરમ કલ્યાણકારી લોકના અગ્રભાગ પર આવેલું તે સ્થાન સિદ્ધિસ્થાન કે નિર્વાણસ્થાન કહેવાય છે. અને ત્યાં મહર્ષિઓજ જઈ શકે છે.

[૮૪] હે મુને! તે સ્થાન લોકના અગ્રભાગમાં દુઃખથી પહોંચી શકાય તેવું, નિશ્ચલ અને પરમસુખદસ્થાન છે. સંસારરૂપી

સમુદ્રનો અંત કરનાર શક્તિશાળી પુરુષો ત્યાં પહોંચી શકે છે. ત્યાં પહોંચ્યા પછી ક્લેશ, શોક કે દુઃખ એવું કશું હોતું નથી. અને ત્યાં ગયા પછી પુનરાગતિ થતી નથી.

[૮૫] હે ગૌતમ! તમારી બુદ્ધિ સુંદર છે. તમે મારા બધાય સંશયોનું બહુ સુંદર સમાધાન કર્યું. હે સંશયાતીત! હે સર્વ સિદ્ધાંતના પારગામી ગૌતમ! તમને નમસ્કાર હો!

[૮૬] પ્રબળ પુરુષાર્થી કેશીમુનીશ્વર આ પ્રમાણે (શિષ્યોના) સંશયનું સમાધાન થયા પછી મહા યશસ્વી ગૌતમ મુનિરાજને શિરસાવંદન કરીને—

[૮૭] તે સ્થાને (ભગવાન મહાવીરના) પાંચ મહાવ્રતરૂપ ધર્મને ભાવપૂર્વક સ્વીકારે છે. અને તે શુભ માર્ગમાં ગમન કરે છે. કે જે માર્ગની પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થંકરે પ્રરૂપણા કરી હતી.

[૮૮] પછી પણ જ્યાંસુધી શ્રાવસ્તીમાં રહ્યા ત્યાંસુધી આ પ્રમાણે કેશી અને ગૌતમનો સમાગમ નિત્ય થતો રહ્યો અને શાસ્ત્ર દૃષ્ટિએ કરેલો શિક્ષાવ્રતાદિનો નિર્ણય જ્ઞાન અને ચારિત્ર બન્ને અંગમાં વૃદ્ધિ કરનાર નીવડ્યો.

નોંધઃ—કેશી અને ગૌતમ બન્ને ગણના શિષ્યોને તે શાસ્ત્રાર્થ અને તે સમાગમ બહુ લાભદાયક થયો. કારણ કે શાસ્ત્રાર્થ કરવામાં તે બન્નેની ઉદાર દૃષ્ટિ હતી. એકેને કદાગ્રહ ન હતો અને તેથીજ શાસ્ત્રાર્થ પણ સત્યસાધક બન્યો. કદાગ્રહ હોત તો શાસ્ત્રને ઓઠે અનર્થ પણ થવાનો સંભવ હતો. પરંતુ સાચા જ્ઞાની પુરુષો કદાગ્રહથી પર હોય છે. અને સત્ય વસ્તુને સર્વભોગે સ્વીકાર્યાં વિના રહી શકતા નથી.

[૮૯] આખી પરિષદ આથી સંતુષ્ટ બની ગઇ. બધાને સત્યમાર્ગની ઝાંખી થઇ. શ્રોતાઓ પણ સાચા માર્ગને પામ્યા અને તે બન્ને મહેશ્વરોની મંગલસ્તુતિ કરી ભગવાન કેશી

અને ભગવાન ગૌતમ સદા પ્રસન્ન રહો તેમ કહેતા સર્વ દેવો, દાનવો અને મનુષ્યો સ્વસ્થાને ગયા.

નોંધઃ–સમયધર્મ એટલે આ કાળે આ સમયે આ સ્થિતિમાં શાસનની ઉન્નતિ શી રીતે થાય? તેની હૃદયસ્પર્શી વિચારણા પૂર્વક ઉન્નતિ કરવી એ અબાધિત સત્ય છે. તે પલટી શકેજ નહિ. પણ શાથી કરવી તે સાધનિકા સમયધર્મના હાથમાં છે. તેનાં પરિવર્તન સંભવિત છે.

સમયધર્મની હાકલ સૌ કોઇને માટે છે. સમાજ સમયધર્મથી સંકળાએલો છે. શ્રમણવર્ગ અને શ્રાવકસમૂહ એ બધાં સમાજનાં અંગો છે. કોઈ પણ અંગ તે તરફ ઉપેક્ષા ન રાખતાં શાસ્ત્રમાં કહેલાં અબાધિત સત્યને ઓળખી સંગીન પુરુષાર્થ કરે અને સુવ્યવસ્થિત રહી જૈન-શાસનની ઉન્નતિ કરે તેજ અભિષ્ટ છે.

એમ કહું છું:—એ પ્રમાણે કેશિ ગૌતમીય નામનું ત્રેવીસમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૨૩ ॥

સમિતિઓ

૨૪

સંયમ, ત્યાગ અને તપ, આ ત્રણે મુક્તિનાં ક્રિયાત્મક સાધનો છે. ભવબંધનોથી મુક્ત કરવા માટે તેજ સમર્થ છે. મુક્તિએ પહોંચવાનાં આપણે સૌ કોઈ ઉમેદવાર છીએ. સૌ કોઇને મોક્ષમાર્ગમાં જવાનો સમાન હક છે. માત્ર ત્યાં જવાની તૈયારી હોવી જોઇએ.

આ અધ્યયનમાં મુનિવરોની સંયમજીવનને પોષનારી માતાઓનું વર્ણન છે. છતાં તેનું અવલંબન તો સૌ કોઈ મુમુક્ષુઓને એક સરખુંજ ઉપકારી છે. પોતાનું સ્થાન, યોગ્યતા અને સમય જોઇ વિવેકપૂર્વક તેનો ઉપયોગ કરી શકાય છે.

ભગવાન બોલ્યા :—

[૧] જિનેશ્વર દેવોએ જે પાંચ સમિતિઓ અને ત્રણ ગુપ્તિઓ વર્ણવેલી છે તે આઠે પ્રવચન માતાઓ કહેવાય છે.

નોંધ:—જેમ માતા પુત્ર પર વાત્સલ્ય ધરાવે છે, તેની કલ્યાણકારિણી છે તેમ આ આઠ વસ્તુ સાધુજીવનની કલ્યાણકારી હોવાથી જિનેશ્વરોએ તેમને શ્રમણની માતાઓ તરીકે કહેલી છે.

[૨] ઈર્યા, ભાષા, એષણા, આદાનભંડનિક્ષેપણ અને ઉચ્ચારાદિ પ્રતિષ્ઠાપન આ પ્રમાણે પાંચ સમિતિઓ, તેમજ મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને કાયગુપ્તિ એ ત્રણ ગુપ્તિઓ કહેવાય.

નોંધ:—(૧) ઇર્યા :-માર્ગમાં બરાબર ઉપયોગપૂર્વક જોઇને ચાલવું.

(૨) ભાષા :–વિચારથી ગળીને સત્ય, નિર્દોષ અને ઉપયોગી વચન બોલવું. (૩) એષણા :–નિર્દોષ અને પરિમિત ભિક્ષા તથા અલ્પ વસ્ત્રાદિ ઉપકરણ લેવાં. (૪) આદાન ભંડનિક્ષેપણ :–વસ્ત્ર, પાત્રાદિ ઉપકરણ (સંયમી જીવનને ઉપયોગી સાધનો) વ્યવસ્થિત લેવાં મૂકવાં. (૫) મળ, મૂત્ર, શ્લેષ્મ કે એવી કોઈપણ ત્યાજ્ય વસ્તુ કોઈને દુ:ખરૂપ ન થાય તેવું સ્થાન જોઈ ઉપયોગપૂર્વક નાખવી.

(૧) મનોગુપ્તિ :—દુષ્ટ ચિંતનમાં પ્રવર્તતા મનને રોકી લેવાના પ્રયોગ. (૨) વચનગુપ્તિ :–વચનનો અશુભ વ્યાપાર ન કરવો. (૩) કાયગુપ્તિ :–ખોટે રસ્તે જતાં શરીરને રોકી લેવાની ક્રિયા.

[૩] જે આ આઠ પ્રવચન માતાઓ સંક્ષેપથી ફરમાવી તેમાં જિનેશ્વરદેવ કથિત બાર અંગોનો સમાવેશ થઇ જાય છે. (બધાંય પ્રવચનો આ માતાઓમાં અંતર્ભૂતજ થઇ જાય છે).

નોંધ:—બારે અંગો (અંગભૂત શાસ્ત્રો) નાં પ્રવચનો ઉચ્ચ વર્તનનાં સૂચક છે. અને આ આઠ વસ્તુઓ બરાબર ક્રિયામાં આવે તો તે ઉચ્ચ વર્તન સાધ્ય થયું ગણાય. સાધ્ય હાથ લાગે એટલે સાધન તેમાં સમાઈ ગયું કે સરળ થયું ગણાય. જે જ્ઞાન ક્રિયામાં પરિણમે તે જ્ઞાન સફળ.

ઈર્યા સમિતિ વગેરેની સ્પષ્ટતા.

[૪] (૧) આલંબન, (૨) કાલ, (૩) માર્ગ અને (૪) ઉપયોગ. એ ચાર કારણોથી પરિશુદ્ધ થયેલી ઈર્યા સમિતિમાં સંયમીએ ગમન કરવું.

[૫] જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણ સાધનો ઇર્યા સમિતિનાં અવલંબન છે. દિવસ એ ઈર્યાનો કાળ છે (રાત્રિએ ઇર્યા શુદ્ધ ન હોવાથી સંયમીને પોતાના સ્થાનથી બહાર નીકળવાની મનાઇ છે) આડા અવળા માર્ગે ન જતાં સીધા માર્ગે જવું

એ ઈર્યા સમિતિનો માર્ગ છે. (ઉન્માર્ગે જવામાં સંયમની વિરાધના થવાનો સંભવ છે.)

[૬] ઈર્યા સમિતિનું ચોથું કારણ (ચોથો ભેદ) ઉપયોગ છે. તે ઉપયોગના પણ ચાર ભેદ છે. તે હું આગળ વિસ્તારથી કહીશ. તમે મને સાંભળો.

[૭] દષ્ટિથી ઉપયોગપૂર્વક જોવું તે દ્રવ્ય ઉપયોગ, માર્ગે ચાલતાં ચાર હાથ પ્રમાણ સુધીજ દૂર જોવું એ ક્ષેત્ર ઉપયોગ, દિવસ હોય ત્યાં સુધીજ ચાલવું તે કાલ ઉપયોગ અને ચાલવામાં બરોબર ઉપયોગ (જ્ઞાન વ્યાપાર) રાખવો તે ભાવ ઉપયોગ કહેવાય છે.

નોંધઃ—ચાલવામાં કોઈ સૂક્ષ્મ જીવ પણ પગથી ન કચરાઈ જાય કે બીજું કંઇ નુકસાન ન થાય તે માટે બહુ સંભાળપૂર્વક ચાલવાનું હોય છે. આ ઈર્યા સમિતિ અહિંસા ધર્મની ખૂબ ઝીણવટ સિદ્ધ કરે છે.

[૮] ચાલતી વખતે પાંચ ઈંદ્રિયોના વિષયને તથા પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાયોને છોડી માત્ર ચાલવાની ક્રિયાનેજ મુખ્ય ગણી ચાલવામાંજ ઉપયોગ રાખી ગમન કરવું.

નોંધઃ—શબ્દ, રૂપ, ગંધ કે કોઈપણ ઇંદ્રિયોના અર્થમાં મન ગયું એટલે ચાલવામાં તેટલો ઉપયોગ ચૂકી જવાય માટે તેમ ન કરવું. તેમ ચાલતાં ચાલતાં સ્વાધ્યાય (ચિંતન) પણ ન કરવો. યદ્યપિ તે ઉત્તમ ક્રિયા છે તથાપિ તેમ કરવામાં મનનો વ્યાપાર ક્રિયામાં રોકાય તો ચાલવાનો ઉપયોગ ચૂકાય. આ સૂચવી તે પ્રતિપાદન કર્યું છે કે તમો જે વખતે જે કાર્ય કરતા હો તે વખતે તેમાંજ લીન રહો. જૈનદર્શન કહે છે કે ઉપયોગ એજ ધર્મ અને પ્રમાદ એજ પાપ. (ઉપયોગ એટલે સાવધાનતા).

[૯] ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હાસ્ય, ભય, નિદ્રા તથા અનુપયોગી કથા—

[૧૦] એ આઠે દોષોને બુદ્ધિમાન સાધકે છોડી દેવા અને તે સિવાયની નિર્દોષ, પરિમિત અને ઉપયોગીજ ભાષા બોલવી. (તે ભાષાસમિતિ કહેવાય છે.)

[૧૧ આહાર, અધિકરણ (વસ્ત્ર, પાત્ર વગેરે સાથે રાખવાની વસ્તુઓ) અને શય્યા (સ્થાનક કે પાટ, પાટલા) એ ત્રણે વસ્તુઓને શોધવામાં, સ્વીકારવામાં અને ભોગવવા (વાપરવા)માં સંયમધર્મને સંભાળી ઉપયોગ રાખવો તે એષણા સમિતિ છે.

[૧૨] ઉપરની પ્રથમ ગવેષણા એટલે ઉદ્દગમન અને ઉત્પાદન (ભિક્ષા મેળવવા)માં તથા બીજી ગ્રહણૈષણામાં તેમજ ત્રીજી ભોગવવાની એષણામાં લાગતા દોષોથી સંયમીએ ઉપયોગપૂર્વક વિરમી જવું.

નોંધ:—ઉદ્દગમનના સોળ દોષો દાતાર ગૃહસ્થને લગતા છે. તેણે તેવા દોષોથી રહિત દાન કરવું. ઉત્પાદનના સોળ દોષો માત્ર સાધુના છે. ભિક્ષુએ તેવા દોષોથી રહિત ભિક્ષા મેળવવી અને દસ દોષો ગ્રહણૈષણાના છે. તે ગૃહસ્થ અને ભિક્ષુ બન્નેને લાગે છે. માટે તે દોષોથી રહિત થઈ ભિક્ષા લેવી. ઉપરાંત ચાર દોષો ભિક્ષા ભોગવવાના છે. તે દોષોને છોડી ભિક્ષુએ ભોજન કરવું.

[૧૩] ઔઘિક અને ઔપગ્રહિક બન્ને પ્રકારનાં ઉપકરણો કે પાત્ર વગેરે સંયમી જીવનનાં ઉપયોગી સાધનો લેતાં કે મૂકતાં ભિક્ષુએ આ વિધિનો ઉપયોગ કરવો.

નોંધ:—ઔઘિક એટલે જે વસ્તુ ભોગવ્યા પછી કે લીધા પછી પાછી આપવાની હોય તેવી વસ્તુ જેવી કે ઉપાશ્રયનું સ્થાન, પાટ, પાટલા ઈત્યાદિ તથા ઔપગ્રહિક એટલે શાસ્ત્રોક્ત-લીધા પછી પાછી આપવાની ન હોય તેવી વસ્તુ જેમ કે વસ્ત્ર, પાત્ર ઈત્યાદિ સંયમીનાં ઉપકરણો.

[૧૪] આંખેથી બરાબર તે વસ્તુઓને જુએ, પછી પુંજે. ત્યારબાદજ તેને લે, મૂકે અને વાપરે.

નોંધ:—નાનો ગોચ્છો કે જે સંયમીનું પુંજવાનું ઉપકરણ ગણાય

છે જેનાથી સૂક્ષ્મ જીવો પણ ન હણાય તેવી રીતે પાત્રો વગેરે સાફ કરવાની ક્રિયાને પરિમાર્જન (પુંજવું) કહેવાય છે.

[૧૫] મળ, મૂત્ર, બળખો, નાસિકાનો મેલ કે શરીરના અવયવોનો મેલ તથા અપથ્ય આહાર, ન પહેરી શકાય તેવું જીર્ણ થયેલું વસ્ત્ર અને કોઇ ભિક્ષુનું મૃત શરીર કે તે સિવાયની, બીજી ક્ષેપણીય (ફેંકી દેવા યોગ્ય નકામી) વસ્તુઓ હોય તેને (જ્યાં ત્યાં ન ફેંકતાં) ઉચિત જગ્યાએજ નાંખવી.

નોંધ:—પરિહાર્ય ચીજ અસ્થાને ફેંકવાથી ગંદકી, રોગ અને ઉપદ્રવ થાય, જીવજંતુઓની હિંસા થાય અને એવા ઘણા મહાદોષો બને તેથીજ નાંખી દેવું એ ક્રિયામાં પણ આટલો ઉપયોગ રાખવાનું બતાવી જૈનદર્શન વૈજ્ઞાનિક, વૈદિક અને ધાર્મિક દૃષ્ટિનો અપૂર્વ સમન્વય કરી બતાવે છે.

[૧૬] તે સ્થાન દસ પ્રકારનાં વિશેષણોથી યુક્ત હોવું જોઇએ. તેમાં પ્રથમ વિશેષણના ચાર ભેદ કહે છે:—(૧) તે વખતે કોઈ પણ મનુષ્ય આવતું જતું ન હોય અને કોઇ દેખતું પણ ન હોય તેવું સ્થાન. (૨) કોઇ મનુષ્ય પાસે આવતું નથી પણ દૂરથી જુએ છે. (૩) કોઈ મનુષ્ય આવે છે પણ તે દેખતું નથી. (૪) કોઇ મનુષ્ય આવે પણ છે અને દેખે પણ છે.

[૧૭] (૧) ઉપરના ચાર ભેદ પૈકી પહેલા ભેદવાળું સ્થાન જોઇ (અર્થાત્ કોઇ આવતું નથી ને દેખતું પણ નથી) ત્યાંજ તે ક્રિયા કરવી. વળી તે સ્થાન (૨) પોતાને કે પરને દુઃખ ઉપજાવે નહિ તેવું હોય. (૩) તે ભૂમિ પણ સમ હોય.

[૧૮] (૪) તે સ્થાન ઘાસ, પાંદડાં કે વનસ્પતિ રહિત હોય (૫) તે ભૂમિ અચિત્ત (કીડી, કુંથવા વગેરે જીવો રહિત) હોય. (૬) તે સ્થાન સાવ સાંકડું નહિ પણ પહોળું હોય. (૭) તેની નીચે પણ અચિત્ત ભૂમિ હોય. (૮) પોતે જે સ્થાને હોય ત્યાંથી

સાવ નજીક નહિ પણ દૂર હોય. (૯) જ્યાં ઉંદર વગેરેનાં દર ન હોય. (૧૦) ત્રસપ્રાણીઓ કે બીજ ન વેરાયાં હોય તેવા શુદ્ધ સ્થાનમાંજ મળમૂત્રાદિ ક્રિયાઓ કરવી જોઇએ.

[૧૯] એ પાંચે સમિતિઓ બહુ સંક્ષેપમાં કહી હવે ત્રણ ગુપ્તિઓને અનુક્રમે કહીશ (આ પ્રમાણે જંબૂ પ્રત્યે સુધર્મસ્વામી બોલ્યા.)

નોંધઃ—સમિતિઓનો અધિક વિસ્તાર આચારાંગાદિ સૂત્રોમાં જોઈ લેવો.

[૨૦] મનોગુપ્તિના ચાર ભેદ છેઃ—(૧) સત્ય મનોગુપ્તિ. (૨) અસત્ય મનોગુપ્તિ. (૩) સત્યામૃષા (મિશ્ર) મનોગુપ્તિ અને (૪) અસત્યા અને અમૃષા (વ્યવહાર) મનોગુપ્તિ.

નોંધઃ—સત્ય તત્ત્વ તરફજ મનનો વેગ રહે તે સત્યમનોગુપ્તિ, અસત્ય વસ્તુ તરફ ઢળે તે અસત્ય મનોગુપ્તિ, ઘડીમાં સત્ય ઘડીમાં અસત્ય એ બન્નેની રુચિ જાગે અથવા સત્યમાં થોડું અસત્ય હોય તે બધાંને સત્ય પ્રકારે માની ચિંતવવું તે મિશ્ર મનોગુપ્તિ કહેવાય. અને સાંસારિક શુભાશુભ વ્યવહારમાં મનનો વેગ ઢળે તે વ્યવહાર મનોગુપ્તિ કહેવાય.

[૨૧] સંરંભ, સમારંભ અને આરંભ એ ત્રણે ક્રિયામાં જતા મનને રોકી શુદ્ધ ક્રિયામાં પ્રવર્તાવવું તે મનોગુપ્તિ છે. માટે સંયમીએ તેવી દૂષિત ક્રિયાઓમાં જતાં મનને રોકી રાખી મનોગુપ્તિની સાધના કરવી.

નોંધઃ—સંરંભ, સમારંભ અને આરંભ એ ત્રણે હિંસક ક્રિયા છે. પ્રમાદી જીવાત્માને હિંસાદિ કાર્યના પ્રયત્નનો આવેશ ઉત્પન્ન થાય છે તેને સંરંભ કહેવાય છે. પછી એ કાર્યો માટે સાધનોને એકઠાં કરાય છે તેને સમારંભ કહેવાય છે અને છેવટે તે કાર્ય પ્રયોગમાં મૂકાય છે તેને આરંભ કહેવાય છે. કાર્યના સંકલ્પથી માંડીને તે પૂર્ણ થયા સુધીમાં આ ત્રણ અવસ્થાઓ અનુક્રમે થાય છે.

[૨૨] વચનગુપ્તિ પણ તેજ ચાર પ્રકારની છેઃ—(૧) સત્ય વચનગુપ્તિ.

(૨) અસત્ય વચનગુપ્તિ. (૩) સત્યમૃષા (મિશ્ર) વચનગુપ્તિ અને (૪) અસત્યા અને અમૃષા (વ્યવહાર) વચનગુપ્તિ.

[૨૩] સંરંભ, સમારંભ કે આરંભની ક્રિયા માટે બોલાતાં વચનને ઉપયોગપૂર્વક સંયમીએ નિવૃત્ત કરી લેવું જોઇએ.

[૨૪] હવે કાયગુપ્તિના ભેદો બતાવે છે કે (૧) ઉભા રહેવામાં. (૨) બેસવામાં. (૩) સૂવામાં. (૪) ખાડ વગેરે ઉલ્લંઘવામાં અને (૫) પાંચે ઇંદ્રિયોના વ્યાપારમાં—

[૨૫] સંરંભ, સમારંભ કે આરંભની ક્રિયા થઇ જતી હોય તો ત્યાં સંયમીએ કાયાને રોકી લેવી, તેને કાયગુપ્તિ કહેવાય છે.

નોંધઃ—મન, વચન અને કાયાનું કેવળ આત્મલક્ષી પ્રવર્તન થાય અને બાહ્ય વ્યવહારમાં પણ તેજ સ્મરણ રહે. તેમજ પાપ કાર્યોમાંથી મન, વચન અને કાયા નિવર્તી જાય, આવી સ્થિતિ થઈ જાય તેને મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને કાયગુપ્તિ કહેવાય છે.

[૨૬] ઉપર કહેલી પાંચ સમિતિઓ ચારિત્ર (સંયમી જીવન) ને અંગે થતી પ્રવૃત્તિમાં ઉપયોગી છે. અને ત્રણ ગુપ્તિ અશુભ વ્યાપારોથી સર્વથા નિવૃત્ત થવા માટે ઉપયોગી છે.

[૨૭] આ પ્રમાણે આ આઠે પ્રવચનમાતાને સાચા હૃદયથી સમજીને તેની જે કોઈ ઉપાસના કરશે–તે બુદ્ધિમાન સાધકમુનિ શીઘ્ર આ સંસારના બંધનથી મુક્ત થશે.

નોંધઃ—આવતા પાપોના પ્રવાહથી દૂર રહેવું અને એકઠાં થયેલાં પાપોને પ્રજાળવાનો પ્રયત્ન કરવો એ બન્ને ક્રિયા–તેનુંજ નામ સંયમ. આવા સંયમને માટેજ ત્યાગીજીવન સરજાયેલું છે અને તેજ દૃષ્ટિએ ત્યાગની ઉત્તમતા વર્ણવાયેલી છે.

આવી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવા માટે બુદ્ધિની સ્થિરતા સૌથી પહેલાં

અપેક્ષિત છે. બુદ્ધિને સ્થિર કરવાનો અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય એ સર્વોત્તમ સાધન છે. જો કે તે બન્ને શક્તિઓ અંતઃકરણમાં છે. પરંતુ તેને જાગ્રત કરવા માટે શાસ્ત્રો અને મહાપુરુષોના સંગની પણ આવશ્યકતા છે.

જો પાપોના પ્રવાહથી દૂર રહેવાય અને સંચિત પાપોને બાળવાની તાલાવેલી જાગે તો પછી બીજું શું જોઇએ ? એટલુંજ બસ છે, પછી તો આગળનો માર્ગ સહેજે પ્રમળ્ય રહે છે.

એમ કહું છું:—એ પ્રમાણે સમિતિઓ સંબંધીનું ચોવીસમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૨૪ ॥

યજ્ઞીય

યજ્ઞ સંબંધી

૨૫

વેદોમાં ઠેરઠેર યજ્ઞોનાં નિરૂપણ છે. તેમ જૈન શાસ્ત્રોમાં પણ છે.

પરંતુ સંસારમાં સાચા યજ્ઞને સમજનારા કોઇ વિરલજ હોય છે.

બહારનો યજ્ઞ એ દ્રવ્ય યજ્ઞ છે. અંતરનો યજ્ઞ એ સાચો (ભાવ) યજ્ઞ છે. બહારનો યજ્ઞ કદાચ હિંસક પણ હોય. પરંતુ આંતરિક યજ્ઞમાં હિંસાનાં વિષ નથી કેવળ અહિંસાનાં અમૃત છે.

બહારના યજ્ઞથી થતી વિશુદ્ધિ ક્ષણિક અને ખંડિત છે. પણ આંતરિક યજ્ઞની પવિત્રતા અખંડ અને નિત્ય છે. પરંતુ સાચો યજ્ઞ કરવામાં યાજકને યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવી પડે છે.

વિજયઘોષ અને જયઘોષ બન્ને બ્રાહ્મણકુળમાં જન્મ્યા હતા. (કેટલાક ઇતિહાસકારો બન્નેને સગાભાઈ માને છે.) બન્ને પર બ્રાહ્મણ સંસ્કૃતિની અસર હતી. પરંતુ સંસ્કૃતિ બે પ્રકારની હોય છે. એક કુળગત અને બીજી આત્મગત. કુળગત સંસ્કૃતિની છાપ ઘણીવાર ભૂલાવો ખવડાવે છે. વાસ્તવિક રહસ્ય સમજવા દેતી નથી. જીવાત્માને સત્યથી વેગળો ધકેલવામાં સહાયક નીવડે છે. પરંતુ જે જીવાત્માની આત્મગત સંસ્કૃતિનું બળ અધિક હોય છે તેજ આગળ વધે છે, તેજ સત્ય

યજ્ઞીય

યજ્ઞ સંબંધી

૨૫

વેદોમાં ઠેરઠેર યજ્ઞોનાં નિરૂપણ છે. તેમ જૈન શાસ્ત્રોમાં પણ છે.

પરંતુ સંસારમાં સાચા યજ્ઞને સમજનારા કોઇ વિરલજ હોય છે.

બહારનો યજ્ઞ એ દ્રવ્ય યજ્ઞ છે. અંતરનો યજ્ઞ એ સાચો (ભાવ) યજ્ઞ છે. બહારનો યજ્ઞ કદાચ હિંસક પણ હોય. પરંતુ આંતરિક યજ્ઞમાં હિંસાનાં વિષ નથી કેવળ અહિંસાનાં અમૃત છે.

બહારના યજ્ઞથી થતી વિશુદ્ધિ ક્ષણિક અને ખંડિત છે. પણ આંતરિક યજ્ઞની પવિત્રતા અખંડ અને નિત્ય છે. પરંતુ સાચો યજ્ઞ કરવામાં યાજકને યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવી પડે છે.

વિજયઘોષ અને જયઘોષ બન્ને બ્રાહ્મણકુળમાં જન્મ્યા હતા. (કેટલાક ઇતિહાસકારો બન્નેને સગાભાઈ માને છે.) બન્ને પર બ્રાહ્મણ સંસ્કૃતિની અસર હતી. પરંતુ સંસ્કૃતિ બે પ્રકારની હોય છે. એક કુળગત અને બીજી આત્મગત. કુળગત સંસ્કૃતિની છાપ ઘણીવાર ભૂલાવો ખવડાવે છે. વાસ્તવિક રહસ્ય સમજવા દેતી નથી. જીવાત્માને સત્યથી વેગળો ધકેલવામાં સહાયક નીવડે છે. પરંતુ જે જીવાત્માની આત્મગત સંસ્કૃતિનું બળ અધિક હોય છે તેજ આગળ વધે છે, તેજ સત્ય

પામે છે. ત્યાં સંપ્રદાય, મત, વાદો અને દર્શનના ઝઘડા રહી શકતા નથી.

જયઘોષ વેદોના પારગામી હતા. વેદમાન્ય યજ્ઞોનો તેને નાદ લાગ્યો હતો. પરંતુ તે યજ્ઞોથી મેળવેલી પવિત્રતા તેને ક્ષણિક લાગી જે ફળ વેદ વર્ણવે છે તે સ્વર્ગ કે મુક્તિની તેને આવા યજ્ઞમાં અસ્વાભાવિકતા દેખાવા માંડી. આત્મગત સંસ્કૃતિના બળે કુળગત સંસ્કૃતિનાં પડળ ઉખેડી નાંખ્યાં. તરતજ તે વીર બ્રાહ્મણે સાચું બ્રાહ્મણત્વ અંગીકાર કર્યું અને સાચા યજ્ઞમાં રાચી સાચી પવિત્રતા પ્રાપ્ત કરી.

વિજયઘોષ યજ્ઞવાડામાં કુળપરંપરાગત યજ્ઞ કરી રહ્યા હતા. એકદા જયઘોષ યાજક ત્યાં આગળ આવી લાગ્યા. પૂર્વનાં પ્રબળ ઋણાનુબંધોજ જાણે તેને ખેંચી ન ગયા હોય!

જયઘોષનો ત્યાગ, જયઘોષની તપશ્ચર્યા, જયઘોષની સાધુતા, જયઘોષનો પ્રભાવ અને જયઘોષની પવિત્રતા ઈત્યાદિ સદ્ગુણોએ અનેક બ્રાહ્મણોને આકર્ષ્યા અને યજ્ઞનો શુદ્ધ માર્ગ સમજાવ્યો.

ભગવાન બોલ્યા:-

[૧] પૂર્વે વણારસી નગરીમાં બ્રાહ્મણકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા છતાં પાંચ મહાવ્રતરૂપ ભાવ યજ્ઞ ના કરનાર એક મહાયશસ્વી જયઘોષ નામના મુનિ થઈ ગયા હતા.

[૨] પાંચે ઇંદ્રિયોના સર્વ વિષયોમાં નિગ્રહ કરનાર અને મોક્ષમાર્ગમાંજ ચાલનાર (મુમુક્ષુ) તે મહામુનિ ગામોગામ વિચરતા વિચરતા ફરી એકદા તેજ વણારસી (પોતાની જન્મભૂમિ) નગરીમાં આવી પહોંચ્યા.

[૩] અને તે વણારસીની બહાર મનોરમ નામના ઉદ્યાનમાં નિર્દોષ સ્થાન, શય્યાદિ યાચી નિવાસ કર્યો.

[૪] તે કાળમાં તેજ વણારસી નગરીમાં ચાર વેદનો જાણકાર વિજયઘોષ નામનો બ્રાહ્મણ યજ્ઞ કરી રહ્યો હતો.

[૫] ઉપર્યુક્ત જયઘોષમુનિ માસખમણની મહાતપશ્ચર્યાને પારણે તે વિજયઘોષ બ્રાહ્મણના યજ્ઞવાડામાં (તેજ સ્થળે) ભિક્ષાર્થે આવીને ઉભા રહ્યા.

[૬] મુનિશ્રીને ત્યાં આવતા જોઇને તે યાજક દૂરથીજ અટકાવે છે. અને કહે છે કે હે ભિક્ષુ ! તને હું ભિક્ષા નહિ આપી શકું. કોઈ બીજે સ્થળેથી યાચના કરી લે.

[૭] હે મુનિ ! જે બ્રાહ્મણો ધર્મશાસ્ત્રના તથા ચારવેદના પારગામી, યજ્ઞાર્થી તથા જ્યોતિષશાસ્ત્ર સુદ્ધાં છ અંગને જાણનાર અને જે જિતેંદ્રિય હોય તેને

[૮] તથા પોતાના આત્માનો તથા પરના આત્માનો (આ સંસાર સમુદ્રમાંથી) ઉદ્ધાર કરવા સમર્થ હોય તેનેજ ષડ્રસ સંયુક્ત મનોવાંછિત આ ભોજન આપવાનું છે.

[૯] ઉત્તમ અર્થની ગવેષણા કરનાર તે મહામુનિ આ પ્રમાણે ત્યાં નિષેધ કરાયા છતાં ન રાજી થયા, કે ન નારાજ થયા.

[૧૦] અન્ન, પાણી, વસ્ત્ર કે તેવા કોઈપણ સ્વાર્થને માટે નહિ માત્ર વિજયઘોષની અજ્ઞાન મુક્તિને માટે તે મુનિએ આ વચન કહ્યાં:

[૧૧] હે વિપ્ર ! વેદના મુખને, યજ્ઞોના મુખને અને નક્ષત્રો તથા ધર્મોના મુખને તું જાણતો જ નથી.

નોંધ:—અહીં મુખનો અર્થ રહસ્ય સમજવો.

[૧૨] જે પોતાના અને પરના આત્માનો (આ સંસારથી) ઉદ્ધાર કરવાને સમર્થ છે તેને પણ તું જાણી શક્યો નથી. જો જાણતો હો તો કહે.

મહાતપસ્વી અને ઓજસ્વી મુનિના પ્રભાવશાળી પ્રશ્નોથી બ્રાહ્મણોની આખી સભા નિરૂત્તર થઇ ગઈ.

[૧૩] મુનિના પ્રશ્નનો ઊહાપોહ કે ઉત્તર આપવાને માટે અસમર્થ

થયેલો બ્રાહ્મણ તથા ત્યાં રહેલી આખી સભા બે હાથ જોડીને તે મહામુનિને પૂછવા લાગ્યાં.

[૧૪] આપજ વેદોનું, યજ્ઞોનું, નક્ષત્રોનું અને ધર્મોનું મુખ કહો.

[૧૫] પોતાનો તથા પરના આત્માનો ઉદ્ધાર કરવા જે સમર્થ છે તે કોણ ? આ બધા અમને સંશયો છે. માટે (અમારાથી) પૂછાયેલા આપજ તેનો સુંદર રીતે જવાબ આપો.

[૧૬] મુનિએ કહ્યું:—વેદોનું મુખ અગ્નિહોત્ર છે (અર્થાત્ અગ્નિહોત્ર યજ્ઞ જે વેદમાં મુખ્ય છે તેજ વેદ મુખ છે.) યજ્ઞોનું મુખ યજ્ઞાર્થી (સંયમરૂપી યજ્ઞના કરનાર સાધુ), નક્ષત્રોનું મુખ ચંદ્રમા છે. અને ધર્મના પ્રરૂપકોમાં ભગવાન ઋષભદેવ વીતરાગ હોવાથી તેમણે બતાવેલો સત્ય ધર્મ એજ સર્વ ધર્મમાં શ્રેષ્ઠ છે.

નોંધ:—અગ્નિહોત્ર યજ્ઞમાં જીવરૂપ કુંડ, તપરૂપ વેદિકા, કર્મરૂપ ઇંધન, ધ્યાનરૂપ અગ્નિ, શુભ યોગરૂપી ચાટવા, શરીરરૂપી ગોર (યાજક) અને શુદ્ધ ભાવનારૂપ આહૂતિ જાણવી. જે શાસ્ત્રોમાં આવા યજ્ઞોનું વિધાન હોય છે તે વેદ કહેવાય છે અને આવા યજ્ઞો કરે છે તેજ યાજકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે.

[૧૭] જેમ ચંદ્ર આગળ ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારાઓ વગેરે હાથ જોડી ઉભા રહે છે અને મનોહર રીતે સ્તુતિપૂર્વક વંદન કરે છે તેમ તે ઉત્તમ કાશ્યપને (ભગવાન ઋષભને) ઇંદ્રાદિ નમસ્કાર કરે છે.

[૧૮] સાચું જ્ઞાન અને બ્રાહ્મણની સાચી પ્રતિજ્ઞાને નહિ જાણનાર મૂઢ પુરુષો કેવળ યજ્ઞ યજ્ઞ કર્યા કરે છે, પણ યજ્ઞનું રહસ્ય જાણી શકતા નથી. અને જે કેવળ વેદનું અધ્યયન અને શુષ્ક તપશ્ચર્યા કરતા હોય છે તે બધા બ્રાહ્મણ નથી પરંતુ રાખથી ઢંકાયેલા અગ્નિ જેવા છે.

સાચા બ્રાહ્મણ કોણ?

[૧૯] આ લોકમાં જે શુદ્ધ અગ્નિની માફક પાપથી રહિત થઇ પૂજાયેલો છે તેનેજ કુશળ પુરુષો બ્રાહ્મણ માને છે. અને તેથીજ અમે પણ તેને બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

[૨૦] જે સ્વજનાદિમાં આસક્ત થતો નથી. અને સંયમી થઈ (કષ્ટથી) શોક કરતો નથી. અને મહાપુરુષોનાં વચનામૃતોમાં આનંદ પામે છે તેનેજ અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

[૨૧] જેમ શુદ્ધ થયેલું સોનું મેલરહિત હોય છે તેમ જે મળ અને પાપથી રહિત અને રાગ, દ્વેષ અને ભયથી પર હોય છે તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

[૨૨] જે સદાચારી, તપસ્વી, દમિતેન્દ્રિય અને તપશ્ચર્યાદ્વારા માંસ અને લોહી શોષવી નાંખ્યા હોય કૃશ શરીરવાળો (દુર્બળ) અને કષાય જવાથી શાંતિને પામેલો હોય છે તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

[૨૩] જે હાલતા ચાલતા જીવોને અને સ્થાવર (પૃથ્વી, પાણી. અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ) જીવોને પણ મનથી, વચનથી કે કાયાથી હણતો નથી તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

[૨૪] જે ક્રોધથી, હાસ્યથી, લોભથી કે ભયથી ખોટું બોલતો નથી, તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

[૨૫] જે સચિત્ત (ચેતનવાળા જીવો, પશુ ઇત્યાદિ) કે અચિત્ત (સુવર્ણ ઇત્યાદિ) થોડું કે બહુ આપ્યા વિના લેતો નથી તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

[૨૬] જે દેવતા, મનુષ્ય કે તિર્યંચ સંબંધી મન, વચન અને કાયાએ કરીને મૈથુન સેવતો નથી—

[૨૭] જેમ કમળ પાણીમાં ઉત્પન્ન થવા છતાં પાણીથી લેપાતું નથી. તેમ કામભોગોથી જે અલિપ્ત થાય તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

[૨૮] જે રસલોલુપી ન હોય, માત્ર ધર્મ નિમિત્તેજ ભિક્ષાજીવી હોય અને ગૃહસ્થોમાં આસક્ત ન હોય તેવા અકિંચન ત્યાગીનેજ અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

[૨૯] જે પૂર્વસંયોગ (માતા, પિતા, ભાઈ વગેરેના સંયોગ) જ્ઞાતિજનોના સંગ અને બંધુવર્ગને છોડીને પછીથી તેના રાગમાં કે ભોગોમાં જે આસક્ત થતો નથી તેનેજ અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

[૩૦] હે વિજયઘોષ! જે વેદો પશુવધને નિરૂપનારા છે તે અને પાપ કર્મો કરી હોમાયેલી આહૂતિઓ તે યજ્ઞ કરનાર દુરાચારીને શરણભૂત થતાં નથી. કારણ કે કર્મો ફળ આપવામાં બળવાન હોય છે.

[૩૧] હે વિજયઘોષ! મસ્તક મુંડન કરવાથી સાધુ થવાતું નથી. ૐકારના ઉચ્ચારણથી બ્રાહ્મણ થવાતું નથી, તેમ અરણ્યવાસથી મુનિ કે ભગવાં વસ્ત્ર પહેરવાથી તાપસ થવાતું નથી.

[૩૨] સમભાવથી સાધુ થવાય છે. બ્રહ્મચર્ય પાલનથી બ્રાહ્મણ થવાય છે. અને જ્ઞાન હોય તે મુનિ તથા તપસ્વી હોય તેજ તાપસ કહેવાય છે.

[૩૩] વાસ્તવિક રીતે વર્ણવ્યવસ્થા જન્મગત નથી, પણ કર્મગત છે. કર્મથીજ બ્રાહ્મણ થવાય છે, કર્મથીજ ક્ષત્રિય થવાય છે, કર્મથીજ વૈશ્ય અને કર્મથીજ શુદ્ર થવાય છે.

[૩૪] આ વસ્તુઓને ભગવાને ખુલ્લી રીતે કહી બતાવી છે. સ્નાતક (ઉચ્ચ બ્રાહ્મણ) પણ તેવાજ ગુણોથી થઈ શકાય

છે. માટેજ બધાં કર્મોથી મુક્ત હોય, અથવા મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરે તેનેજ અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

[૩૫] ઉપરના ગુણોથી યુક્ત જે ઉત્તમ બ્રાહ્મણો હોય છે તેઓજ પોતાના અને પરના આત્માનો ઉદ્ધાર કરવાને માટે સમર્થ છે.

[૩૬] આ પ્રકારે સંશયનું સમાધાન થયા પછી તે વિજયઘોષ બ્રાહ્મણ તે પવિત્ર વચનોને હૃદયમાં ઉતારીને પછી જયઘોષ મુનિને સંબોધીને--

[૩૭] સંતુષ્ટ થયેલો તે વિજયઘોષ હાથ જોડીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો :—હે ભગવન્ ! આપે યથાર્થ બ્રાહ્મણપણું મને સમજાવ્યું.

[૩૮] ખરેખર આપજ યજ્ઞોના યાજક (કરનાર) છો. આપજ વેદોના જાણ છો. આપજ જ્યોતિષશાસ્ત્રાદિ અંગોના જાણકાર વિદ્વાન છો અને આપજ ધર્મોના પારગામી છો.

[૩૯] આપ આપના અને પરના આત્માનો ઉદ્ધાર કરવાને સમર્થ છો. માટે હે ભિક્ષૂત્તમ! ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાની અમારા પર કૃપા કરો.

[૪૦] હે દ્વિજ! મને તારી ભિક્ષાથી કશું પ્રયોજન નથી. જલદી સંયમમાર્ગની આરધના કર. જન્મ, જરા, મૃત્યુ, રોગ એવા એવા ભયોથી ઘેરાયલા આ સંસાર સાગરમાં પરિભ્રમણ ન કર.

[૪૧] કામભોગોથી કર્મબંધન થઈ જીવાત્મા મલિન થાય છે. ભોગરહિત જીવાત્મા શુદ્ધ થઈ કર્મથી લેપાતો નથી. ભોગી સંસારમાં ભમે છે. ભોગમુક્ત સંસારથી મુક્ત થાય છે.

[૪૨] સૂકો અને લીલો એવા બે માટીના ગોળાઓ ભીંતમાં અગડાવા છતાં જે લીલો હોય છે તેજ ચોંટે છે, સૂકો ચોંટતો નથી.

[૪૩] એજ પ્રમાણે કામભોગોમાં આસક્ત, દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા પાપકર્મ કરી સંસારમાં ચોંટે છે. જે વિરક્ત પુરુષો હોય છે તે સૂકા ગોળાની માફક સંસારમાં ચોંટતા નથી.

[૪૪] આ પ્રમાણે જયઘોષ મુનિવર પાસે શ્રેષ્ઠ ધર્મ સાંભળીને સંસારની આસક્તિથી રહિત થઈ પ્રવ્રજિત થયો.

[૪૫] એ પ્રકારે સંયમ તથા તપશ્ચર્યા દ્વારા પોતાના સકળ પૂર્વ-કર્મોનો ક્ષય કરી જયઘોષ અને વિજયઘોષ એ બન્ને ત્યાગીઓ સર્વશ્રેષ્ઠ સિદ્ધિને પામ્યા.

નોંધઃ—જન્મથી સૌએ જીવો સમાન છે. સમાન છવી, સમાન લક્ષી અને સમાન પ્રયત્નશીલ છે. જન્મથી સૌએ શદ્ર છે. સંસ્કારથીજ દ્વિજ બને છે. સારાંશ; પતન કે વિકાસ એજ નીચ અને ઊંચના સૂચક છે. જન્મગત ઉચ્ચ નીચના ભેદો માની લેવા એ તો કેવળ ભ્રમ છે.

જાતિથી કોઇ ચાંડાલ, કોઈ બ્રાહ્મણ, કોઈ વૈશ્ય કે કોઇ ક્ષત્રિય નથી. ઘણા જાતિના ચાંડાલ બ્રાહ્મણો જેવા હોય છે. ઘણા જાતિના બ્રાહ્મણો ચાંડાલ જેવા હોય છે. ઘણા જાતિના ક્ષત્રિય વૈશ્યો સમાન હોય છે. ઘણા જાતિના વૈશ્ય ક્ષત્રિય સમાન હોય છે. માટે કર્મથીજ બ્રાહ્મણ, કર્મથીજ ક્ષત્રિય, કર્મથીજ વૈશ્ય અને કર્મથીજ શદ્ર કહેવાય છે.

ગુણોથીજ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય કે ચાંડાલ થવાય છે.

બ્રહ્મચર્ય, અહિંસા, ત્યાગ અને તપશ્ચર્યાદિ ગુણોના વિકાસમાં બ્રાહ્મણત્વનો વિકાસ છે. સાચું બ્રાહ્મણત્વ સાધી બ્રહ્મ (આત્મસ્વરૂપ)ને કે આત્મજ્યોતિને પામવી. એજ સૌનું લક્ષ્ય છે. જાતિપાંતિના કલેશો છોડી બ્રાહ્મણત્વની આરાધના કરવી એ સૌને માટે આવશ્યક છે.

એમ કહું છું :—એ પ્રમાણે યજ્ઞ સંબંધીનું પચીસમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૨૫ ॥

સમાચારી

૨ઃ

સમાચારી એટલે સમ્યક્ દિનચર્યા, દેહ, ઇન્દ્રિય અને મન; આ બધાં સાધનો જે ઉદ્દેશથી મળ્યાં છે, તે ઉદ્દેશને લક્ષ્યમાં રાખી તે સાધનોનો સદુપયોગ કરી લેવો એજ ચર્યા.

અહોરાત્ર મનને ઉચિત પ્રસંગમાં જોડી દેવું. અને સતત એકને એક કાર્યમાં પરાયણ રહેવું. તે સાધકની દિનચર્યા ગણાય.

આમ કરવાથી પૂર્વ જીવનગત દુષ્ટ પ્રકૃતિઓને વેગ મળતો નથી. અને નવીન પવિત્રતા પ્રાપ્ત થતી જવાથી પૂર્વની દુષ્ટ વાસનાઓ નિર્બળ થઇ આખરે ખરી પડે છે અને તેમ તેમ મોક્ષાર્થી સાધક પોતાના આત્મરસના ઘુંટડા વધુ ને વધુ પીતો પીતો અમર બની જાય છે.

અહીં ત્યાગજીવનની સમાચારી વર્ણવેલી છે. ત્યાગી જીવન સામાન્ય ગૃહસ્થ સાધક જીવન કરતાં વધારે ઉચ્ચ, સુંદર અને પવિત્ર હોય છે. તેથી તેની દિનચર્યા પણ તેટલીજ શુદ્ધ અને કડક હોય તે સ્વાભાવિક છે.

પોતાના આવશ્યક કાર્ય સિવાય પોતાનું સ્થાન ન છોડવાની વૃત્તિ (સ્થાન સ્થિરતા) બ્રહ્મચર્યા અને ચિંતનમાં લીનતા, દોષોનું નિવારણ, સેવા, નમ્રતા અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ. આ બધા અંગોનો સમાવેશ સમાચારીમાં થાય છે.

સમાચારી તો સંયમી જીવનની વ્યાપકક્રિયા છે. પ્રાણ અને જીવનનો જેટલો સહભાવ છે તેટલોજ સહભાવ સમાચારી અને સંયમી જીવનનો છે.

ભગવાન બોલ્યા:—

[૧] હે શિષ્ય ! સંસારના સર્વ દુઃખથી છોડાવનારી સમાચારી (દસ પ્રકારની સાધુ સમાચારી) ને કહીશ. કે જે સમાચારીને આચરીને નિગ્રંથ સાધુઓ આ સંસાર સમુદ્રને તરી ગયા છે.

[૨] પહેલી આવશ્યકી, બીજી નૈષેધિકી, ત્રીજી આપૃચ્છના અને ચોથી પ્રતિપૃચ્છના છે.

[૩] અને પાંચમી છંદના, છઠ્ઠી ઇચ્છાકાર, સાતમી મિથ્યાકાર અને આઠમી તથ્યેતિકાર છે.

[૪] વળી નવમી અભ્યુત્થાન અને દશમી ઉપસંપદા. આ પ્રમાણે દશ પ્રકારની સાધુ સમાચારી મહાપુરુષોએ કહી છે.

[૫] (તે દશ પ્રકારની સમાચારીને વિસ્તાર પૂર્વક કહે છે) ગમન (ઉપાશ્રય, ગુરુકુળસ્થાનથી બહાર જવાને) વખતે આવસ્યકી સમાચારી આચરવી; અર્થાત્ આવશ્યક કાર્ય માટે બહાર જવું. (૨) નૈષેધિકીક્રિયા ઉપાશ્રયમાં આવ્યા પછી કરવી. અર્થાત્ હવે હું બહારના કાર્યથી નિવર્તી ઉપાશ્રયમાં દાખલ થયો છું. હવે બહાર જવાનો આવશ્યક કાર્ય સિવાય નિષેધ છે એમ માની વર્તવું. (૩) આપૃચ્છના ક્રિયા એટલે કોઈપણ પોતાના કાર્ય કરવામાં ગુરુને કે વડીલ સાધક મુનિવરને પૂછીનેજ કરવું. (૪) પ્રતિપૃચ્છના એટલે બીજાના કાર્ય માટે ફરીથી ગુરુને પૂછવું.

નોંધ:—પહેલી અને બીજી ક્રિયામાં કોઈપણ આવશ્યક ક્રિયા સિવાય ગુરુકુળવાસ છોડવો નહિ તેમ બતાવી સાધકની જવાબદારી સમજાવી છે.

ત્રીજીમાં વિનય એ સાધકનું પરમ કર્તવ્ય છે. તે અને ચોથીમાં અન્ય મુનિઓની સેવા તથા વિચારોનો ઊહાપોહ બતાવ્યો છે.

[૬] (૫) પદાર્થ સમૂહોમાં છંદના–એટલે પોતાની સાથે રહેલા દરેક ભિક્ષુઓને વસ્તુઓનું નિમંત્રણ કરવું. જેમકે ભિક્ષાદિ લાવ્યા બાદ બીજા મુનિઓને આમંત્રણ કરે કે કૃપાકરી આપ પણ આમાંથી કંઈ ગ્રહણ કરી મને લાભ આપો. આવા વર્તનને છંદના કહે છે. (૬) ઇચ્છાકાર–એટલે પોતાની કે પરની ઇચ્છા પરસ્પર જાણી જણાવી અનુકૂળ વર્તવું. (૭) મિથ્યાકાર એટલે ગફલતથી થયેલી પોતાની ભૂલોનું ખૂબ ચિંતન કરી તેનું પ્રાયશ્ચિત કરી તેને મિથ્યા (નિષ્ફળ) બનાવવું તે જાતની ક્રિયા. (૮) પ્રતિશ્રુતે તથ્યેતિકાર એટલે કે ગુરુજન કે વડીલ ભિક્ષુઓની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કરી તેમનું કહેલું યથાર્થ છે, તેમ જાણી આદર કરવો તે જાતની ક્રિયા.

નોંધઃ—પાંચમીમાં એકલપેટાપણું છોડી હૃદયની ઉદારતા, છઠ્ઠીમાં સાથે વસતા ભિક્ષુકોનો પારસ્પરિક પ્રેમ, સાતમીમાં સૂક્ષ્મત્રુટિનું પણ નિવારણ અને આઠમી સમાચારીમાં આજ્ઞાની આધીનતા બતાવ્યાં છે.

[૭] (૯) ગુરુ પૂજામાં અભ્યુત્થાન–એટલે ઊઠવા બેસવામાં કે બીજી બધી ક્રિયાઓમાં ગુરુ ઇત્યાદિની અનન્યભાવે ભક્તિ બતાવવાની અને તેમના ગુણોની પૂજાકરવાની ક્રિયા. (૧૦) અવસ્થાને ઉપસંપદા–એટલે પોતાની સાથે રહેલા આચાર્ય, ઉપાધ્યાય કે અન્ય વિદ્યાગુરુઓ પાસે વિદ્યા મેળવવા માટે વિવેકપૂર્વક રહેવું અને વિનમ્ર ભાવથી વર્તવું તે ક્રિયા. આ પ્રમાણે દશ સમાચારીઓ કહેવાય છે.

[૮] (દશમી સમાચારીમાં જે સ્થળે ભિક્ષુ રહ્યો હોયછે તે ગુરુકુળ વાસમાં તેણે રાત્રિ અને દિવસની શી ચર્યા કરવી તે વિસ્તાર પૂર્વક બતાવે છે.) દિવસના ચાર પ્રહર પૈકી સૂર્ય ઉગ્યા બાદ

પહેલા પ્રહરને ચોથે ભાગે (તેટલા કાળ સુધીમાં) વસ્ત્રપાત્રાદિ (સંયમીનાં ઉપકરણો) નું પ્રતિલેખન કરવું અને તે ક્રિયા કર્યા બાદ ગુરુને વંદન કરીને–

નોંધઃ––દિવસના ચાર પ્રહર હોય છે. તેથી જો ૩૨ ઘડીનો દિવસ હોય તો આઠ ઘડીનો પ્રહર ગણાય. તેનો ચોથો ભાગ બે ઘડી (૪૮ મિનિટ) ગણાય. જૈન ભિક્ષુઓને હમેશાં વસ્ત્રપાત્રાદિ જે સંયમ નિર્વાહનાં ઉપયોગી સાધનો હોય તેનું દિવસમાં બેવાર પ્રતિલેખન (ઝીણી નજરે સંપૂર્ણ નિરીક્ષણ) કરવું જોઈએ.

[૯] બે હાથ જોડીને પૂછવું જોઈએ કે હે પૂજ્ય! હવે હું શું કરું? વૈયાવૃત્ય (સેવા) કે સ્વાધ્યાય (અભ્યાસ) એ બે પૈકી આપ કઇ વસ્તુમાં મારી યોજના કરવા ઇચ્છો છો? હે પૂજ્ય! મને આજ્ઞા કરો.

[૧૦] જો ગુરુજી વૈયાવૃત્ય (કોઇપણ જાતની સેવા) માં જોડાવાનું કહે તો અગ્લાન (ખેદ રહિત) પણે સેવા કરવી અને જો શાસ્ત્રોના સ્વાધ્યાયમાં યોજે તો સર્વ દુઃખથી છોડાવનારા અભ્યાસમાં શાંતિપૂર્વક લીન થવું.

નોંધઃ—(૧) વાચના (શિક્ષણ લેવું), (૨) પૃચ્છના પ્રશ્નો પૂછી સમાધાન કરવું), (૩) પરિવર્તના (શીખેલાનું પુનરાવર્તન કરવું), (૪) અનુપ્રેક્ષા (ચિંતન) અને (૫) ધર્મકથા. આ પાંચે સ્વાધ્યાયના ભેદો છે.

[૧૧] વિચક્ષણ મુનિવરે આખા દિવસના ચાર ભાગો પાડવા અને એ ચારે વિભાગોમાં ઉત્તર ગુણ (કર્તવ્ય કર્મ)ની ખીલવટ (વૃદ્ધિ) કરવી.

[૧૨] (ચારે પ્રહરનાં સામાન્ય કર્તવ્યો કહે છે.) પહેલે પ્રહરે સ્વાધ્યાય (અભ્યાસ), બીજે પ્રહરે ધ્યાન, ત્રીજે પ્રહરે ભિક્ષાચરી અને વળી ચોથે પ્રહરે સ્વાધ્યાયાદિ કરે.

નોંધઃ—પહેલા અને છેલ્લા પ્રહરમાં પ્રતિલેખન અને શારીરિક હાજત નિવારવાની ક્રિયા પણ આદિ શબ્દથી સમજી લેવી.

[૧૩] અષાઢ માસમાં બે પગલે, પોષ માસમાં ચાર પગલે અને ચૈત્ર તથા આસો માસમાં ત્રણ પગલે પોરસી થાય.

નોંધઃ—પોરસી એટલે પ્રહર. સૂર્યના છાયા પરથી કાળનું પ્રમાણ મળે તે માટે આ વિધાન કરેલું છે.

[૧૪] ઉપર કહ્યા તે સિવાય બીજા આઠ મહિનાને વિષે પ્રત્યેક સાત અહોરાત્રીએ (સાત દિવસે) એકેક અંગુલ અને પખવાડીએ બબ્બે અંગુલ અને મહિને ચાર ચાર અંગુલ છાયા પોરસીમાં વધે ઘટે છે.

નોંધઃ—શ્રાવણ વદી ॥ ૧ ॥ થી પોષ સુદી ॥ ૧૫ ॥ સુધી છાયા વધે અને મહા વદી ॥ ૧ ॥ થી તે અષાઢ સુદી ॥ ૧૫ ॥ સુધી છાયા ઘટે.

જે માસમાં તિથિ ઘટે છે તે કહે છેઃ—

[૧૫] અષાઢ, ભાદરવો, કારતક, પોષ, ફાગણ અને વૈશાખ એ બધાના કૃષ્ણ પક્ષમાં એકેક તિથિ ઘટે છે.

નોંધઃ—ઉપરના છએ માસ ૨૯ દિવસના હોય છે. તે સિવાયના બધા માસ ૩૦ દિવસના હોય છે. એ હિસાબે ચંદ્ર વર્ષ ૩૫૪ દિવસનું ગણાય.

[૧૬] (પોણી પોરસીના પગની છાયાનું માપ કહે છે:—) જેઠ, અષાઢ અને શ્રાવણ આ ત્રણ મહિનામાં જે પોરસી માટે પગના છાયાનું માપ કહ્યું છે તે પગલા ઉપર છ આંગળ વધારી દેવાથી તે મહિનાની પોણી પોરસી થાય અને ભાદરવો, આસો અને કાર્તિક એ ત્રણ મહિનામાં ઉપર જે માપ કહેલ છે તેમાં આઠ આંગળ વધારવાથી પોણી પોરસી

થાય. અને માગશર, પોષ અને મહા આ ત્રણ મહિનામાં કહેલ માપથી ૧૨ આંગળ વધારવાથી પોણી પોરસીનું માપ થાય. ફાગણ, ચૈત્ર અને વૈશાખ, આ ત્રણ મહિનામાં જે માપ કહેલ છે તેનાથી ૮ આંગળ છાયા વધારવાથી પોણી પોરસી થાય. આ વખતે વસ્ત્ર, પાત્રાદિકનું પ્રતિલેખન કરવું.

[૧૭] વિચક્ષણ સાધુ રાત્રિના પણ ચાર ભાગ કરે અને રાત્રિના ચાર ભાગને વિષે પ્રત્યેક પોરસીને યોગ્ય કર્તવ્ય પ્રમાણે ગુણોની વૃદ્ધિ કરે.

[૧૮] રાત્રિમાં પહેલે પ્રહરે સ્વાધ્યાય, બીજે પ્રહરે ધ્યાન, ત્રીજા પ્રહરે નિદ્રા અને ચોથા પ્રહરે પાછો સ્વાધ્યાય કરવો.

[૧૯] (રાત્રિની પોરસીનું માપ શી રીતે કાઢવું તે કહે છે) જે કાળને વિષે જે જે નક્ષત્રો આખી રાત્રિ પૂર્ણ કરતાં હોય તે નક્ષત્ર આકાશના ચોથે ભાગે પહોંચે ત્યારે રાત્રિનો પહેલો પ્રહર પૂરો થયો જાણી સ્વાધ્યાયથી વિરમવું.

[૨૦] અને તેજ નક્ષત્ર, આકાશનો ચોથો ભાગ બાકી રહે તેટલે સુધી આવે અર્થાત્ કે ચોથી પોરસીમાં આવે ત્યારે સ્વાધ્યાય શરૂ કરવો. અને તે પોરસીનો ચોથે ભાગે (બે ઘડી રાત્રિ બાકી રહે ત્યારે) કાળ જોઇને મુનિએ પ્રતિક્રમણ કરવું.

[૨૧] (હવે દિવસનું વિસ્તારપૂર્વક કર્તવ્ય કહે છે) પહેલા પ્રહરને ચોથે ભાગે (સૂર્યોદયથી બે ઘડી સુધી) વસ્ત્રપાત્રનું પ્રતિ-લેખન કરવું અને પછી ગુરુને વંદન કરીને સર્વ દુઃખથી મૂકાવનાર એવો સ્વાધ્યાય કરવો.

[૨૨] પછી દિવસના છેલ્લા પ્રહરના ચોથે ભાગે ગુરુને વંદન કરીને સ્વાધ્યાય કાલનો અતિક્રમ (ઉલ્લંઘન) કર્યા સિવાય વસ્ત્ર પાત્રાદિનું પ્રતિલેખન કરવું.

[૨૩] પહેલાં મુખપત્રિકાનું પ્રતિલેખન કરી પછી ગુચ્છકનું પ્રતિલેખન કરે. પછી ગુચ્છાને હાથમાં લઈને મુનિ વસ્ત્રોનું પ્રતિલેખન કરે.

[૨૪] (વસ્ત્ર પ્રતિલેખનની વિધિ કહે છે) (૧) વસ્ત્ર જમીનથી ઊંચું રાખવું, (૨) મજબુત પકડવું, (૩) ઉતાવળું પ્રતિલેખન ન કરવું, (૪) આદિથી માંડીને અંત સુધી બરાબર વસ્ત્રને જોવું (આ માત્ર દૃષ્ટિની પ્રતિલેખના થઈ), (૫) વસ્ત્રને થોડું ખંખેરવું, (૬) ખંખેરતાં જીવ ન ઉતરે તો ગુચ્છાથી તેને પુંજવું.

[૨૫] (૧) પ્રતિલેખન કરતી વખતે વસ્ત્ર કે શરીરને નચાવવું નહિ અને (૮) વાળવું પણ નહિ. (૯) થોડો ભાગ પણ પ્રતિલેખન કર્યા વગરનો ન રાખવો. (૧૦) વસ્ત્રને ઊંચું, નીચું કે ભીંત પર અફળાવવું નહિ. (૧૧) ઝાટકવું નહિ. (૧૨) વસ્ત્રાદિકને વિષે જીવ દેખાય તો તે જીવ હથેળી પર ઉતારી તેનું રક્ષણ કરવું.

નોંધ:—કેટલાક નવ ખોડાનો અર્થ પડિલેહણ કરતાં નવ વાર જોવું એવો પણ કરે છે.

[૨૬] (હવે છ પ્રકારની અપ્રશસ્ત પ્રતિલેખના કહે છે) (૧) આરભટા (પ્રતિલેખના વિપરીત રીતે કરવી) (૨) સંમર્દા (વસ્ત્રને ચોળવું કે મર્દવું) (૩) મૌશલી (ઊંચી, નીચી કે આડી ધરતીએ વસ્ત્રને લગાડવું) (૪) પ્રસ્ફોટના (પ્રતિલેખન કરતાં વારંવાર ઝાટકવું) (૫) વિક્ષિપ્તા (પ્રતિલેખન કર્યા વિના આઘાપાછા સરકાવી દેવા) (૬) વેદિકા (ઘુંટણ કે હાથમાં રાખતા જવું).

[૨૭] (તે સિવાય બીજી સાત અપ્રશસ્ત પ્રતિલેખનાઓ કહે છે) (૧)

પ્રશિથિલ (વસ્ત્રને મજબુત ન પકડવું) (૨) પ્રલંબ (વસ્ત્ર લાંબુ રાખી પડિલેહણા કરવી) (૩) લોલ (ધરતી સાથે વસ્ત્રને રગદોળવું) (૪) એકામર્ષા (એકી વખતે આખું વસ્ત્ર એક દૃષ્ટિમાં જોઇ લેવું) (૫) અનેક રૂપ ધૂના (પ્રતિલેખન કરતાં શરીર તથા વસ્ત્રને હલાવવું) (૬) પ્રમાદપૂર્વક પ્રતિલેખન કરવું (૭) પ્રતિલેખન કરતાં શંકા ઉપજે તો આંગળીઓથી ગણતાં ઉપયોગ ચૂકી જવો તે. આમ તેર પ્રકારની અપ્રશસ્ત પ્રતિલેખના કહી છે.

[૨૮] વધારે ઓછી કે વિપરીત પ્રતિલેખના ન કરવી તેજ પદ (પ્રકાર) પ્રશસ્ત છે અને બીજા બધા પ્રકારો અપ્રશસ્ત સમજવા.

નોંધ:—પ્રતિલેખનના આઠ ભેદો છે તે પૈકી ઉપર કહેલો પહેલોજ ભેદ આચરવો. બાકીના છોડી દેવા.

[૨૯] પ્રતિલેખના કરતાં કરતાં જો (૧) પરસ્પર વાર્તાલાપ કરે (૨) કોઇ દેશની કથા કરે, (૩) કોઇને પ્રત્યાખ્યાન આપે, (૪) કોઇને વાચના આપે કે (૫) પ્રશ્ન પૂછે તો—

[૩૦] પ્રતિલેખનામાં પ્રમાદ કરીને તે ભિક્ષુ પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ કે હાલતાં ચાલતાં જીવોનો વિરાધક બને છે.

[૩૧] અને જો પ્રતિલેખનમાં બરાબર ઉપયોગ રાખે તો તે ભિક્ષુ પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ કે હાલતા ચાલતા જીવોનો રક્ષક બની શકે છે.

નોંધ:—જોકે વસ્ત્રપાત્રાદિના પ્રતિલેખનમાં પ્રમાદ કરવાથી માત્ર હાલતા ચાલતા જીવોનો કે વાયુકાયના જીવોનો ઘાત સંભવે છે પરંતુ પ્રમાદ એ વસ્તુજ એવી છે કે તે જીવનમાં વ્યાપક થઈ ભિક્ષુકના ઉદ્દેશને ભૂલાવી છકાયની રક્ષામાં હાનિ ઉત્પન્ન કરે છે.

[૩૨] ત્રીજી પોરસીમાં નીચેનાં ૭ પૈકી કોઈ પણ એક કારણ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે આહારપાણીની ગવેષણા કરવી.

નોંધઃ—ત્રીજે પ્રહરે ભિક્ષાચરી માટે જવાનું વિધાન પણ એ ક્ષેત્ર જોઈને કહેવાયેલું છે. તેનો આશય સમજી વિવેકપૂર્વક શોધન કરો.

[૩૩] (૧) ક્ષુધાવેદનાની શાંતિ માટે (૨) સેવા માટે (શક્ત શરીર હોય તો સેવા કરી શકે તે સારુ) (૩) ઈર્યાર્થને માટે (ખાધા વિના આંખે અંધારાં આવતાં હોય તો તે મટાડી ગમન કરી શકાય તે માટે) (૪) સંયમ પાળવાને માટે (૫) જીવન નિભાવવા માટે (૬) ધર્મધ્યાન અને ચિંતન માટે. આ પ્રમાણે છ કારણોથી નિર્ગ્રંથ આહાર પાણી ભોગવે.

[૩૭] આહાર કર્યા પછી ચોથી પોરસીમાં ભાજનોને અળગાં બાંધી સર્વભાવ (પદાર્થ)નો પ્રકાશ કરનાર (એવો) સ્વાધ્યાય કરે.

[૩૮] ચોથી પોરસીના ચોથા ભાગે સ્વાધ્યાય કાલથી નિવૃત્ત થઇ ગુરુને વંદન કરીને વસ્ત્ર, પાત્ર ઇત્યાદિની ભિક્ષુ પડિલેહણા કરે.

નોંધઃ—ચોથી પોરસીનો ચોથો ભાગ એટલે સૂર્યાસ્ત થવા પહેલાં બે ઘડી.

[૩૯] મળ, મૂત્ર ત્યાગ કરવાની ભૂમિકાને જોઇ આવી (પાછા આવ્યા બાદ ઇરિયા વહિયા ક્રિયા કરીને) સર્વ દુઃખથી મૂકાવનાર એવો ક્રમપૂર્વક કાયોત્સર્ગ કરે

નોંધઃ—જૈન દર્શનમાં ભિક્ષુ માટે અવશ્ય સવાર અને સાંજ એમ બે વાર પ્રતિક્રમણ કરવાનાં હોય છે. તે પ્રતિક્રમણમાં થયેલા દોષોની આલોચના અને ભવિષ્યમાં ન થાય તેવો સંકલ્પ કરવાનો હોય છે.

[૪૦] તે કાયોત્સર્ગમાં દિવસ સંબંધીનાં જ્ઞાન, દર્શન કે ચારિત્રમાં થયેલા દોષોને ક્રમપૂર્વક ભિક્ષુએ ચિંતવવા.

[૪૧] કાયોત્સર્ગ પાળીને પછી ગુરુ પાસે આવી વંદન કરે. વંદન કર્યા પછી ભિક્ષુ દિવસમાં થયેલા અતિચાર (દોષ)ને ક્રમપૂર્વક ગુરુ પાસે કહે.

[૪૨] એ પ્રમાણે દોષના શલ્યથી રહિત થઇ (બધા જીવોની ક્ષમાપના લે) ત્યારબાદ ગુરુને નમસ્કાર કરીને સર્વદુઃખથી છોડાવનાર કાયોત્સર્ગને કરે.

[૪૩] કાયોત્સર્ગને પાળીને ફરીવાર ગુરુને વંદન કરી (પ્રત્યાખ્યાન કરી) ત્યારબાદ પંચપરમેષ્ટીના સ્તુતિમંગલ કરીને સ્વાધ્યાયકાળની અપેક્ષા રાખે.

નોંધ:—પ્રતિક્રમણના છ આવશ્યક (વિભાગ) હોય છે. તે બધી વિધિ ઉપર કહેલ છે.

[૪૪] (હવે રાત્રિની વિધિ કહે છે) પહેલે સ્વાધ્યાય, બીજે ધ્યાન, ત્રીજે નિદ્રા અને ચોથે પ્રહરે મુનિ પુનઃ સ્વાધ્યાય કરે.

[૪૫] ચોથી પોરસીનો આવેલો કાળ જાણીને (ચોથી પોરસીનો કાળ સમજીને) પોતાના અવાજથી ગૃહસ્થીઓ ન જાગે તેવી રીતે સ્વાધ્યાય કરે.

[૪૬] ચોથી પોરસીનો ચોથો ભાગ બાકી રહે (સૂર્યોદયથી બે ઘડી પહેલાં સ્વાધ્યાય કાલથી નિવૃત્ત થઇને) ત્યારે આવશ્યક કાળનું પ્રતિલેખન કરી (પ્રતિક્રમણનો કાળ જાણીને) પછી ગુરુને વંદન કરે.

[૪૭] (દેવસી પ્રતિક્રમણની વિધિ કહી છે તે પ્રમાણે બધી વિધિ થયા પછી—) સર્વ દુઃખથી મૂકાવનાર કાયોત્સર્ગ આવે ત્યારે પ્રથમ કાયોત્સર્ગ કરે.

[૪૮] તે કાયોત્સર્ગમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ને તપ સંબંધી જે અતિચાર લાગ્યા હોય તે અનુક્રમે ચિંતવે.

[૪૯] કાયોત્સર્ગ પાળ્યા પછી ગુરુને વંદન કરીને રાત્રિ સંબંધી થયેલા અતિચારને ક્રમપૂર્વક પ્રકટ કરી આલોચના લે.

[૫૦] દોષ રહિત થઇને અને ક્ષમા યાચીને ગુરુને વંદન કર્યા બાદ ફરીથી સર્વદુઃખોથી મૂકાવનાર કાયોત્સર્ગ કરે.

નોંધ:—કાયોત્સર્ગ એટલે દેહભાવથી મુક્ત થઈ ધ્યાનમાં રહેવાની ક્રિયા.

[૫૧] કાયોત્સર્ગમાં ચિંતન કરે કે હવે હું કઈ જાતની તપશ્ચર્યા આદરૂં ? પછી નિશ્ચય કરીને કાયોત્સર્ગથી નિવૃત્ત થઈ ગુરુને વંદન કરે.

[૫૨] ઉપર પ્રમાણે કાયોત્સર્ગથી નિવૃત્ત થઈ ગુરુને વંદન કરી તેમની પાસેથી તપશ્ચર્યાના પચ્ચક્ખાણ (પ્રત્યાખ્યાન) લઇ સિદ્ધો (પરમેષ્ઠી)નું સંસ્તવન કરે.

નોંધ:—એ પ્રમાણે રાત્રિપ્રતિક્રમણના ૭ આવશ્યક (વિભાગો)ની ક્રિયા પૂર્ણ થઇ.

[૫૩] આ પ્રમાણે દસ પ્રકારની સમાચારી સંક્ષેપથી કહી. જેને આચરીને આ સંસારસાગરને ઘણા જીવો તરી ગયા.

અસાવધાનતા વિકાસની રોધક છે. ગમે તેવી સુંદર ક્રિયા હોય. પરંતુ અવ્યવસ્થિત હોય તો તેનાં કશાંએ મૂલ્ય નથી. વ્યવસ્થા અને સાવધાનતા એ બન્ને ગુણોથી માનસિક સંકલ્પનાં બળો વધે છે. સંકલ્પ બળ વધવાથી આવી પડેલાં સંકટો કે વિરોધક બળો પરાસ્ત થાય છે. અને ધારેલું ઇષ્ટ પાર પડે છે.

એમ કહું છું:—એમ સમાચારી સંબંધી છવીસમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૨૬ ॥

ખલુંકીય

ગળિયા બળદ સંબંધી

૨૭

સાધકને સદ્દગુરુ જેમ સહાયક છે, જેટલા અવલંબનરૂપ છે. તેટલાજ સદ્દગુરુને શિષ્યો પણ સહાયક બને છે.

પૂર્ણતા પામ્યા પહેલાં સૌ કોઇને સહાયક અને સાધનોની આવશ્યકતા છે. પરંતુ તેજ સહાયક કે સાધનો બાધક બને તો પોતાનું અને પરનું (બન્નેનું) હિત હણાય છે.

ગાર્ગ્યાચાર્ય સમર્થ હતા. ગણધર (ગુરુકુળપતિ) હતા. તેમની પાસે સેંકડો શિષ્યોનો પરિવાર હતો. પરંતુ જ્યારે તે સમુદાય સ્વચ્છંદી બન્યો, સંયમમાર્ગમાં હાનિ પહોંચાડવા લાગ્યો ત્યારે તેણે પોતાનો આત્મધર્મ જાળવી-પોતાનું કર્તવ્ય સમજી સુધારવાના ખૂબ પ્રયત્નો કરી જોયા. પણ આખરે તેમાં તે નિષ્ફળ ગયા.

શિષ્યોનો મોહ શિષ્યોપરની આસક્તિ અને સંપ્રદાયનું મમત્વ તે મહાપુરુષને સહજ પણ ન હતું. તે પોતાનું જાળવી એકાંતમાં જઈ વસ્યા અને સ્વાવલંબનની પ્રબળ શક્તિના સહચારી થઇ તેણે આત્મહિત સાધ્યું.

ભગવાન બોલ્યા:—

[૧] સર્વ શાસ્ત્ર સંપન્ન એક ગાર્ગ્ય નામના ગણધર અને સ્થવિર મુનિ હતા. તે ગણિભાવથી યુક્ત રહી હમેશાં સમાધિ ભાવ સાધી રહ્યા હતા.

નોંધ:—અન્ય જીવોને ધર્મ વિષે સ્થિર કરે અર્થાત્ જ્ઞાનવૃદ્ધ, તપોવૃ અને પ્રવ્રજ્યાવૃદ્ધ હોય તે સ્થવિર ભિક્ષુ ગણાય છે. અને ભિક્ષુગણન વ્યવસ્થાપક હોય તે ગણધર કહેવાય છે.

[૨] કોઈ વાહનને યોગ્ય વહન (બળદ) જોડવાથી જેમ ગાડીવાન અટવીને ઓળંગી જાય છે તેમ યોગ (સંયમ) માર્ગમા વહન કરતા શિષ્યસાધકો અને તેને દોરનાર ગુરુ બન્ને સંસારરૂપ અટવીને ઓળંગી જાય છે.

[૩] પરંતુ જે ગળિયા બળદોને ગાડીમાં જોડી હાંકે છે, (તે ન ચાલવાથી) તે તેને મારી મારીને થાકી જાય છે. અને અંતે કષ્ટ પામે છે. તેમજ અશાંતિ અનુભવે છે. મારતાં મારતાં ગાડીવાનનો પરોણો પણ ભાગી જાય છે.

[૪] તેવા બળદને કેટલાક ગાડીવાનો પૂંછડે બટકું ભરે છે. કેટલાક વારંવાર પરોણાની આરોથી વીંધી નાખે છે. પરંતુ તે ગળિયા બળદો ચાલતા નથી. મારવા છતાં કેટલાક ધોંસરી ભાંગી નાખે છે, અને કેટલાક કુમાર્ગે લઈ જાય છે.

[૫] કેટલાક ચાલતાં ચાલતાં પાસાભેર પડી જાય છે, કેટલાક બેસી જાય છે અને કેટલાક સૂઈ જાય છે. ને મારવા છતાં ઉઠતાજ નથી. કોઇ બળદ ઉછળે છે, કોઇ દેડકાની માફક ઠેકડા મારવા મંડે છે. તો કોઇ વળી ધૂર્ત બળદ તરુણ ગાયને જોઇ તેની પાછળ દોડે છે.

[૬] કેટલાક માયાવી બળદ માથું નીચું રાખી પડી જાય છે, કોઈ વળી મારથી કોપી જે બાજુ જવું હોય ત્યાં ન જતાં ઊંધે માર્ગે ચાલવા માંડે છે. કોઇક ગળિયો બળદ ઢોંગ કરી જાણે મરી ન ગયો હોય તેમ બેસી રહે છે. તો વળી કોઇ ખૂબ વેગભર નાસવાજ માંડે છે.

[૭] કોઈ દુષ્ટ બળદ રાસડીને તોડી નાખે છે, કોઇ સ્વચ્છંદી બળદ ધોંસરૂં ભાંગી નાખે છે. વળી કોઇ ગળિયો બળદ તો સુસવાટા ને ફુંફાડા મારી ખેડૂતના હાથમાંથી સરકી ઝટ પલાયન થઇ જાય છે.

[૮] જેમ ગાડીમાં જોડેલા ગળિયા બળદો ગાડીને ભાંગી નાખી ધણીને હેરાન કરી ભાગી જાય છે તેજ પ્રકારે તેવા સ્વચ્છંદી કુશિષ્યો પણ ખરેખર ધર્મ (સંયમધર્મ) રૂપ ગાડીમાં જોડાવા છતાં ધૈર્યથી રહિત થઇ તે સંયમધર્મને ભાંગી નાખે છે. (સાચા મનપૂર્વક સંયમ પાળતા નથી.)

[૯] (મારી પાસેના) કેટલાક કુશિષ્યો વિદ્યાની ઋદ્ધિના ગર્વથી મદમાતા અને અહંકારી થઈ ફરે છે. કેટલાક રસના લોલુપી છે. કેટલાક સાતાશીલીયા (શરીર સુખનેજ ઇચ્છનારા) છે. અને કેટલાક પ્રચંડ ક્રોધી છે.

[૧૦] કેટલાક ભિક્ષા (લેવા જવા) ના આળસુ છે. કેટલાક અહંકારીઓ ભિક્ષાએ જતાં અપમાન થાય માટે બીરુ થઇ એકસ્થાને બેસી રહે છે. કેટલાક મદોન્મત્ત શિષ્યો એવા છે કે જ્યારે હું પ્રયોજન પૂર્વક (સંયમમાર્ગને ઉચિત) શિખામણ આપું છું–

[૧૧] તો વચ્ચેજ સામું બોલીને દોષોજ પ્રકટ કરી બતાવે છે. અને કેટલાક તો આચાર્યોનાં વચન (શિક્ષા) થી વારંવાર વિરૂદ્ધજ વર્તે છે.

[૧૨] (કેટલાકને ભિક્ષાર્થે મોકલવા છતાં જતા નથી. અથવા બહાનાં કરે છે કે) " તે બાઇ (શ્રાવિકા) મને ઓળખતીજ નથી. તે મને નહિ આપે. તે ઘેરજ નહિ હોય, હું માનું છું કે ત્યાં બીજા ભિક્ષુને મોકલો તો ઠીક. હું શું એકલોજ છું ?" આ પ્રમાણે ગુરુનો સામો જવાબ આપીને ભિક્ષાર્થે જતા જ નથી.

[૧૩] અથવા કોઇ પ્રયોજને મોકલ્યા હોય તો તે કાર્ય કરી આવતા નથી અને જૂઠું બોલે છે. કાંતો ગુરુ કાર્ય બતાવે છે માટે આશ્રમસ્થાનની બહાર આમતેમ ભમવામાં સમય ગાળે છે. અને કદાચ કાર્ય કરે તો પણ રાજવેઠની માફક તેને માને છે. અને રીસથી કપાળની ભમરો ઊંચી કરી મોઢું ચડાવે છે.

[૧૪] તે બધા કુશિષ્યો; ભણાવ્યા, ગણાવ્યા, દીક્ષિત કર્યા તથા ભાત પાણીથી પોષ્યા પછી જેમ પાંખ આવ્યા પછી હંસલાઓ દિશાવિદિશામાં સ્વેચ્છાથી ગમન કરે છે, તેમ ગુરુને છોડી એકલા સ્વચ્છંદતાથી ગમન કરે છે.

[૧૫] જેમ ગળિયા બળદની સાથે રહેલો સારથિ (ખેડૂત) ખેદ કરે- છે, તેમ ગર્ગાચાર્ય પોતાના આવા કુશિષ્યો હોવાથી આમ ખેદ કરે છે. અને કહે છે કે જે શિષ્યોથી મારો પોતાનો આત્મા હણાય તેવા દુષ્ટ શિષ્યોથી શું ?

[૧૬] જેવા ગળિયા ગધેડા હોય તેવા મારા શિષ્યો છે. એમ વિચારી ગાર્ગ્યાચાર્ય મુનીશ્વર તે ગળિયા ગધેડાઓને તજીને તપ આચરે છે.

[૧૭] ત્યારબાદ સુકોમળ, નમ્રતાયુક્ત, ગંભીર, સમાધિવંત અને સદાચારમય વર્તનથી તે ગાર્ગ્ય મહાત્મા આ વસુધામાં વિહરતા હતા.

નોંધ:—ગળિયો બળદ ગાડાને ભાંગી નાંખે છે, ગાડીવાનને રંજાડે છે અને સ્વચ્છંદથી દુઃખી થાય છે તેમ સ્વચ્છંદી સાધક સંયમથી પતિત થાય છે. આલંબન (સહાયક સદ્ગુરુ ઇત્યાદિ)નો લાભ લઇ શકતો નથી અને પોતાના આત્માને પણ કલુષિત કરે છે. સ્વતંત્રતાના ઓઠા નીચે ઘણે ભાગે બહુજનો સ્વચ્છંદતાનેજ પોષતા હોય છે. સ્વચ્છંદતા પણ વાસ્તવિક રીતે તો પરતંત્રતાજ છે અને મહાપુરુષો પ્રત્યેની અર્પણતા ઉપરથી પરતંત્રતા જણાય છે પરંતુ વાસ્તવિક સ્વતંત્રતા છે. આવી સ્વતંત્રતાનો ઉપાસકજ આગળ વધી શકે છે.

એમ કહું છું:—એ પ્રમાણે ખલુંકીય નામનું સત્તાવીસમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥૨૭॥

મોક્ષમાર્ગગતિ

મોક્ષમાર્ગનું ગમન

૨૮

સર્વ જીવોનું લક્ષ્ય એક માત્ર મોક્ષ, નિર્વાણ કે મુક્તિજ છે. દુઃખથી કે કષાયોથી મૂકાવું તે મોક્ષ. કર્મબંધનથી મૂકાવું તે મુક્તિ. શાંતિ સ્થાન પ્રાપ્ત કરવું તે નિર્વાણ. તે સ્થિતિમાંજ સર્વ સુખ સમાયાં છે. જૈનદર્શન આખા સંસારને ચેતન અને જડ–જીવ અને અજીવ–માં વિભક્ત કરે છે. અને તે બન્ને તત્ત્વોનાં સહાયક તેમજ આધારભૂત તત્ત્વો જેવાં કે ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને કાળને ઉમેરીને એ છ પદાર્થોમાં આ આખા લોકને સમાવી દે છે.

એટલે જીવની ઓળખાણ–જીવનું યથાર્થ ભાન–એ સૌથી પ્રથમ આવશ્યક છે. આ સ્થિતિ એજ સમ્યગ્દર્શન, આવી સ્થિતિ થયા પછી આત્માના અનુપમ જ્ઞાનની જે ચિનગારી ફૂટી નીકળે તેજ સાચું જ્ઞાન.

આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવામાં શાસ્ત્રશ્રવણ, આત્મચિંતન, સત્સંગ અને સદ્વાંચન એ બધાં ઉપકારક અંગો છે. આ નિમિત્તોદ્વારા સત્યને જાણી, વિચારી તથા અનુભવી આગળ વધવું એજ એક હેતુ હોવો જોઇએ.

ભગવાન બોલ્યા:—

[૧] યથાર્થ મોક્ષનો માર્ગ જે જિનેશ્વરોએ કહેલો છે તેને સાંભળો. તે માર્ગ ચાર કારણોથી સંયુક્ત અને જ્ઞાનદર્શન (ચારિત્ર અને તપ)ના લક્ષણરૂપ છે.

નોંધઃ—અહીં "જ્ઞાનદર્શન લક્ષણા" વિશેષણ આપવાનું પ્રયોજન એ છે કે મોક્ષ માર્ગમાં તે બન્નેનીજ પ્રથમ આવશ્યક્તા છે.

[૨] (૧) જ્ઞાન (પદાર્થની યથાર્થ સમજ), (૨) દર્શન (યથાર્થ શ્રદ્ધા), (૩) ચારિત્ર (વ્રતાદિનું આચરણ) અને (૪) તપ. આ ચાર પ્રકારથી યુકત મોક્ષનો માર્ગ કેવળજ્ઞાની જિનેશ્વરોએ ફરમાવ્યો છે.

નોંધઃ—ચારિત્રથી નવા કર્મોનું બંધન થતું નથી અને તપથી પૂર્વ-કર્મનો ક્ષય થાય છે.

[૩] જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપથી સંયુક્ત એવા આ માર્ગને પામેલા જીવો સદ્દગતિમાં જાય છે.

[૪] તે પૈકી પહેલા પ્રકારમાં કહેલું જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનું છે. (૧) મતિજ્ઞાન, (૨) શ્રુતજ્ઞાન, (૩) અવધિજ્ઞાન, (૪) મનઃપર્યાય જ્ઞાન અને (૫) કેવલજ્ઞાન.

નોંધઃ—આ બધાં જ્ઞાનનો વિશેષ અધિકાર નંદી વગેરે આગમો-માં છે.

[૫] જ્ઞાની પુરુષોએ દ્રવ્ય, ગુણ અને તેના સર્વ પર્યાયોને સમજવા માટે આ પ્રમાણે પાંચ પ્રકારનું જ્ઞાન બતાવ્યું છે.

નોંધઃ—પર્યાય એટલે પલટાતી અવસ્થા. તે પદાર્થ અથવા ગુણ માત્રમાં હોય છે.

[૬] ગુણો જેને આશ્રયે રહેલા હોય છે તેને દ્રવ્ય કહેવાય છે. અને એક દ્રવ્યમાં વર્ણ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ કે જ્ઞાનાદિ જે ધર્મો રહેલા છે તે ગુણો કહેવાય છે. અને દ્રવ્ય તથા ગુણ બન્નેને આશ્રિત થઇ રહે છે તેને પર્યાયો કહેવાય છે.

નોંધઃ—જેમકે આત્મા એ દ્રવ્ય છે. જ્ઞાનાદિ એ તેના ગુણો છે. અને કર્મવશાત્ ભિન્નભિન્ન રીતે રૂપાંતર થાય છે તે તેના પર્યાયો છે.

[૭] ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, કાલાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને જીવાસ્તિકાય એ ષટ્ દ્રવ્યરૂપ લોક કેવલજ્ઞાની જિનેશ્વરોએ બતાવ્યો છે. (અસ્તિકાય એ જૈન દર્શનનો સમૂહવાચી પારિભાષિક શબ્દ છે.

[૮] ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય એ ત્રણે એકેક દ્રવ્ય છે. અને કાલ, પુદ્ગલ તથા જીવો સાંખ્યામાં અનંત છે.

નોંધઃ—સમય ગણનાની અપેક્ષાએ અહીં કાળની અનંતતા બતાવી છે.

[૯] ગતિમાં સહાય કરવી તે ધર્માસ્તિકાયનું લક્ષણ છે. અને સ્થિરતામાં સહાય કરવી તે અધર્માસ્તિકાયનું લક્ષણ છે. આકાશ એ બધાય દ્રવ્યોનું ભાજન છે અને બધાંને અવકાશ આપવો તે તેનું લક્ષણ છે.

[૧૦] પદાર્થની ક્રિયાઓનાં પરિવર્તન પરથી સમયની જે ગણત્રી થાય છે તેજ કાળનું લક્ષણ છે. ઉપયોગ (જ્ઞાનાદિવ્યાપાર) જીવનું લક્ષણ છે. અને તે જ્ઞાન, દર્શન, સુખ અને દુઃખથી વ્યક્ત થાય છે.

[૧૧] જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય અને ઉપયોગ એ જીવનાં વિશિષ્ટ લક્ષણો છે.

[૧૨] શબ્દ, અંધકાર, પ્રકાશ, કાંતિ, છાયા, તાપ, વર્ણ (પીળો, ધોળો વગેરે રંગ) ગંધ, રસ અને સ્પર્શ એ બધાં પુદ્ગલોના લક્ષણ છે.

નોંધઃ—પુદ્ગલ એ જૈનદર્શનમાં જડ પદાર્થમાં વપરાતો પારિભાષિક શબ્દ છે.

[૧૩] એકઠું થવું, વિખરાવું, સંખ્યા, આકાર (વર્ણાદિનો) સંયોગ તથા વિભાગ એ બધી ક્રિયાઓ પર્યાયોની બોધક છે. માટે તેજ તેનું લક્ષણ ધારવું.

[૧૪) જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ એ નવ તત્ત્વો છે.

[૧૫] સ્વાભાવિક રીતે (જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઇત્યાદિથી) કે કોઇના ઉપદેશથી ભાવપૂર્વક તે બધા પદાર્થોની યથાર્થ શ્રદ્ધા થવી તે સ્થિતિને મહાપુરુષોએ સમકિત કહ્યું છે.

નોંધઃ--સમકિત એટલે સમ્યક્ત્વ યથાર્થ આત્મભાન. જૈન દર્શનમાં વર્ણવેલાં ચૌદ ગુણસ્થાનકોમાં ચોથે ગુણસ્થાનકેથીજ આત્મવિકાસ શરૂ થાય છે તે શરૂઆતને સમકિત કહેવાય છે.

[૧૬] (૧) નિસર્ગરુચિ, (૨) ઉપદેશરુચિ, (૩) આજ્ઞારુચિ, (૪) સૂત્રરુચિ, (૫) બીજરુચિ, (૬) અભિગમરુચિ, (૭) વિસ્તારરુચિ, (૮) ક્રિયારુચિ, (૯) સંક્ષેપરુચિ અને (૧૦) ધર્મરુચિ. આ દસ રુચિઓથી સમકિત તરતમ ભાવે પમાય છે.

[૧૭] જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ. એ નવ પદાર્થોને યથાર્થ રીતે જાતિસ્મરણાદિ જ્ઞાને કરીને જાણ્યા પછી તે પર શ્રાદ્ધા થાય તે નિસર્ગરુચિ કહેવાય છે.

[૧૮] જે પુરુષ જિનેશ્વરોએ યથાર્થ અનુભવેલા ભાવોને દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી પોતાની મેળેજ જાતિસ્મરણાદિ જ્ઞાન (નિમિત્ત)થી જાણીને તે એમજ છે, બીજી રીતે નથી એવી અડગ શ્રદ્ધા રાખી શકે છે તે નિસર્ગરુચિવાળો સમકિતી જાણવો.

[૧૯] ઉપર્યુક્ત ભાવો કે જે કેવળી કે છદ્મસ્થગુરુઓ વડે કહેવાયેલા

છે તેના ઉપર શ્રદ્ધા રાખી શકે છે તે ઉપદેશરુચિ વાળો સમકિતી જાણવો.

[૨૦] જેના રાગ, દ્વેષ, મોહ અને અજ્ઞાન નીકળી ગયાં છે તેવા મહાપુરુષની આજ્ઞાથી તત્ત્વ પર રુચિપૂર્વક શ્રદ્ધા ધરાવે છે તે આજ્ઞારુચિવાળો સમકિતી કહેવાય છે.

[૨૧] જે અંગપ્રવિષ્ટ કે અંગબાહ્યથી સૂત્રને ભણીને તે સૂત્ર વડે સમકિત પામે છે તે શ્રુતરુચિવાળો સમકિતી જાણવો.

નોંધઃ—આચારાંગાદિ અંગો અંગપ્રવિષ્ટ કહેવાય છે અને તે સિવાયનાં બીજાં સૂત્રો અંગબાહ્ય કહેવાય છે.

[૨૨] જેમ પાણીમાં તેલનું બિંદુ વિસ્તાર પામે અને એક બીજ વાવ્યેથી અનેક બીજ ઉત્પન્ન થાય તેમ એક પદથી કે એક હેતુથી ઘણાં પદ, ઘણાં દૃષ્ટાંત અને ઘણા હેતુએ પદાર્થ પર શ્રદ્ધા વધે અને સમકિત પામે તેવા પુરુષને બીજરુચિ સમકિતી જાણવો.

[૨૩] જેણે અગિયાર અંગ અને બારમો દૃષ્ટિવાદ તથા બીજા ઇતર સિદ્ધાંતોના અર્થને બરાબર જાણીને સમકિત પ્રાપ્ત કર્યું છે તેને અભિગમરુચિ જાણવો.

[૨૪] ૭ દ્રવ્યના સર્વ ભાવો, સર્વ પ્રમાણો અને સર્વ નયોથી જેણે જાણીને સમકિત પ્રાપ્ત કર્યું છે તેને વિસ્તારરુચિ સમકિતી જાણવો.

નોંધઃ—નય એ પ્રમાણનો અંશ છે. નય એટલે વિચારોનું વર્ગીકરણ. તેના સાત પ્રકાર છે. (૧) નૈગમ (૨) સંગ્રહ (૩) વ્યવહાર (૪) ઋજુસૂત્ર (૫) શબ્દ (૬) સમભિરૂઢ (૭) એવંભૂત. પ્રમાણ ચાર છે. (૧) પ્રત્યક્ષ (૨) અનુમાન (૩) ઉપમાન (૪) આગમ. બધા પદાર્થોના જ્ઞાનમાં નય અને પ્રમાણની આવશ્યકતા રહે છે.

[૨૫] સત્યદર્શન અને જ્ઞાનપૂર્વક, ચારિત્ર, તપ, વિનય, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ ઇત્યાદિ શુદ્ધ ક્રિયાઓ કરતાં સમકિત પામે તે ક્રિયારુચિવાળો જાણવો.

[૨૬] જે અસત્, મત, વાદ કે દર્શનોમાં સપડાયો નથી કે સત્ય સિવાયના બીજા કોઇ પણ વાદોને માનતો નથી છતાં વીતરાગના પ્રવચનમાં અતિ નિપુણ નથી (અર્થાત વીતરાગ માર્ગની શ્રદ્ધા શુદ્ધ છે પણ વિશેષ ભણેલો નથ.) તે સંક્ષેપરુચિ સમકિતી જાણવો.

[૨૭] જે અસ્તિકાય (દ્રવ્યસ્વરૂપ), શ્રુત (શાસ્ત્ર) ધર્મ અને ચારિત્રધર્મને જિનેશ્વરોએ કહેલ છે તે રીતે શ્રદ્ધા રાખે છે તેને ધર્મરુચિ સમકિતી જાણવો.

[૨૮] (૧) પરમાર્થ (તત્ત્વ) નું ગુણકીર્તન કરવું. (૨) જે પુરુષો પરમઅર્થ—તત્ત્વને પામ્યા છે તેઓની સેવા કરવી. (૩) જે માર્ગથી પતિત થયા હોય કે અસત્ય દર્શન કે વાદમાં માનતા હોય તેનાથી દૂર રહેવું. એત્રણ ગુણોથી સમકિતની શ્રદ્ધા પ્રગટે છે. (એ ત્રણ ગુણો જાળવી રાખવાથી સમકિત શ્રદ્ધાપૂર્વક જળવાઇ રહે છે.)

[૨૯] સમકિત વિના ચારિત્ર હોઇ શકેજ નહિ અને સમકિત હોય ત્યાં તો ચારિત્ર હોય અને ન પણ હોય. જો એકી સાથે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર ઉત્પન્ન થાય તો ત્યાં પહેલાં સમકિત જાણવું.

નોંધ:—સમકિત એ ચારિત્રની પૂર્વવર્તી સ્થિતિછે. યથાર્થ જાણ્યા વિનાનું આચરેલું અર્થવિનાનું છે.

[૩૦] દર્શન વિના (સમકિત રહિત) જ્ઞાન ન હોય, જ્ઞાન વિના

ચારિત્રના ગુણો ન હોય અને ચારિત્રના ગુણ વિના (કર્મથી) મુક્તિ ન મળે અને કર્મમુક્તિ વિના નિર્વાણગતિ (સિદ્ધપદ) થાય નહિ.

[૩૧] નિઃશંકિત (જનેશ્વરના વચન વિષે શંકા રહિત થવું), નિઃકાંક્ષિત (અસત્ય મતોમાં વાંચ્છા રહિત થવું,) નિર્વિચિકિત્સ્ય (ધર્મફળમાં સંશય રહિત થવું), અમૂઢ દૃષ્ટિ (ઘણાં મતમતાંતરો જોઇને મુંઝાવું નહિ તે અર્થાત્ અડગ શ્રદ્ધાવાળું થવું), ઉપબૃંહા (સત્યધર્મ પામીને જે ગુણી પુરુષો હોય તેમની પ્રશંસા કરે અને ગુણવૃદ્ધિ કરે તે) સ્થિરીકરણ (ધર્મથી શિથિલ થતાં હોય તેને સ્થિર કરવા), વાત્સલ્ય (સ્વધર્મનું હિત સાધવું અને સ્વધર્મીઓની ભક્તિ કરવી), પ્રભાવના (સત્યધર્મની ઉન્નતિ કરવી અને પ્રચાર કરવો.) આ આઠ સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિના આચારો છે.

[૩૨] પ્રથમ સામાયિક ચારિત્ર, બીજું છેદોપસ્થાપનીય, ત્રીજું પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર, ચોથું સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર.

[૩૩] અને પાંચમું કષાય રહિત યથાખ્યાત ચારિત્ર (તે અગિયારમા કે બારમા ગુણસ્થાનકે રહેલા) છદમસ્થને તથા કેવળીને હોય છે. આ પ્રમાણે કર્મને ખપાવનારાં ચારિત્ર પાંચ પ્રકારનાં કહ્યાં છે.

નોંધઃ—સામાયિક ચારિત્ર પાંચ મહાવ્રતરૂપ પ્રથમ—ચારિત્રને કહેવામાં આવે છે. બીજું સામાયિક ચારિત્રના કાળનો છેદ કરીને ફરી સ્થાપન કરવું તેનું નામ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર કહેવામાં આવે છે. પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર ઉચ્ચ પ્રકારના જ્ઞાન અને તપશ્ચર્યા પૂર્વક નવ સાધુઓ સાથે રહી દોઢ વર્ષ સુધી પાળે છે તે સૂક્ષ્મ સંપરાય એટલે અલ્પ કષાયવાળું ચારિત્ર.

[૩૪] તપ આંતરિક તેમજ બાહ્ય એમ બે પ્રકારે વર્ણવેલું છે. બાહ્ય તપના અને આંતરિક તપના ૭ ૭ પ્રકારો છે.

નોંધઃ—તપશ્ચર્યાના વિશેષ અધિકાર માટે ત્રીસમું અધ્યયન જુઓ.

[૩૫] જીવાત્મા જ્ઞાનથી પદાર્થોને જાણે છે. દર્શનથી તે પર શ્રદ્ધા રાખે છે. ચારિત્રથી આવતાં કર્મોનો રોધ કરે છે, અને તપથી પૂર્વનાં કર્મો ખપાવી શુદ્ધ થાય છે.

[૩૬] એ પ્રમાણે સંયમ અને તપથી પૂર્વકર્મોને દૂર કરીને સર્વ દુઃખથી રહિત થઇ મહર્ષિઓ શીઘ્ર મોક્ષગતિ પામે છે.

એમ કહું છું:—એ પ્રમાણે મોક્ષમાર્ગગતિ સંબંધીનું અઠ્ઠાવીસમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૨૮ ॥

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ

૨૯

પરાક્રમ, શક્તિ કે સામર્થ્ય તો જીવમાત્રમાં છે. પરંતુ વિશ્વમાં તેનો ઉપયોગ જુદી જુદી રીતે જુદા જુદા રૂપે થતો દેખાય છે. તેજ જીવોની ભિન્ન ભિન્ન ભૂમિકાઓ સૂચવે છે. જે શસ્ત્ર અન્ય પર ન વાપરતાં પોતા પરજ વાપરે છે તે શૂર ન ગણાતાં મૂર્ખામાં ખપે છે. તેજ પ્રકારે પ્રાપ્ત થયેલાં તરવાનાં સાધનોથી પોતેજ ડૂબે છે તે બાલ જીવ કહેવાયછે.

જ્યારે બાલભાવ મટે છે ત્યારે સાથે સાથે તેની દૃષ્ટિ પણ પલટે છે. આ દૃષ્ટિને જૈનદર્શન સમકિત-દૃષ્ટિ કહે છે. એ દૃષ્ટિ પામ્યા પછી જે પુરુષાર્થ થાય છે તે જ સાચો પુરુષાર્થ કે સાચું પરાક્રમ કહેવાય છે.

જીવ માત્ર સાધક છે. સંસાર એ સાધનાની ભૂમિકા છે. તેમાં પણ મનુષ્યભવ એ સાધનાનું ઉચ્ચ ક્ષેત્ર છે. ત્યાં મળેલાં સાધનો સુમાર્ગે પ્રયુક્ત થાય તો સાધકની સાધના સફળ થઈ તે શીઘ્ર પોતાનું કલ્યાણ સાધે છે.

જેમ જીવો ભિન્ન ભિન્ન તેમ તેનાં સાધનોમાં અને પ્રકૃતિમાં પણ ભિન્નતા છે. તેથી સમકિત પરાક્રમનાં ભિન્ન ભિન્ન સાધનો ભિન્ન ભિન્ન રૂપે અહીં ૭૩ ભેદોમાં બતાવ્યાં છે. જેમાંનાં કેટલાંક સામાન્ય, કેટલાંક વિશેષ અને કેટલાંક વિશેષતર કઠિન છે. તો તે પૈકી પોતપોતાને ઈષ્ટ સાધનોનું શોધન કરી પ્રત્યેક સાધકે પુરુષાર્થમાં પ્રયત્ન કરવો અને વિચારવું અતિ અતિ આવશ્યક છે.

સુધર્મસ્વામીએ જંબૂસ્વામીને કહ્યું:—હે આયુષ્મન્! તે ભગવાન મહાવીરે આ પ્રમાણે કહેલું તે મેં સાંભળ્યું છે. અહીં ખરેખર શ્રમણ ભગવાન કાશ્યપ મહાવીરે સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ નામનું 'અધ્યયન વર્ણવ્યું છે.

જેને સુંદર રીતે સાંભળીને તેના પર વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા લાવીને, (અડગ વિશ્વાસ લાવીને) તેની રુચિ જમાવીને, તેનો સ્પર્શ કરીને, તેનું પાલન કરીને, તેનું શોધન, કીર્તન અને આરાધના કરીને તેમજ (જિનેશ્વરોની) આજ્ઞાપૂર્વક અનુપાલન કરીને ઘણા જીવો સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત થાય છે, પરિનિર્વાણ પામે છે અને સર્વ દુ:ખોનો અંત કરે છે.

તેનો આ અર્થ આ પ્રમાણે ક્રમથી કહેવાય છે. જેમકે (૧) સંવેગ (મોક્ષાભિલાષ), (૨) નિર્વેદ (વૈરાગ્ય), (૩) ધર્મ-શ્રદ્ધા, (૪) ગુરુસાધર્મિક શુશ્રૂષણા (મહાપુરુષો અને સહધર્મીઓની સેવા), (૫) આલોચના (દોષોની વિચારણા), (૬) નિન્દા, (દોષોની નિન્દા–આત્મનિંદા), (૭) ગર્હા (દોષ પ્રત્યે તિરસ્કાર), (૮) સામાયિક (આત્મભાવમાં લીન થવાની ક્રિયા), (૯) ચતુર્વિંશતિસ્તવ (ચોવીશ તીર્થંકરોની સ્તુતિ, (૧૦) વંદન, (૧૧) પ્રતિક્રમણ (પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવાની ક્રિયા), (૧૨) કાયોત્સર્ગ, (૧૩) પ્રત્યાખ્યાન (પ્રતિજ્ઞા લેવી), (૧૪) સ્તવસ્તુતિમંગળ (ગુણીજનની સ્તુતિ), (૧૫) કાલ પ્રતિલેખના (સમય નિરીક્ષણ), (૧૬) પ્રાયશ્ચિત્ત કરણ (પ્રાયશ્ચિત્તની ક્રિયા), (૧૭) ક્ષમાપના, (૧૮) સ્વાધ્યાય, (૧૯) વાંચન, (૨૦) પ્રતિપ્રચ્છના (પ્રશ્નોત્તર), (૨૧) પરિવર્તના (અભ્યાસનું પુનરાવર્તન), (૨૨) અનુપ્રેક્ષા (ઊંડું ભિન્ન ભિન્ન ચિંતન), (૨૩) ધર્મકથા, (૨૪) શાસ્ત્ર આરાધના (જ્ઞાન પ્રાપ્તિ), (૨૫) ચિત્તની એકાગ્રતા, (૨૬) સંયમ, (૨૭) તપ (૨૮) વ્યવદાન (કર્મનું વિખરાવું), (૨૯) સુખશાય (સંતોષ), (૩૦) અપ્રતિબદ્ધતા (અનાસક્તિ), (૩૧) એકાંત આસન, શયન અને સ્થાનનું સેવન, (૩૨) વિનિવર્તના (પાપક્રિયાથી નિવૃત્ત થવું), (૩૩) સંભોગ પ્રત્યાખ્યાન (સ્વાવલંબન), (૩૪) ઉપધિ

પ્રત્યાખ્યાન (અનાવશ્યક વસ્તુઓનો ત્યાગ અથવા વસ્ત્ર, પાત્ર ઈત્યાદિનો ત્યાગ), (૩૫) આહાર પ્રત્યાખ્યાન, (૩૬) કષાય પ્રત્યાખ્યાન. (૩૭) યોગ પ્રત્યાખ્યાન (પાપપ્રસંગનો ત્યાગ), (૩૮) શરીરનો ત્યાગ, (૩૯) સહાયકનો ત્યાગ, (૪૦) ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન (અણસણ-શરીરનો અંતકાલ જાણી સર્વથા આહારનો ત્યાગ), (૪૧) સ્વભાવ પ્રત્યાખ્યાન (દુષ્ટ પ્રકૃતિઓથી નિવૃત્તિ), (૪૨) પ્રતિરૂપતા (મન, વચન ને કાયાની એકતા-કર્તવ્યપાલન), (૪૩) વૈયાવૃત્ય (ગુણીજનની સેવા), (૪૪) સર્વગુણસંપન્નતા (આત્માના સર્વ ગુણોની પ્રાપ્તિ), (૪૫) વીતરાગતા (રાગદ્વેષથી વિરક્તિ), (૪૬) ક્ષમા, (૪૭) મુક્તિ (નિર્લોભતા), (૪૮) સરલતા (કપટનો ત્યાગ), (૪૯) મૃદુતા (નિરભિમાનતા), (૫૦) ભાવસત્ય (શુદ્ધ અંતઃકરણ), (૫૧) કરણ સત્ય (સાચી પ્રવૃત્તિ), (૫૨) યોગ સત્ય (મન, વચન અને કાયાનો વ્યાપાર સત્યરૂપ હોય તે દશા), (૫૩) મનોગુપ્તિ (મનનો સંયમ), (૫૪) વચનગુપ્તિ (વચનનો સંયમ), (૫૫) કાયગુપ્તિ (કાયાનો સંયમ) (૫૬) મનઃસમાધારણા (સત્યમાં ચિત્તની એકાગ્રતા), (૫૭) વાક્સમાધારણા (વચનનું યોગ્ય માર્ગમાં નિરૂપણ), (૫૮) કાયસમાધારણા (સત્યપ્રવૃત્તિમાં શરીરનું સ્થાપન), (૫૯) જ્ઞાન સંપન્નતા (જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ), (૬૦) દર્શન સંપન્નતા (સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ), (૬૧) ચારિત્ર સંપન્નતા (શુદ્ધ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ), (૬૨) શ્રોત્રેન્દ્રિય નિગ્રહ (કાનનો સંયમ), (૬૩) આંખનો સંયમ, (૬૪) ઘ્રાણેન્દ્રિય (નાકનો) સંયમ, (૬૫) જીભનો સંયમ, (૬૬) સ્પર્શેન્દ્રિયનો સંયમ, (૬૭) ક્રોધવિજય, (૬૮) માનનો વિજય, (૬૯) માયાનો વિજય (૭૦) લોભનો વિજય, (૭૧) રાગદ્વેષ અને મિથ્યાદર્શન (અજ્ઞાન)નો વિજય, (૭૨) શૈલેશી (મન, વચન અને કાયાના યોગોનું રૂંધવું-પર્વતની પેઠે આત્મઅડોલતાની સ્થિતિ), (૭૩) અકર્મતા (કર્મરહિત અવસ્થા).

ભગવાન બોલ્યા :—

[૧] (શિષ્ય પૂછે છે) હે પૂજ્ય ! સંવેગ (મુમુક્ષુતા)થી જીવાત્મા શું પ્રાપ્ત કરી શકે છે (કયા ગુણને પામે છે)? ગુરુ બોલ્યા:—સંવેગથી અનુત્તર ધર્મશ્રદ્ધા જાગે છે અને એવી અપૂર્વ ધર્મશ્રદ્ધાથી શીઘ્ર વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે અને તે દ્વારા તે અનંતાનુબંધી (જીવાત્મા સાથે દૃઢ બંધાયેલા) ક્રોધ માન, માયા, અને લોભને ખપાવે છે. (આ સ્થળે કષાયોનો ઉપશમ, ક્ષય કે ક્ષયોપશમ એ ત્રણેમાંથી યોગ્યતા પ્રમાણે એક સ્થિતિ હોય છે.) તે જીવાત્મા નવું કર્મ બાંધતો નથી અને કર્મ બંધનના નિમિત્તરૂપ મિથ્યાત્વની શુદ્ધિ કરીને દર્શન (સમકિત) નો આરાધક થાય છે. ઉચ્ચ પ્રકારની સમકિતની વિશુદ્ધિથી (ક્ષાયિક સમકિતની ઉચ્ચ સ્થિતિથી) કોઈ કોઈ જીવ તો તેજ ભવે મોક્ષ પામે છે અને જેઓ તેજ ભવે મોક્ષ ન પામે તેઓ પણ આત્મવિશુદ્ધિ વડે ત્રીજે ભવે તો અવશ્ય મોક્ષ પામે છે.

નોંધ:—ત્રણ ભવથી અધિક ભવ તેને કરવા પડતા નથી.

[૨] હે પૂજ્ય ! જીવાત્મા નિર્વેદ (નિરાસક્તિ)થી શું પામે છે ? નિર્વેદથી દેવ, મનુષ્ય અને પશુ સંબંધીના પ્રત્યેક કામભોગોમાં શીઘ્ર વૈરાગ્ય પામે છે અને તેથી બધા વિષયોથી વિરક્ત થાય છે. અને સર્વ વિષયોથી વિરક્ત થયેલો તે આરંભનો (પાપક્રિયાનો) પરિત્યાગ કરે છે. આરંભનો પરિત્યાગ કરીને સંસારના માર્ગને ક્રમપૂર્વક છેદી નાખે છે. અને સિદ્ધિ (મોક્ષ) માર્ગે ગમન કરે છે.

[૩] હે પૂજ્ય ! ધર્મ શ્રદ્ધાથી જીવ શું ફળ પામે છે ? ધર્મશ્રદ્ધાથી સાતાવેદનીય (કર્મથી પ્રાપ્ત થયેલાં) સુખો મળવાં છતાં તેમાં

રાચતો નથી. પણ વૈરાગ્ય ધર્મને પામે છે અગર (ગૃહસ્થાશ્રમ) ધર્મને છોડી દે છે. અને અણગારી (ત્યાગી) થઇ શારીરિક અને માનસિક છેદન, ભેદન, સંયોગ અને વિયોગોના દુઃખનો નાશ કરે છે. (નવા કર્મબંધનથી નિવૃત્ત થઈ પૂર્વ કર્મનો ક્ષય કરે છે). અને અવ્યાબાધ (બાધારહિત) મોક્ષસુખને મેળવે છે.

[૪] હે પૂજ્ય! ગુરુજન અને સ્વધર્મીઓની સેવાથી જીવ શું પામે છે? ગુરુજન અને સ્વધર્મીઓની સેવાથી સાચા વિનય (મોક્ષનું મૂળ કારણ)ને પ્રાપ્ત કરે છે. અને વિનય મેળવીને સમ્યક્ત્વનાં રોધક કારણોનો નાશ કરે છે અને તેથી નરક, પશુ, મનુષ્ય અને દેવ સંબંધીની દુર્ગતિને અટકાવે છે, અને જગતમાં બહુમાન કીર્તિ પામતો તે અનેક ગુણને દીપાવી સેવા ભક્તિના અપૂર્વ સાધન વડે મનુષ્ય અને દેવગતિને પામે છે. મોક્ષ અને સદ્‌ગતિના માર્ગ (જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર)ને વિશુદ્ધ કરે છે. અર્થાત્ કે વિનયથી પ્રાપ્ત થતાં સર્વ પ્રશસ્ત કાર્યોને તે સાધે છે અને સાથે સાથે બીજા જીવોને પણ તે માર્ગે દોરે છે.

[૫] હે પૂજ્ય! આલોચનાથી જીવાત્મા શું પામે છે? આલોચનાથી માયા (કપટ), નિદાન અને મિથ્યાદર્શન (અસદ્ દૃષ્ટિ), આ ત્રણે શલ્યો કે જે મોક્ષમાર્ગના વિઘાતરૂપ અને સંસારના બંધન કરનાર છે તેને દૂર કરે છે. અને તેથી અપ્રાપ્ય સરલતાને પ્રાપ્ત થાય છે, સરળ જીવ કપટરહિત બને છે તેથી સ્ત્રીવેદ કે નપુંસકવેદને બાંધતો નથી અને પૂર્વે બાંધેલ હોય તો તેનો નાશ કરે છે.

નોંધઃ—સ્ત્રીવેદ એટલે સ્ત્રી જાતિને યોગ્ય પ્રકૃતિ અને શરીરનું પામવું.

[૬] હે પૂજ્ય ! આત્મનિંદાથી જીવ શું પામે છે? આત્મદોષોની નિંદાથી પશ્ચાતાપની ભઠ્ઠીને જગાવે છે અને પશ્ચાતાપની ભઠ્ઠીમાં દોષોને બાળી વૈરાગ્ય પામે છે. અને એ વિરક્ત પુરુષ અપૂર્વ કરણની શ્રેણિ (ક્ષપક શ્રેણિ) પ્રાપ્ત કરે છે. અને તે પ્રાપ્ત કરનાર તે ત્યાગીજન મોહનીય કર્મને ખપાવે છે.

નોંધ:—કર્મનું સવિસ્તર વર્ણન તેત્રીસમા અધ્યયનમાં જુઓ.

[૭] હે પૂજ્ય ! ગર્હા (અન્ય સમીપે આત્મનિંદા કરવા)થી શું મેળવે છે? ગર્હાથી આત્મનમ્રતા (લઘુતારૂપ બુદ્ધિને) મેળવે છે અને તેવો જીવ અપ્રશસ્ત કર્મબંધનના હેતુથી યોગોને નિવૃત્ત કરી પ્રશસ્ત યોગો પામે છે. અને પ્રશસ્ત યોગો પામીને તે અણગાર અનંતઆત્મઘાતક કર્મોના પર્યાયોને નષ્ટ કરી નાખે છે.

[૮] હે પૂજ્ય ! સામાયિકથી જીવાત્મા શું પામે છે? સામાયિક કરવાથી (આત્મસંતોષ) વિરામ મળે છે.

[૯] હે પૂજ્ય ! ચોવીસ તીર્થંકરોની સ્તુતિથી જીવ શું પામે છે? ચોવીસ તીર્થંકરોની સ્તુતિથી આત્મદર્શનની વિશુદ્ધિ થતી જાય છે.

નોંધ:—મનુષ્ય જેવું ધ્યાન ધરે છે, તેવુંજ તેનું આંતરિક વાતાવરણ બની જાય છે અને આખરે તેવોજ તે થઈ જાય છે.

[૧૦] હે પૂજ્ય ! વંદનથી જીવ શું મેળવે છે? વંદનથી નીચ ગોત્રોનું કર્મ બાંધ્યું હોય તે ખપાવી ઉચ્ચ ગોત્રનું કર્મ બાંધે છે. (નીચ વાતાવરણમાં ન જન્મતાં ઉચ્ચ વાતાવરણમાં જન્મે છે. અને સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. તથા આજ્ઞાનું સફળ સામર્થ્ય પામે છે. (ઘણા જીવો–સમાજ–નો નેતા બને છે.) અને દાક્ષિણ્યભાવ (વિશ્વવલ્લભતા)ને પામે છે.

[૧૧] હે પૂજ્ય! જીવ પ્રતિક્રમણથી શું મેળવે છે? પ્રતિક્રમણથી (આદરેલાં) વ્રતનાં છિદ્રો ઢાંકી શકે છે. અને શુદ્ધ વ્રતધારી તે હિંસાદિ આસ્રવથી નિવૃત્ત થઇ આઠ પ્રવચનમાતામાં સાવધાન થાય છે અને વિશુદ્ધ ચારિત્ર મેળવી સંયમ યોગથી અલગ ન થતાં જીવન પર્યંત સંયમમાં સમાધિપૂર્વક વિચરે છે.

[૧૨] હે પૂજ્ય! કાયોત્સર્ગથી જીવ શું પામે છે? કાયોત્સર્ગથી ભૂત તથા વર્તમાન કાળના દોષોનું પ્રાયશ્ચિત કરી વિશુદ્ધ બને છે. અને ભારવાહક જેમ ભારથી રહિત થઇ શાંતિપૂર્વક વિચરે છે તેમ તેવો જીવ ચિંતારહિત થઇ પ્રશસ્ત ધ્યાનમાં સુખપૂર્વક વિચરે છે.

[૧૩] હે ભગવન્! પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ શું મેળવે છે? પ્રત્યાખ્યાનથી નવા પાપોને રોકી ઇચ્છાનો નિરોધ કરે છે. અને ઇચ્છાનો નિરોધ કરવાથી સર્વ પદાર્થોમાં તે તૃષ્ણારહિત બની પરમ-શાંતિમાં ઝીલી શકે છે.

[૧૪] હે પૂજ્ય! સ્તવસ્તુતિમંગળથી જીવ શું પામે છે? સ્તવસ્તુતિ-મંગળથી જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ બોધિલાભને મેળવે છે અને તે બોધિલાભને મેળવીને દેહાંતે મોક્ષ પામે છે અથવા (બાર દેવલોક, નવ ગ્રૈવેયકને પાંચ અનુત્તર વિમાનવાળી) ઉચ્ચ દેવગતિની આરાધના કરે છે.

[૧૫] હે પૂજ્ય! સ્વાધ્યાયાદિકાળના પ્રતિલેખનથી જીવ શું પામે છે? તેવા પ્રતિલેખનથી જીવાત્મા જ્ઞાનાવરણીય કર્મને દૂર કરે છે.

[૧૬] હે પૂજ્ય! જીવ પ્રાયશ્ચિત કરવાથી શું પામે છે? પ્રાયશ્ચિત કરવાથી પાપની વિશુદ્ધિ કરે છે અને વ્રતના અતિચારો (દોષો) રહિત થાય છે. અને શુદ્ધ મનથી પ્રાયશ્ચિત ગ્રહણ

કરીને કલ્યાણના માર્ગ અને તેના ફળની વિશુદ્ધિ કરે છે અને તે ક્રમથી ચારિત્ર અને તેના ફળ (મોક્ષ)ને આરાધી શકે છે.

[૧૭] હે પૂજ્ય! ક્ષમાથી જીવ શું પામે છે? ક્ષમાથી ચિત્તનો આહ્લાદ થાય છે. અને તેવો પ્રશાંત ચિત્ત વાળો જીવ જગતના સર્વ પ્રાણી, ભૂત, જીવ અને સત્વ એ ચારે પ્રકારના જીવોમાં મિત્રભાવ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. અને તે વિશ્વમૈત્રી પામી પોતાના ભાવની વિશુદ્ધિ કરી આખરે નિર્ભય બને છે

નોંધ:—અન્યના દોષો અને ભૂલો ગળી જવાથી ચિત્ત પ્રસન્ન રહે છે અને એ સતત ચિત્ત પ્રસન્નતાથી વિશુદ્ધપ્રેમ વિશ્વપર પ્રગટે છે. તે કોઇને ભય આપતો નથી તેથીજ નિર્ભય બને છે.

[૧૮] હે પૂજ્ય! સ્વાધ્યાયથી જીવ શું પ્રાપ્ત કરે છે? સ્વાધ્યાયથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મને ખપાવે છે.

[૧૯] હે પૂજ્ય! વાચનથી જીવ શું પ્રાપ્ત કરી શકે છે? વાચનથી કર્મની નિર્જરા થાય છે. અને સૂત્ર પ્રેમ થવાથી જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ થાય છે. અને તેવા સૂત્રપ્રેમથી તીર્થંકરોનાં ધર્મનું અવલંબન મળે છે અને તે સત્યધર્મના અવલંબન વડે કર્મની મહા નિર્જરા કરી નિષ્કર્મી બને છે.

નોંધ:—વાંચનમાં સ્વવાંચન અને અધ્યયન એ બન્નેનો સમાવેશ થાય છે.

[૨૦] હે પૂજ્ય! શાસ્ત્રચર્યાથી જીવ શું મેળવે છે? શાસ્ત્રચર્યાથી મહાપુરુષોનાં સૂત્રો અને તેનું રહસ્ય તે બન્નેને શોધી શકે છે. અને તેથી કાંક્ષા મોહનીય કર્મ (મતિવિપર્યાસ)ને છેદી નાખે છે.

[૨૧] હે પૂજ્ય! સૂત્રપરિવર્તનથી જીવ શું મેળવે છે? વારંવાર

અભ્યાસને ફેરવવાથી વિસરેલા અક્ષરોને સંભારે છે અને તે જીવાત્મા અક્ષરલબ્ધિ અને પદલબ્ધિ પામે છે.

[૨૨] હે પૂજ્ય! અનુપ્રેક્ષાથી શું પામે છે? આયુષ્ય કર્મને છોડી બાકીના સાત કર્મોના ગાઢ બંધનથી બંધાયેલી પ્રકૃતિઓને શિથિલ બંધનવાળી બનાવે છે. તે કર્મપ્રકૃતિ લાંબા કાળની સ્થિતિવાળી હોય તો ટૂંકાકાળની સ્થિતિવાળી બનાવે છે. તીવ્ર રસવાળી હોય તો મંદ રસવાળી બનાવે છે. બહુ પ્રદેશવાળી હોય તો અલ્પપ્રદેશવાળી બનાવે છે. કદાચ આયુષ્યકર્મ બંધાય અગર ન પણ બંધાય (જો પહેલાં આયુષ્ય ન બંધાયું હોય તો બંધાય). અસાતા વેદનીય કર્મ ન બંધાય અને તે જીવાત્મા અનાદિ, અનંત અને દીર્ઘકાલિક એવા આ સંસાર અરણ્યને જલદી ઓળંગી જાય છે.

[૨૩] હે પૂજ્ય! ધર્મકથાથી જીવ શું પામે છે? ધર્મકથાથી નિર્જરા થાય છે અને જિનેશ્વરોનાં પ્રવચનોની પ્રભાવના થાય છે. એવા પ્રવચનોના પ્રભાવથી ભવિષ્યકાળમાં તે જીવ શુભકર્મ બાંધે છે.

[૨૪] હે પૂજ્ય! સૂત્રસિદ્ધાંતની આરાધનાથી જીવ શું પામે છે? સૂત્રની આરાધનાથી અજ્ઞાન દૂર થાય છે અને તેથી તે જીવ કોઈ સ્થાને ક્લેશ પામતો નથી.

[૨૫] હે પૂજ્ય! મનની એકાગ્રતાથી જીવ શું પામે છે? મનની એકાગ્રતાથી તે જીવ ચિત્તનો નિરોધ કરે છે.

[૨૬] હે પૂજ્ય! સંયમથી જીવ શું પામે છે? સંયમથી અનાસ્રવ-પણું (આવતા પાપને રોકવાં તે) પામે છે.

[૨૭] હે પૂજ્ય! તપથી જીવ શું પામે છે? શુદ્ધ તપશ્ચર્યાથી પૂર્વ કર્મનો ક્ષય થાય છે.

[૨૮] હે પૂજ્ય ? સર્વ કર્મના વિખરાવાથી (સર્વકર્મની નિવૃત્તિથી) જીવ શું પામે છે ? કર્મ વિખરાયાથી જીવાત્મા સર્વ પ્રકારની ક્રિયાથી રહિત થાય છે અને ત્યારબાદ સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થઇ શાંત થાય છે અને સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે.

[૨૯] હે પૂજ્ય ! ભોગજન્ય સુખથી દૂર રહી સંતોષથી (જીવન ગાળનાર) જીવ શું પામે છે ? સંતોષથી અવ્યાકુળ, શાંત બને છે અને તેવો સ્થિતબુદ્ધિ જીવ હર્ષ, વિષાદ કે શોક રહિત થઇ ચારિત્રમોહનીય કર્મોને ખપાવે છે.

નોંધઃ—જે આવરણથી સંયમની સ્ફુરણા ન થાય તે ચારિત્ર-મોહનીય કર્મ કહેવાય છે.

[૩૦] હે પૂજ્ય ! (વિષયાદિના) અપ્રતિબંધથી જીવ શું પામે છે ? અપ્રતિબંધથી અસંગતાનું ફળ ઉત્પન્ન થાય છે. અને અસંગત્વથી ચિત્તની એકાગ્રતા પામી તે જીવ રાત્રિ અને દિવસ (કદિ) કોઇપણ વસ્તુમાં ન બંધાતાં એકાંત શાંતિ પામે છે અને અપ્રતિબંધ-પણે વિચરે છે.

[૩૧] હે પૂજ્ય ! એકાંત (સ્ત્રી ઇત્યાદિ સંગ રહિત) સ્થાન, આસન અને શયનને ભોગવતાં જીવ શું પામે છે ! તેવા એકાંત સ્થાનથી ચારિત્રનું રક્ષણ થાય છે અને શુદ્ધ ચારિત્રશાળી જીવ રસાસક્તિ છોડી ચારિત્રમાં નિશ્ચળ થાય છે. આવી રીતે એકાંતમાં રક્ત મોક્ષભાવને પામેલો જીવાત્મા આઠે પ્રકારનાં કર્મોનાં બંધનથી મુક્ત થાય છે.

[૩૨] હે પૂજ્ય ! વિષયવિરક્તિથી જીવ શું પામે છે ? વિષય વિરક્તિથી નવાં પાપ કર્મો થતાં નથી અને પૂર્વે બંધાયેલાં હોય છે તે ટળે છે. ને ત્યારબાદ તે જીવ ચાર ગતિરૂપ સંસાર અટવીને ઓળંગી જાય છે.

[૩૩] હે પૂજ્ય ! સંભોગના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ શું પામે છે ? સંભોગના પ્રત્યાખ્યાનથી પરાવલંબનનો ક્ષય કરે છે અને તે સ્વાવલંબી જીવાત્માના યોગો ઉત્તમ અર્થવાળા થાય છે. તે પોતાનાજ લાભથી સંતોષ પામે છે. બીજાના લાભની આશા કરતો નથી. તેમ કલ્પના, સ્પૃહા, પ્રાર્થના કે અભિલાષા પણ કરતો નથી. તે આવી રીતે અસ્પૃહી—અનભિલાષી બની ઉત્તમ પ્રકારની સુખશય્યા (શાંતિ) પામીને વિચરે છે.

નોંધ:—સંયમીઓનાં પારસ્પરિક વર્તનોને સંભોગ કહેવાય છે. આવા સંભોગથી વિરમવું અર્થાત સૌથી નિર્લેપ રહેવું.

[૩૪] હે પૂજ્ય ! ઉપધિ (સંયમીના ઉપકરણો) ના પચ્ચક્ખાણથી જીવ શું પામે છે ? ઉપધિના પ્રત્યાખ્યાનથી તે પદાર્થના લેવા મૂકવા કે સાચવવાની ચિંતાથી મુક્ત થાય છે અને ઉપધિ રહિત જીવ નિસ્પૃહી (સ્વાધ્યાય ધ્યાન ચિંતનમાં નિશ્ચિંત રહેનાર) થઈ ઉપધિ ન મળે તો ક્લેશ પામતો નથી.

[૩૫] હે પૂજ્ય ! સર્વથા આહારના ત્યાગથી જીવ શું પામે છે ? આહાર ત્યાગ કરવાની યોગ્યતાવાળો જીવ આહાર ત્યાગથી જીવનની લાલસાથી મુક્ત બને છે અને જીવનનો મોહ છેદાવાથી તે જીવાત્મા આહાર વિના પણ ખેદ પામતો નથી.

[૩૬] હે પૂજ્ય ! કષાયના ત્યાગથી જીવ શું પામે છે ? કષાય ત્યાગથી વીતરાગભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. અને વીતરાગભાવને પામેલા જીવને દુઃખ અને સુખ સમાન બને છે.

[૩૭] હે પૂજ્ય ! યોગ (વ્યાપાર) ના ત્યાગથી જીવ શું પામે છે ? યોગના ત્યાગથી જીવ અયોગી (મન, વચન અને કાયાના વ્યાપાર રહિત) થાય છે. અને તેવો અયોગી જીવ ખરેખર કર્મ બાંધતો નથી. અને પૂર્વે બાંધેલું હોય તેને સર્વથા દૂર કરે છે.

[૩૮] હે પૂજ્ય ! શરીરના ત્યાગથી જીવ શું પામે છે? શરીરના ત્યાગથી સિદ્ધના અતિશય (ઉચ્ચ) ગુણભાવને પામે છે. અને સિદ્ધના, અતિશય ગુણથી સંપન્ન થઇ તે જીવાત્મા લોકના અગ્રભાગમાં જઈ પરમ સુખ પામે છે. અર્થાત સિદ્ધ (સર્વ કર્મથી મુક્ત) થાય છે.

[૩૯] હે પૂજ્ય ! સહાયકના ત્યાગથી જીવ શું પામે છે? સહાયકના પ્રત્યાખ્યાનથી એકત્વ ભાવને પામે છે અને એકત્વ ભાવને પામેલો જીવ અલ્પકષાયી, અલ્પકલેષી અને અલ્પ ભાષી થઈ સંયમ, સંવર અને સમાધિમાં વધુ દ્દઢ થાય છે.

[૪૦] હે પૂજ્ય ! આહાર ત્યાગની તપશ્ચર્યા કરનાર જીવ શું પામે છે? તેવા અણસણથી સેંકડો ભવોને કાપી નાખે છે (અલ્પ સંસારી બને છે.)

[૪૧] હે પૂજ્ય ! (સર્વયોગ રુંધનરૂપ ક્રિયા માત્રના) ત્યાગથી જીવ શું પામે છે? એ વૃત્તિ માત્રના ત્યાગથી અનિવૃત્તિ કરણ પામે છે. ને અનિવૃત્તિને પામેલો અણગાર કેવળી થઇ બાકી રહેલા ચારે (વેદનીય, આયુષ્ય, નામ, અને ગોત્ર) કર્માંશોને ખપાવે છે. અને પછી સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થઈ શાંત થાય છે. (સર્વ દુઃખોનો અંત લાવે છે.)

[૪૨] હે પૂજ્ય ! પ્રતિરૂપતા (આદર્શતા–સ્થવિરકલ્પી–ની આંતરને બાહ્ય ઉપાધિ રહિત દશા) વડે જીવ શું પામે છે? પ્રતિરૂપતા (મન વચન ને કાયાની એકતા)થી લઘુપણા (નમ્રતા)ને પામે છે. અને તેવો જીવ અપ્રમત્તપણે પ્રશસ્ત અને પ્રકટ ચિહ્નોને ધારણ કરે છે ને તેવો નિર્મળ, સમ્યક્ત્વી અને સમિતિ સહિત બને છે તથા સર્વ જીવોને વિશ્વાસરૂપ, જિતેન્દ્રિય, અને વિપુલ તપશ્ચર્યાથી યુક્ત પણ થાય છે.

[૪૩] હે પૂજ્ય ! સેવાથી જીવ શું પામે છે? સેવાથી જીવાત્મા તીર્થંકર નામગોત્ર બાંધે છે.

[૪૪] હે પૂજ્ય ! સર્વગુણ પ્રાપ્ત કરવાથી જીવ શું પામે છે? જ્ઞાનાદિ સર્વગુણોની પ્રાપ્તિ થયા પછી સંસારમાં આવવું પડતું નથી. અને સંસારમાં ન આવવાથી તે જીવાત્મા શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી મુક્ત થાય છે.

[૪૫] હે પૂજ્ય! વીતરાગપણાથી જીવ શું પામે છે? તેવી નિરાસક્તિથી સ્નેહનાં બંધનોને તે જીવ છેદી નાખે છે તથા મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, ઇત્યાદિ વિષયોમાં વૈરાગ્ય પામે છે.

નોંધઃ—વીતરાગતા અહીં કેવળ વૈરાગ્યસૂચક છે.

[૪૬] હે પૂજ્ય ! ક્ષમાથી જીવ શું પામે છે? ક્ષમાથી તે વિકટ પરિષહો પર પણ વિજય મેળવે છે.

[૪૭] હે પૂજ્ય ! નિર્લોભતાથી જીવ શું પામે છે? નિર્લોભતાથી જીવ અપરિગ્રહી બને છે, અને ધનલોલુપી પુરુષોના (કષ્ટો પરાધીનતાઓ) થી બચી જાય છે, અર્થાત્ નિરાકુળ બને છે.

[૪૮] હે પૂજ્ય! નિષ્કપટતાથી જીવ શું પામે છે? નિષ્કપટતાથી મન, વચન અને કાયાથી સરળતા સુંદરતા પ્રાપ્ત કરે છે અને કોઈની સાથે તે પ્રવંચના (ઠગાઇ) કરતો નથી. તેવો જીવાત્મા ધર્મનો આરાધક બને છે.

[૪૯] હે પૂજ્ય ! મૃદુતાથી જીવ શું પામે છે? મૃદુતાથી જીવ અભિમાન રહિત થાય છે. અને કોમળ મૃદુતાને પ્રાપ્ત કરી આઠ પ્રકારના મદરૂપ શત્રુનો સંહાર કરી શકે છે.

નોંધઃ—જાતિ, કુળ, બળ, રૂપ, તપ, જ્ઞાન, લાભ અને ઐશ્વર્ય, આ આઠ મદનાં સ્થાનો છે.

[૫૦] હે પૂજ્ય ! ભાવસત્યથી (શુદ્ધ અંતઃકરણથી) જીવ શું પામે છે? ભાવસત્યથી હૃદયવિશુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને વિશુદ્ધ અંતઃકરણવાળો જીવજ અર્હત પ્રભુના બતાવેલા ધર્મની આરાધના કરી શકે છે અને તે ધર્મની આરાધનામાં ઉદ્યમી થઇ પરલોકમાં પણ ધર્મનો આરાધક બને છે.

[૫૧] હે પૂજ્ય ! કરણસત્યથી જીવ શું પામે છે ? કરણસત્ય (સત્ય પ્રવૃત્તિ કરવા) થી સત્યક્રિયા કરવાની શક્તિ જન્મે છે અને સત્ય પ્રવૃત્તિમાં રહેલો જીવ જેવું બોલે છે તેવુંજ કરે છે.

[૫૨] હે પૂજ્ય ! યોગસત્યથી જીવ શું પામે છે ? સત્યયોગથી યોગોની વિશુદ્ધિ થાય છે.

નોંધઃ—યોગ એટલે મન, વચન અને કાયાનો વ્યાપાર.

[૫૩] હે પૂજ્ય ! મનગુપ્તિથી જીવ શું પામે છે ? મનના સંયમથી એકાગ્રતા (માનસિકલબ્ધિ) ઉત્પન્ન થાય છે અને એકાગ્ર ચિત્તવાળો જીવ સંયમનો આરાધક બને છે.

[૫૪] હે પૂજ્ય ! વચનસંયમથી જીવ શું પામે છે ? વચનસંયમથી તે વિકાર રહિત થાય છે અને નિર્વિકારી જીવ આધ્યાત્મિક યોગનાં સાધનોથી (વચન સિદ્ધિ) યુક્ત થઈ વિચરે છે.

[૫૫] હે પૂજ્ય ! કાયાના સંયમથી જીવ શું પામે છે ? કાયાસંયમથી સંવર (પાપોનું રોકવું) અને તેમાંથી કાયલબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે અને સંવરથી તે જીવ પાપના પ્રવાહનો નિરોધ કરી શકે છે.

[૫૬] હે પૂજ્ય ! મનને સત્યમાર્ગમાં (સમાધિમાં) સ્થાપવાથી જીવ શું પામે છે ? મનને સત્યમાર્ગમાં સ્થાપવાથી એકાગ્રતા ઉત્પન્ન થાય છે અને એકાગ્રતા ઉત્પન્ન કરીને તે જીવ જ્ઞાનના પર્યાયો (અનેક શક્તિઓ) ઉત્પન્ન કરે છે. અને જ્ઞાનના પર્યા-

ગોને ઉત્પન્ન કરીને સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ કરે છે અને મિથ્યાત્વને દૂર કરે છે.

[૫૭] હે પૂજ્ય ! વચનને સત્યમાર્ગમાં સ્થાપવાથી જીવ શું પામે છે? વચનને સત્યમાર્ગમાં સ્થાપવાથી સમ્યક્ત્વના પર્યાયો નિર્મળ કરે છે. અને સુલભ બોધિત્વ પામે છે તેમજ દુર્લભ બોધિત્વથી નિવૃત્ત થાય છે.

[૫૮] હે પૂજ્ય ! કાયાને સંયમમાં સ્થાપવાથી જીવ શું પાગે છે ? કાયાને સત્યભાવે સંયમમાં સ્થાપવાથી ચારિત્રના પર્યાયો નિર્મળ થાય છે અને ચારિત્રના પર્યાયોને નિર્મળ કરીને અનુક્રમે યથાખ્યાત ચારિત્રની સાધના કરે છે. યથાખ્યાત ચારિત્રની વિશુદ્ધિ કરીને ચાર કેવળી કર્માંશોને ખપાવે છે, અને ત્યારબાદ તે જીવ સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત અને શાંત થઈ સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે.

[૫૯] હે પૂજ્ય ! જ્ઞાનસંપન્નતાથી જીવ શું પામે છે ? જ્ઞાન સંપન્ન જીવ સર્વ પદાર્થોના યથાર્થ ભાવને જાણી શકે છે અને તે ચતુર્ગતિરૂપ સંસાર અટવીમાં દુઃખી થતો નથી. જેમ દોરાવાળી સોય ખોવાતી નથી તેમ જ્ઞાની જીવ સંસારમાં ભૂલો પડતો નથી અને જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ અને વિનયના યોગોને પ્રાપ્ત કરે છે તેમજ પોતાના દર્શન અને પરના દર્શનને બરાબર જાણીને અસત્યમાર્ગમાં ફસાતો નથી.

[૬૦] હે પૂજ્ય ! દર્શન સંપન્નતાથી જીવ શું પામે છે ? તેવો સમકિતી જીવ સંસારના મૂળ રૂપ અજ્ઞાનનું છેદન કરે છે. તેના જ્ઞાનનો પ્રકાશ ઓલવાતો નથી. અને તે પ્રકાશતાં શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન તથા દર્શનથી પોતાના આત્માને સંયોજીને સુંદર ભાવનાપૂર્વક વિચરે છે.

[૬૧] હે પૂજ્ય ! ચારિત્ર સંપન્નતાથી જીવ શું પામે છે? ચારિત્ર સંપન્નતાથી શૈલેશી (મેરુ જેવા નિશ્ચળ) ભાવને ઉત્પન્ન કરે છે. અને તેવા નિશ્ચળ ભાવને પામેલો અણગાર બાકી રહેલાં ચાર કર્મોને ખપાવે છે. અને ત્યારબાદ સિધ્ધ, બુધ્ધ, મુક્ત અને શાન્ત થઈ સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે.

[૬૨] હે પૂજ્ય ! શ્રોત્રેન્દ્રિયના નિગ્રહથી જીવ શું પામે છે? શ્રોત્રેન્દ્રિયના નિગ્રહથી સુંદર કે અસુંદર શબ્દોમાં રાગદ્વેષ રહિતપણે વર્તે છે. અને તેથી રાગદ્વેષથી ઉત્પન્ન થયેલાં કર્મો બાંધતો નથી અને પૂર્વે જે કર્મો બાંધેલાં છે તેનો ક્ષય કરે છે.

[૬૩] હે પૂજ્ય ! આંખના સંયમથી જીવ શું પામે છે? આંખના સંયમથી સુંદર કે અસુંદર રૂપોમાં (દશ્યોમાં) રાગદ્વેષ રહિત થાય છે અને તેથી રાગદ્વેષથી ઉત્પન્ન થયેલાં કર્મો બાંધતો નથી. અને પૂર્વે જે કર્મો બાંધેલાં છે તેનો ક્ષય કરે છે.

[૬૪] હે પૂજ્ય ! ઘ્રાણેન્દ્રિયના નિગ્રહથી જીવ શું મેળવે છે? નાકના સંયમથી સુવાસિત કે દુર્ગંધિત પદાર્થોમાં રાગદ્વેષ રહિત થાય છે. અને તેથી રાગદ્વેષથી ઉત્પન્ન થયેલાં કર્મો બાંધતો નથી. અને પૂર્વે જે કર્મો બાંધેલાં છે તેનો ક્ષય કરે છે.

[૬૫] હે પૂજ્ય ! જિહ્વેન્દ્રિયના નિગ્રહથી જીવ શું મેળવે છે? જીભના સંયમથી સુંદર કે અસુંદર રસોમાં (રસવાળાં કે મસાલાવાળામાં) રાગદ્વેષ રહિત થાય છે અને તેથી રાગદ્વેષથી ઉત્પન્ન થયેલાં કર્મો બાંધતો નથી. અને પૂર્વે જે કર્મો બાંધેલાં છે તેનો ક્ષય કરે છે.

[૬૬] હે પૂજ્ય ! સ્પર્શેન્દ્રિયના સંયમથી જીવ શું પામે છે? સ્પર્શેન્દ્રિયના સંયમથી સુંદર કે અસુંદર સ્પર્શોમાં રાગદ્વેષ રહિત

થાય છે. અને તેથી રાગદ્વેષથી ઉત્પન્ન થયેલાં કર્મો બાંધતો નથી. અને પૂર્વે જે કર્મો બાંધેલાં છે તેનો ક્ષય કરે છે.

[૬૭] હે પૂજ્ય ! ક્રોધના વિજયથી જીવ શું પામે છે ? ક્રોધવિજયથી જીવ ક્ષમાના ગુણને પ્રગટાવે છે. ક્રોધથી ઉત્પન્ન થતાં કર્મોને બાંધતો નથી અને પહેલાં બાંધ્યાં હોય તેને ખપાવે છે.

[૬૮] હે પૂજ્ય ! માનના વિજયથી જીવ શું પામે છે ? માનના વિજયથી મૃદુતાના અપૂર્વ ગુણને પ્રગટાવે છે અને માનજન્ય કર્મને બાંધતો નથી. અને પૂર્વે જે બંધાયું છે તેને ખપાવે છે.

[૬૯] હે પૂજ્ય ! માયાના વિજયથી જીવ શું પામે છે ! માયાના વિજયથી સરળભાવપણું પામે છે. અને માયાથી વેદવાં પડતાં કર્મો બાંધતો નથી. અને પૂર્વે બંધાયાં હોય તો તેને દૂર કરે છે.

[૭૦] હે પૂજ્ય ! લોભના વિજયથી જીવ શું પામે છે ? લોભના વિજયથી સંતોષરૂપ અમૃતને મેળવે છે. લોભજન્ય કર્મને બાંધતો નથી અને પૂર્વે બંધાયેલાં છે તેને વિખેરે છે.

[૭૧] હે પૂજ્ય ? રાગદ્વેષ અને મિથ્યાદર્શનના વિજયથી જીવ શું પામે છે ? રાગદ્વેષ અને મિથ્યા દર્શનના વિજયમાં પ્રથમતો જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રની આરાધનામાં તે જીવાત્મા ઉદ્યમી બને છે અને પછી આઠ પ્રકારનાં કર્મોની ગાંઠથી મૂકાવા માટે ક્રમપૂર્વક અઠ્ઠાવીસ પ્રકારનાં મોહનીય કર્મોનો ક્ષય કરે છે. અને ત્યારબાદ પાંચ પ્રકારનું જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, નવ પ્રકારનું દર્શનાવરણીય કર્મ અને પાંચ પ્રકારનું અંતરાય કર્મ એ ત્રણે કર્મો એકી સાથે ખપાવે છે. અને ત્યારબાદ શ્રેષ્ઠ, સંપૂર્ણ, આવરણરહિત, અંધકારરહિત, વિશુદ્ધ અને લોકાલોકમાં પ્રકાશિત એવાં કેવળજ્ઞાન તથા કેવળ દર્શનને પામે છે. કેવળ થયા પછી જ્યાં સુધી સયોગી હોય છે

ત્યાંસુધી ઇર્યાપથિકકર્મ બાંધે છે. તે કર્મનો સ્પર્શ માત્ર બે સમયની સ્થિતિવાળો અને સુખકર હોય છે. તે કર્મ પહેલે સમયે બંધાય છે. બીજે સમયે વેદાય છે અને ત્રીજે સમયે નષ્ટ થાય છે. પહેલે સમયે (ક્ષણે) તે કર્મ બંધાયું, બીજે સમયે વેદાયું, અને ત્રીજે સમયે છેવટ નષ્ટ થયું, એટલે ચોથે સમયે તો તે જીવાત્મા કર્મરહિત થાય છે.

નોંધ:--કર્મોનાં વર્ણન માટે ૩૩ મું અધ્યયન જુઓ.

[૭૨] ત્યારબાદ તે કેવળી જેટલું આયુષ્ય હોય તેટલું પૂર્ણ કરીને આયુષ્યના અંતથી અંતર્મુહૂર્ત (બેઘડી) જેટલો કાળ બાકી રહે ત્યારે મન, વચન અને કાયાના વ્યાપારનો રોધકરી તે જીવ સૂક્ષ્મ ક્રિયાપ્રતિપાતિ (આ શુક્લ ધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ છે) ચિંતવીને સૌથી પહેલાં મન, વચન અને કાયાનો યોગ રૂંધે છે અને તે વ્યાપાર રૂંધીને શ્વાસોચ્છવાસનો પણ નિરોધ કરે છે અને તે નિરોધ કર્યા પછી પાંચ હ્રસ્વ અક્ષરોનું ઉચ્ચારણ કરતાં જેટલો કાળ થાય તેટલો કાળ (શૈલેશી અવસ્થામાં) રહીને તે અણગાર સમુચ્છિન્નક્રિય (ક્રિયારહિત) અને અનિવૃત્તિ (અક્રિયાવૃત્તિ) નામના શુક્લધ્યાનને ચિંતવતો તે વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર એ ચારે કર્મોને એકી સાથે ખપાવે છે.

નોંધ:—આર્ત, રૌદ્ર, ધર્મ અને શુક્લ એમ ધ્યાનના ચાર ભેદો છે. શુક્લ ધ્યાનના પણ ચાર ભેદો છે. તેમાંના છેલ્લા બે કેવલી જીવાત્મા ચિંતવે છે.

[૭૩] ત્યારબાદ ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણ એ સર્વ શરીરોને છોડીને સમશ્રેણિને પ્રાપ્ત કરીને કોઈ સ્થળે રોકાયા વગર અવક્રગતિએ સિદ્ધસ્થાનમાં પામીને પોતાની મૂળ શરીરની અવગાહનાના ૨/૩ જેટલા આકાશ પ્રદેશ થાય તેથી મુક્ત થઈ સર્વ કર્મોનો અંત કરે છે.

જે સ્થાને આત્મ સ્થિરતા થાય છે. તે સ્થાન લોકના અગ્રભાગ પર આવેલું છે અને તેને સિદ્ધગતિ તરીકે કહે છે. અંતિમ શરીર છોડતી વખત તેનું જે પરિમાણ (ઊંચાઇ પહોળાઈ) હોય તેમાંનો ૧/૩ ભાગ (મુખ, કાન, પેટ વગેરે ખાલી સ્થળે) પોલો હોય છે. તેટલો ભાગ નીકળી જાય ૨/૩ ભાગમાં તે જીવાત્માના તેટલા પ્રદેશો તે સિદ્ધસ્થાનમાં વ્યાપ્ત થાય છે. તે તેની અવગાહના કહેવાય છે. ભિન્ન ભિન્ન સિદ્ધાત્માઓના પ્રદેશો પરસ્પર અવ્યાઘાત રહી પરસ્પરનું પૃથક્ત્વ બતાવતા રહે છે. એવા પરમ પુરુષો વીતરાગ, વીતમોહ અને વીતદ્વેષ હોવાથી તેમનું સંસારમાં પુનરાગમન થઈ શકતું નથી.

(આ અધ્યયનની છેવટની નોંધ વધુ હોવાથી સ્મોલ ટાઈપને બદલે પૈકા ટાઈપ લીધા છે)

એમ કહું છું:—એ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ સંબંધી ઓગન્ત્રીસમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૨૯ ॥

પતનજ થાય છે. કારણ કે તે વિશુદ્ધિ સાચી નહિ પણ કૃત્રિમ હોય છે. જેમ રાખથી ઢંકાયેલો અગ્નિ ન દેખાવા છતાં વાયુના સપાટાથી સ્પષ્ટ દેખાઈ રહે છે, તેજ પ્રકારે ઉપશમ શ્રેણિ વાળો જીવાત્મા અગિયાર ગુણસ્થાન જેવી ઉચ્ચ ભૂમિકા પર પહોંચ્યા છતાં સૂક્ષ્મ લોભનો ઉદય થતાં પતિત થાય છે.

ક્ષપક (કર્મોનો ક્ષય કરનાર) શ્રેણિવાળો જીવાત્મા દસમી ભૂમિકાપરથી અગિયારમીએ ન જતાં સીધો બારમી ભૂમિકા પર પહોંચે છે. આ સ્થિતિમાં તેના કષાયો ક્ષીણ થયા હોય છે અને તેથી તે તેરમા ગુણસ્થાનકે જઇ કેવળી થાય છે. આ વખતે આઠ કર્મો પૈકી ચાર કર્મોનાં (નિસત્વ જેવાં) આવરણ રહે છે એ કેવળી જ્યાં સુધી દેહ હોય છે ત્યાં સુધી દેહની હાજતોને લઇને કર્મ કરતા રહે છે પરંતુ તે કર્મ આસક્તિ રહિત હોઇને બંધન કરતા ન હોઈ તુરતજ ખરી પડે છે. આ ક્રિયાને ઇર્યાપથિકી ક્રિયા કહે છે.

આયુષ્યકાળ પૂર્ણ થવાના સમયે શુક્લ ધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ કે જેને સૂક્ષ્મક્રિયાપ્રતિપાતી કહે છે તેને ચિંતવીને સૌથી પ્રથમ મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ એમ ક્રમપૂર્વક રૂંધનકરી આખરે શ્વાસોચ્છ્વાસને રૂંધી તે જીવાત્મા સાવ નિષ્કંપ બને છે આ સ્થિતિને શૈલેશી અવસ્થા કહેવાય છે ત્યાં अ, इ, उ, ऋ અને ऌ એવા પાંચ હ્રસ્વ અક્ષરના ઉચ્ચારણ કાળ જેટલો સમય રહી આખરે શુક્લ ધ્યાનના ચોથા ભેદને સ્પર્શી બાકી રહેલાં ચારે કર્મોનો ક્ષય કરી પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપી શુદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થાય છે.

શુદ્ધ ચેતનની સ્વાભાવિક ઉર્ધ્વગતિ હોવાને લીધે તે ઊંચે અને ઊંચે જ્યાં સુધી તેનું ગતિસહાયક તત્ત્વ-ધર્માસ્તિકાય હોય છે, ત્યાં સુધી ઊંચે જઇ આખરે સ્થિર થાય છે.

જે સ્થાને આત્મ સ્થિરતા થાય છે. તે સ્થાન લોકના અગ્રભાગ પર આવેલું છે અને તેને સિદ્ધગતિ તરીકે કહે છે. અંતિમ શરીર છોડતી વખત તેનું જે પરિમાણ (ઊંચાઇ પહોળાઈ) હોય તેમાંનો ૧/૩ ભાગ (મુખ, કાન, પેટ વગેરે ખાલી સ્થળો) પોલો હોય છે. તેટલો ભાગ નીકળી જઇ ૨/૩ ભાગમાં તે જીવાત્માના તેટલા પ્રદેશો તે સિદ્ધસ્થાનમાં વ્યાપ્ત થાય છે. તે તેની અવગાહના કહેવાય છે. ભિન્ન ભિન્ન સિદ્ધાત્માઓના પ્રદેશો પરસ્પર અવ્યાઘાત રહી પરસ્પરનું પૃથક્ત્વ બતાવતા રહે છે. એવા પરમ પુરુષો વીતરાગ, વીતમોહ અને વીતદ્વેષ હોવાથી તેમનું સંસારમાં પુનરાગમન થઈ શકતું નથી.

(આ અધ્યયનની છેવટની નોંધ વધુ હોવાથી સ્મોલ ટાઈપને બદલે પૈકા ટાઈપ લીધા છે)

એમ કહું છું:—એ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ સંબંધી ઓગન્ત્રીસમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૨૯ ॥

તપોમાર્ગ

૩૦

આખો સંસાર આધિભૌતિક, આધિદૈવિક અને આધ્યાત્મિક દુઃખોથી ઘેરાયેલો છે. સંસારના સર્વ જીવો આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી હણાઇ રહ્યા છે. કોઇ વખતે શારીરિક તો કોઈ વખતે માનસિક એમ દર્દોની તડામાર લાગી રહી છે, અને એ વ્યાધિથી બેજાર થયેલા જીવો તેનું નિવારણ સતત ઈચ્છી રહ્યાં છે.

દરેક કાળમાં દરેક ઉદ્ધારક પુરુષો ભિન્નભિન્ન પ્રકારનાં ઔષધ આપે છે. ભગવાન મહાવીરે સર્વ સંકટોના નિવારણ માટે એક માત્ર ઉત્તમ કોટિની જડીબુટ્ટી આપી છે કે જે તપશ્ચર્યાને નામે ઓળખાય છે.

તપશ્ચર્યા મુખ્યત્વે બે પ્રકારમાં વિભક્ત કરી છે. કે જે આંતરિક અને બાહ્યના નામે પ્રસિદ્ધ છે.

બાહ્ય તપશ્ચર્યા ખાસ કરીને અપ્રમત્ત રાખવા અર્થે છે. જો શરીર પ્રમાદી હોય તો તેની પ્રવૃત્તિ પાપ તરફ ઢળતી હોય છે. અને તેવી પરિસ્થિતિમાં શરીર તથા ઈંદ્રિયો સાધકને બદલે બાધક થઈ પડે છે. જ્યારે શરીર અપ્રમત્ત અને સંયમી બને છે ત્યારેજ આત્મજિજ્ઞાસા જાગે છે, અને ચિંતન, મનન, યોગાભ્યાસ, ધ્યાન વગેરે આત્મસાધનાનાં અંગોમાં પ્રવૃત્ત થઈ શકે છે.

તેથીજ બાહ્ય તપશ્ચર્યામાં અણસણ (ઉપવાસ), ઉણોદરી (અલ્પાહાર), ભિક્ષાચરી (મળેલાં સાધનોનો પણ પરિમિતજ

ઉપયોગ કરવો), રસ પરિત્યાગ (સ્વાદેન્દ્રિય નિગ્રહ), કાયક્લેશ (દેહ દમનની ક્રિયા) અને વૃત્તિસંક્ષેપ (જીવનની જરૂરિયાતો ઘટાડતા જવું). આ છએ તપશ્ચર્યાઓ એકલાં અમૃત છે. તેનો જે જે દૃષ્ટિએ જેટલા પ્રમાણમાં ઉપયોગ થાય તેટલું પાપ ઘટે. અને પાપ ઘટે એટલે ધાર્મિક ભાવ અવશ્ય વધ્યે જાય. પરંતુ તેનો ઉપયોગ પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે કરતા રહેવું જોઇએ.

આંતરિક તપશ્ચર્યાઓમાં પ્રાયશ્ચિત, વિનય, સેવા, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ (દેહાધ્યાસનો ત્યાગ) એ છ વસ્તુઓનો સમાવેશ થાય છે. આ છએ સાધનો આત્મોન્નતિનાં ભિન્નભિન્ન પગથિયાં છે. આત્મોન્નતિના ઇચ્છુક સાધકો તેમાંથી ઘણું પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ છે.

ભગવાન બોલ્યા:—

[૧] રાગ અને દ્વેષથી એકઠું થયેલું પાપકર્મ ભિક્ષુ જે તપ વડે ખપાવે છે તેને (તે તપને) એકાગ્ર ચિત્તથી સાંભળો.

[૨] પ્રાણીવધ, મૃષાવાદ (અસત્ય) અદત્ત, મૈથુન (અબ્રહ્મચર્ય) અને પરિગ્રહ એ પાંચ મહાવ્રતોથી તથા રાત્રિભોજનથી વિરક્ત થયેલો જીવાત્મા અનાસ્રવ (નવાં પાપ રોકનાર–આસ્રવ રહિત) થાય છે.

[૩] વળી પાંચ સમિતિ તથા ત્રણ ગુપ્તિથી સહિત, કષાયથી રહિત, જીતેન્દ્રિય, નિરભિમાની અને શલ્ય રહિત જીવ અનાસ્રવી થાય છે.

[૪] ઉપર કહેલા ગુણોથી વિપરીત એવા દોષો દ્વારા રાગ અને દ્વેષથી એકઠું કરેલું કર્મ જે પ્રકારે નષ્ટ થાય છે તે (ઉપાય)ને એકાગ્ર મનથી સાંભળો.

[૫] જેમ મોટા તળાવનો જળ આવવાનો માર્ગ રૂંધીને તેમજ અંદરનું પ્રથમનું પાણી ઉલેચીને તથા સૂર્યના તાપે કરીને ક્રમપૂર્વક તે (જળ)નું શોષણ થાય છે તેમ—

[૬] સંયમી પુરુષનું નવું થતું પાપકર્મ (પણ વ્રતદ્વારા) રૂંધવાથી આવતું નથી અને પૂર્વે કરોડો ભવથી સંચિત કરેલું જે પાપકર્મ હોય છે તે પણ તપ વડે જીર્ણ થઈ જાય છે.

[૭] તે તપ બાહ્ય અને આંતરિક એમ બે પ્રકારનું છે. અને તે બાહ્ય તથા આંતરિક તપના પણ પૃથક્ પૃથક્ ૭ ૭ ભેદો છે.

[૮] (બાહ્ય તપના ભેદો કહે છે) (૧) અણસણ, (૨) ઉણોદરી, (૩) ભિક્ષાચરી, (૪) રસ પરિત્યાગ, (૫) કાય કલેશ અને (૬) સંલીનતા. એમ ૭ પ્રકારનું બાહ્ય તપ હોય છે.

[૯] એક કાળ મર્યાદિત ૧ ઉપવાસ કે અધિકદિન પર્યંત અને બીજું મરણ પર્યંત એમ અણસણ બે પ્રકારનાં હોય છે. તેમાં પહેલું (ભોજનની) આકાંક્ષા સહિત અને બીજું કાંક્ષા રહિત હોય છે.

નોંધઃ—પહેલામાં મર્યાદા હોવાથી ભોજનની અપેક્ષા રહે છે. બીજામાં રહેતી નથી.

[૧૦] જે કાળમર્યાદિત તપ છે તે પણ સંક્ષેપથી ૭ પ્રકારનું છે. (૧) શ્રેણિ તપ, (૨) પ્રતર તપ, (૩) ઘન તપ, (૪) વર્ગ તપ.

[૧૧] (૫) વર્ગવર્ગ તપ અને (૬) પ્રકીર્ણ તપ. આ પ્રમાણે ભિન્નભિન્ન અને મનોવાંચ્છિત ફળ આપનારૂં, કાળમર્યાદિત અણસણ જાણવું.

નોંધઃ-શ્રેણિતપ વગેરે તપશ્ચર્યાઓ જુદી જુદી રીતે ઉપવાસો કરવાથી થાય છે તે તપોનું વિસ્તૃત વર્ણન અન્ય સૂત્રોમાં જોઇ લેવું.

[૧૨] જે મરણપર્યંતનું અણસણ હોય છે તે પણ કાયચેષ્ટાને ઉદ્દેશી બે પ્રકારનું કહ્યું છે. (૧) સવિચાર (કાયાની ક્રિયા સહિત) અને (૨) અવિચાર (નિષ્ક્રિય).

[૧૩] અથવા સપરિકર્મ (બીજાની સેવા લેવી તે) અને અપરિકર્મ એમ બે પ્રકારે કહ્યું છે. તેના પણ બે ભેદ છે. (૧) નિહારી અને (૨) અનિહારી એ બન્ને પ્રકારના મરણોમાં આહારનો ત્યાગ તો હોય છેજ.

નોંધ:—નિહારી એટલે જે મુનિનું ગામમાં મરણ થતાં મૃત કલેવરને બહાર લઇ જવું તે અને ગુફામાં મરણ થાય તે અનિહારી કહેવાય છે.

[૧૪] ઉણોદરી તપ પણ દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી, ભાવથી અને પર્યાયથી સંક્ષેપમાં પાંચ પ્રકારનું કહ્યું છે.

[૧૫] જેટલો જેનો આહાર હોય તે પૈકી અલ્પમાં અલ્પ એક કવલ પણ ઓછો લેવો એ દ્રવ્યથી ઉણોદરી તપ કહેવાય છે.

[૧૬] (૧) ગામ, (૨) નગર, (૩) રાજધાની, (૪) નિગમ, (૫) આકર (ખાણવાળો પ્રદેશ), (૬) પલ્લી (અટવીની વચ્ચેનો પ્રદેશ), (૭) ખેટ (જ્યાં ધૂળનો કોટ હોય તે પ્રદેશ), (૮) કરબટ (નાના નાના ગામોવાળો પ્રદેશ), (૯) દ્રોણમુખ (જળ અને સ્થળવાળો પ્રદેશ), (૧૦) પાટણ (સર્વ દિશાથી માણસ આવી શકે તેવું સ્થળ), (૧૧) મંડપ (ચારે દિશામાં અઢી અઢી ગાઉ સુધી ગામ હોય તે), (૧૨) સંવાહન (પર્વતના મધ્યમાં ગામ હોય તે).

[૧૭–૧૮] (૧૩) આશ્રમપદ (તાપસનાં સ્થાનકો હોય તે), (૧૪) વિહાર (જ્યાં ભિક્ષુઓ વસતા હોય તેવું સ્થળ), (૧૫) સન્નિવેશ (નાના નાના નેસડાઓ), (૧૬) સમાજ (ધર્મશાળા), (૧૭) ઘોષ (ગાયોનું ગોકુળ), (૧૮) સ્થળ (રેતીના ઊંચા

ઢગલાવાળું સ્થળ), (૧૯) સેના (સેનાનું સ્થળ), (૨૦) ખંધાર (કટક ઉતરવાનાં સ્થળ), (૨૧) સાર્થવાહોને ઉતરવાનું સ્થળ), (૨૨) સંવર્ત (ભયોથી ત્રાસેલાં કુટુંબ આવીને રહે તે સ્થળ), (૨૩) કોટ (કોટવાળું ગામ), (૨૪) વાડા (વાડાઓમાં વાડાવાળાં સ્થળ), (૨૫) શેરીઓ, અને (૨૬) ઘરો આટલા ક્ષેત્રોમાં અભિગ્રહ કરે કે આટલા પ્રદેશનોજ જો આહાર મળે તો લેવો. એ પ્રકારનું ક્ષેત્રથી ઉણોદરી તપ કહેવાય છે.

નોંધઃ—ખાસ કરીને આ ક્ષેત્રો જૈન ભિક્ષુઓને માટે કહ્યાં છે. પરંતુ ગૃહસ્થસાધક પણ પોતાના ક્ષેત્રમાં આવા પ્રકારની ક્ષેત્ર મર્યાદા કરી શકે છે.

[૧૯] (૧) પેટીને આકારે, (૨) અર્ધ પેટીને આકારે, (૩) ગોમૂત્રને આકારે, (૪) પતંગને આકારે, (૫) શંખાવૃતને આકારે તેના બે ભેદ (૧) પાડામાં (૨) પાડા બહાર, અને (૬) પહેલાં સળંગ છેડા સુધી જઇને પછી પાછો વળતાં ભિક્ષાચરી કરે. એમ ૭ પ્રકારે ક્ષેત્ર થકી ઉણોદરી તપ કહેવાય છે.

નોંધઃ—ઉપરના ૭ એ આકારો પ્રમાણે ભિક્ષાચરી કરવાનો નિયમ માત્ર ભિક્ષુ માટે કહેવાયો છે.

[૨૦] દિવસના ચાર પ્રહરમાંથી અમુક પ્રહરે ભિક્ષા મળે તો લેવી એ પ્રકારે અભિગ્રહ (સંકલ્પ) ધારી વિચરે તે કાળ થકી ઉણોદરી તપ જાણવું.

[૨૧] અથવા થોડી ન્યૂન ત્રીજી પોરસીમાં કે ત્રીજી પોરસીનો ચોથો ભાગ બાકી રહે ત્યારે ભિક્ષાચરી મળે તો ગ્રહણ કરીશ. એ પ્રકારનો સંકલ્પ કરે તો તે કાળથી ઉણોદરી તપ કહેવાય.

[૨૨] સ્ત્રી અથવા પુરુષ અલંકાર સહિત કે રહિત અથવા બાલ, યુવાન કે વૃદ્ધ તેમજ અમુક પ્રકારનાં વસ્ત્રસહિત હોય—

[૨૩] વળી અમુક વર્ણવાન હોય, રોષ રહિત કે હર્ષસહિત હોય એવાં એવાં ચિહ્નોથી યુક્ત હોય તેવાને હાથેજ ભિક્ષા લેવી તેવો સંકલ્પ કરે. તે ભાવથી ઉણોદરી તપ કહેવાય.

નોંધ:—આવા કડક સંકલ્પ વારંવાર ફળે નહિ તેથી ભિક્ષા ન મળતાં વારંવાર (ભૂખ્યા રહેવાથી) તપશ્ચર્યા થાય તે સંભવિત છે.

[૨૪] દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી જે જે વર્ણન કર્યું એ ચારે નિયમો સહિત થઈ જે ભિક્ષુ વિચરે તે પર્યવચર તપશ્ચર્યા કરનાર કહેવાય છે.

નોંધ:—પર્યવ એટલે જેમાં ઉપર કહેલા ચારે અંશ હોય તે તપને પર્યાય ઉણોદરી તપ કહેવાય છે.

[૨૫] આઠ પ્રકારની ગોચરીમાં અને સાત પ્રકારની એષણામાં જે જે બીજા અભિગ્રહો ભિક્ષુ રાખે છે તે ભિક્ષાચરી તપ કહેવાય છે.

નોંધ:—ત્રીજી તપશ્ચર્યાને અન્ય ગ્રંથોમાં વૃત્તિ સંક્ષેપ પણ કહેલ છે. વૃત્તિ સંક્ષેપ એટલે જીવનની જરૂરીઆનો ઓછામાં ઓછી કરી નાખવી તે ત્રીજું બાહ્ય તપ કહેલ છે.

[૨૬] દૂધ, દહીં, ઘી વગેરે રસો તથા સંસ્કારી રસિક ભોજન તથા બીજા પણ રસોનો ત્યાગ કરવો તે રસપરિત્યાગ નામની તપશ્ચર્યા કહેવાય છે.

[૨૭] વીરાસન (ખુરસી જેવું આસન) વગેરે વિવિધ આસનો કાયાને અપ્રમત્ત રાખી સુખ કરનાર નીવડે છે. તેવાં કડક આસનો કરી કાયાને કસવી તે કાય ક્લેશ નામનું તપ કહેવાય છે.

[૨૮] એકાંત કે જ્યાં સ્વાધ્યાય ધ્યાનની અનુકૂળતા મળે, કોઇ ન આવે જાય એવા સ્ત્રી, પશુથી રહિત સ્થાનમાં શયન તથા આસનનું સેવન કરવું તે સંલીનતા નામનું તપ કહેવાય છે.

[૨૯] એ પ્રકારે સંક્ષેપથી બાહ્યતપ કહ્યું. તેમજ સંક્ષેપથી ક્રમપૂર્વક આંતરિક તપ કહીશ.

[૩૦] પ્રાયશ્ચિત, વિનય, સેવા, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ એ ૭ આભ્યંતર તપ છે.

[૩૧] ભિક્ષુ આલોચનાદિ દસ પ્રકારનાં પ્રાયશ્ચિત વહન કરે છે તે પ્રાયશ્ચિત તપ કહેવાય છે.

નોંધ:—પ્રાયશ્ચિત્ત એટલે પાપનું છેદન કરવું. તેના દસ પ્રકાર છે: (૧) આલોચના, (૨) પ્રતિક્રમણ, (૩) તદુભય, (૪) વિવેક, (૫) વ્યુત્સર્ગ, (૬) તપ, (૭) છેદ, (૮) મૂલ, (૯) ઉપસ્થાપન અને (૧૦) પારંચિક. વિશેષ વિવરણ છેદ સૂત્રોમાં જુઓ.

[૩૨] (૧) ગુર્વાદિકની સામે જવું, (૨) તેમને બે હાથ જોડવા, (૩) આસન આપવું, (૪) ગુરુની અનન્ય ભક્તિ કરવી અને (૫) હૃદયપૂર્વક સેવા કરવી તે વિનય કહેવાય છે.

નોંધ:—અભિમાન ઓગળ્યા વિના સાચી સેવા–શુશ્રૂષા–થતી નથી.

[૩૩] આચાર્યાદિની દસ સ્થાનોમાં શક્તિ અનુસાર સેવા બજાવવી તે વૈયાવૃત્ય તપ કહેવાય છે.

નોંધ:—આચાર્યાદિમાં આ દશનો સમાવેશ થાય છે. (૧) આચાર્ય, (૨) ઉપાધ્યાય, (૩) સ્થવિર, (૪) તપસ્વી, (૫) રોગીષ્ટ, (૬) સહાધ્યાયી, (૭) સ્વધર્મી, (૮) કુળ, (૯) ગણ અને (૧૦) સંઘ.

[૩૪] વાચના લેવી, પ્રશ્ન પૂછવા, વારંવાર શાસ્ત્ર ફેરવવું, સૂત્રાદિના અર્થ તથા રહસ્ય ચિંતવવું અને ધર્મકથા કરવી એ પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાય તપ કહેવાય છે.

[૩૫] સમાધિવંત સાધક આર્ત અને રૌદ્ર એ બન્ને ધ્યાનને છોડીને ધર્મધ્યાન તથા શુકલ ધ્યાનને ચિંતવે છે તેને મહાપુરુષોએ ધ્યાન કહ્યું છે

[૩૬] સૂતી વખતે, બેસતી વખતે કે ઉભા રહેતી વખતે જે ભિક્ષુ કાયાનો સર્વ વ્યાપાર છોડી દે (હલાવે ચલાવે નહિ) તેને છઠ્ઠું કાયોત્સર્ગ તપ કહ્યું છે.

[૩૭] એ પ્રમાણે બે પ્રકારનાં તપ જે મુનિ યથાર્થ સમજીને આચરે છે તે પંડિત સાધક સર્વ સંસારના બંધનથી જલદી છુટી જાય છે.

આ એક અનુભવીએ અનુભવેલી ઉત્તમ રસાયણ છે. આત્મદર્દોને નિવારવાનું આજ એક અજોડ ઔષધ છે. દુઃખી અને દર્દીઓએ આજ ઉપાયો જીવનમાં અજમાવવા અને જીવનનો સમુદ્ધાર કરી લેવો તે બીજા બધાં સાધનો કરતાં ઉત્તમ છે.

વિદ્યામાં અહંકારનો સંભવ છે. ક્રિયામાં અજ્ઞાનતા, અક્કડતા કે જડતાનો સંભવ છે. તપશ્ચર્યામાં જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્નેનો સમાવેશ છે. તેથી અહંકાર, અજ્ઞાન, અક્કડતા અને જડતા બધાં વિલય થઇ આત્મસંતોષ, આત્મશાંતિ ને આત્મતેજ પ્રગટે છે. અને તેવા જીવાત્માઓ પોતે પ્રકાશી લોકને પ્રકાશ અર્પી પોતાનાં આયુષ્ય, શરીર, ઇંદ્રિયાદિ સાધનોને છોડી સાધ્યસિદ્ધ થાય છે.

એમ કહું છું:—એ પ્રમાણે તપોમાર્ગ સંબંધી ત્રીસમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૩૦ ॥

ચરણવિધિ

ચારિત્રના પ્રકારો

૩૧

પાપનો પ્રવાહ ચાલ્યો આવે છે. તેને રોકવાની ક્રિયાને સંવર કહેવાય છે. પાપમાંથી નિવૃત્ત થવું કે ધર્મમાં લીન થવું તે બન્ને સમાન છે. પાપનો આધાર માત્ર ક્રિયાપર નથી પરંતુ ક્રિયાની પાછળના અધ્યવસાયો પર છે. કલુષિત વાસનાથી થયેલું કાર્ય બાહ્યદૃષ્ટિએ ઉત્તમ પણ દેખાતું હોય છતાં મલિન અને નકામું છે. શુભ ભાવનાથી થયેલું સામાન્ય કાર્ય દૃષ્ટિએ કનિષ્ઠ દેખાતું હોવા છતાં ઉત્તમ અને આત્મતૃપ્તિ માટે પર્યાપ્ત છે.

દેહને અંગે, ખાવું, પીવું, બોલવું, બેસવું, ઊઠવું ઈત્યાદિ બધું કર્યા વિના આપણે રહી શકીએ નહિ. માટે તેનાથી નિવૃત્ત થવું. કદાચ થોડા સમય માટે શક્ય હોય છતાં જીવનભર તેમ રહેવું અશક્ય છે. અને માનો કે બહારની ક્રિયા થોડો વખત બંધ પણ કરવાને સમર્થ હોઇએ તોપણ આપણું આંતરિક ક્રિયાત્મક કાર્ય તો થયાજ કરવાનું છે. તેને આપણે જબરાઇથી રોકી શકવાના નથી. માટેજ ભગવાન મહાવીરે ક્રિયાને બંધ કરવાનું ન કહેતાં ક્રિયા કરવા છતાં તમારો ઉપયોગ શુદ્ધ અને સ્થિર રાખો તેમ કહ્યું છે. શુદ્ધ ઉપયોગ એટલે આત્મલક્ષ્ય. જો આત્મલક્ષ્ય હોય તો ક્રિયા પાછળની બધી કલુષિતતા સહેજે વિરમી જાય.

ભગવાન બોલ્યા:-

[૧] જીવાત્માને એકાંત સુખ આપનાર અને જેને આચરીને અનેક જીવો આ સંસાર સાગરને તરી ગયા તે ચારિત્રની વિધિ હું કહું છું:—

[૨] એક તરફથી નિવૃત્ત થવું અને બીજા માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરવી અર્થાત્ કે અસંયમથી નિવૃત્ત થવું અને સંયમમાં પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ.

[૩] પાપકર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર એવાં બે પાપ રાગ અને દ્વેષ છે. જે ભિક્ષુ તે બન્નેને રોકે છે તે આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો નથી.

[૪] ત્રણ દંડ, ત્રણ ગર્વ અને ત્રણ શલ્યોને જે ભિક્ષુ તજે છે તે સંસારમાં નિત્ય પરિભ્રમણ કરતો નથી.

નોંધ:—(૧) મનદંડ. (૨) વચન દંડ અને (૩) કાયદંડ. (૧) ઋદ્ધિગર્વ, (૨) રસગર્વ અને (૩) શાતાગર્વ. (૧) માયાશલ્ય (૨) નિદાન શલ્ય અને (૩) મિથ્યાત્વ દર્શન શલ્ય.

[૫] જે ભિક્ષુ દેવ, મનુષ્ય અને પશુઓના આકસ્મિક ઉપસર્ગ (સંકટો)ને સમભાવથી સહન કરે છે તે સંસારમાં ભમતો નથી.

[૬] ચાર વિકથા, ચાર કષાય, ચાર સંજ્ઞા અને બે પ્રકારના ધ્યાનોને હંમેશને માટે જે ભિક્ષુ છોડી દે છે તે સંસારમાં ભમતો નથી.

નોંધ:—બે ધ્યાન:—આર્તધ્યાન અને રૌદ્ર ધ્યાન.

[૭] પાંચ મહાવ્રતો, પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોનો ત્યાગ, પાંચ સમિતિ અને પાંચ પાપ ક્રિયાઓનો ત્યાગ. તે ચારે વસ્તુઓમાં હમેશાં ઉપયોગ રાખે છે તે સંસારમાં ભમતો નથી.

નોંધ:—ઉપયોગ શબ્દ આચરવામાં, ગ્રહણ કરવામાં અને તજવામાં એમ ત્રણે સ્થળે લાગુ પડે છે.

[૮] ૭ લેશ્યાઓ, છકાયો અને આહારના ૭ કારણોમાં જે ભિક્ષુ હમેશાં ઉપયોગ રાખે છે તે સંસારમાં ભમતો નથી.

[૯] સાતપિંડ ગ્રહણની પ્રતિમાઓ અને સાત પ્રકારના ભય સ્થાનોમાં જે ભિક્ષુ હમેશાં ઉપયોગ રાખે છે તે સંસારમાં ભમતો નથી

[૧૦] આઠ પ્રકારના મદો, નવ પ્રકારનું બ્રહ્મચર્ય રક્ષણ અને દસ પ્રકારના ભિક્ષુધર્મમાં જે ભિક્ષુ હમેશાં ઉપયોગ રાખે છે તે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો નથી.

[૧૧] અગિયાર પ્રકારની શ્રાવક પ્રતિમાઓમાં અને બાર પ્રકારની ભિક્ષુ પ્રતિમાઓમાં જે ભિક્ષુ હમેશાં ઉપયોગ રાખે છે તે સંસારમાં ભમતો નથી.

નોંધઃ—પ્રતિમાઓ એટલે ચોક્કસવ્રત નિયમવાળી ક્રિયા.

[૧૨] તેર પ્રકારનાં ક્રિયા સ્થાનોમાં, ચૌદ પ્રકારના પ્રાણીસમૂહોમાં અને પંદર પ્રકારના પરમાધાર્મિક દેવોમાં જે ભિક્ષુ હમેશાં ઉપયોગ રાખે છે તે સંસારમાં ભમતો નથી.

[૧૩] જે ભિક્ષુ (સૂયગડાંગ સૂત્રના પ્રથમ સ્કંધનાં) સોળ અધ્યયનોમાં તથા સત્તર પ્રકારના અસંયમોમાં સતત ઉપયોગ રાખે છે. તે સંસારમાં ભમતો નથી.

[૧૪] અઢાર પ્રકારનાં અબ્રહ્મચર્ય સ્થાનોમાં, ઓગણીસ પ્રકારનાં જ્ઞાતા અધ્યયનોમાં અને વીસ પ્રકારનાં સમાધિસ્થ સ્થાનોમાં જે ભિક્ષુ હમેશાં ઉપયોગ રાખે છે. તે સંસારમાં ભમતો નથી.

[૧૫] એકવીસ પ્રકારના સબળ દોષોમાં અને બાવીસ પ્રકારના પરિષહોમાં જે ભિક્ષુ હમેશાં ઉપયોગ રાખે છે તે સંસારમાં ભમતો નથી.

[૧૬] સૂયગડાંગસૂત્રના કુલ ત્રેવીસ અધ્યયનોમાં અને ચોવીશપ્રકારના અધિકરૂપવાળા દેવોમાં જે ભિક્ષુ હમેશાં ઉપયોગ રાખે છે તે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો નથી.

[૧૭] જે ભિક્ષુ પચીસ પ્રકારની ભાવનાઓમાં અને દશાશ્રુત સ્કંધ, બૃહત્કલ્પ અને વ્યવહાર સૂત્રના મળી છવીસ ઉદ્દેશાઓમાં ઉપયોગ રાખે છે તે સંસારમાં ભમતો નથી.

[૧૮] સત્તાવીસ પ્રકારના અણગારગુણોમાં તેમજ અઠાવીસ પ્રકારના આચારપ્રકલ્પો (પ્રાયશ્ચિતો)માં જે ભિક્ષુ હમેશાં ઉપયોગ રાખે છે. તે સંસારમાં ભમતો નથી.

[૧૯] ઓગનત્રીસ પ્રકારના પાપસૂત્રોના પ્રસંગમાં અને ત્રીસ પ્રકારનાં મહામોહનીનાં સ્થાનોમાં જે ભિક્ષુ હમેશાં ઉપયોગ રાખે છે. તે સંસારમાં ભમતો નથી.

[૨૦] એકત્રીસ પ્રકારના સિદ્ધભગવાનના ગુણોમાં, બત્રીસ પ્રકારના યોગ સંગ્રહોમાં અને તેત્રીસ પ્રકારની અસાતનાઓમાં જે ભિક્ષુ હમેશાં ઉપયોગ રાખે છે તે સંસારમાં ભમતો નથી.

[૨૧] ઉપરના બધા સ્થાનોમાં જે ભિક્ષુ સતત ઉપયોગ રાખે છે તે પંડિત સાધુ આ સર્વ સંસારથી શીઘ્ર મુક્ત થાય છે.

નોંધઃ--સંસાર એ સદ્બોધની શાળા છે. તેમાં રહેલા પ્રત્યેક પદાર્થો સતત કંઇ ને કંઈ નવીન બોધ આપતાજ હોય છે માત્ર તેની સન્મુખ દૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ. દૃષ્ટિમાં અમૃત ભરાયું એટલે જગતમાંથી અમૃતજ મળ્યા કરશે. અહીં એકથી માંડીને તેત્રીસ સંખ્યા સુધીની ભિન્ન ભિન્ન વસ્તુઓ બતાવી છે. તેમાં કેટલીક ગ્રાહ્ય અને કેટલીક ત્યાજ્ય કરવાની પણ છે. પરંતુ જાણ્યા પછીજ તે બન્ને ક્રિયા બની શકે માટે યથાર્થ દૃષ્ટિએ એ સૌને જાણવાનો પ્રયત્ન કરવો એ અતિ અતિ આવશ્યક છે.

એમ કહું છું:–એ પ્રમાણે ચરણવિધિ નામનું એકત્રીસમું અધ્યયન પૂર્ણ થયું. ॥ ૩૧ ॥

પ્રમાદસ્થાન

૩૨

જો સંસાર અનાદિ છે તો દુઃખ પણ અનાદિ કાળથી સમજી લેવું. પરંતુ અનાદિ હોવા છતાં જો દુઃખનું મૂળ શોધી તે મૂળનેજ દૂર કરી શકાય તો સંસારમાં રહેવા છતાં દુઃખથી છૂટી શકાય છે. સર્વ દુઃખથી મૂકાવું તેનુંજ નામ મોક્ષ. સમ્યક્-જ્ઞાનના અવલંબનથી આવો મોક્ષ ઘણા પુરુષોએ સાધ્યો છે, સાધી શકે છે અને સાધી શકશેજ. સર્વજ્ઞનું આ અનુભવ વાક્ય છે.

જન્મમૃત્યુના દુઃખનું મૂળ કર્મબંધન છે. તે કર્મબંધનનું મૂળ મોહ છે. અને મોહ, તૃષ્ણા, રાગ કે દ્વેષ ઇત્યાદિમાં પ્રમાદ મુખ્ય પાઠ ભજવનાર પાત્ર છે. કામ ભોગોની આસક્તિ એજ પ્રમાદનાં સ્થાન છે. પ્રમાદથી અજ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે. અજ્ઞાન કે મિથ્યાત્વથી શુદ્ધ દૃષ્ટિનો વિપર્યાસ થાય છે, અને ચિત્તમાં મલિનતાનો કચરો જામે છે. આથી તેવું મલિન ચિત્ત મુક્તિ-માર્ગની અભિમુખ થઈ શકતું નથી.

ગુરુજન અને મહાપુરુષોની સેવા, સત્સંગ અને સદ્વાંચનથી જિજ્ઞાસા જાગે છે. સાચી જિજ્ઞાસા જાગ્યા પછી સત્ય, બ્રહ્મચર્ય, ત્યાગ, સંયમ એવાં ઉત્તમ અંગો પરત્વે રુચિ પ્રગટે છે અને તેવાં આચરણથી પૂર્વની મલિનતા ધોવાઇ જઈ શુદ્ધ ભાવનાઓ જાગે છે. આવી ભાવનાઓ ચિંતન, મનન અને નિદિધ્યાસનમાં ઉપયોગી અને આત્મવિકાસમાં ખૂબ સહાયક નીવડી શકે છે.

ભગવાન બોલ્યા:—

[૧] અનાદિ કાલથી મૂળ સહિત રહેલા સર્વ દુઃખની મુક્તિનો એકાંત હિતકારી, કલ્યાણકર ઉપાયને કહીશ. કહેતા તેવા મને પ્રતિપૂર્ણ (એકાગ્ર) ચિત્તથી તમે સાંભળો.

[૨] સંપૂર્ણ જ્ઞાનના પ્રકાશથી, અજ્ઞાન અને મોહના સંપૂર્ણ ત્યાગથી તેમજ રાગ અને દ્વેષના ક્ષયથી એકાંત સુખકારી મોક્ષપદ પામી શકાય છે.

તે મોક્ષપદ પામવાના ઉપાય કયા? તે બતાવે છે.

[૩] બાલજીવોના સંગથી દૂર રહેવું, ગુરુજન અને વૃદ્ધ–અનુભવી મહાપુરુષોની સેવા કરવી તથા એકાંતમાં રહી ધૈર્યપૂર્વક સ્વાધ્યાય–સૂત્ર તથા તેના ગંભીર અર્થનું ચિંતન કરવું એજ મોક્ષનો માર્ગ (ઉપાય) છે.

[૪] વળી સમાધિની ઇચ્છાવાળા તપસ્વી સાધુએ પરિમિત અને શુદ્ધ આહાર ગ્રહણ કરવો. નિપુણાર્થ બુદ્ધિવાળા (મુમુક્ષુ) સાથીદારને શોધવો અને સ્થાન પણ એકાંત (ધ્યાન ધરવા લાયક) ઇચ્છવું જોઇએ.

[૫] જો ગુણથી અધિક કે ગુણથી સમાન નિપુણ સાથીદાર ન મળે તો કામભોગોમાં નિરાસક્ત થઇને અને પાપોને દૂર કરીને એકલા (રાગદ્વેષ રહિત) પણ શાંતિપૂર્વક વિચરવું.

નોંધ:—સાધકને સહાયકની અપેક્ષા રહે છે. પરંતુ તેવો સહચારી જો ન મળે તો એકલું રહેવું પણ દુર્ગુણીનો સંગ ન કરવો. અહીં એક ચર્યાનું વિધાન નથી પણ ગુણીનાજ સહવાસમાં રહેવું તે ભાર આપવા માટે એક શબ્દનું વિધાન છે.

[૬] જેમ ઈંડામાંથી પક્ષી અને પક્ષીમાંથી ઇંડું એમ પરસ્પર

કાર્યકારણ ભાવ છે તેજ પ્રમાણે મોહમાંથી તૃષ્ણા, અને તૃષ્ણામાંથી મોહ એમ પરસ્પર જન્યજનક ભાવ મહાપુરુષોએ કહ્યો છે.

[૭] તેમજ રાગ અને દ્વેષ એ બન્નેજ કર્મના બીજરૂપ છે. કર્મ એ મોહથી ઉત્પન્ન થાય છે અને કર્મ એ જન્મમરણનું મૂળ પણ છે. જન્મમરણ એ દુઃખ ઉત્પન્ન થવાનો હેતુ છે. એ પ્રમાણે જ્ઞાની પુરુષો કહે છે.

નોંધઃ–દુઃખનું કારણ જન્મમરણ. જન્મમરણનું કારણ કર્મ. કર્મનું કારણ મોહ અને મોહનું કારણ રાગદ્વેષ. આ રીતે રાગદ્વેષ એજ આખા સંસારનું મૂળ છે.

[૮] દુઃખ તેનું હણાયું હોય છે કે જેને મોહ થતો નથી. તેમ મોહ પણ તેનો હણાયો હોય છે કે જેના હૃદયમાંથી તૃષ્ણાનો દાવાનળ બુઝાયો છે અને તૃષ્ણા પણ તેની હણાઈ છે કે જેને પ્રલોભનો પજવતાં નથી. અને જેનો લોભ હણાયો છે તેને કશું (આસક્તિ જેવું) હોતું નથી.

[૯] માટે રાગ, દ્વેષ અને મોહ. એ ત્રણેને મૂળ સહિત ઉખેડવાની ઈચ્છાવાળા સાધકે જે જે ઉપાયો સ્વીકારવા જોઈએ તેનું ક્રમપૂર્વક હું વર્ણન કરૂં છું.

[૧૦] વિવિધ જાતના રસો (રસવાળા પદાર્થ)ને કલ્યાણાર્થીઓએ ભોગવવા નહિ. કારણ કે રસો ઇંદ્રિયોને ઉત્તેજિત કરનારા નીવડે છે અને સ્વાદુ ફળવાળા વૃક્ષની ઉપર પક્ષીઓ જેમ (ધસી આવી) પીડા ઉપજાવે છે તેમ ઇંદ્રિયોના વિષયમાં ઉન્મત્ત બનેલા મનુષ્યની ઉપર કામભોગો (પણ ધસી આવી) પીડા કરે છે.

[૧૧] જેમ ઘણાં કાષ્ટોથી ભરેલા વનમાં પવનના ઝપાટા સાથે

ઉત્પન્ન થયેલો દાવાગ્નિ બુઝાતો નથી તેમ વિવિધ જાતના રસવાળા આહાર ભોગવનાર બ્રહ્મચારીનો ઇંદ્રિયરૂપ અગ્નિ શાંત થતો નથી. અર્થાત્ કે રસ સેવન કોઈ પણ મનુષ્યને હિતકારી નથી.

[૧૨] જેમ ઉત્તમ ઔષધોથી રોગ પરાજય પામે છે તેમ દમિતેન્દ્રિય, એકાંત, શયન, આસન, ઇત્યાદિને ભોગવનાર તેમજ અલ્પાહારી મુનિના ચિત્તને રાગરૂપ શત્રુઓ પરાભવ કરી શકતા નથી (અર્થાત્ કે આસક્તિ તેના ચિત્તને ખળભળાવી શકતી નથી.)

[૧૩] જેમ બિલાડાના સ્થાનની પાસે ઉંદરોનું રહેવું પ્રશસ્ત (ઉચિત) નથી તેમ સ્ત્રીઓના સ્થાન પાસે બ્રહ્મચારી પુરુષનો નિવાસ પણ યોગ્ય નથી. અર્થાત્ જોખમભરેલો છે.

નોંધઃ—બ્રહ્મચારીને જેમ સ્વાદેન્દ્રિયનો સંયમ અને સ્ત્રીસંગ ત્યાગ આવશ્યક છે તેજ પ્રકારે બ્રહ્મચારિણીનું પણ સમજવું.

[૧૪] શ્રમણ અને તપસ્વી સાધકે સ્ત્રીઓનાં રૂપ, લાવણ્ય, વિલાસ, હાસ્ય, મંજુલ વચન, અંગોપાંગનો મરોડ, કટાક્ષ વગેરે જોઈને પોતાના ચિત્તને વિષે તેનું સ્થાપન કરવું નહિ કે ઈરાદાપૂર્વક તે બધું જોવાનો વ્યવસાય કરવો નહિ.

[૧૫] ઉત્તમ પ્રકારના બ્રહ્મચર્ય વ્રતમાં રક્ત રહેલા અને ધ્યાનના અનુરાગી સાધકોને માટે સ્ત્રીઓનાં દર્શન, તેની વાંચ્છા, તેનું ચિંતન, કે તેનાં ગુણકીર્તન કરવાં નહિ તેમાંજ તેનું હિત રહેલ છે.

[૧૬] મન, વચન અને કાયા એ ત્રણેનો સંયમ રાખનાર સમર્થ યોગીશ્વરો કે જેને ડગાવવા દિવ્ય કાંતિવાળી દેવાંગનાઓ પણ સમર્થ થઇ શકતી નથી તેવા મુનિઓનો પણ સ્ત્રી વગેરેથી

રહિત એકાંતવાસ, એકાંત હિતકારી છે એમ જાણીને મુમુક્ષુએ એકાંતવાસ સેવવો.

[૧૭] મોક્ષની આકાંક્ષાવાળા, સંસારના ભીરુ અને ધર્મમાં સ્થિર થયેલા સમર્થ પુરુષને પણ અજ્ઞાની પુરુષોનું મનહરણ કરનાર સ્ત્રીઓનો ત્યાગ જેટલો કઠણ છે તેવું આખા લોકને વિષે કાંઈ પણ કઠણ નથી.

[૧૮] જેમ મોટા સાગરને તર્યા પછી ગંગા જેવી મોટી નદી પણ તરવામાં સુલભ છે તેમ સ્ત્રીઓની આસક્તિ છોડ્યા પછી બીજી બધી (ધનાદિ) આસક્તિઓ છોડવી સુલભ થાય છે.

[૧૯] દેવલોક સુધીના સમગ્ર લોકમાં જે કાંઇ શારીરિક અને માનસિક દુઃખ છે તે બધું ખરેખર કામભોગોની આસક્તિથીજ ઉત્પન્ન થયેલું છે. તેથી નિરાસક્ત પુરુષજ તે દુઃખનો અંત પામી શકે છે.

[૨૦] જેમ સ્વાદથી અને વર્ણથી કિંપાક વૃક્ષનાં ફળો ભોગવતાં બહુ સુંદર લાગે છે. પરંતુ (ખાધા પછી થોડાજ વખતમાં) જીંદગીનો અંત આણે છે. તેજ ઉપમા કામભોગોના પરિણામની સમજવી.

[૨૧] સમાધિનો ઇચ્છુક અને તપસ્વી સાધુ ઈંદ્રિયોના મનોજ્ઞ વિષયોમાં મનને પ્રવર્તાવે નહિ કે તેના પર રાગ ન કરે અને અમનોજ્ઞ વિષયો પર દ્વેષ પણ ન કરે.

[૨૨] ચક્ષુઇંદ્રિયથી ગ્રાહ્ય રૂપ છે. જે મનોજ્ઞ રૂપ છે તે રાગનું નિમિત્ત અને અમનોજ્ઞરૂપ દ્વેષનું નિમિત્ત બને છે. તે બન્નેમાં જે સમભાવી રહે છે તેને મહાપુરુષો વીતરાગ (રાગદ્વેષ રહિત) કહે છે.

[૨૩] ચક્ષુ એ રૂપનું ગ્રહણ કરનાર છે. અને રૂપ એ ચક્ષુનો ગ્રાહ્ય વિષય છે: તેથી મનગમતું રૂપ એ રાગનો હેતુ છે. તેમજ અમનોજ્ઞ રૂપ તે દ્વેષનો હેતુ છે તેમ મહાપુરુષો કહે છે.

[૨૪] જેમ દૃષ્ટિનો લોલુપી પતંગિયો રૂપના રાગમાં આતુર થઇને આકસ્મિક મૃત્યુ પામે છે તેજ પ્રકારે રૂપોમાં જે તીવ્ર આસક્તિ રાખે છે તે અકાલિક મૃત્યુને પામે છે.

[૨૫] જે જીવ અમનોજ્ઞ રૂપ જોઇને તીવ્ર દ્વેષ કરે છે તે જીવ તેજ વખતે દુ:ખને અનુભવે છે. અર્થાત્ કે જીવ પોતે પોતાના જ દુર્દાન્ત દોષથી દુ:ખ પામે છે. તેમાં રૂપનો કશોય દોષ નથી.

[૨૬] જે મનોહર રૂપમાં એકાંત રક્ત છે તે જીવ અમનોહર રૂપ ઉપર દ્વેષ કરે છે અને તેથી તે અજ્ઞાની પછી ખૂબ દુ:ખથી પીડાય છે. આવું જાણીને વિરાગી મુનિ તેવા દોષથી ન લેપાય.

[૨૭] રૂપની આસક્તિને પામેલો જીવ ત્રસ અને સ્થાવર એવા અનેક જીવોની હિંસા કરે છે, તે અજ્ઞાની ભિન્ન ભિન્ન ઉપાયોથી પરિતાપ આપે છે અને પોતાનાજ સ્વાર્થમાં રક્ત રહી તે કુટિલ અનેક જીવોને પીડા પણ ઉપજાવે છે.

[૨૮] રૂપની આસક્તિથી કે તેને ગ્રહણ કરવાની મૂર્છાથી, તે રૂપ-વાળા પદાર્થને ઉત્પન્ન કરવાના પ્રયત્નમાં, તેની પ્રાપ્તિમાં, તેના રક્ષણમાં, વ્યયમાં કે વિયોગમાં જીવ સુખી ક્યાંથી થાય ? ભોગ ભોગવતી વખતે પણ તેને તૃપ્તિ હોતી નથી.

[૨૯] મનોજ્ઞ રૂપના પરિગ્રહમાં આસક્ત થયેલો જીવ જ્યારે તેમાં અતૃપ્ત થાય છે. ત્યારે આસક્તિ વધે છે ને સંતોષ મેળવી શકતો નથી. ત્યારે અસંતોષના દોષ વડે દુ:ખી થયેલો તે

અત્યંત લોભવડે મલિન થઇને અન્યનું નહિ દીધેલું પણ ગ્રહણ કરવા માંડે છે.

[૩૦] તૃષ્ણાથી પરાભવ પામેલો પ્રાણી અદત્તને લેવા છતાં તે પરિગ્રહમાં તથા રૂપમાં અતૃપ્ત જ રહે છે. અદત્તને હરણ કરનારો તે લોભમાં આકર્ષાઈ માયા અને અસત્ય ઇત્યાદિ દોષોને વધારી મૂકે છે છતાં તે દુઃખથી છૂટી શકતો નથી.

[૩૧] જૂઠું બોલવા પહેલાં, પછી અને પ્રયોગકાળમાં પણ દુષ્ટ હૃદયવાળો તે જીવ દુઃખી થાય છે. તેમજ રૂપમાં અતૃપ્ત રહેલો અને અણદીધેલું ગ્રહણ કરનાર હમેશાં અસહાયી અને દુઃખપીડિત રહે છે.

[૩૨] એવી રીતે રૂપમાં અનુરક્ત રહેલા જીવને કિંચિત્ પણ સુખ ક્યાંથી સંભવે ? જે વસ્તુ મેળવવા માટે તેણે અપાર કષ્ટ વેઠેલું તે રૂપના ઉપભોગમાં પણ અત્યંત ક્લેશ અને દુઃખ પામે છે.

[૩૩] એજ પ્રકારે અમનોજ્ઞ રૂપમાં દ્વેષ કરનાર જીવ દુઃખોની પરંપરાઓ ઉત્પન્ન કરે છે. અને દુષ્ટ ચિત્તથી જે કર્મ એકઠું કરે છે તેનું પરિણામ આલોક અને પરલોકમાં દુઃખનાજ કારણરૂપ થાય છે.

[૩૪] પરંતુ રૂપમાં વિરક્ત થયેલો મનુષ્ય શોકરહિત બને છે, અને જેમ જળમાં ઉગેલું કમળ પત્ર જળથી લેપાતું નથી તેમ આ સંસારની વચ્ચે રહેવા છતાં ઉપરના દુઃખસમૂહની પરંપરાથી તે લેપાતો નથી.

[૩૫] શબ્દ એ શ્રોત્રેંદ્રિયનો વિષય છે. મનોજ્ઞ શબ્દ રાગનો હેતુ અને અમનોજ્ઞ શબ્દ દ્વેષનો હેતુ છે. જે જીવાત્મા તે બન્નેમાં સમભાવ રાખી શકે છે તેજ વીતરાગી છે એમ મહાપુરુષો કહે છે.

[૩૬] કાન શબ્દનો ગ્રાહક અને કાનનો વિષય શબ્દ એમ મહા પુરુષો કહે છે. અમનોજ્ઞ શબ્દ દ્વેષનો હેતુ અને મનોજ્ઞ રાગનો હેતુ છે.

[૩૭] જે શબ્દોમાં તીવ્ર આસક્તિ રાખે છે તે સંગીતના રાગમાં આસક્ત થએલા મૃગલાની માફક મુગ્ધ થઇને શબ્દમાં અતૃપ્ત રહી અકાળ મૃત્યુ પામે છે.

[૩૮] વળી જે અમનોજ્ઞ શબ્દમાં તીવ્ર દ્વેષ રાખે છે તેજ ક્ષણે તે દુઃખ પામે છે. આવી રીતે જીવ પોતાનાજ દુર્દમ્ય દોષથી દુઃખી થાય છે તેમાં શબ્દનો જરા પણ દોષ નથી.

[૩૯] સુંદર શબ્દમાં એકાંત રક્ત રહેલો તે અમનોજ્ઞ શબ્દપર દ્વેષ રાખે છે. અને આખરે તે અજ્ઞાની દુઃખથી ખૂબ પીડાય છે. આવા દોષથી વિરાગી મુનિ લેપાતો નથી.

[૪૦] અત્યંત સ્વાર્થી, મલિન અને અજ્ઞાની જીવ શબ્દની આસક્તિને અનુસરીને અનેક પ્રકારના ચરાચર જીવોની હિંસા કરે છે, ભિન્નભિન્ન ઉપાયોથી પરિતાપ અને પીડા ઉપજાવે છે.

[૪૧] મધુર શબ્દની આસક્તિથી મૂર્છિત થયેલો જીવ મનોજ્ઞ શબ્દને મેળવવામાં તેનું રક્ષણ કરવામાં, તેના વિયોગમાં કે તેના નાશમાં તે જીવને સુખ ક્યાં મળે છે? તેને ભોગવતી વખતે પણ તે તૃપ્ત થતો નથી.

[૪૨] જ્યારે તે શબ્દ ભોગવવામાં અસંતુષ્ટ જીવને મૂર્છાને લીધે તે ઉપર આસક્તિ વધી જાય છે ત્યારે આસક્ત રહેલો તે જીવ કદી સંતોષ પામતો નથી અને અસંતોષના દોષથી લોભાકૃષ્ટ થઇ બીજાનું નહિ દીધેલું પણ ચોરી લે છે. (બીજાના ભોગોમાં ભાગ પડાવે છે.)

[૪૩] તૃષ્ણાથી પરાભવ પામેલો જીવ છતાં અદત્તનું ગ્રહણ કરે છે, શબ્દને ભોગવવા તથા મેળવવામાં હમેશાં અસંતુષ્ટ રહે છે અને લોભના દોષથી કપટ, અને અસત્યાદિ દોષો વધે છે, અને તેથી તે જીવ દુઃખથી મુકાતો નથી.

[૪૪] જૂઠું બોલવા પહેલાં, બોલવા પછી કે જૂઠું બોલતી વખતે પણ તે અસત્ય વદનાર દુઃખી જીવાત્મા એ પ્રકારે અદત્ત વસ્તુઓને ગ્રહણ કરતો અને શબ્દમાં અતૃપ્ત રહેતો તે અતિ દુઃખી અને અસહાયી બને છે.

[૪૫] એવાં શબ્દમાં અનુરક્ત રહેલા જીવને થોડું પણ સુખ ક્યાંથી મળે? શબ્દના ઉપભોગમાં પણ અત્યંત ક્લેશ અને દુઃખ પામે છે, અને મેળવવા માટે તો દુઃખની વાતજ શી?

[૪૬] એજ પ્રકારે અમનોજ્ઞ શબ્દમાં દ્વેષ કરનારો તે જીવ દુઃખોની પરંપરાઓને ઉત્પન્ન કરે છે, અને દુષ્ટ ચિત્તથી તે કર્મોને એકઠાં કરે છે, અને તે કર્મો પરિણામે દુઃખકર નીવડે છે.

[૪૭] પરંતુ શબ્દમાં વિરક્ત મનુષ્ય તે શોકથી રહિત હોય છે, જેમ (જળમાં ઉગેલું) કમળપત્ર જળથી લેપાતું નથી તેમ આ સંસારની વચ્ચે રહેવા છતાં તે જીવ ઉપરના દુઃખ સમૂહની પરંપરાથી લેપાતો નથી.

[૪૮] ગંધ એ ઘ્રાણેન્દ્રિયનો ગ્રાહ્ય વિષય છે. મનોજ્ઞ ગંધ રાગના હેતુભૂત છે. અને અમનોજ્ઞ ગંધ દ્વેષના હેતુભૂત છે. જે (જીવ) તે બન્નેમાં સમભાવ રાખી શકે છે તેજ વીતરાગી છે.

[૪૯] નાસિકા, ગંધની ગ્રાહક છે અને ગંધ એ નાસિકાનો ગ્રાહ્ય વિષય છે. તેથી મનોજ્ઞ ગંધ રાગના હેતુ રૂપ છે અને અમનોજ્ઞ ગંધ એ દ્વેષના હેતુરૂપ છે. એમ મહાપુરુષો કહે છે.

[૫૦] જે મનુષ્ય ગંધોમાં તીવ્ર આસક્તિ રાખે છે તે (ચંદનાદિ)

ઔષધિની સુગંધમાં આસક્ત થઈ પોતાના રાફડામાંથી બહાર નીકળેલા સર્પની માફક અકાલિક મૃત્યુને પામે છે.

[૫૧) વળી જે જીવ અમનોજ્ઞ ગંધ પર તીવ્ર દ્વેષ રાખે છે તે જીવ તેજ ક્ષણે દુઃખ પામે છે. આવી રીતે જીવ પોતાનાજ દુર્દમ્ય દોષથી દુઃખી થાય છે તેમાં ગંધનો જરાપણ દોષ નથી.

[૫૨] જે કોઇ સુગંધ પર અતિશય રાગ કરે છે એકાંત રક્ત રહેલા તેને અમનોજ્ઞ ગંધ પરે દ્વેષ ઉપજે છે. અને આખરે તો તે અજ્ઞાની દુઃખથી ખૂબ પીડાય છે. પણ આવા દોષથી વીતરાગી મુનિ લેપાતો નથી.

[૫૩] અત્યંત સ્વાર્થમાં ડૂબેલો બાલ અને મલિનજીવ સુગંધમાં લુબ્ધ બનીને અનેક પ્રકારનાં ચરાચર જીવોની હિંસા કરે છે અને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે તેઓને પરતાપ અને પીડા ઉપજાવે છે.

[૫૪] છતાં ગંધની આસક્તિથી અને મૂર્છાથી મનોજ્ઞ ગંધને મેળવવામાં, તેનું રક્ષણ કરવામાં, તેના વિયોગમાં કે તેના નાશમાં તે જીવને સુખ ક્યાં મળે? તેનો ઉપભોગ કરતી વખતે પણ અતૃપ્તિજ હોય છે.

[૫૫] જ્યારે ગંધને ભોગવવા છતાં અસંતુષ્ટ રહે છે ત્યારે તેના પરિગ્રહમાં આસક્તિ વધે છે અને અતિ આસક્તરહેલો તે જીવ કદિએ સંતોષ પામતો નથી, અને અસંતોષના દોષથી લોભાકૃષ્ટ તેમજ દુઃખી તે જીવાત્મા બીજાના સુગંધવાળા પદાર્થોને પણ ચોરી લે છે.

[૫૬] એ પ્રમાણે અદત્તનું ગ્રહણ કરનાર, તૃષ્ણાથી પરાભવ પામેલો અને સુગંધ ભોગવવા તથા મેળવવામાં અસંતુષ્ટ પ્રાણી લોભના દોષથી કપટ તથા અસત્યાદિ દોષોને વધારી મુકે છે

અને તેથી તે જીવ દુઃખથી મુકાતો નથી.

[૫૭] અસત્ય બોલવા પહેલાં કે ત્યાર પછી, કે (મૃષા વાક્યનો) પ્રયોગ કરતી વખતે પણ તે અતિશય દુઃખી હોય છે. અને તે દુઃખી જીવાત્મા એ પ્રકારે અદત્ત વસ્તુઓને ગ્રહણ કરવા છતાં ગંધમાં અતૃપ્ત રહેતો તે અતિદુઃખી અને અસહાયી બને છે.

[૫૮] એ પ્રકારે ગંધમાં અનુરક્ત રહેલા જીવને થોડું પણ સુખ ક્યાંથી સંભવે ? જે વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવા કષ્ટ વેઠેલું તે ગંધના ઉપભોગમાં પણ અત્યંત ક્લેશ અને દુઃખ પામે છે.

[૫૯] એ પ્રમાણે અમનોજ્ઞ ગંધમાં દ્વેષ પામેલો તે જીવ દુઃખોની પરંપરાને ઉત્પન્ન કરે છે અને દ્વેષથી ભરેલચિત્ત (દુષ્ટચિત્તથી) કર્મોનેજ એકઠાં કરે છે અને તે કર્મો પરિણામે તેને દુઃખકર નીવડે છે.

[૬૦] પરંતુ જે મનુષ્ય ગંધમાં વિરક્ત રહી શકે છે તે શોકથી રહિત હોય છે અને (જળમાં ઉગેલું) કમળપત્ર જેમ જળથી લેપાતું નથી તેમ આ સંસારની વચ્ચે રહેવા છતાં (તે જીવ) ઉપર જણાવેલા દુઃખોની પરંપરાથી લેપાતો નથી.

[૬૧] રસ એ જીભનો ગ્રાહ્ય વિષય છે. મનોજ્ઞરસ રાગના હેતુભૂત અને અમનોજ્ઞરસ દ્વેષના હેતુભૂત છે. જે તે બન્નેમાં સમભાવ રાખી શકે છે તે વીતરાગી છે.

[૬૨] જીભ એ રસની ગ્રાહક છે અને રસ એ જીભનો ગ્રાહ્ય વિષય છે. મનોજ્ઞરસ રાગના હેતુરૂપ અને અમનોજ્ઞરસ દ્વેષના હેતુરૂપ છે એમ મહાપુરુષો કહે છે.

[૬૩] જેમ રસનો ભોગી મચ્છ આમિષના લોભમાં લોખંડના કાંટાથી ભેદાઇ જાય છે તેમ રસોમાં તીવ્ર આસક્તિ રાખનાર અકાળ મૃત્યુને પામે છે.

[૬૪] વળી જે અમનોજ્ઞરસમાં તીવ્ર દ્વેષ રાખે છે તે તેજ ક્ષણે દુઃખ પામે છે. આવી રીતે પોતાનાજ દુર્દમ્ય દોષથી જીવ દુઃખી થાય છે. તેમાં રસનો કશો પણ દોષ નથી.

[૬૫] રુચિકારક રસમાં એકાંત રક્ત રહેલો જીવ અમનોજ્ઞરસ પર દ્વેષ રાખે છે અને આખરે તે અજ્ઞાની દુઃખથી ખુબ પીડાય છે. આવા દોષથી વિરાગી મુનિ લેપાતો નથી.

[૬૬] અત્યંત સ્વાર્થી બનેલો બાલ અને મલિન જીવ રસની આસક્તિને અનુસરીને અનેક પ્રકારના ચરાચર જીવોની હિંસા કરે છે. અને ભિન્નભિન્ન ઉપાયોથી તેને પરિતાપ અને પીડા ઉપજાવે છે.

[૬૭] છતાં રસની આસક્તિથી અને મૂર્છાથી મનોજ્ઞ રસને મેળવવામાં, તેનું રક્ષણ કરવામાં, તેના વિયોગમાં કે તેના નાશમાં તે જીવને સુખ ક્યાં મળે ? તેનો ઉપભોગ કરતી વખતે પણ અતૃપ્તજ હોય છે.

[૬૮] જ્યારે રસ ભોગવવા છતાં અસંતુષ્ટ રહે છે ત્યારે તેના પરિગ્રહમાં આસક્તિ વધે છે અને અતિ આસક્ત રહેલો તે જીવ કદિ સંતોષ પામતો નથી. અને અસંતોષના દોષથી તે દુઃખી જીવાત્મા બીજાનું નહિં દીધેલું પણ ચોરી લે છે.

[૬૯] આ પ્રમાણે નહિ દીધેલું ગ્રહણ કરનાર, તૃષ્ણાથી પરાભવ પામેલો અને રસને મેળવવા તથા ભોગવવામાં અસંતુષ્ટ પ્રાણી, લોભના દોષથી કપટ અને અસત્યાદિ દોષોને વધારે છે. અને તેથી તે જીવ દુઃખથી મુકાતો નથી.

[૭૦] અસત્ય વચન બોલવા પહેલાં, ત્યારપછી કે મૃષા વાક્યનો પ્રયોગ કરતી વખતે દુષ્ટ અંતઃકરણવાળો તે દુઃખી જીવાત્મા

એ પ્રકારે અદત્ત વસ્તુઓને ગ્રહણ કરતો અને રસમાં અતૃપ્ત રહેતો રહેતો દુ:ખી અને અસહાયી બને છે.

[૭૧] એ પ્રકારે રસમાં અનુરક્ત રહેલા જીવને થોડું પણ સુખ કયાંથી મળે! જે રસોને પ્રાપ્ત કરવામાં કષ્ટ વેઠેલું તે રસના ઉપભોગમાં પણ અત્યંત કલેશ અને દુઃખ પામે છે.

[૭૨] એ પ્રમાણે અમનોજ્ઞ રસમાં દ્વેષ પામેલો તે જીવ દુઃખના સમૂહની પરંપરા ઉત્પન્ન કરે છે અને દ્વેષ ભરેલા ચિત્તથી કર્મોનેજ એકઠાં કરે છે. તે કર્મ પરિણામે દુઃખકર નીવડે છે.

[૭૩] પરંતુ જે મનુષ્ય રસમાં વિરકત રહી શકે છે તે શોકથી રહિત હોય છે અને જેમ કમળપત્ર જળથી લેપાતું નથી તેમ તે જીવ આ સંસારની વચ્ચે રહેવા છતાં આ દુઃખ સમૂહની પરંપરાથી લેપાતો નથી.

[૭૪] સ્પર્શ એ સ્પર્શેન્દ્રિય (કાય)નો ગ્રાહ્ય વિષય છે. મનોજ્ઞસ્પર્શ રાગના હેતુભૂત અને અમનોજ્ઞ સ્પર્શ દ્વેષના હેતુભૂત છે. જે તે બન્નેમાં સમભાવ રાખી શકે છે તેજ વીતરાગી છે.

[૭૫] કાયા એ સ્પર્શની ગ્રાહક છે. અને સ્પર્શ એ તેનો ગ્રાહ્ય વિષય છે. મનોજ્ઞ સ્પર્શ રાગના હેતુભૂત છે અને અમનોજ્ઞ સ્પર્શ દ્વેષના હેતુભૂત છે, એમ મહાપુરુષો કહે છે.

[૭૬] જે જીવ સ્પર્શોમાં તીવ્ર આસકિત રાખે છે તે જીવો જંગલમાં આવેલા ઠંડા જળમાં પડેલા અને ગ્રાહથી પકડાયેલા રાગાતુર પાડાની માફક અકાળ મૃત્યુ પામે છે.

[૭૭] વળી જે અમનોજ્ઞ સ્પર્શમાં તીવ્ર દ્વેષ રાખે છે તે તેજ ક્ષણે દુઃખ પામે છે. આવી રીતે પોતાનાજ દુર્દમ્ય દોષથી જીવ દુઃખી થાય છે. તેમાં સ્પર્શ જરા પણ અપરાધી નથી.

ક્યાંથી મળે ? જે સ્પર્શના પદાર્થો પ્રાપ્ત કરતાં કષ્ટ વેઠેલ છે તે સ્પર્શના ભોગમાં અત્યંત ક્લેશ અને દુઃખ પામે છે.

[૮૫] એ પ્રમાણે અમનોજ્ઞ સ્પર્શમાં દ્વેષ પામેલો તે જીવ દુઃખના સમૂહની પરંપરા ઉત્પન્ન કરે છે અને દ્વેષ ભરેલા ચિત્તથી કર્મોનેજ એકઠાં કરે છે. તે કર્મો પરિણામે તેને દુઃખકર નીવડે છે.

[૮૬] પરંતુ જે મનુષ્ય સ્પર્શમાં વિરક્ત રહી શકે છે તે શોકથી રાહત થાય છે અને કમળપત્ર જળથી જેમ લેપાતું નથી તેમ આ સંસારની વચ્ચે રહેવા છતાં ઉપરના દુઃખસમૂહની પરંપરાથી લેપાતો નથી.

[૮૭] ભાવ એ મનનો વિષય છે. મનોજ્ઞ ભાવ રાગના હેતુભૂત અને અમનોજ્ઞ ભાવ દ્વેષના હેતુભૂત છે. જે તે બન્નેમાં સમભાવ રાખી શકે છે તેજ વીતરાગી છે.

[૮૮] મન એ ભાવનું ગ્રાહક છે અને ભાવ એ મનનો ગ્રાહ્ય વિષય છે. મનોજ્ઞભાવ રાગના હેતુભૂત છે અને અમનોજ્ઞભાવ દ્વેષના હેતુભૂત છે. એમ મહાપુરુષો કહે છે.

[૮૯] જે જીવ ભાવોમાં તીવ્ર આસક્તિ રાખે છે તે જીવ; કામ ગુણોમાં આસક્ત હાથી; જેમ બનાવટી હાથણીને માટે ખાડમાં પડે છે તેમ રાગાતુર હાથીની માફક અકાળ મૃત્યુને પામે છે.

[૯૦] વળી જે અમનોજ્ઞભાવ પર તે તીવ્ર દ્વેષ રાખે છે ત્યાં તેજ ક્ષણે દુઃખ પામે છે. આવી રીતે પોતાનાજ દુર્દમ્ય દોષથી જીવ દુઃખી થાય છે. તેમાં ભાવનો જરાપણ દોષ નથી.

[૯૧] મનોહર ભાવમાં એકાંત રક્ત રહેલો જીવ અમનોજ્ઞભાવ પર દ્વેષ રાખે છે. અને આખરે તે અજ્ઞાની દુઃખથી ખૂબ પીડાય છે. પણ આવા દોષથી વિરાગીમુનિ લેપાતો નથી.

[૯૨] અત્યંત સ્વાર્થી બનેલો મલિન અને બાલ જીવ ભિન્નભિન્ન ભાવની આસક્તિને અનુસરીને ચરાચર જીવોની હિંસા કરે છે. અને ભિન્નભિન્ન ઉપાયોથી તેઓને પરિતાપ અને પીડા ઉપજાવે છે.

[૯૩] છતાં ભાવની આસક્તિથી અને મૂર્છાથી મનોજ્ઞ ભાવને મેળવવામાં, તેનું રક્ષણ કરવામાં, તેના વિયોગમાં કે તેના નાશમાં તે જીવને સુખ ક્યાં મળે છે? તેનો ઉપભોગ કરતી વખતે પણ અતૃપ્તિજ રહે છે.

[૯૪] જ્યારે ભાવને ભોગવવા છતાં અસંતુષ્ટ રહે છે ત્યારે તેના પરિગ્રહમાં આસક્તિ વધે છે અને અતિ આસક્ત રહેલો તે જીવ કદિ સંતોષ પામતો નથી અને અસંતોષના દોષથી લોભ વડે ખેંચાયેલો તેમજ દુઃખી તે જીવાત્મા બીજાનું નહિ દીધેલું પણ ચોરી લે છે.

[૯૫] આ પ્રમાણે અદત્તનું ગ્રહણ કરનાર, તૃષ્ણાથી પરાભવ પામેલો અને ભાવને ભોગવવા તથા મેળવવામાં અસંતુષ્ટ પ્રાણી લોભના દોષથી કપટ અને અસત્યાદિ દોષોને વધારે છે અને તેથી તે જીવ દુઃખથી મુકાતો નથી.

[૯૬] મૃષા વાક્યને બોલવા પહેલાં અને ત્યાર પછી કે મૃષા પ્રયોગ કરતી વખતે દુષ્ટ અંતઃકરણવાળો તે દુઃખી જીવાત્મા એ પ્રમાણે અદત્ત વસ્તુઓને ગ્રહણ કરતો તથા ભાવમાં અતૃપ્ત રહેતો તે અતિ દુઃખી અને અસહાયી બને છે.

[૯૭] એ પ્રકારે ભાવમાં અનુરક્ત રહેલા જીવને થોડું પણ સુખ ક્યાંથી મળે? જે ભાવના પદાર્થો પ્રાપ્ત કરતાં કષ્ટ વેઠેલ તે ભાવના ઉપભોગમાં પણ અત્યંત ક્લેશ અને દુઃખ પામે છે.

[૯૮] એ પ્રમાણે અમનોજ્ઞ ભાવમાં દ્વેષ પામેલો તે જીવ દુઃખના

સમૂહની પરંપરા ઉત્પન્ન કરે છે અને દ્વેષ ભરેલા ચિત્તથી જે કર્મો એકઠાં કરે છે તે કર્મો પરિણામે તેને દુઃખકર નીવડે છે.

[૯૯] પરંતુ જે મનુષ્ય ભાવમાં વિરકત રહી શકે છે. તે શોકથી રહિત થાય છે અને કમળપત્ર જેમ જળથી લેપાતું નથી તેમ આ સંસારની વચ્ચે રહેવા છતાં તે જીવ ઉપરના દુઃખ સમૂહથી લેપાતો નથી.

[૧૦૦] એ પ્રમાણે ઇંદ્રિયો અને મનના વિષયો આસકિતવાળા જીવને એકાંત દુઃખના નિમિત્તરૂપ બને છે. તેજ વિષયો વીતરાગી પુરુષને કદાપિ થોડું પણ દુઃખ આપી શકતા નથી.

[૧૦૧] કામભોગના પદાર્થો પોતે તો સમતા કે વિકાર કશું ઉપજાવતા નથી પણ રાગ અને દ્વેષથી ભરેલો જીવાત્માજ તેમાં આસકત બની મોહથી તે વિષયોમાં વિકારને પામે છે.

[૧૦૨] (મોહનીય કર્મથી જે ચૌદ ભાવો ઉત્પન્ન થાય છે તે કહે છે.) (૧) ક્રોધ, (૨) માન, (૩) માયા, (૪) લોભ, (૫) જુગુપ્સા, (૬) અરતિ (અસ્નેહ), (૭) રતિ, (૮) હાસ્ય, (૯) ભય, (૧૦) શોક, (૧૧) પુરુષવેદનો ઉદય, (૧૨) સ્ત્રી વેદનો ઉદય (૧૩) નપુંસક વેદનો ઉદય અને (૧૪) ભિન્નભિન્ન પ્રકારના ખેદ વગેરે ભાવો. (તેવા આસકત જીવોને ઉત્પન્ન થાય છે.)

[૧૦૩] એ પ્રમાણે કામભોગમાં આસકત રહેલો જીવ એવા અનેક પ્રકારના દુર્ગતિદાયક દોષો એકઠા કરી લજ્જિત બનેલો અને સર્વ સ્થાનમાં અપ્રીતિકર એવો કરૂણતાથી દીન બનેલો તે જીવાત્મા બીજા ઘણા વિશેષ દોષોને પણ પ્રાપ્ત કરે છે.

[૧૦૪] આવી રીતે ઇંદ્રિયના વિષયરૂપ ચારેને વશ થયેલો ભિક્ષુ

પણ પોતાની સેવા કરાવવા માટે સાથીદાર (શિષ્યાદિ)ને ઇચ્છે પણ ભિક્ષુના આચારને પાળવા ઇચ્છતો નથી. અને સંયમી થવા છતાં તપના પ્રભાવને ન ઓળખતાં પશ્ચાતાપ (અરે આ શા માટે મેં ત્યાગ કર્યો ? એમ) કરે છે. એ પ્રકારે અસંખ્ય વિકારો (દોષો)ને ઉત્પન્ન કરે છે.

[૧૦૫] ત્યારબાદ આવા વિકારોથી મોહરૂપી મહાસંસારમાં ડૂબવાને માટે ભિન્નભિન્ન પ્રકારનાં તેવાં નિમિત્ત મળે છે. અને અકાર્ય કરે છે તેથી ઉત્પન્ન થતું દુઃખ નિવારવા માટે સુખની ઇચ્છા રાખનાર તે આસક્ત જીવાત્મા હિંસાદિ કાર્યમાં પણ ઉદ્યમી થાય છે.

[૧૦૬] પરંતુ જે વિષયોથી વિરક્ત છે તેને ઇંદ્રિયોના તે પ્રકારના શબ્દાદિ વિષયો મનોજ્ઞતા કે અમનોજ્ઞતા ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી (રાગદ્વેષ ઉપજાવી શકતા નથી.)

[૧૦૭] એવી રીતે સંયમના અનુષ્ઠાનો વડે સંકલ્પ વિકલ્પોમાં સમતાને પામેલા તે વિરાગીની શબ્દાદિ વિષયોના અસંકલ્પથી (દુષ્ટ ચિંતન ન કરવાથી) કામભોગ સંબંધી તૃષ્ણા સાવ ક્ષીણ થાય છે.

[૧૦૮] કૃતકૃત્ય તે વીતરાગી જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ એક ક્ષણમાં ખપાવે છે. અને તેજ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય અને અંતરાય કર્મનો પણ નાશ કરે છે.

[૧૦૯] અમોહી અને નિરંતરાયી (અંતરાય કર્મ રહિત) તે યોગીશ્વર જગતના સર્વ પદાર્થોને સંપૂર્ણ જાણે અને અનુભવે છે અને પાપનો પ્રવાહ રોકી શુક્લધ્યાનની સમાધિ યુક્ત થઈ સાવ શુદ્ધ થયેલો તે જીવાત્મા આયુષ્યના ક્ષયે મોક્ષ પામે છે.

[૧૧૦] જે દુઃખ સંસારી જીવ માત્રને સતત પીડી રહ્યું છે તે સર્વ દુઃખથી અને સંસાર રૂપ દીર્ઘ રોગથી સાવ મુક્ત થાય છે. એવી રીતે તે પ્રશસ્ત જીવ પોતાના લક્ષ્યને પામી અનંત સુખ મેળવે છે.

[૧૧૧] અનાદિ કાળથી જીવાત્માની સાથે જડાયેલા દુઃખને સર્વથા વિમુક્તિ માર્ગ ભગવાને આ પ્રમાણે કહ્યો છે. ઘણા જીવો ક્રમપૂર્વક આ માર્ગને પામીને અત્યંત સુખી થાય છે.

નોંધઃ—શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ આ પાંચ વિષયો કહેવાય છે. તે બધા પોતપોતાને અનુકૂળ ઇંદ્રિયોને ઉત્તેજિત કરવાનું આબાદ કામ કરે છે. માત્ર નિમિત્ત મળવું જોઇએ. વળી બધા વિષયોનો પારસ્પરિક સંબંધ પણ રહ્યો હોય છે. જેમકે જીભનો કાબુ ગુમાવે તે બીજી ઇંદ્રિયોને વશ ન રાખી શકે. માટે એકપણ ઇંદ્રિયને તે માર્ગે છૂટી મૂકવી એ દેખીતી સામાન્ય ભૂલ હોવા છતાં મહાનમાં મહાન અનર્થનું કારણ છે, અને તેનું પરિણામ એક નહિ પણ અનેક ભવો સુધી ભોગવવું પડે છે. માટે શાણા સાધકે દાન્ત, શાન્ત અને અડગ રહેવું.

એમ કહું છું:— એ પ્રમાણે પ્રમાદસ્થાન સંબંધી બત્રીસમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૩૨ ॥

કર્મપ્રકૃતિ

33

કર્મ એ આખા જગતનો અચળ કાયદો છે. આ કાયદાને વશ આખું જગત પ્રવર્તી રહ્યું છે. આ કાયદો જુગજુગ જુનો છે. તેનાં પરિવર્તન થતાંજ નથી. ગમે તેવું સમર્થ બળ ભલેને હો! પરંતુ તેના પર તેનું કશું ચાલી શકતું નથી.

અનેક સમર્થ શૂરવીરો, યોગીપુરુષો અને ચક્રવર્તીઓ થઈ ગયા પણ તે કાયદાને વશ તો તેમને રહેવુંજ પડયું. અનેક દેવો, દાનવો, રાક્ષસો વગેરે પાકયા. પણ અહીંતો તેને મસ્તક નમાવવુંજ પડયું.

આ કર્મની રચના ગંભીર છે. કર્મને આધીન થયેલું ચૈતન્ય પોતાનું સ્વરૂપ સાથે હોવા છતાં તેને ભૂલી જાય છે. જડના ઘર્ષણથી વિવિધ સુખદુઃખના અનુભવ કરે છે. અને તન્મય બની જઈ અનેક ગતિઓમાં જડની સાથેને સાથે પરિભ્રમણ કરે છે.

કર્મ એક છતાં ભિન્ન ભિન્ન પરિણામોની અપેક્ષાએ તેના આઠ વર્ગ છે. સૌથી પ્રબળ સત્તા, પ્રબળ સામર્થ્ય, પ્રબળ કાળસ્થિતિ અને પ્રબળ રસ સંવેદન કેવળ મોહનીય કર્મનાં મનાય છે. મોહનીય એટલે ચૈતન્યની ભ્રાન્તિથી ઉત્પન્ન થયેલું કર્મ. આઠ કર્મોનો આ સર્વોપરિ નરપતિ છે. આ નૃપતિને જીત્યા પછી બીજા સામંતો વશ થઇ શકે છે.

આ બધાં કર્મોનાં પુદ્દગલ પરિમાણ, તેની કાળસ્થિતિ, તેને અંગે ચૈતન્યનાં થતાં પરિવર્તન, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ વગેરે શત્રુઓના પ્રચંડ પ્રકોપ વગેરે અધિકારો આ અધ્યયનમાં સંક્ષેપથી છતાં બહુસ્પર્શી વર્ણવ્યા છે. આવા ચિંતનથી જીવન પર થતી કર્મ અસરથી ઘણે અંશે છૂટી જવાનું બની શકે છે.

ભગવાન બોલ્યા:—

[૧] જેનાથી બંધાયેલો આ જીવ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે તે આઠ કર્મોને હું ક્રમપૂર્વક કહું છું.

[૨] (૧) જ્ઞાનાવરણીય, (૨) દર્શનાવરણીય, (૩) વેદનીય, (૪) મોહનીય, તેમજ (૫) આયુષ્ય કર્મ–

[૩] અને (૬) નામકર્મ, (૭) ગોત્રકર્મ તથા (૮) અંતરાય કર્મ એ પ્રમાણે આ આઠ કર્મો સંક્ષેપથી કહ્યાં છે.

[૪] (૧) મતિજ્ઞાનાવરણીય, (૨) શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય, (૩) અવધિ-જ્ઞાનાવરણીય, (૪) મનઃપર્યાય જ્ઞાનાવરણીય અને (૫) કેવળ-જ્ઞાનાવરણીય. એમ જ્ઞાનાવરણીયના પાંચ પ્રકારો છે.

[૫] (૧) નિદ્રા, (૨) નિદ્રા નિદ્રા (ગાઢ નિદ્રા), (૩) પ્રચલા (ઉઠતા બેસતા ઉંઘવું તે), (૪) પ્રચલા પ્રચલા (ચાલતાં નિદ્રા લેવી તે) અને (૫) થિણદ્ધિ નિદ્રા (જે નિદ્રામાં પુષ્કળ બળ પ્રગટે છે જાગ્રત અવસ્થામાં ચિંતવેલું કે બીજું કાંઈપણ અસાધારણ કામ કરી પાછો સૂઈ જવાનાં આમાં દૃષ્ટાંતો મળે છે.)

[૬] (૬) ચક્ષુ દર્શનાવરણીય, (૭) અચક્ષુદર્શનાવરણીય, (૮) અવધિ દર્શનાવરણીય અને (૯) કેવળ દર્શનાવરણીય. એ પ્રમાણે નવ પ્રકારનું દર્શનાવરણીય કર્મ જાણવું.

[૭] (૧) સાતા વેદનીય (જે ભોગવતાં સુખ ઉત્પન્ન થાય) અને (૨) અસાતા વેદનીય, એ પ્રમાણે વેદનીય કર્મના મૂળ બે પ્રકાર છે અને તે બન્નેના પૃથક્ પૃથક્ ઘણા ભેદો છે.

નોંધઃ—કર્મપ્રકૃતિનો વિસ્તાર ખૂબજ વિશાળ છે. વધારે સમજવા માટે કર્મપ્રકૃતિ, કર્મગ્રંથ ઈત્યાદિ ગ્રંથોમાં જોઈ લેવું.

[૮] દર્શનાવરણીય અને ચારિત્રાવરણીય એમ મોહનીયકર્મ પણ બે પ્રકારનું છે અને દર્શનાવરણીયના ત્રણ અને ચારિત્રાવરણીયના બે ભેદો છે.

[૯] સમ્યક્ત્વ મોહનીય, મિથ્યાત્વ મોહનીય અને સમ્યક્ મિથ્યાત્વ મોહનીય (મિશ્રમોહની). આ ત્રણે દર્શનમોહનીયની પ્રકૃતિઓ છે.

[૧૦] ચારિત્ર મોહનીય કર્મ બે પ્રકારનું કહ્યું છે. (૧) કષાય મોહનીય અને (૨) નોકષાય મોહનીય.

નોંધઃ—ક્રોધાદિ કષાયજન્ય કર્મ કષાય મોહનીય કર્મ કહેવાય છે અને નોકષાયજન્ય કર્મ નોકષાય મોહનીય કર્મ કહેવાય છે.

[૧૧] કષાયથી ઉત્પન્ન થયેલાં કર્મોના સોળ ભેદો છે. અને નોકષાયના સાત અથવા નવ ભેદો છે.

નોંધઃ—(૧) ક્રોધ, (૨) માન, (૩) માયા અને (૪) લોભ. એ પ્રત્યેકના અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાન, પ્રત્યાખ્યાન અને સંજ્વલન, એવા ચાર ચાર પેટા ભેદો છે. તેથી કુલ મળી સોળ થયા. હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, જુગુપ્સા અને વેદ. એમ મળી સાત અથવા તો વેદના સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ અને નપુંસક વેદ એમ મળી નવ થયા.

[૧૨] નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવનું આયુષ્ય એમ આયુષ્ય કર્મના ચાર ભેદો છે.

[૧૩] શુભ નામ અને અશુભ નામ એમ નામ કર્મ બે પ્રકારનું કહ્યું છે. અને શુભ તથા અશુભના પણ પેટા ભેદો ઘણા છે.

[૧૪] ઉચ્ચ ગોત્ર અને નીચ ગોત્ર એમ ગોત્ર કર્મ પણ બે પ્રકારનું કહ્યું છે. આઠ પ્રકારના મદ કરવાથી નીચ ગોત્ર અને મદ નહિ કરવાથી ઉચ્ચ ગોત્ર મળે છે માટે તે બન્નેને આઠ આઠ પ્રકારનું વર્ણવ્યું છે.

[૧૫] દાનાન્તરાય, લાભાન્તરાય, ભોગાન્તરાય, ઉપભોગાન્તરાય અને વીર્યાન્તરાય એમ અન્તરાય કર્મ પણ સંક્ષેપથી પાંચ પ્રકારનું કહ્યું છે.

નોંધઃ—વસ્તુ મળવા છતાં ઉપયોગ કરી ન શકાય અથવા વસ્તુની પ્રાપ્તિ ન થાય તેને અંતરાય કહે છે.

[૧૬] આ પ્રમાણે તે આઠે કર્મોની મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓ (પેટા ભેદો) વર્ણવી. હવે તેમના પ્રદેશો, તેમનું ક્ષેત્ર, તેમનો કાળ અને ભાવ કહીશ તે સાંભળો.

નોંધઃ—પ્રદેશાગ્ર એટલે તે તે કર્મનાં પુદ્ગલો કારણકે કર્મ એ જડ પદાર્થ છે.

[૧૭] આઠે કર્મોનાં અનંત પ્રદેશાગ્ર (પુદ્ગલો) છે. તે બધા મળી સંસારના અભવ્ય જીવોથી અનંત ગણા હોય છે અને અનંત સિદ્ધોથી અનંતમા ભાગનાં હોય છે.

નોંધઃ—અભવ્ય એટલે મુક્તિ મેળવવા માટે અયોગ્ય.

[૧૮] બધા જીવોનાં કર્મો સંપૂર્ણ લોકની અપેક્ષાએ છએ દિશામાં સર્વ આત્મ પ્રદેશોથી બધી રીતે બંધાતાં રહે છે.

નોંધઃ—આઠે કર્મો જેમ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અનંતસંખ્યામાં છે તેમ ક્ષેત્રથી છએ દિશામાં વહેંચાયેલાં છે.

[૧૯–૨૦] તે આઠ કર્મો પૈકી જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય અને અંતરાય કર્મોની ઓછામાં ઓછી સ્થિતિ

અંતર્મુહૂર્ત અને વધારેમાં વધારે તેત્રીસ ક્રોડા ક્રોડી સાગરોપમ હોય છે.

નોંધઃ—વેદનીય કર્મના બે ભેદોમાં સાતાવેદનીય કર્મની સ્થિતિ પંદર ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમ હોય છે. સાગરોપમ એટલે સાગરની માફક ઉપમાવાળા અર્થાત્ મોટી સંખ્યાવાળી સ્થિતિનું કાળપ્રમાણ છે.

[૨૧] મોહનીય કર્મની કાળસ્થિતિ ઓછામાં ઓછી અંતર્મુહૂર્ત કાળની અને વધારેમાં વધારે સીત્તેર ક્રોડા ક્રોડી સાગરોપમની હોય છે.

[૨૨] આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ જઘન્ય (ઓછામાં ઓછી) અંતર્મુહૂર્ત કાળની અને વધુમાં વધુ તેત્રીસ સાગરોપમની કહી છે.

[૨૩] નામ કર્મ અને ગોત્ર કર્મ એ બન્ને કર્મોની ઓછામાં ઓછી કાળસ્થિતિ આઠ અંતર્મુહૂર્તની છે અને વધુમાં વધુ વીસ ક્રોડા ક્રોડી સાગરોપમની છે.

[૨૪] સર્વ કર્મસ્કંધોના અનુભાગો (પરિણામો કિંવા રસો) નું પ્રમાણ સિદ્ધગતિના અનંત જીવોને અનંતમે ભાગે ઓછું હોય છે. પરંતુ જો તે સર્વ કર્મનાં પરમાણુઓની અપેક્ષા લઇએ તો બધા (સંસારી અને સિદ્ધ) જીવો કરતાં પણ અધિક હોય છે.

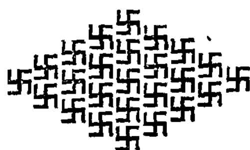
નોંધઃ—સ્કંધ તો સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત પરમાણુઓના બને છે. અને તેથી તેની સંખ્યા ઘણી ન્યૂન હોય છે, અને પરમાણુઓ તો લોક વ્યાપ્ત અને પ્રમાણમાં અનંતાનંત હોય છે. તેથી તેની સંખ્યા સૌથી અધિક થાય છે. જો પદાર્થની સંખ્યાજ અનંત હોય તો તેના અનુભાગોની સંખ્યા અધિક હોય તો તે સ્વાભાવિકજ છે.

[૨૫] માટે એ બધાં કર્મોના રસોને જાણીને એ કર્મોને બાંધે નહિ

અને બંધાયેલાં કર્મોના ત્યાગમાં ડાહ્યો સાધક સતત ઉપયોગ રાખે.

નોંધઃ—કર્મનાં પરિણામ તીવ્ર ભયંકર છે. કર્મવેદનાનું સંવેદન તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર જેવું અસહ્ય છે. કર્મનો કાયદો કંપાવી મૂકે તેવો કઠણ છે. કર્મનાં બંધન ચેતનનાં સામર્થ્ય લુંટવી લે છે. ચેતનની વ્યાકૂળતા એજ કષ્ટ, એજ સંસાર અને એજ દુઃખ છે. એમ જાણી અશુભ કર્મથી વિરમવું અને શુભ કર્મનો સંચય કરવો. ચૈતન્યનું પ્રબળ સામર્થ્ય વિકસિત થયા પછી તે શુભકર્મરૂપ સુવર્ણની બેડીથી પણ છૂટી જવાનો પુરુષાર્થ કરવો તેજ એક માત્ર જીવનનું સાફલ્ય છે.

એમ કહું છું:—એ પ્રમાણે કર્મપ્રકૃતિ સબંધી તેત્રીસમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥૩૩॥

લેશ્યા

૩૪

લેશ્યાના અર્થો અનેક છે. લેશ્યા એટલે કાંતિ, લેશ્યા એટલે સૌંદર્ય, લેશ્યા એટલે મનોવૃત્તિ વગેરે વગેરે. પરંતુ આ સ્થળે લેશ્યાનો રહસ્યાર્થ જીવાત્માનો અધ્યવસાય કે પરિણામ વિશેષ છે.

સંચિત (એકઠું થયેલું), પ્રારબ્ધ (ઉદયમાં આવતું) અને ક્રિયમાણ (કરાતું) આ ત્રણ પ્રકારનાં કર્મ જીવાત્મા (કર્મ સંયોગી જીવ)માં વિદ્યમાન હોય છે. કર્મ પોતે જડ વસ્તુ છે. વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ ઇત્યાદિ તેના અસાધારણ ધર્મો છે. ચેતનતો જ્ઞાન, આનંદ અને સત્યમય છે. તેના આ ધર્મો જડ દ્રવ્યથી સાવ વિભિન્ન છે. આમ હોવા છતાં પણ ચેતન અને જડનો સંસર્ગ હોવાથી જડજન્ય પરિણામોની અસર તે જીવાત્મા પર થયા વિના રહેતી નથી.

સારાં માઠાં કર્મની અસરથી જીવાત્માનું માપ ઘડાઇ ગયું હોય છે તેથી તે કર્મયોગ – શરીર, ઇંદ્રિય, આકૃતિ, વર્ણ ઇત્યાદિ પામે છે. અને તેનું પૂર્વ કર્મને નિર્જરવાનું તથા નવીન કર્મને ગ્રહણ કરવાનું કાર્ય સતત ચાલુ રહે છે. જ્યાંસુધી કર્મની મુક્તિનો સાચો માર્ગ ન મળે કે આત્મભાન ન થાય ત્યાંસુધી તેનાં પરિણામો વિભિન્ન ગતિ (સ્થાન)માં વિભિન્ન રીતે જીવાત્મા વેદતોજ રહે છે.

કર્મ બહુ સૂક્ષ્મ હોવાથી તે મૂળ સ્વરૂપમાં દેખી શકાય નહિ. પરંતુ નિમિત્ત મળતાં તેને અંગે જીવાત્મા પર થતી

સારી માઠી અસર આપણે જરૂર જોઇ શકીએ છીએ જેમકે ક્રોધાદિ કષાયોનું માપ બદલાતી શરીરની આકૃતિ, હાવભાવ અને કાર્ય પરથી નીકળી આવે છે તેજ પ્રકારે લેશ્યા એ પણ જીવાત્માનો કર્મસંસર્ગથી ઉત્પન્ન થતો વિકાર વિશેષ છે.

તે પોતે કર્મરૂપ હોવાથી તેને વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, પરિણમન, સ્થિતિ ઇત્યાદિ બધું હોઈ શકે છે. પરંતુ તે એટલું બધું સૂક્ષ્મ છે કે તેનું આપણે સ્થૂળ ચક્ષુ દ્વારા નિરીક્ષણ કે સ્પાર્શન પ્રત્યક્ષ કરી શકીએ નહિ. તેને યથાર્થ સમજવા માટે દિવ્યજ્ઞાન અને દિવ્યદર્શનની અપેક્ષા છે.

છતાં કાર્ય વિશેષથી તે વસ્તુનું અનુમાન જરૂર કાઢી શકાય. ક્રોધી મનુષ્યના ચહેરાપર દેખાતી ભયંકરતા, તેની સાહસિકતા, ગાત્રનું કંપન તથા ઉષ્ણતા વગેરે બધાં એકાંત ઝેરનાં સૂચક છે. વૈજ્ઞાનિક શોધથી અત્યંત ક્રોધ વખતનું શોણિતબિંદુ ઝેરમય હોય છે, અને તે દ્વારા મનુષ્યનાં મરણ થયાનાં પણ અનેક દૃષ્ટાંતો પ્રત્યક્ષ દેખાયાં છે. એટલે તે વસ્તુને વિશેષ સમજાવવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. લેશ્યાઓ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની હોય છે. તેમાં પહેલી ત્રણ અપ્રશસ્ત અને છેલ્લી ત્રણ પ્રશસ્ત છે. તે અપ્રશસ્તને ત્યાગી પ્રશસ્તની આરાધના કરવી એ મુમુક્ષુજનને બહુ બહુ આવશ્યક છે.

ભગવાન બોલ્યા:—

[૧] હવે અનુક્રમથી હું લેશ્યા અધ્યયનને કહીશ. એ છએ કર્મ લેશ્યાના અનુભાવોને કહેતા એવા મને સાંભળોઃ—

નોંધઃ—કર્મ લેશ્યા એટલા માટે કહી છે કે તે કર્મની સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરે છે. અનુભાવ એટલે તીવ્ર કે મંદ રૂપે રસનું સંવેદન.

[૨] (લેશ્યાના અગિયાર બોલો કહે છે) લેશ્યાઓના (૧) નામ, (૨) વર્ણ, (૩) રસ, (૪) ગંધ, (૫) સ્પર્શ, (૬) પરિણામ,

(૭) લક્ષણ, (૮) સ્થાન, (૯) સ્થિતિ, (૧૦) ગતિ અને (૧૧) ચ્યવન. (જ્યારે અંતર્મુહૂર્ત આયુષ્ય બાકી રહે ત્યારે આગામી ભવની જે લેશ્યા ઉત્પન્ન થાય તે) વગેરેને સાંભળો.

[૩] (૧)કૃષ્ણ લેશ્યા, (૨) નીલ લેશ્યા, (૩) કાપોતી લેશ્યા, (૪) તેજુ લેશ્યા (૫) પદ્મ લેશ્યા અને (૬) શુક્લ લેશ્યા. એ તેઓનાં ક્રમપૂર્વક નામો છે.

[૪] કૃષ્ણલેશ્યાનો વર્ણ જળવાળાં વાદળ, પાડાનાં શિંગડાં, અરીઠા, ગાડાની મળી, કાજળ અને આંખની કીકી જેવો શ્યામ હોય છે.

[૫] નીલ લેશ્યાનો વર્ણ લીલાં અશોકવૃક્ષ, નીલચાસ પક્ષીની પાંખ અને સ્નિગ્ધ વૈડૂર્ય નીલમણિ જેવો હોય છે.

[૬] કાપોતી લેશ્યાનો વર્ણ અળશીનાં ફુલ, કોયલની પાંખ અને પારેવાની ડોક જેવો હોય છે.

નોંધઃ—કાપોતી લેશ્યાનો વર્ણ કંઇક કાળો અને કંઇક લાલ હોય છે.

[૭] તેજો લેશ્યાનો વર્ણ હિંગળાના જેવો, ઉગતા સૂર્ય જેવો, સૂડાની ચાંચ જેવો અને દીપકની પ્રભા જેવો હોય છે.

[૮] પદ્મ લેશ્યાનો વર્ણ હળદરના કટકા જેવો અને શણ (ધાન્ય વિશેષ) ના તથા અશણના ફૂળના રંગ જેવો પીળો જાણવો.

[૯] શુક્લ લેશ્યાનો વર્ણ શંખ, અંકરત્ન, મચકુંદનાં ફુલ, દૂધની ધાર અને રૂપાના હાર જેવો ઉજ્જ્વલ હોય છે.

[૧૦] કૃષ્ણ લેશ્યાનો રસ કડવા તુંમડાનો, કડવા લીંબડાનો, તથા કડવી રોહિણીનો રસ જેટલો કડવો હોય તેના કરતાં સ્વાદમાં અનંત ગણો કડવો જાણવો.

[૧૧] નીલ લેશ્યાનો રસ જેવો સૂંઠ, મરી અને પપીરના રસનો

સ્વાદ કે હસ્તિ પિપ્પિલી (ગજપીપર)ના રસનો સ્વાદ તીક્ષ્ણ હોય તે કરતાં પણ અનંતગણો તીખો જાણવો.

[૧૨] કાપોતી લેશ્યાનો રસ; કાચા આંબાના ફળનો સ્વાદ, કાચા કોઠાના રસનો સ્વાદ અને તુંબરના ફળના સ્વાદ જેવો હોય તેના કરતાં અનંતગણો તુરો જાણવો.

[૧૩] તેજોલેશ્યાનો રસ, જેવો પાકા આમ્રફળના રસનો સ્વાદ અને પાકા કોઠાના રસનો સ્વાદ હોય તે કરતાં અનંતગણો ખટ-મીઠો જાણવો.

[૧૪] પદ્મ લેશ્યાનો રસ; ઉત્તર વારુણી તથા ભિન્નભિન્ન પ્રકારના મધુ અને મેરક આસવ; વગેરે દારૂઓના રસથી પણ અનંત-ગણો ખટમીઠો જાણવો.

[૧૫] શુકલ લેશ્યાનો રસ; જેવો ખજુર, દ્રાક્ષ, દૂધ, ખાંડ અને સાકરના રસનો સ્વાદ હોય તે કરતાં અનંતગણો મીઠો જાણવો.

[૧૬] કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોતી એ ત્રણે અશુભ લેશ્યાઓની ગંધ; મરેલી ગાય, મરેલું કૂતરું કે મરેલા સર્પની ગંધ કરતાં અનં-તગણી ખરાબ હોય છે.

[૧૭] તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યા એ ત્રણે પ્રશસ્ત લેશ્યાઓની ગંધ; કેવડા વગેરેનાં સુગંધી પુષ્પો તથા પીસાતા વસાણાની જેવી સુમધુર ગંધ હોય તે કરતાં અનંતગણી પ્રશસ્ત હોય છે.

[૧૮] કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોતી એ ત્રણે લેશ્યાઓનો સ્પર્શ; કરવત, ગાય અને બળદની જીભ અને સાગવૃક્ષના પત્ર કરતાં અનં-તગણો કર્કશ હોય છે.

[૧૯] તેજો, પદ્મ અને શુકલ એ ત્રણે લેશ્યાનો સ્પર્શ; માખણ,

સરસવનું ફુલ અને બૂર નામની વનસ્પાતના સમાન સ્પર્શ કરતાં અનંતગણો કોમળ હોય છે.

[૨૦] તે છએ લેશ્યાઓનાં પરિણામ અનુક્રમે ત્રણ, નવ, સત્તાવીસ એકાસી અને બસો તેતાળીશ પ્રકારનાં જાણવાં

નોંધ:—ત્રણ એટલે જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ. પછી જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટના ક્રમથી ત્રણ ત્રણ ભેદો વધારતા જવા.

લેશ્યાનાં લક્ષણો:—

[૨૧] પાંચે આસ્રવો (મિથ્યાત્વ, અવ્રત્ત, પ્રમાદ, કષાય અને અશુભ યોગ) ને નિરંતર સેવન કરનાર મન, વચન અને કાયાથી અસંયમી ૭ કાયની હિંસાથી નહિ વિરમેલો, આરંભમાં આસક્ત, પાપનાં કાર્યોમાં સાહસિક અને ક્ષુદ્ર–

[૨૨] ક્રૂર, અજીતેન્દ્રિય અને સર્વનું અહિત કરનાર કુટિલ ભાવના વાળો. આવા બધા યોગથી જોડાયેલો જીવ કૃષ્ણ લેશ્યાનાં પરિણામવાળો જાણવો.

[૨૩–૨૪] ઈર્ષાળુ, કદાગ્રહી (અસહિષ્ણુ) તપ નહિ આદરનાર, અજ્ઞાની, માયાવી, નિર્લજ, લંપટ, દ્વેષી, રસલોલુપી, શઠ, પ્રમાદી, સ્વાર્થી, આરંભી, ક્ષુદ્ર અને સાહસિક ઇત્યાદિ ક્રિયાઓથી જોડાયેલો જીવાત્મા નીલ લેશ્યા વાળો ગણાય.

[૨૫–૨૬] વાણીમાં અને વર્તનમાં વક્ર (અપ્રમાણિક,) માયાવી, અભિમાની, પોતાના દોષને છુપાવનાર, પરિગ્રહી, અનાર્ય મિથ્યાદષ્ટિ, ચોર, અભિમાની અને બીજાનાં કાળજાંને ભેદી નાખે તેવો કઠોરભાષી, આ બધા યોગોથી જોડાયેલો જીવાત્મા કાપોતી લેશ્યાવાન હોય છે.

[૨૭–૨૮] નમ્ર, અચપળ, સરળ, અકુતૂહલી, વિનીત, દાન્ત, તપસ્વી,

યોગી, ધર્મમાં દૃઢ, ધર્મપ્રેમી, પાપભીરૂ અને કલ્યાણનો ઇચ્છુક વગેરે વિશેષણોથી જોડાયેલો જીવાત્મા તેજો લેશ્યાવાન જાણવો.

[૨૯] જે મનુષ્યને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ અલ્પ હોય, ચિત્તશાંત હોય, દમિતેન્દ્રિય, યોગી, તપસ્વી.

[૩૦] અલ્પભાષી, ઉપશમ રસમાં ઝીલનાર અને જીતેન્દ્રિય એ બધાં વિશેષણોથી જોડાયેલો પદ્મલેશ્યાનો ધણી જાણવો.

[૩૧] આર્ત અને રૌદ્ર એ બન્ને દુર્ધ્યાનોને છોડીને જે ધર્મ અને શુક્લધ્યાન ધરે છે. તથા રાગદ્વેષરહિત, શાંતચિત્તવાળો, દમિતેંદ્રિય અને પાંચ સમિતિઓ તથા ત્રણ ગુપ્તિઓથી ગુપ્ત-

[૩૨] અલ્પરાગી અથવા વીતરાગી, ઉપશાંત અને જીતેન્દ્રિય વગેરે વ્યાપારોથી જોડાયેલો હોય છે તે જીવ શુક્લ લેશ્યાવાન જાણવો.

[૩૩] અસંખ્યેય અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીઓના જેટલા સમય અને સંખ્યાતીત લોકના જેટલા આકાશ પ્રદેશો હોય તેટલાં શુભ-અશુભ લેશ્યાઓનાં સ્થાનો જાણવાં.

નોંધઃ—દસ ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમની એક અવસર્પિણી (ઉતરતો) કાળ અને દસ ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમની એક ઉત્સર્પિણી (ચડતો) કાળ ગણાય છે.

[૩૪] કૃષ્ણ લેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગરોપમની ઉપર એક મુહૂર્તની જાણવી.

નોંધઃ—પરલોકમાં જે લેશ્યા મળવાની હોય તે લેશ્યા મરણ પહેલાં એક અંતર્મુહૂર્ત વહેલી આવે છે. એટલે એક અંતર્મુહૂર્ત ઉમેર્યું છે.

[૩૫] નીલલેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ દસ સાગરોપમ ઉપર પલ્યોપમના અસંખ્યાતમો ભાગ વધારે જાણવી.

[૩૬] કાપોતી લેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ સાગરોપમ ઉપર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ વધારે જાણવી.

[૩૭] તેજોલેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમની ઉપર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ વધારે જાણવી.

[૩૮] પદ્મ લેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ દસ સાગરોપમની ઉપર એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક જાણવી.

[૩૯] શુક્લલેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગરોપમની ઉપર એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક જાણવી.

[૪૦] આ તો ખરેખર લેશ્યાઓની સમુચ્ચય (સંગ્રહ) સ્થિતિ કહી. હવે ચારે ગતિઓમાં લેશ્યાઓની સ્થિતિ ભિન્નભિન્ન પ્રકારે કહીશ.

[૪૧] (નરક ગતિની લેશ્યાસ્થિતિ કહે છે) કાપોતી લેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય દસ હજાર વર્ષ અને વધુમાં વધુ ત્રણ સાગરોપમની ઉપર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક જાણવી.

[૪૨] નીલ લેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય ત્રણ સાગરોપમની ઉપર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક અને ઉત્કૃષ્ટ દસ સાગરોપમની ઉપર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક જાણવી.

[૪૩] કૃષ્ણલેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય દસ સાગરોપમની ઉપર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક અને ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગરોપમની જાણવી.

[૪૪] નરકના જીવોની આ લેશ્યાસ્થિતિ વર્ણવી. હવે પશુ, મનુષ્ય અને દેવોની લેશ્યાસ્થિતિ વર્ણવીશ.

[૪૫] શુકલ લેસ્યા સિવાય બાકીની લેસ્યાની તિર્યંચ અને મનુષ્યની સ્થિતિ (પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ, બે ઇંદ્રિય, ત્રણ ઇંદ્રિય, ચાર ઇંદ્રિય, અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય, સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય, તિર્યંચ તથા સંમૂર્છિમ અને ગર્ભજ મનુષ્યો પૈકી) જેને જ્યાં જ્યાં જે જે કૃષ્ણાદિક પાંચલેસ્યાઓ પ્રાપ્ત થાય તે પ્રત્યેકની સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ કેવળ અંતર્મુહૂર્ત કાળની જાણવી (તેથી કેવળ જ્ઞાની આમાંથી બાદ થાય છે).

[૪૬] (કેવળી ભગવાનની શુકલ લેસ્યા કહે છે :—) શુકલ લેસ્યાદિની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડપૂર્વમાં માત્ર નવ વર્ષ ઓછા કાળની જાણવી.

[૪૭] આ પશુ અને મનુષ્યોની લેસ્યાસ્થિતિ વર્ણવી. હવે દેવોની લેસ્યાસ્થિતિ વર્ણવીશ.

[૪૮] કૃષ્ણલેસ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય દસ હજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની જાણવી.

[૪૯] નીલ લેસ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય કૃષ્ણલેસ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કરતાં એક સમય અધિક અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની જાણવી.

[૫૦] કાપોતી લેસ્યાની ઓછામાં ઓછી સ્થિતિ નીલ લેસ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કરતાં એક સમય અધિક અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની જાણવી.

[૫૧] હવે ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક એ ચાર જાતિના દેવોમાં રહેલી તેજો લેસ્યાની સ્થિતિ કહીશ.

[૫૨] તેજોલેસ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય એક પલ્યોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમની ઉપર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ જેટલી અધિક જાણવી.

[૫૩] તેજો લેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય દશ હજાર વર્ષની (ભવનપતિ અને વ્યંતર દેવોની અપેક્ષાએ) જાણવી અને ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમની ઉપર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક (વૈમાનિક દેવોની અપેક્ષાએ) જાણવી.

[૫૪] પદ્મલેશ્યાની ઓછામાં ઓછી સ્થિતિ તેજોલેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કરતાં એક સમય અધિક અને વધુમાં વધુ દસ સાગરોપમની ઉપર એક મુહૂર્ત અધિક જાણવી.

[૫૫] શુક્લ લેશ્યાની ઓછામાં ઓછી સ્થિતિ પદ્મલેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કરતાં એક સમય અધિક અને ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગરોપમની ઉપર એક મુહૂર્ત અધિક જાણવી.

[૫૬] કૃષ્ણ, નીલ, અને કાપોતી એ ત્રણે અધર્મ લેસ્યાઓ છે. અને એ ત્રણ લેસ્યાઓથી જીવાત્મા દુર્ગતિને પામે છે.

[૫૭] તેજો, પદ્મ અને શુક્લ એ ત્રણે ધર્મ લેસ્યાઓ છે. અને એ ત્રણ લેસ્યાઓથી જીવાત્મા સુગતિને પામે છે.

[૫૮-૫૯] મરણ વખતે આગલા ભવને માટે જીવાત્મામાં જ્યારે લેસ્યાઓ પરિણામ પામતી હોય તે વખતે પહેલે સમયે કે અંતિમ સમયે કોઇ પણ જીવોની ઉત્પત્તિ થતી નથી.

[૬૦] સારાંશ કે મરણાંતે આગામી ભવની લેસ્યાઓ પરિણમ્યા પછી અંતર્મુહૂર્ત બાદ અને અંતર્મુહૂર્ત બાકી રહે તે વખતે જીવો પરલોકને વિષે જાય છે.

નોંધઃ—લેશ્યાઓની રચના એવી હોય છે કે તે જે ગતિમાં જવાનું હોય તેવા આકારમાં મૃત્યુની એક સમય પહેલાંજ પરિણત થાય છે.

[૬૧] માટે આ બધી લેસ્યાઓના પરિણામોને જાણીને ભિક્ષુ અપ્રશસ્ત લેસ્યાઓને છોડી પ્રશસ્ત લેસ્યાઓમાં આવસ્થાન કરે.

નોંધઃ—શુભને સૌ ઇચ્છે છે. અશુભને કોઈ નથી ઈચ્છતું. શુભ કેવળ વિચારથી ન પામી શકાય. શુભને માટે સતત શુભ પ્રયત્ન થવો ઘટે.

અપ્રશસ્ત લેશ્યાઓનું ઉત્પન્ન થવું સ્વાભાવિક છે. તેને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી. ઇર્ષ્યા, ક્રોધ, દ્રોહ, ક્રૂરતા, અસંયમ, પ્રમત્તતા, વાસના અને માયા વગેરે બધું નિમિત્ત મળતાં જીવાત્મા ઈચ્છાએ કે અનિચ્છાએ સહસા કરી નાંખે છે. પરંતુ કોમળતા, વિશ્વપ્રેમ, સંયમ, ત્યાગ, અર્પણતા અને અભયતા વગેરે ઉચ્ચ સદ્ગુણો આરાધવા ત્યાંજ કઠિનતા છે, ત્યાંજ કસોટી છે અને ત્યાંજ ઉપયોગની આવશ્યકતા છે.

આવી સરાણે ચઢનાર સાધકજ શુભ, સુંદર અને પ્રશસ્ત લેશ્યાઓને પામી શકે છે.

એમ કહું છું:—એ પ્રમાણે લેશ્યા સંબંધી ચોંત્રીસમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૩૪ ॥

અણગારાધ્યયન

૩૫

સંસારના બાહ્ય બંધનોથી છૂટવું પણ કંઈ સહેલું નથી. સંસારના ક્ષણભંગુર પદાર્થોમાં કેક બિચારા ભોગવિલાસી જીવો રાચી રહ્યા છે, રખડી રહ્યા છે અને સ્વચ્છંદી જીવન ગુજારીને આલોક અને પરલોકમાં પરમ વેદનાને દેનારાં કર્મોનો સંચય કરી રહ્યા છે.

ત્યાં કોઇ હળુકર્મી જીવનેજ સદ્ભાવ કે વૈરાગ્ય જાગે છે. અને ત્યાગની તાલાવેલી લાગે છે.

આવું ત્યાગી જીવન દુર્લભ હોવા છતાં કદાચ પામી શકાય. પરંતુ ઘરબાર, સગાંવહાલાં એ બધું છોડયા પછી તેટલામાંજ જીવનવિકાસની સમાપ્તિ થઈ જતી નથી.

જેટલું સ્થાન ઊંચું તેટલીજ જવાબદારી અધિક થતી જવાની.

ત્યાગીનું જીવન, ત્યાગીની સાવધાની, ત્યાગીની મનોદશા વગેરે કેટલાં કડક, ઉદાર અને પવિત્ર હોવાં જોઇએ તેનાં અહીં વિધાન છે.

ભગવાન બોલ્યાઃ—

[૧] જે માર્ગને આચરવાથી ભિક્ષુ દુઃખનો અંત કરી શકે તેવા તીર્થંકરના બતાવેલા માર્ગને હું તમને કહી સંભળાવું છું તેને એકાગ્ર ચિત્તથી તમે સાંભળો.

[૨] જે ભિક્ષુસાધક ગૃહસ્થવાસને છોડીને પ્રવ્રજ્યા માર્ગમાં ગયેલો છે. તેણે આ આસક્તિઓને બરાબર સમજી લેવી જોઇએ, કે જે આસક્તિઓથી મનુષ્યો બંધાય છે.

નોંધ:—સમજી લેવી એટલે બરાબર જાણીને ત્યાગ કરવો જોઇએ.

[૩] તેજ પ્રમાણે હિંસા, અસત્ય, અસ્તેય, અબ્રહ્મચર્ય, અપ્રાપ્ત વસ્તુઓની ઇચ્છા અને મેળવેલાનો પરિગ્રહ એ પ્રમાણે આ પાંચ સ્થાનોને સંયમીએ છોડી દેવાં.

[૪] ચિત્રવાળુ પુષ્પ અને અગરચંદનના ધૂપથી સુગંધિત, સુંદર શ્વેત વસ્ત્રના ચંદરવાથી શણગારેલું અને સુંદર કમાડવાળું એવું મનોહર ઘર ભિક્ષુ મનથી પણ ઇચ્છે નહિ.

નોંધ:—આવા સ્થાને ન રહેવા માટે જે કહ્યું છે તેનું ખાસ કારણ એ છે કે બહારનું સૌંદર્ય પણ કેટલીક વખત જોવાથી બીજકરૂપે રહેલા વિકારાદિ દોષોને ઉત્તેજિત કરવામાં નિમિત્તરૂપ થાય છે.

[૫] તેવા ઉપાશ્રયમાં ભિક્ષુને ઇન્દ્રિયોનો સંયમ કઠિન થઇ પડે છે કારણકે તે સ્થાન કામ અને રાગનું વૃદ્ધિકારક છે.

[૬] માટે સ્મશાન, સુનું ઘર કે વૃક્ષના મૂળમાં અથવા ગૃહસ્થીઓએ પોતાને માટે બનાવેલા સાદા એકાંત મકાનમાં ભિક્ષુએ રાગ-દ્વેષથી રહિત થઇ વાસ કરવો.

નોંધ:—તે કાળમાં દરેક ભાવિક ગૃહસ્થો પોતપોતાની ધર્મક્રિયા કરવાનું એકાંત સ્થાન પોતાના ઘરથી અલગ રાખતા હતા.

[૭] જે સ્થાનમાં બહુ જીવોની ઉત્પત્તિ ન હોય, પોતાને કે પરને પીડાકારક ન હોય અને સ્ત્રીઓથી વ્યાપ્ત ન હોય. આવા સ્થાનને વિષેજ પરમ સંયમી ભિક્ષુને રહેવું કલ્પે (તેવા સ્થાને રહેવું જોઇએ).

[૮] ભિક્ષુ ઘરો કરે નહિ કે બીજા દ્વારા કરાવે નહિ કારણકે ઘર કરાવવાની ક્રિયામાં અનેક જીવોની હિંસા થાય છે.

[૯] જેમાં સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ એવા સ્થિર અને હાલતા ચાલતા જીવોની ગૃહકાર્યમાં હિંસા થાય છે, તેથી સંયમીએ ઘર બંધાવવાની ક્રિયા છોડી દેવી.

[૧૦] તેજ પ્રમાણે આહાર, પાણીને રાંધવામાં કે રંધાવવામાં પણ (પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ ઇત્યાદિ) અનેક જીવોનો વધ થાય છે. તેથી તે પ્રાણીઓની દયા ખાતર પોતે રાંધે નહિ તેમ રંધાવે પણ નહિ.

[૧૧] જળ, ધાન્ય, પૃથ્વી અને કાષ્ઠને આશ્રયે રહેલા અનેક જીવો આહારપાણી પકાવવામાં હણાય છે માટે ભિક્ષુએ તે પકાવવું નહિ.

[૧૨] સર્વ દિશામાં શસ્ત્રની ધારાની પેઠે ફેલાયેલું ઘણા જીવોનો નાશ કરનાર જ્યોતિ (અગ્નિ) સમાન એક પણ શસ્ત્ર નથી માટે સાધુએ અગ્નિને ઉદ્દીપન કરવી નહિ.

નોંધઃ—ભિક્ષુ પોતે તેવી કોઇપણ જાતની હિંસક ક્રિયા કરે નહિ તેમ કરાવે કે મનથી અનુમોદન આપે પણ નહિ.

[૧૩] ખરીદવા અને વેચવાની ક્રિયાથી વિરમેલો અને ઢેફું તથા સુવર્ણ જેને સમાન છે તેવો ભિક્ષુ સુવર્ણ તથા ચાંદીને મનથી પણ ઇચ્છે નહિ.

નોંધઃ—જેમ ઢેફાને નિર્મૂલ્ય જાણી કોઈ અડકે નહિ તેમ ભિક્ષુ સુવર્ણને જોવા છતાં અડકે નહિ. કારણકે ત્યાગ કર્યા પછી સુવર્ણની કિંમત તેને મન ઢેફા સમાન સ્વાભાવિક થઈ જાય છે.

[૧૪] ખરીદનાર ગ્રાહક કહેવાય છે અને વેચનાર વાણિયો (વેપારી)

કહેવાય છે. માટે જો ક્રયવિક્રયમાં ભિક્ષુ પડે તો તે સાધુ કહેવાતો નથી.

[૧૫] ભિક્ષા માગવાના વ્રતવાળા ભિક્ષુએ યાચીનેજ લેવું. ખરીદીને લેવું નહિ. કારણકે ખરીદવાની અને વેચવાની ક્રિયામાં તેની પાછળ દોષ સમાયેલો છે માટે ભિક્ષાવૃત્તિ એજ સુખકારી છે.

નોંધ:—કંચન અને કામિની એ બે વસ્તુ સંસારનું બંધન છે. તેની પાછળ અનેકાનેક દોષો સમાયેલા છે. તેને ત્યાગ્યા પછી ત્યાગીને પરિગ્રહ તો શું? પણ તેનું ચિંતન સુદ્ધાં ન કરવું ઘટે. માટેજ ત્યાગીને માટે ભિક્ષાચરી એજ 'ધર્મ' બતાવ્યું છે.

[૧૬] સૂત્રમાં કહેલા નિયમો પ્રમાણે અનિંદિત ઘરોમાં સામુદાનિક ગોચરી કરતાં આહારની પ્રાપ્તિ થાઓ કે નથાઓ પણ મુનિએ સંતુષ્ટ રહેવું જોઇએ.

નોંધ:—જે કુળો દુર્ગુણોથી નિંદાયેલાં હોય કે અભક્ષ્ય પદાર્થો ખાતાં હોય તેવાં સ્થળો છોડીને ભિક્ષુએ ભિન્ન ભિન્ન કુળોમાં નિર્દોષ ભિક્ષાવૃત્તિ કરવી.

[૧૭] અનાસક્ત અને સ્વાદેન્દ્રિય ઉપર કાબુ રાખનાર સાધુ રસનો લોલુપી ન બને. કદાચ ન મળે તો તેની વાંચ્છા પણ ન કરે. મહામુનિ ભોજનને રસમાટે નહિ પણ સંયમ યાત્રાના નિર્વાહ માટે ભોજનને ભોગવે.

[૧૮] ચંદનાદિનું અર્ચન, બેઠકોની રચના, ઋદ્ધિ, સત્કાર, સન્માન, પૂજન કે પરાણે કરાવેલું વંદન, ભિક્ષુ મનથી પણ ન ઇચ્છે.

[૧૯] મરણપર્યંત સાધુજી અપરિગ્રહ પણે શરીરના મમત્વને તજીને નિયાણા રહિત થઇને શુક્લધ્યાનને ચિંતવે અને અપ્રતિબંધ-પણે વિચરે.

[૨૦] કાળધર્મ (મૃત્યુ અવસર) પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ચારે આહારને

ત્યાગ કરીને તે સમર્થ ભિક્ષુ આ છેલ્લા મનુષ્ય દેહને છોડીને સર્વ દુઃખથી છૂટી જાય.

[૨૧] મમત્વ અને અહંકાર રહિત, અનાસ્રવી અને વીતરાગી થઇ કેવળ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરીને પછી કાયમની નિવૃત્તિ પામે. (મુક્તિ પામે.)

નોંધ:—સંયમ એ ખાંડાની ધાર છે. સંયમનો માર્ગ દેખાવમાં સરલ છતાં આચરવામાં ખૂબ કઠણ છે. સંયમીજીવન સૌ કોઈ માટે સુલભ નથી. છતાં તે એકજ માત્ર કલ્યાણનો માર્ગ છે.

એમ કહું છું:—એ પ્રમાણે અણગાર સંબંધીનું પાંત્રીસમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૩૫ ॥

જીવાજીવવિભક્તિ

જીવાજીવ પદાર્થોનો વિભાગ.

૩૬

ચેતન, જડ (કર્મ)ના સંસર્ગથી જન્મમરણના ચક્રમાં ફરે છે એનું નામ સંસાર. આવા સંસારની આદિ કેમ કહાય ? જ્યારથી ચેતન ત્યારથી જડ એમ આ બન્ને તત્ત્વો જગતના અણુ અણુમાં ભર્યાં છે. આપણને તેની આદિની ચિંતા નથી. કારણકે તેની આદિ કયા કાળથી થઇ ? તે જાણવામાંજ માત્ર આપણું કશુંએ કલ્યાણ નથી તેમ ન જાણવામાં હાનિ પણ નથી.

કારણકે જૈન દર્શન માને છે કે સંસારની આદિ નથી અને આખા પ્રવાહની અપેક્ષાએ હજુ પણ સંસાર ચાલવાનો છે. તેમ છતાં મુક્ત જીવાત્માઓની અપેક્ષાએ મુક્તિ હતી, અને રહેશે.

ચેતન અને જડનો સંયોગ ગમે તેટલો નિબિડ (ઘટ) હોવા છતાં તે સંબંધ સંયોગિક સંબંધ છે. સમવાય સંબંધનો અંત હોતો નથી. પરંતુ સંયોગ સંબંધનો અંત આજે, કાલે કે વધુ કાળે પણ થવો સંભવિત છે.

આજે ચેતન અને જડ પોતપોતાનો ધર્મ ગુમાવી બેઠાં છે. ચેતનમય જડ અને જડમય ચેતન એમ પરસ્પર એવાં તો એકાકાર થઈ ગયાં જણાય છે કે સહસા તેમનો ઉકેલ પણ ન લાવી શકાય.

જડના અનાદિ સંસર્ગથી મલિન થયેલું ચૈતન્ય જીવાત્મા

કે બહિરાત્મા કહેવાય છે. અને જ્યારે તે જીવાત્મા પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે ત્યારે તે સ્થિતિને અંતરાત્મા કહેવાય છે. અને જે ચૈતન્યો કર્મરહિત થયાં છે તે પરમાત્માઓ કહેવાય છે.

જીવાત્માને પ્રથમ જગતના પદાર્થોને યથાર્થ સ્વરૂપે જાણવાની ઈચ્છા થાય તેને જિજ્ઞાસા કહેવાય છે. આવી જિજ્ઞાસા પછી તે જગતનાં બધાં તત્ત્વોમાંથી મૂળભૂત બે તત્ત્વોને તારવી લે છે. એ તારવ્યા પછી જીવની ચૈતન્ય તત્ત્વપર રુચિ ઢળે છે, અને તુરતજ તે શુદ્ધ બનવા માટે શુદ્ધ ચૈતન્યની પ્રતીત કરી આગળ વધે છે. જીવતત્ત્વનાં ભિન્નભિન્ન સ્વરૂપોને જાણ્યા પછી સ્વયં અજીવતત્ત્વ અને એ બંને તત્ત્વનાં સંયોગિક બળોનો વિચાર કરી લે છે.

આખા સંસારનું સ્વરૂપ તેના લક્ષ્યમાં આવી ગયા પછી આત્માભિમુખ થઈ એ અનુભવ પોતામાં કરતો રહે છે, અને આત્મલક્ષ્યની દોરી પર ધ્યાન આપી વર્તમાન કર્મોનો રોધ કરે છે. પછી પૂર્વ કર્મોના સંયોગથી છૂટે છે, અને એમ થતાં થતાં શુદ્ધ ચૈતન્ય બને છે.

ભગવાન બોલ્યા:—

[૧] જેને જાણીને ભિક્ષુ સંયમમાં ઉપયોગપૂર્વક ઉદ્યમવંત થાય છે તે જીવ અને અજીવના જુદા જુદા ભેદોને કહું છું:—તમે એકાગ્ર ચિત્તથી મને સાંભળો.

[૨] જેમાં જીવ અને અજીવ એ બન્ને તત્ત્વો હોય તેને તીર્થંકરોએ લોક કહ્યો છે. અજીવનો એક દેશ એટલે કે જ્યાં માત્ર આકાશજ છે—બીજા કોઈ પદાર્થ નથી—તેને અલોક કહ્યો છે.

[૩] જીવ અને અજીવોનું નિરૂપણ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ એમ ચાર પ્રકારથી થાય છે.

[૪] મુખ્યત્વે રૂપી અને અરૂપી એમ અજીવ તત્ત્વના બે ભેદો થાય. તેમાં રૂપી ચાર પ્રકારનાં અને અરૂપી દસ પ્રકારનાં છે.

[૫] ધર્માસ્તિકાયના (૧) સ્કંધ, (૨) દેશ, અને (૩) પ્રદેશ અને અધર્માસ્તિકાયના (૪) સ્કંધ, (૫) દેશ તથા (૬) પ્રદેશ.

[૬] અને આકાશાસ્તિકાયના (૭) સ્કંધ, (૮) દેશ અને (૯) પ્રદેશ તથા (૧૦) અધ્ધાસમય (કાલતત્ત્વ), એમ બધા મળી અરૂપીના દસ ભેદો થાય છે.

નોંધઃ—કોઇ પણ સંપૂર્ણ દ્રવ્યના આખા વિભાગને સ્કંધ કહેવાય છે. સ્કંધના અમુક કલ્પેલા વિભાગને દેશ કહેવાય છે અને સૌથી નાનો વિભાગ કે જેના બે ખંડ ન થઈ શકે પણ સ્કંધ સાથે જોડાયેલો હોય તો તેને પ્રદેશ કહેવાય છે. અને તેવો સૂક્ષ્મ ભાગ સ્કંધથી અલગ થઇ જાય તો તેને પરમાણુ કહેવાય છે.

[૭] (ક્ષેત્રનું વર્ણન) ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય એ બન્ને દ્રવ્યોનું ક્ષેત્ર લોક પ્રમાણે છે. અને આકાશાસ્તિકાયનું ક્ષેત્ર સંપૂર્ણ લોક અને અલોકમાં પણ છે. સમય (કાળ)નું ક્ષેત્ર મનુષ્ય ક્ષેત્રના પ્રમાણ જેટલું છે (એટલે કે ૪૫ લાખ યોજન સુધી છે).

[૮] (કાળનું વર્ણન) ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય, એ ત્રણે દ્રવ્યો કાળની અપેક્ષાએ અનાદિ અને અનંત એટલે કે દરેક કાળમાં શાશ્વત છે એમ કહ્યું છે.

[૯] સમય કાળ પણ નિરંતર પ્રવાહની અપેક્ષાએ અનાદિ અને અનંત છે. પણ કોઇ કાર્યની અપેક્ષાએ તો આદિ અને અંત સહિત છે.

[૧૦] સ્કંધો, સ્કંધના દેશો, તેના પ્રદેશો અને પરમાણુઓ એ રૂપી (જડ) પદાર્થો ચાર પ્રકારના જાણવા.

[૧૧] દ્રવ્યથી જ્યારે પરમાણુ પુદ્ગલો એકઠાં મળે તે સ્કંધ ગણાય છે અને અલગ અલગ હોય ત્યારે પરમાણુઓ કહેવાય છે. અને ક્ષેત્રથી સ્કંધો લોકના એક દેશ વ્યાપી અને પરમાણુ આખા લોક વ્યાપી જાણવાં. હવે સ્કંધાદિક પુદ્ગલોની કાળસ્થિતિ ચાર પ્રકારે કહું છું.

નોંધઃ—લોકના એક દેશમાં એટલે કે એક આકાશપ્રદેશમાં સ્કંધ હોય અને ન પણ હોય. પણ પરમાણુઓ તો અવશ્ય હોય.

[૧૨] સંસાર પ્રવાહની અપેક્ષાએ તે બધા અનાદિ અને અનંત છે. પણ રૂપાંતર અને સ્થિતિની અપેક્ષાએ આદિ સહિત અને અંત સહિત છે.

[૧૩] એક ઠેકાણે રહેવાની અપેક્ષાએ તે રૂપી અજીવ પુદ્ગલોની સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી એક સમય અને વધુમાં વધુ અસંખ્યાત કાળ સુધીની સ્થિતિ તીર્થંકરોએ વર્ણવી છે.

[૧૪] તે રૂપી અજીવ પુદ્ગલો પરસ્પર વિખુટા પડી ફરીથી મળે તેનું અંતર ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અને વધુમાં વધુ અનંત કાળ સુધીનું હોય છે.

[૧૫] (હવે ભાવથી અજીવરૂપી પુદ્ગલના ભેદો કહે છે) વર્ણથી, ગંધથી, રસથી, સ્પર્શથી અને સંસ્થાન (આકૃતિ)થી એમ તેઓના પાંચ પ્રકારો જાણવા.

[૧૬] વર્ણથી પરિણામ પામેલા તે પુદ્ગલના પાંચ પ્રકારો હોય છે. (૧) કાળા, (૨) લીલા, (૩) રાતા, (૪) પીળા અને (૫) ધોળા.

[૧૭] ગંધથી તે બે પ્રકારે પરિણામ પામે છે. (૧) સુરભિ (સુગંધી) ગંધવાળા અને (૨) દુરભિગંધવાળા.

[૧૮] રસથી તે પાંચ પ્રકારે પરિણત હોય છે. (૧) તીખા, (૨) કડવા, (૩) કસાયલા, (૪) ખાટા અને (૫) મીઠા.

[૧૯] સ્પર્શથી તે આઠ પ્રકારે પરિણત કહેવાય છે. (૧) કર્કશ, (૨) કોમળ, (૩) ભારે, (૪) હળવા,

[૨૦] (૫) ઠંડા, (૬) ઉના, (૭) સ્નિગ્ધ, અને (૮) લુખા. આ પ્રમાણે સ્પર્શથી આઠ પ્રકારનાં કહ્યાં છે.

[૨૧] સંસ્થાન (આકૃતિ)થી પાંચ પ્રકારમાં પરિણત થાય છે. (૧) પરિમંડળ (ચૂડી જેવો ગોળ આકાર), (૨) વૃત્ત (દડા જેવો ગોળ આકાર), (૩) ત્રાંસો આકાર, (૪) ચોરસ આકાર અને (૫) આયાત (લાંબો આકાર).

[૨૨] વર્ણથી જે કાળો હોય તેમાં (બે) ગંધ, (પાંચ) રસ, (આઠ) સ્પર્શ અને (પાંચ) સંસ્થાન (આકૃતિ) એમ (વીસ બોલની) ભજના (હોય કે ન હોય) જાણવી.

નોંધઃ—ભજના લખવાનું કારણ એ છે કે જે સ્થૂલ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ પુદ્‌ગલ વર્ણથી કાળાં હોય, તેમાં ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાન એમ વીસ ભેદો જાણવા. અને પરમાણુની અપેક્ષાએ તો એક ગંધ, એક રસ અને બે સ્પર્શ એમ ચાર ભેદોજ જાણવા. આ પ્રમાણે દરેક સ્થળે સમજી લેવું.

[૨૩] જે પુદ્‌ગલ વર્ણે લીલાં હોય, તેમાં ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની ભજના જાણવી.

[૨૪] જે પુદ્‌ગલ વર્ણથી રાતો હોય તેમાં ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની ભજના જાણવી.

[૨૫] જે પુદ્‌ગલ વર્ણથી પીળાં હોય તેમાં ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની ભજના જાણવી.

[૨૬] જે પુદ્ગલ વર્ણથી સફેદ હોય તેમાં ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની ભજના જાણવી.

[૨૭] જે પુદ્ગલ ગંધથી સુરભિ હોય તેમાં વર્ણ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની ભજના જાણવી.

[૨૮] જે પુદ્ગલ ગંધથી દુરભિ હોય તેમાં વર્ણ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની ભજના જાણવી,

[૨૯] જે પુદ્ગલ રસથી તીખાં હોય તેમાં વર્ણ, ગંધ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની ભજના જાણવી.

[૩૦] જે પુદ્ગલ રસથી કડવાં હોય તેમાં વર્ણ, ગંધ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની ભજના જાણવી.

[૩૧] જે પુદ્ગલ રસથી કસાયલાં હોય તેમાં વર્ણ, ગંધ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની ભજના જાણવા.

[૩૨] જે પુદ્ગલ રસથી ખાટાં હોય તેમાં વર્ણ, ગંધ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની ભજના જાણવી.

[૩૩] જે પુદ્ગલ રસથી મીઠાં હોય તેમાં વર્ણ, ગંધ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની ભજના જાણવી.

[૩૪] જે પુદ્ગલ સ્પર્શથી કર્કશ (ખરબચડા) હોય તેમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સંસ્થાનની ભજના જાણવા.

[૩૫] જે પુદ્ગલ સ્પર્શથી કોમળ હોય તેમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સંસ્થાનની ભજના જાણવી.

[૩૬] જે પુદ્ગલ સ્પર્શથી ભારે લાગતાં હોય તેમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સંસ્થાનની ભજના જાણવા.

[૩૭] જે પુદ્ગલ સ્પર્શથી હળવાં હોય તેમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સંસ્થાનની ભજના જાણવી.

[૩૮] જે પુદ્ગલ સ્પર્શથી ઠંડાં હોય તેમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સંસ્થાનની ભજના જાણવી.

[૩૯] જે પુદ્ગલ સ્પર્શથી ઉનાં હોય તેમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સંસ્થાનની ભજના જાણવી.

[૪૦] જે પુદ્ગલ સ્પર્શથી સ્નિગ્ધ હોય તેમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સંસ્થાનની ભજના જાણવી.

[૪૧] જે પુદ્ગલ સ્પર્શથી લુખાં હોય તેમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સંસ્થાનની ભજના જાણવી.

[૪૨] જે પુદ્ગલ આકૃતિથી પરિમંડળ હોય તેમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શની ભજના જાણવી.

[૪૩] જે પુદ્ગલ આકૃતિથી વૃત્ત હોય તેમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શની ભજના જાણવી.

[૪૪] જે પુદ્ગલ આકૃતિથી ત્રાંસાં હોય તેમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શની ભજના જાણવી.

[૪૫] જે પુદ્ગલ આકૃતિથી ચોરસ હોય તેમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શની ભજના જાણવી.

[૪૬] જે પુદ્ગલ આકૃતિથી આયાત હોય તેમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શની ભજના જાણવી.

[૪૭] આ પ્રમાણે અજીવ તત્ત્વનો વિભાગ સંક્ષેપથી કહ્યો. હવે જીવતત્ત્વના વિભાગને ક્રમપૂર્વક કહીશ.

[૪૮] સંસારી (કર્મ સહિત) અને સિદ્ધ (કર્મ રહિત) એમ બે પ્રકારના જીવો સર્વજ્ઞ પુરુષે કહ્યા છે. તે પૈકી સિદ્ધજીવો અનેક પ્રકારના કહ્યા છે. તેને હું પ્રથમ કહીશ એવા મને તમે સાંભળોઃ—

[૪૯] તે સિદ્ધ જીવોમાં સ્ત્રીલિંગે તથા નપુંસકલિંગે અને જૈન સાધુના વેશે; અન્ય દર્શનના (સંન્યાસી ઈત્યાદિ) વેશે કે ગૃહસ્થ વેશે થયેલા સિદ્ધ જીવોનો સમાવેશ થાય છે.

નોંધઃ—સ્ત્રી, પુરુષ અને જન્મથી નહિ પણ કૃત નપુંસક એવા જીવો ગૃહસ્થાશ્રમ કે ત્યાગાશ્રમમાં રહી મોક્ષ પામી શકે છે. અહીં તો છ પ્રકાર વર્ણવ્યા છે. પરંતુ તેના વિશેષ ભેદો કરી બધા મળી પંદર પ્રકારના સિદ્ધ પણ વર્ણવ્યા છે.

[૫૦] (સિદ્ધ થતી વખતે તે જીવોની શરીર અવગાહના (ઊંચાઇ) કેટલી હોય તે બતાવે છે) જઘન્ય બે હાથ અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચસો ધનુષ્યોની અને તે બન્ને કરતાં મધ્યમ અવગાહના (તેની વચ્ચેની શરીરની ઊંચાઇ)થી ઊંચે (પર્વતપર) નીચે (ખાડ વગેરેમાં) તથા તિરછા લોકમાં, સમુદ્રમાં અને અન્ય જલાશયમાં તે જીવો સિદ્ધ દશા પામી શકે.

[૫૧] એક સમયમાં દસ નપુંસક (કૃત નપુંસક), વીસ સ્ત્રીઓ અને એકસો આઠ પુરુષો વધુમાં વધુ સિદ્ધ થઇ શકે છે.

[૫૨] એક સમયમાં વધુમાં વધુ ચાર જીવો ગૃહલિંગમાં, દસ અન્ય-લિંગમાં તથા એકસો આઠ જૈનલિંગમાં સિદ્ધ થઇ શકે છે.

નોંધઃ—પોતાના શાસનમાં હો કે અન્ય શાસનમાં હો, ગૃહસ્થાશ્રમમાં હો કે ત્યાગાશ્રમમાં હો. જે જે સ્થાનમાં જેટજેટલી યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય તે તે જીવો મોક્ષ પામે છે. ત્યાં કોઈ દર્શન, મત, વાદ કે આશ્રમનો ઈજારો નથી.

[૫૩] એક સમયમાં એકીસાથે જઘન્ય (બે હાથની ઊંચાઈ વાળા વધુમાં વધુ ચાર જીવો, અને ઉત્કૃષ્ટ (પાંચસો ધનુષ્યની) ઊંચાઈ વાળા બે જીવો તેમજ મધ્યમ (તે બન્નેની વચ્ચેની) ઊંચાઇ વાળા એકસો આઠ સિદ્ધ થઈ શકે છે.

[૫૪] એક સમયમાં એકી સાથે ઊંચા (મેરુ પર્વતની ચૂલિકા ઉપર) લોકને વિષે ચાર, સમુદ્રમાં બે, નદી ઇત્યાદિમાં ત્રણ, નીચા લોકને વિષે વીસ અને મધ્ય લોકમાં એકસો ને આઠ જીવો નિશ્ચય સિદ્ધ થઈ શકે છે.

[૫૫] સિદ્ધ થયેલા જીવો ક્યાં રોકાયા છે? ક્યાં સ્થિર રહ્યા છે? અને ક્યાં શરીર છોડીને સિદ્ધ થયા છે?

[૫૬] સિદ્ધના જીવો અલોક જતાં અટક્યા છે. લોકના અગ્રભાગ પર સ્થિર થયા છે. અહીં મધ્ય લોકમાં શરીર છોડીને ત્યાં લોકના અગ્ર ભાગ પર રહેલી સિદ્ધ ગતિમાં સ્થિર થયા છે.

નોંધ:—શુદ્ધ ચૈતન્યની અસ્ખલિત ગતિ ઉર્ધ્વગમનની છે પણ ગતિ સહાયક ધર્માસ્તિકાય તત્ત્વ અલોકમાં ન હોવાથી લોકના અગ્ર ભાગ પરજ તેની સ્વાભાવિક સ્થિતિ થઈ રહે છે.

[૫૭] (સિદ્ધિસ્થાન કેવું છે તે કહે છે:–) સર્વાર્થસિદ્ધ નામના વિમાનથી બાર યોજન ઉપર છત્રને આકારે ઇસીપભારા (ઇષત્પ્રાગ્ભાર) નામની એક મુક્તિ શિલાપૃથ્વી છે.

[૫૮] તે સિદ્ધશિલા ૪૫ લાખ યોજનની લાંબી અને પહોળી છે. તેનો આખો ઘેરાવો તેનાથી ત્રણ ગણા કરતાં વધારે જાણવો.

[૫૯] તે સિદ્ધશિલા મધ્ય ભાગે આઠ યોજનની જાડી, અને પછી થોડું થોડું ઘટતાં એકદમ છેડે માખીની પાંખ કરતાં પણ પાતળી છે.

[૬૦] તે પૃથ્વી સમભાવે અર્જુન નામના ધોળા સુવર્ણ જેવી ખૂબ નિર્મળ છે અને સમા છત્રને આકારે રહેલી છે. એ પ્રમાણે અનંત જ્ઞાની તીર્થંકરોએ કહ્યું છે.

[૬૧] તે સિદ્ધશિલા શંખ, અને અંક નામનાં રત્નો અને મુચ-

કુંદના ફુલ જેવી ખૂબ નિર્મળ અને સુંદર છે. અને તે સિદ્ધશિલાથી એક યોજન ઊંચે લોકનો છેડો આવી રહે છે.

[૬૨] તે યોજનનો છેલ્લો જે એક કોશ છે તેનો છઠ્ઠો ભાગ એટલે ૩૩૩ ધનુષ્ય અને ૩૨ આંગળની ઊંચાઇમાં સિદ્ધપ્રભુઓ રહ્યા છે.

[૬૩] તે મોક્ષમાં મહા ભાગ્યવંત એવા સિદ્ધપુરુષો ભવપ્રપંચથી મુક્ત થઇ ઉત્તમ પ્રકારની તે સિદ્ધગતિને પામીને ત્યાં લોકના અગ્રભાગ પર સ્થિર થયા છે.

[૬૪] (સિદ્ધ થતા પહેલાં) છેલ્લા મનુષ્યભવમાં જેટલી શરીરની ઊંચાઈ હોય તેના ત્રણ ભાગ પૈકી એક ભાગ છોડીને બે ભાગ જેટલી સિદ્ધ જીવોની ઊંચાઈ સિદ્ધ થયા પછી રહે છે.

નોંધઃ—સિદ્ધ થયા પછી શરીર રહેતું નથી પરંતુ તે શરીરને વ્યાપી રહેલા આત્મ પ્રદેશો તો રહે છે. અને શરીરનો ૧/૩ જે ખાલી પ્રદેશ છે તે નીકળી જતાં ૨/૩ આકારમાં સર્વ આત્મપ્રદેશો રહે છે. અને આત્મપ્રદેશો અરૂપી હોવાથી અનંત જીવો હોવા છતાં તેને પરસ્પર ઘર્ષણ થતું નથી

[૬૫] એક જીવની અપેક્ષાએ આદિ સહિત અને અંતસહિત છે. પણ આખા સમુદાયની અપેક્ષાએ આદિ અને અંતરહિત છે.

[૬૬] તે સિદ્ધના જીવો અરૂપી, કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનથીજ તેમની ઓળખાણ થઈ શકે તેવા છે. તેઓ જેની ઉપમા ન આપી શકાય તેવા અતુલ સુખને પામ્યા છે.

[૬૭] સંસારની પાર ગયેલા અને ઉત્તમ સિદ્ધગતિને પામેલા કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનના ધણી તે સર્વ સિદ્ધો લોકના અગ્રભાગ પર સ્થિર થયા છે.

[૬૮] સંસારી જીવો તીર્થંકરોએ બે પ્રકારના કહ્યા છે. (૧) ત્રસ અને (૨) સ્થાવર. અને સ્થાવર જીવોના પણ ત્રણ ભેદો છે.

[૬૯] (૧) પૃથ્વીકાય, (૨) જળકાય અને (૩) વનસ્પતિકાય. વળી એ ત્રણના પણ પેટાભેદો કહું છું:–તે સાંભળો.

[૭૦] પૃથ્વીકાયના જીવો સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ બે પ્રકારના છે. અને વળી તેના પણ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એમ બબ્બે ભેદો છે.

[૭૧] સ્થૂળ પર્યાપ્ત હોય છે. તેના મુખ્ય બે પ્રકારો છે. (૧) કોમળ અને (૨) કર્કશ. અને તેમાં પણ કોમળના સાત પ્રકારો છે.

[૭૨] (૧) કાળી, (૨) લીલી, (૩) રાતી, (૪) પીળી, (૫) ધોળી, (૬) પાંડુર (ગોરા ચંદન જેવી) અને (૭) અતિ ઝીણી રેતી. એમ સાત પ્રકારની સુંવાળી પૃથ્વી કહેવાય છે. કર્કશ પૃથ્વીના ૩૬ ભેદો છે તે નીચે પ્રમાણે:—

[૭૩] (૧) પૃથ્વી (ખાણની માટી), (૨) મરડીયા કાંકરા, (૩) રેતી (૪) પત્થરના ટુકડા, (૫) શિલા, (૬) સમુદ્રાદિનું મીઠું, (૭) ખારી ધૂળ, (૮) લોઢું, (૯) ત્રાંબું, (૧૦) કલઈ, (૧૧) સીસું, (૧૨) રૂપું, (૧૩) સુવર્ણ, (૧૪) વજ્ર હીરા—

[૭૪] (૧૫) હડતાલ, (૧૬) હીંગળો, (૧૭) મણસીલ (એક પ્રકારની ધાતુ), (૧૮) સીસક (જસત), (૧૯) સુરમો, (૨૦) પરવાળા, (૨૧) અભ્રક, (૨૨) અભ્રકથી મિશ્ર થયેલી ધૂળ—

[૭૫] (હવે મણીના ભેદો કહે છે:–) (૨૩) ગોમેદક, (૨૪) રુચક, (૨૫) અંકરત્ન, (૨૬) સ્ફટિકરત્ન, (૨૭) લોહિતાક્ષમણિ, (૨૮) મરકતમણિ, (૨૯) મસારગલમણિ, (૩૦) ભુજમોચકરત્ન, (૩૧) ઈંદ્રનીલ—

[૭૬] (૩૨) ચંદનરત્ન, (૩૩) ગેરકરત્ન, (૩૪) હંસગર્ભરત્ન, (૩૫) પુલકરત્ન અને (૩૬) સૌગંધિકરત્ન, (૩૭) ચંદ્રપ્રભારત્ન, (૩૮) વૈડૂર્યરત્ન, (૩૯) જલકાન્તમણિ અને (૪૦) સૂર્યકાન્ત-મણિ.

નોંધઃ—અહીં મણિના ભેદો અઢાર બતાવ્યા છે પરંતુ ચૌદ ગણીનેજ ઉપરના ૩૬ પ્રકારો જાણવા.

[૭૭] એ પ્રમાણે કર્કશ પૃથ્વીના છત્રીસ ભેદો કહ્યા. સૂક્ષ્મ પૃથ્વીના જીવોતો એકજ પ્રકારના છે, ભિન્ન ભિન્ન નથી. અને તે દૃષ્ટિગોચર પણ થતા નથી.

[૭૮] ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયના જીવો તો આખા લોકમાં વ્યાપ્ત છે. અને સ્થૂળ પૃથ્વીકાયના જીવો આ લોકના અમુક ભાગમાં છે. હવે તેઓના ચાર પ્રકારના કાળવિભાગને કહું છું–

[૭૯] સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ પૃથ્વીકાયના જીવપ્રવાહની અપેક્ષાએ તો તે જીવો અનાદિ અને અનંત છે, પણ એક એકજીવના આયુષ્યની અપેક્ષાએ તો આદિ સહિત અને અંત સહિત છે.

[૮૦] સ્થૂળ પૃથ્વીકાયના જીવોની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ બાવીસહજાર વર્ષની છે.

[૮૧] (પૃથ્વીકાયમાંથી મરીને વળી પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય તેને કાયસ્થિતિ કહેવાય છે.) સ્થૂળ પૃથ્વીકાયના જીવોની કાયસ્થિતિ ઓછામાં ઓછી અંતર્મુહૂર્ત કાળની અને વધુમાં વધુ અસંખ્યાત કાળની હોય છે.

[૮૨] પૃથ્વીકાયના જીવો પોતાની પૃથ્વીકાયને છોડીને ફરીથી તે કાયા પામે તેની વચ્ચેનું અંતર જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ સુધીનું હોય છે.

[૮૩] (ભાવની અપેક્ષાએ તેને વર્ણવે છે) એ પૃથ્વી કાય જીવોના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનથી હજારો ભેદ થાય છે.

[૮૪] જળકાયના જીવો સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ એમ બે પ્રકારના હોય છે. અને તે બન્નેના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એવા બે ભેદોછે.

[૮૫] જે સ્થૂળપર્યાપ્ત જીવો છે તે પાંચ પ્રકારના છે. (૧) મેઘનું પાણી (૨) સમુદ્રનું પાણી, (૩) તરણા ઉપર રહેલું બિન્દુ (ઓસબિન્દુ વગેરે), (૪) ધુંવરનું પાણી અને (૫) હિમનું પાણી.

[૮૬] સૂક્ષ્મ જળકાયનો એકજ ભેદ છે, ભિન્નભિન્ન નથી. સૂક્ષ્મ જળકાય જીવો સર્વલોકમાં વ્યાપી રહ્યા છે અને સ્થૂળ તો લોકના અમુક ભાગમાંજ છે.

[૮૭] પ્રવાહની અપેક્ષાએ તે બધા અનાદિ અને અંતરહિત છે. અને એક એક જીવના આયુષ્યની અપેક્ષાએ આદિ અને અંતસહિત છે.

[૮૮] જળકાયના જીવોની આયુષ્ય સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને વધુમાં વધુ સાતહજાર વર્ષ સુધીની છે.

[૮૯] જળકાયના જીવોની કાયસ્થિતિ તે કાયા ન મૂકે ત્યાં સુધીની (ફરીફરી ત્યાંજ જન્મે) તો ઓછામાં ઓછી અંતર્મુહૂર્ત અને વધુમાં વધુ અસંખ્ય કાળની કહી છે.

[૯૦] જળકાયના જીવો પોતાની જળકાયને છોડીને ફરીથી તે કાયા પામે તેની વચ્ચેનું અંતર જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ સુધીનું હોય છે.

[૯૧] એ જળકાય જીવોના વર્ણ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનથી હજારો ભેદો થાય છે.

[૯૨] વનસ્પતિ કાયના જીવો સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ એમ બે પ્રકારના હોય છે અને તે બન્નેના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એવા બે ભેદો છે.

[૯૩] સ્થૂળ પર્યાપ્ત વનસ્પતિ કાયના જીવોના બે પ્રકાર છે. (૧) સાધારણ (એક શરીરમાં અનંત જીવો રહે તે) શરીરવાળા, (૨) પ્રત્યેક શરીરવાળા.

[૯૪] જુદા જુદા શરીરમાં જુદા જુદા રહેલા પ્રત્યેક શરીરી જીવો અનેક પ્રકારના કહ્યા છે. (૧) વૃક્ષ (તેના બે ભેદ છે એક બીજવાળા અને બહુ બીજવાળા,) (૨) ગુચ્છાઓ, (૩) વનમાલતી વગેરે, (૪) લતાઓ (ચંપકલતાઓ વ.) (૫) વેલા (તુંબડી વ.) (૬) ઘાસ.

[૯૫] (૭) નાળિયેરી, (૪) શેરડી, વાંસ વગેરે, (૯) બિલાડીના ટોપ (૧૦) કમળ, સાલી વગેરે, (૧૨) હરિકાય ઔષધિ, એ બધાને પ્રત્યેક વનસ્પતિ કાયના જીવો કહે છે.

[૯૬] સાધારણ શરીરવાળા જીવો પણ અનેક પ્રકારના કહ્યા છે. (૧) બટાટા, (૨) મૂળા, (૩) આદુ.

[૯૭] (૪) હરિલી કંદ, (૫) વિરિલી કંદ, (૬) સિસ્સિરિલી કંદ, (૭) જાવંત્રી કંદ, (૮) કંદલી કંદ, (૯) ડુંગળી, (૧૦) લસણ, (૧૧) પલાંડુ કંદ, (૧૨) કુહુવ કંદ.

[૯૮] (૧૩) લોહિની કંદ, (૧૪) હુતાક્ષી કંદ, (૧૫) હૂતકંદ, (૧૬) કુહક કંદ, (૧૭) કૃષ્ણ કંદ, (૧૮) વજ્રકંદ, (૧૯) સૂરણ કંદ,

[૯૯] (૨૦) અશ્વકર્ણી કંદ, (૨૧) સિંહકર્ણી કંદ, (૨૨) મુસંઢી કંદ (૨૩) લીલી હળદર, એ પ્રકારે અનેક જાતના સાધારણ શરીરવાળા જીવો કહ્યા છે.

[૧૦૦] સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ કાયનો એકજ ભેદ છે. ભિન્નભિન્ન જાતથી સૂક્ષ્મ વનસ્પતીકાય જીવો સર્વલોકમાં વ્યાપી રહ્યા છે. અને સ્થૂળ તો લોકના અમુક ભાગમાંજ છે.

[૧૦૧] પ્રવાહની અપેક્ષાએ તે બધા અનાદિ અને અંત રહિત છે અને એક એક જીવના આયુષ્ય સ્થિતિની અપેક્ષાએ આદિ અને અંત સહિત છે.

[૧૦૨] વનસ્પતિકાયના જીવોની આયુષ્ય સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી અંતર્મુહૂર્તની અને વધુમાં વધુ દસહજાર વર્ષની છે.

[૧૦૩] વનસ્પતિકાયના જીવોની કાયસ્થિતિ તે કાયા ન મૂકે ત્યાં સુધીની (ફરીફરી ત્યાંજ જન્મે) તો ઓછામાં ઓછી અંતર્મુહૂર્ત અને વધુમાં વધુ અનંત કાળની કહી છે.

નોંધઃ—લીલ, ફુલ, નિગોદ ઈત્યાદિ અનંતકાયના જીવની અપેક્ષાએ અનંતકાળ ગણાવ્યો છે.

[૧૦૪] વનસ્પતિકાયના જીવો પોતાની વનસ્પતિકાયને છોડીને ફરીથી તે કાયા પામે તેની વચ્ચેનું અંતર જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ સુધીનું હોય છે.

[૧૦૫] એ વનસ્પતિકાય જીવોના વર્ણ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનથી હજારો ભેદો થાય છે.

[૧૦૬] એ પ્રમાણે સંક્ષેપથી ત્રણ પ્રકારના જીવો કહ્યા, હવે ત્રણ પ્રકારના ત્રસજીવોને કહીશ.

[૧૦૭] અગ્નિકાયના જીવો, વાયુકાયના જીવો અને (મોટા બે ઈંદ્રિયાદિ) જીવો એ પ્રમાણે ત્રસના ત્રણ પ્રકારો છે. હવે તે પ્રત્યેકના પેટા ભેદોને કહીશ, તમે સાંભળો.

નોંધઃ—(આ સ્થળે અગ્નિ અને વાયરાને સ્થાવર છતાં એક અપેક્ષાએ ત્રસ કહ્યા છે.)

[૧૦૮] અગ્નિકાયના જીવો સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ એમ બે પ્રકારના છે. અને તેના પણ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એવા બે ભેદો છે.

નોંધ:—પર્યાપ્ત એટલે જે જે યોનિમાં જેટજેટલી પર્યાઓ મેળવવી જોઇએ તેટલી પૂરી પામે તે પર્યાપ્ત અને પૂરી પામ્યા વિના મરણ પામે તે અપર્યાપ્ત કહેવાય છે. પર્યા છ પ્રકારની છેઃ—આહાર, શરીર, ઇંદ્રિય, શ્વાસોચ્છ્વાસ, ભાષા અને મન.

[૧૦૯] સ્થૂળ પર્યાપ્ત અગ્નિકાયના અનેક પ્રકારો કહ્યા છે. (૧) અંગારા, (૨) રાખમિશ્ર અગ્નિ, (૩) તપેલા લોઢા વગેરેમાં અગ્નિ હોય તે, (૪) અગ્નિજ્વાલા અને (૫) (ભડકા) તૂટતી જ્વાલા.

[૧૧૦] (૬) ઉલ્કાપાતની અગ્નિ અને (૭) વિદ્યુતની અગ્નિ, એમ અનેક ભેદો જાણવા. જે સૂક્ષ્મ પ્રર્યાપ્ત અગ્નિકાયના જીવો છે તે એકજ પ્રકારના હોય છે.

[૧૧૧] સૂક્ષ્મ અગ્નિકાયના જીવો સર્વ લોકમાં વ્યાપી રહ્યા છે. અને સ્થૂળ તો લોકના અમુક ભાગમાંજ છે. હવે તેઓનો કાળ-વિભાગ ચાર પ્રકારે કહીશ.

[૧૧૨] પ્રવાહની અપેક્ષાએ તે બધા અનાદિ અને અંતરહિત છે. અને આયુષ્ય સ્થિતિની અપેક્ષાએ આદિ અને અંત સહિત છે.

[૧૧૩] અગ્નિકાયના જીવોની આયુષ્ય સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી અંત-ર્મુહૂર્ત અને વધુમાં વધુ અસંખ્ય કાળની કહી છે.

[૧૧૪] અગ્નિકાયના જીવોની કાયસ્થિતિ તે કાયા ન મૂકે ત્યાં સુધીની ઓછામાં ઓછી અંતર્મુહૂર્ત અને વધુમાં વધુ અસંખ્ય કાળની કહી છે.

[૧૧૫] અગ્નિકાયના જીવો પોતાની અગ્નિકાયને છોડીને ફરીથી તે કાયા પામે તેની વચ્ચેનું અંતર ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહૂર્ત અને વધુમાં વધુ અસંખ્ય કાળ સુધીનું હોય છે.

[૧૧૬] એ અગ્નિકાય જીવોના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનથી હજારો ભેદો થાય છે.

[૧૧૭] વાયુકાયના જીવો સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ એમ બે પ્રકારના હોય છે અને તે બન્નેના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એવા બે ભેદો છે.

[૧૧૮] સ્થૂલપર્યાપ્ત વાયુકાયના જીવો પાંચ પ્રકારના છે. (૧) ઉત્કલિક (રહી રહીને વાય તે) વાયુ, (૨) વંટોળિયો, (૩) ઘન વાયુ (ઘનોદધિની નીચે વાય છે તે), (૪) ગુંજા વાયુ (ગુંજારવ કરે છે તે) અને (૫) શુદ્ધ વાયુ.

[૧૧૯] તથા સંવર્તક વાયુ ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારના વાયુ છે. અને સૂક્ષ્મ વાયુ તો એકજ પ્રકારનો હોય છે.

[૧૨૦] સૂક્ષ્મ વાયુકાયના જીવો સર્વ લોકમાં વ્યાપી રહ્યા છે અને સ્થૂલ તો અમુક ભાગમાંજ છે. હવે તેઓના કાળ વિભાગ ચાર પ્રકારે કહીશ.

[૧૨૧] પ્રવાહની અપેક્ષાએ તે બધા અનાદિ અને અંતરહિત છે. અને આયુષ્ય સ્થિતિની અપેક્ષાએ આદિ અને અંત સહિત છે.

[૧૨૨] વાયુકાયના જીવોની આયુષ્ય સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી અંતર્મુહૂર્ત અને વધુમાં વધુ ત્રણ હજાર વર્ષ સુધીની છે.

[૧૨૩] વાયુકાયના જીવોની કાયસ્થિતિ તે કાયા ન મૂકે ત્યાં સુધીની ઓછામાં ઓછી અંતર્મુહૂર્ત અને વધુમાં વધુ અસંખ્ય કાળની કહી છે.

[૧૨૪] વાયુકાયના જીવો પોતાની વાયુકાયને છોડીને ફરીથી તે કાયા પામે તેની વચ્ચેનું અંતર ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહૂર્ત અને વધુમાં વધુ અનંત કાળ સુધીનું હોય છે.

[૧૨૫] એ વાયુકાય જીવોના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનથી હજારો ભેદો થાય છે.

[૧૨૬] મોટા ત્રસકાય વાળા (બે ઇંદ્રિયાદિ) જીવો ચાર પ્રકારના કહ્યા છે. (૧) બે ઇંદ્રિય વાળા, (૨) ત્રણ ઇંદ્રિય વાળા, [૩) ચાર ઇંદ્રિય વાળા, અને (૪) પાંચ ઇંદ્રિય વાળા.

[૧૨૭] બે ઇંદ્રિયવાળા જીવો પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એમ બે પ્રકારના કહ્યા છે. હવે તેઓના ભેદોને કહું છું:—તે સાંભળો.

[૧૨૮] (૧) કરમિયા (વિષ્ટામાં ઉત્પન્ન થાય તે), (૨) અણુસિયા, (૩) સૌમંગલ (એક પ્રકારના જીવ), (૪) માતૃવાહક, (૫) વાંસી મુખા, (૬) શંખ, (૭) નાના શૃંખલા—

[૧૨૯] (૮) કાષ્ઠ ખાનાર પલ્લુક, (૯) કોડાં, (૧૦) જળો, (૧૧) દુષ્ટ રક્તકર્પણ અને (૧૨) ચાંદણીઆ.

[૧૩૦] એ પ્રમાણે બે ઇંદ્રિય જીવો ઘણા પ્રકારના કહ્યા છે, અને તે બધા લોકના એક ભાગમાં રહ્યા છે.

[૧૩૧] પ્રવાહની અપેક્ષાએ એ બધા અનાદિ અને અંત રહિત છે પણ આયુષ્યસ્થિતિની અપેક્ષાએ તો આદિ અને અંત સહિત છે.

[૧૩૨] બે ઇંદ્રિયવાળા જીવોની આયુષ્સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી અંતર્મુહૂર્ત અને વધુમાં વધુ બાર વર્ષની કહી છે.

[૧૩૩] બે ઇંદ્રિયવાળા જીવોની કાયસ્થિતિ તે કાયા ન મૂકે ત્યાંસુધીની ઓછામાં ઓછી અંતર્મુહૂર્ત અને વધુમાં વધુ અસંખ્યાત કાળ સુધીની કહી છે.

[૧૩૪] બે ઇંદ્રિયવાળા જીવો પોતાની કાયાને છોડીને ફરીથી બે ઇંદ્રિય

કાયા પામે તેની વચ્ચેનું અંતર ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહૂર્ત અને વધુમાં વધુ અનંત કાળ સુધીનું હોય છે.

[૧૩૫] એ બે ઇંદ્રિય જીવોના વર્ણ, ગંધ, રસ સ્પર્શ અને સંસ્થાનથી હજારો ભેદો થાય છે.

[૧૩૬] ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવો પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એમ બે પ્રકારે કહ્યા છે. હવે તેઓના પેટા ભેદોને કહું છું:—તે સાંભળો.

[૧૩૭] (૧) કુંથવા, (૨) કીડી, (૩) (ચાંચડ) ઉદ્દંશા, (૪) ઉકલીઆ, (૫) તૃણાહારી, (૬) કાષ્ઠાહારી, (૭) માલુગા અને (૮) પત્તાહારી—

[૧૩૮] (૯) કપાસના બીજમાં થનારા જીવો, (૧૦) તિન્દુક, (૧૧) મિંજકા, (૧૨) સદાવરી, (૧૩) ગુલ્મી, (૧૪) ઈંદ્રગા અને (૧૫) મામણ મુંડા, એમ અનેક પ્રકારના કહ્યા છે.

[૧૩૯] તે બધા આખા લોકમાં નહિ પણ લોકના અમુક ભાગમાં રહ્યા છે.

[૧૪૦] પ્રવાહની અપેક્ષાએ તે બધા અનાદિ અને અંત રહિત છે અને આયુષ્યની અપેક્ષાએ આદિ અને અંત સહિત છે.

[૧૪૧] ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવોની આયુષ્યસ્થિતિ ઓછામાં ઓછી અંતર્મુહૂર્ત અને વધુમાં વધુ ૪૯ દિવસની હોય છે.

[૧૪૨] ત્રણ ઇંદ્રિયવાળાની કાર્યસ્થિતિ તે કાયા ન મૂકે ત્યાં સુધી ઓછામાં ઓછી અંતર્મુહૂર્ત અને વધુમાં વધુ સંખ્યાત કાળ સુધીની કહી છે.

[૧૪૩] ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવો પોતાની કાયાને છોડીને ફરીથી ત્રણ ઇંદ્રિય કાયા પામે તેની વચ્ચેનું અંતર ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહૂર્ત અને વધુમાં વધુ અનંત કાળ સુધીનું છે.

[૧૪૪] એ ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવોના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનથી હજારો ભેદો થાય છે.

[૧૪૫] ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવો પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એમ બે પ્રકારના છે. હવે તેઓના પેટા ભેદોને કહું છું:—તે સાંભળો.

[૧૪૬] (૧) અંધિયા, (૨) પોતિયા, (૩) માખી, (૪) મચ્છર, (૫) ભમરા, (૬) કીડ, (૭) પતંગિયા, (૮) ઢિંકણા, (૯) કૂંકણા,—

[૧૪૭] (૧૦) કુકુટ, (૧૧) સિંગરીટી, (૧૨) નંદાવૃત્ત, (૧૩) વીંછી, (૧૪) ડોલા (૧૫) ભીંગારી, (૧૬) ચીરલી, (૧૭) અક્ષિવેધક,

[૧૪૮] (૧૮) અચ્છીલ, (૧૯) માગધ, (૨૦) રોડ, (૨૧) વિચિત્ર પાંખવાળા, (૨૨) જલકારી, (૨૩) ઉપધિ જલકા, (૨૪) નીચકા અને (૨૫) તામ્રકા.

નોંધ:—આ બધાં દેશી ભાષા પરત્વે ભિન્ન ભિન્ન નામો છે.

[૧૪૯] એ પ્રમાણે ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવો અનેક પ્રકારના કહ્યા છે. તે બધા લોકના અમુક વિભાગમાંજ રહે છે.

[૧૫૦] પ્રવાહની અપેક્ષાએ એ બધા અનાદિ અને અંતરહિત છે. અને આયુષ્યની અપેક્ષાએ આદિ અને અંતસહિત છે.

[૧૫૧] ચાર ઇંદ્રિયવાળાની આયુષ્ય સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી અંતર્મુહૂર્ત અને વધુમાં વધુ ૭ માસની કહી છે.

[૧૫૨] ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવોની કાયસ્થિતિ તે કાયા ન મૂકે ત્યાં સુધીની ઓછામાં ઓછી અંતર્મુહૂર્ત અને વધુમાં વધુ સંખ્યાત કાળ સુધીની કહી છે.

[૧૫૩] ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવો પોતાની કાયાને છોડીને ફરીથી તે

કાયાને પામે તે વચ્ચેનું અંતર ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહૂર્ત અને વધુમાં વધુ અનંત કાળ સુધીનું હોય છે.

[૧૫૪] એ ચાર ઇંદ્રિય જીવોના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનથી હજારો ભેદો થાય છે.

[૧૫૫] પાંચ ઇંદ્રિયવાળા પુરુષો ચાર પ્રકારના કહ્યા છે:—(૧) નારકી (નરકના જીવો), (૨) તિર્યંચ, (૩) મનુષ્ય અને (૪) દેવ.

[૧૫૬] રત્નપ્રભા આદિ સાત પૃથ્વીમાં રહેવાથી નારકો સાત પ્રકારના કહેવાય છે:—(તે પૃથ્વીના નામ આ પ્રમાણે છે:-) (૧) રત્નપ્રભા, (૨) શર્કરાપ્રભા, (૩) વાળુપ્રભા.

[૧૫૭] (૪) પંકપ્રભા, (૫) ધૂમપ્રભા, (૬) તમ:પ્રભા અને (૭) તમ: તમસ્પ્રભા. એ પ્રમાણે ત્યાં રહેનારા નરકના જીવો સાત પ્રકારના કહેવાય છે.

[૧૫૮] તે બધા લોકના એક વિભાગમાં રહેલા છે. હવે તેઓનો કાળ વિભાગ ચાર પ્રકારે કહીશ:–

[૧૫૯] પ્રવાહની અપેક્ષાએ અનાદિ અને અંતરહિત અને આયુષ્યની અપેક્ષાએ આદિ અને અંતસહિત છે.

[૧૬૦] પહેલી નરકમાં આયુષ્યની સ્થિતિ જઘન્ય ૧૦ હજાર વર્ષની અને વધુમાં વધુ એક સાગરોપમની છે.

[૧૬૧] બીજી નરકમાં આયુષ્યની સ્થિતિ જઘન્ય એક સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ સાગરોપમની છે.

[૧૬૨] ત્રીજી નરકમાં આયુષ્યની સ્થિતિ જઘન્ય ત્રણ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ સાત સાગરોપની છે.

[૧૬૩] ચોથી નરકમાં આયુષ્યની સ્થિતિ જઘન્ય સાત સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ દસ સાગરોપમની છે.

[૧૬૪] પાંચમી નરકમાં આયુષ્યની સ્થિતિ જઘન્ય દસ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ સત્તર સાગરોપમની છે.

[૧૬૫] છઠ્ઠી નરકમાં આયુષ્યની સ્થિતિ જઘન્ય સત્તર સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ બાવીસ સાગરોપમની છે.

[૧૬૬] સાતમી નરકમાં આયુષ્યની સ્થિતિ જઘન્ય બાવીસ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગરોપમની છે.

[૧૬૭] નરકના જીવોને જેટલી ઓછામાં ઓછી કે વધુમાં વધુ આયુષ્ય સ્થિતિ હોય છે તેટલીજ કાયસ્થિતિ હોય છે.

નોંધઃ—નરક અને દેવગતિનું આયુષ્ય ભોગવ્યા બાદ અંતર વગર બીજેજ ભવે તે ગતિમાં જવાતું નથી. તેથીજ આયુષ્ય સ્થિતિ અને કાયસ્થિતિ સમાન કહી છે.

[૧૬૮] નારકીના જીવો પોતાની કાયાને છોડીને ફરીથી તેજ કાયા પામે તેની વચ્ચેનું અંતર ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહૂર્ત અને વધુમાં વધુ અનંત કાળ સુધીનું હોય છે.

[૧૬૯] એ નરકના જીવોના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થ.નથી હજારો ભેદો થાય છે.

[૧૭૦] તિર્યંચ પંચેંદ્રિય જીવો બે પ્રકારના કહ્યા છેઃ–(૧) સંમૂર્ચ્છિમ પંચેંદ્રિય અને (૨) ગર્ભજપંચેંદ્રિય.

[૧૭૧] તે બેઉના ત્રણ ત્રણ ભેદો છે. (૧) જલચર, (૨) સ્થલચર અને (૩) ખેચર (આકાશમાં ચરનારા). હવે ક્રમથી તેના પેટા ભેદોને કહું છુંઃ–મને સાંભળો.

[૧૭૨] જલચરના ભેદો આ પ્રમાણે છેઃ–(૧) માછલાં, (૨) કાચબા, (૩) ગ્રાહો, (૪) મગરો અને (૫) સુસુમાર. એમ જલચરના પાંચ ભેદો જાણવા.

[૧૭૩] તે બધા જીવો આખા લોકમાં નહિ, પણ લોકના અમુક ભાગમાં રહેલા છે. હવે તેઓના કાલવિભાગને ચાર પ્રકારે કહીશઃ—

[૧૭૪] પ્રવાહની અપેક્ષાએ બધા અનાદિ અને અંતરહિત છે. પણ આયુષ્યની અપેક્ષાએ તો આદિ અને અંતસહિત છે.

[૧૭૫] જલચર પંચેન્દ્રિય જીવોની આયુષ્ય સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની અને વધુમાં વધુ એક પૂર્વ કોટીની કહી છે.

નોંધઃ—એક પૂર્વનાં સીતેર લાખ કરોડ અને ૫૬ હજાર કરોડ વર્ષ થાય. એવા એક કરોડ પૂર્વની સ્થિતિને એક પૂર્વ કોટી કહે છે.

[૧૭૬] તે જલચરપંચેંદ્રિય જીવોની કાયસ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ પૃથક્ પૂર્વ કોટીની છે.

નોંધઃ—પૃથક્ એટલે બેથી માંડીને નવ સુધીની સંખ્યા.

[૧૭૭] જલચર પંચેન્દ્રિય જીવો પોતાની કાયા છોડીને તે કાયા ફરીથી પામે તેની વચ્ચેનું અંતર જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ સુધીનું હોય છે.

[૧૭૮] સ્થલચર પંચેન્દ્રિય જીવો (૧) ચાર પગવાળા તે ચોપદ અને (૨) પરિસર્પ. એમ બે પ્રકારના છે. અને ચોપદના ચાર પેટાભેદો છે. તેને હું કહું છું તે તમે સાંભળો.

[૧૭૯] (૧) એકખુરા, (ઘોડા, ગધેડા વગેરે, (૨) બે ખુરા (ગાય, બળદ વગેરે, (૩) ગંડીપદા (સુંવાળા પગવાળા હાથી, ગેંડા વગેરે) અને (૪) સનખપદા (સિંહ, બિલાડા, કુતરા વગેરે).

[૧૮૦] પરિસર્પના બે પ્રકારો છેઃ-ઉરપરિસર્પ અને ભુજપરિ સર્પ— હાથેથી ચાલનારા ઘો વગેરે. અને ઉરપરિસર્પ–છાતીથી ચાલનારા સર્પ વગેરે. અને તે એકેક જાતિમાં અનેક પ્રકારના હોય છે.

[૧૮૧] તે બધા સર્વત્ર નહિ પણ લોકના અમુક ભાગમાં હોય છે. હવે તેઓના કાલવિભાગને ચાર પ્રકારે કહીશઃ—

[૧૮૨] પ્રવાહની અપેક્ષાએ તે બધા અનાદિ અને અંતરહિત છે. પણ આયુષ્યની અપેક્ષાએ તો આદિ અને અંતસહિત છે.

[૧૮૩] તે સ્થલચર જીવોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની હોય છે.

નોંધઃ-પલ્યોપમ એ કાળપ્રમાણ છે.

[૧૮૪] સ્થળચર જીવોની કાયસ્થિતિ તે કાયા ન મૂકે ત્યાં સુધીની ઓછામાં ઓછી અંતર્મુહૂર્ત અને વધુમાં વધુ ત્રણ પલ્યોપમ તથા બેથી માંડીને નવ સુધી પૂર્વ કોટી અધિકની છે.

[૧૮૫] તે સ્થલચર જીવો પોતાની કાયા છોડીને ફરીથી તે કાયા પામે તેની વચ્ચેનું અંતર ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહૂર્ત અને વધુમાં વધુ અનંતકાળ સુધીનું છે.

[૧૮૬] ખેચર (પક્ષીઓ) ચાર પ્રકારનાં છેઃ—(૧) ચામડાની પાંખોવાળાં (વડવાગોળ), (૨) રોમપક્ષી (સુડા, હંસ વગેરે), (૩) સમુદ્દગ પક્ષી (જેની પાંખ ઢાંકેલા ડબરાના જેવી હોય તે. આ પક્ષીઓ મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર છે), અને (૪) વિતત પક્ષી (સુપડાના જેવી પાંખ પહોળી રહે તે).

[૧૮૭] તે બધા આખા લોકમાં નહિ પણ લોકના અમુક ભાગમાં રહ્યા છે. હવે તેઓના કાળવિભાગને ચાર પ્રકારે કહીશ.

[૧૮૮] પ્રવાહની અપેક્ષાએ બધા અનાદિ અને અંતરહિત છે. પણ આયુષ્યની અપેક્ષાએ તો આદિ અને અંતસહિત છે.

[૧૮૯] ખેચર જીવોની આયુષ્ય સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની છે.

[૧૯૦] ખેચર જીવોની કાયસ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમો ભાગ તથા તેથી અધિક બેથી માંડીને નવ સુધી પૂર્વ કોટીની હોય છે.

[૧૯૧] ખેચર જીવો પોતાની કાયા છોડીને તે કાયા ફરીથી પામે તેની વચ્ચેનું અંતર જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અનંત કાળ સુધીનું હોય છે.

[૧૯૨] તેઓના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનથી હજારો ભેદો થાય છે.

[૧૯૩] મનુષ્યો બે પ્રકારના હોય છેઃ—(૧) સંમૂર્છિમ પંચેંદ્રિય અને (૨) ગર્ભજ પંચેંદ્રિય. હવે તેના પેટા ભેદો કહું છું:— તે સાંભળો.

[૧૯૪] ગર્ભજ (માબાપના સંયોગથી થયેલા) મનુષ્યો ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છેઃ—(૧) કર્મભૂમિના, (૨) અકર્મભૂમિના અને (૩) અંતરદ્વીપોના.

નોંધઃ—કર્મભૂમિ એટલે અસિ, મસિ (વ્યાપાર) અને કૃષિ જ્યાં થતી હોય તે. અંતરદ્વીપ એટલે ચુલહીમવંત અને શિખરી એ બે પર્વત પર ચાર ચાર દાઢાઓ છે. અને પ્રત્યેક દાઢાઓમાં સાત સાત અંતરદ્વીપ છે. ત્યાં અકર્મભૂમિ જેવા જુગલિયા મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે.

[૧૯૫] કર્મભૂમિના પંદર ભેદો (પાંચ ભરત, પાંચ ઇરવ્રત અને પાંચ મહાવિદેહ), અકર્મભૂમિના ત્રીસ ભેદો (પાંચ હેમવય,

પાંચ ઐરણ્યવય, પાંચ હરિવાસ, પાંચ રમ્યકવાસ, પાંચ દેવકુરુ અને પાંચ ઉત્તરકુરુ), અને છપ્પ। અંતરદ્વીપના ભેદો મળી તે બધા એકસો એક જાતિના ગર્ભજ મનુષ્યો કહ્યા છે.

[૧૯૬] સંમૂર્છિમ મનુષ્યો પણ ગર્ભજ મનુષ્યના જેટલાજ એટલે કે એકસો એક પ્રકારના કહ્યા છે. આ બધા જીવો લોકના અમુક ભાગમાંજ છે. સર્વત્ર નથી.

નોંધઃ—માતાપિતાના સંયોગ વિના મનુષ્યના મળજન્ય જીવો ઉત્પન્ન થાય તેને સંમૂર્છિમ મનુષ્યો કહે છે. ગર્ભજની જેમ તેના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એમ બે ભેદો નથી.

[૧૯૭] પ્રવાહની અપેક્ષાએ બધા અનાદિ અને અંત રહિત છે પણ આયુષ્યની અપેક્ષાએ આદિ અને અંત રહિત છે.

[૧૯૮] ગર્ભજ મનુષ્યોની આયુષ્ય સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની કહી છે.

નોંધઃ—સંમૂર્છિમ મનુષ્યની તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ માત્ર અંતર્મુહૂર્તની હોય છે અને કર્મભૂમિ મનુષ્યની જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કરોડ પૂર્વની હોય છે. અહીં તો સર્વ મનુષ્યની અપેક્ષાએ ઉપરની સ્થિતિ લીધી છે.

[૧૯૯] ગર્ભજ મનુષ્યોની કાયસ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ અને અધિક પૃથક્ પૂર્વ કોટીની જાણવી.

નોંધઃ—કોઇ જીવ સાત ભવ તો એક એક પૂર્વ કોટીના અને આઠમો ત્રણ પલ્યોપમના આયુષ્યનો ભવ કરે, તે અપેક્ષાએ તેટલું વધુ કહ્યું છે, મનુષ્યની કાયા લાગલાગટ સાત કે આઠ ભવ સુધી વધુમાં વધુ મળે તો મળી શકે છે.

[૨૦૦] ગર્ભજ મનુષ્યો પોતાની કાયા છોડીને તે કાયા ફરીથી પામે,

તેની વચ્ચેનું અંતર જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અનંત કાળ સુધીનું હોય છે.

[૨૦૧] તેઓના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનથી હજારો ભેદો થાય છે.

[૨૦૨] સર્વજ્ઞ ભગવાનોએ દેવો ચાર પ્રકારના કહ્યા છે. તેનું વર્ણન કરૂં છું. તમે સાંભળોઃ– (૧) ભવનવાસી (ભવનપતિ), (૨) વ્યંતર, (૩) જ્યોતિષ અને (૪) વૈમાનિક.

[૨૦૩] ભવનવાસી દેવો દશ પ્રકારના, વ્યંતર આઠ પ્રકારના, જ્યોતિષ્કાર પાંચ પ્રકારના અને વૈમાનિક દેવો બે પ્રકારના હોય છે.

[૨૦૪] અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુતકુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિસિકુમાર, વાયુકુમાર અને સ્તનિતકુમાર. એમ દશ પ્રકારના ભવનવાસી દેવો હોય છે.

[૨૦૫] (૧) પિશાચ, (૨) ભૂત, (૩) યક્ષ, (૪) રાક્ષસ, (૫) કિન્નર. (૬) કિંપુરુષ, (૭) મહોરગ અને (૮) ગાંધર્વ. એમ આઠ પ્રકારના વ્યંતર દેવો છે.

[૨૦૬] (૧) ચંદ્ર, (૨) સૂર્ય, (૩) નક્ષત્ર, (૪) ગ્રહ અને (૫) તારાઓ એમ પાંચ પ્રકારના જ્યોતિષિ દેવતાઓ હોય છે. આમાંના જીવ જે મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં છે તે બધા ગતિ કરનારા અને મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર રહેનારા સ્થિર હોય છે.

[૨૦૭] વૈમાનિક દેવો પણ બે પ્રકારના કહ્યા છે. (૧) કલ્પવાસી અને (૨) અકલ્પવાસી (કલ્પાતીત).

[૨૦૮] કલ્પવાસી દેવો બાર પ્રકારના હોય છેઃ—(૧) સૌધર્મ, (૨) ઈશાન, (૩) સનતકુમાર, (૪) મહેન્દ્ર, (૫) બ્રહ્મલોક, (૬) લાંતક.

૨૦૯] (૭) મહાશુક્ર, (૮) સહસ્રાર, (૯) આનત, (૧૦) પ્રાણ, (૧૧) આરણ અને (૧૨) અચ્યુત. તે બધા દેવલોકમાં વસતા દેવો બાર પ્રકારના કલ્પવાસી દેવો કહેવાય છે.

[૨૧૦] (૧) ગ્રૈવેયક અને (૨) અનુત્તર એમ બે પ્રકારના કલ્પાતીત દેવો કહ્યા છે. ત્યાં ગ્રૈવેયક નવ પ્રકારના છે.

[૨૧૧] (ગ્રૈવેયક દેવોની ત્રણ ત્રિકો છેઃ—(૧) હેઠેની, (૨) મધ્યમ અને (૩) ઉપરની. અને તેના પણ એક એક ત્રિકના (૧) નીચેનું, (૨) મધ્યમ અને (૩) ઉપર. (એમ પેટા ભેદો મળી કુલે નવ થાય છે.) (૧) હેઠલી ત્રિકની નીચેના સ્થાનના દેવો, (૨) હેઠલી ત્રિકના મધ્યમ સ્થાનના દેવો, (૩) હેઠલી ત્રિકની ઉપરના સ્થાનના દેવો.

[૨૧૨] (૪) મધ્યમત્રિકના હેઠેના સ્થાનના દેવો, (૫) મધ્યમત્રિકના મધ્યમસ્થાનના દેવો અને (૬) મધ્યમત્રિકના ઉપરના સ્થાનના દેવો.

[૨૧૩] (૭) ઉપલીત્રિકના હેઠેના સ્થાનના દેવો, (૮) ઉપલીત્રિકના મધ્યમસ્થાનના દેવો અને (૯) ઉપલીત્રિકના ઉપરના સ્થાનના દેવો. એમ નવ પ્રકારના ગ્રૈવેયકદેવો કહ્યા છે. અને (૧) વિજય, (૨) વૈજયંત, (૩) જયંત, (૪) અપરાજિત—

[૨૧૪] અને (૫) સર્વાર્થસિદ્ધ. એમ પાંચે અનુત્તર વિમાનમાં રહેનારા વૈમાનિક દેવો આવી રીતે અનેક પ્રકારના છે.

[૨૧૫] આ બધા દેવો લોકના અમુક ભાગમાંજ રહ્યા છે. હવે તેઓના કાળ વિભાગને ચાર પ્રકારે કહીશ.

[૨૧૬] પ્રવાહની અપેક્ષાએ તે બધા અનાદિ અને અંત રહિત છે. પણ આયુષ્યની અપેક્ષાએ આદિ અને અંત સહિત છે.

[૨૧૭] ભવનપતિ દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્ય દસહજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરોપમથી થોડી અધિક કહી છે.

[૨૧૮] વ્યંતર દેવોની આયુષ્ય સ્થિતિ જઘન્ય દસહજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્યોપમની કહી છે.

[૨૧૯] જ્યોતિષ્ક દેવોની આયુષ્ય સ્થિતિ જઘન્ય એક પલ્યોપમના આઠમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્યોપમ અને એક લાખ વર્ષ ઉપરની છે.

[૨૨૦] સુધર્મ દેવલોકના દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્ય એક પલ્યોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોગમની છે.

[૨૨૧] ઈશાન દેવલોકના દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્ય એક પલ્યોપમથી અધિક અને ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમથી અધિકકાળની છે.

[૨૨૨] સનતકુમાર દેવલોકના દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્ય બે સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ સાત સાગરોપમની છે.

[૨૨૩] મહેન્દ્રદેવલોકના દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્ય બે સાગરોપમથી કંઈક અધિક અને ઉત્કૃષ્ટ સાત સાગરોપમથી અધિક કાળની છે.

[૨૨૪] બ્રહ્મલોકના દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્ય સાત સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ દસ સાગરોપમની છે.

[૨૨૫] લાંતક દેવલોકના દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્ય દસ સાગરોપમની અનેઉત્કૃષ્ટ ચૌદ સાગરોપમની છે.

[૨૨૬] મહાશુક્ર દેવલોકના દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્ય ચૌદ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ સત્તર સાગરોપમની છે.

[૨૨૭] સહસ્રાર દેવલોકના દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્ય સત્તર સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ અઢાર સાગરોપમની છે.

[૨૨૮] આનત દેવલોકના દેવોની આયુષ્ય સ્થિતિ જઘન્ય અઢાર સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ ઓગણીસ સાગરોપમની છે.

[૨૨૯] પ્રાણતદેવલોકના દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્ય ઓગણીસ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ વીસ સાગરોપમની છે.

[૨૩૦] આરણદેવલોકના દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્ય વીસ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ એકવીસ સાગરોપમની છે.

[૨૩૧] અચ્યુત દવલોકના દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્ય એકવીસ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ બાવીસ સાગરોપમની છે.

[૨૩૨] પ્રથમ ગ્રૈવેયકના દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્ય બાવીસ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રેવીસ સાગરોપમની છે.

[૨૩૩] બીજા ગ્રવેયકના દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્ય ત્રેવીસ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ સાગરોપમની છે.

[૨૩૪] ત્રીજા ગ્રૈવેયક દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્ય ચોવીસ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ પચીસ સાપરોપમની છે.

[૨૩૫] ચોથા ગ્રૈવેયક દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્ય પચીસ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ છવીસ સાગરોપમની છે.

[૨૩૬] પાંચમા ગ્રૈવેયક દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્ય છવીસ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ સત્તાવીસ સાગરોપમની છે.

[૨૩૭] છઠ્ઠા ગ્રૈવેયક દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્ય સત્તાવીસ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ અઠ્ઠાવીસ સાગરોપમની છે.

[૨૩૮] સાતમા ગ્રૈવેયક દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્ય અઠ્ઠાવીસ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ ઓગન્ત્રીસ સાગરોપમની છે.

[૨૩૯] આઠમા ગ્રૈવેયક દેવોની આયુષ્યથિતિ જઘન્ય ઓગન્ત્રીસ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રીસ સાગરોપમની છે.

[૨૪૦] નવમા ગ્રૈવેયક દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્ય ત્રીસ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ એકત્રીસ સાગરોપમની છે.

[૨૪૧] (૧) વિજય, (૨) વૈજયંત, (૩) જયંત અને (૪) અપરાજીત એ ચારે વિમાનોના દેવની આયુષ્ય સ્થિતિ જઘન્ય એકત્રીસ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગરોપમની હોય છે.

[૨૪૨] પાંચમા સર્વાર્થ નામના મહા વિમાનના દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ બરાબર તેત્રીસ સાગરોપમની છે. તેથી ઓછી કે વધુ નથી.

[૨૪૩] જેટલી દેવોની ઓછી કે વધુ આયુષ્યસ્થિતિ છે તેટલીજ સર્વજ્ઞ દેવોએ કાયસ્થિતિ કહી છે.

નોંધ:—દેવનું આયુષ્ય પૂર્ણ થયા પછી લાગલુંજ દેવગતિમાં જવાનું થતું નથી.

[૨૪૪] દેવો પોતાની કાયા છોડીને તે કાયા ફરીથી પામે તેની વચ્ચેનું અંતર જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ સુધીનું હોય છે.

[૨૪૫] તેઓના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનથી હજારો ભેદો થાય છે.

[૨૪૬] એ પ્રમાણે રૂપી અને અરૂપી એમ બે પ્રકારના અજીવ અને સંસારી તથા સિદ્ધ, એમ બે પ્રકારના જીવોનું વર્ણન કર્યું.

[૨૪૭] આ જીવ અને અજીવોના વિભાગને જ્ઞાની પુરુષ પાસે સાંભળી તેની યથાર્થ પ્રતીતિ લાવીને તથા સર્વપ્રકારનયો નયો (વિચારોનાં વર્ગીકરણો) દ્વારા બરાબર ઘટાવીને જ્ઞાનદર્શન પામી આદર્શ ચારિત્રમાં મુનિ રમણ કરે.

[૨૪૮] ત્યારબાદ ઘણાં વર્ષ સુધી શુદ્ધ ચારિત્ર પાળીને નીચેના ક્રમથી પોતાના આત્માનું દમન કરે.

[૨૪૯] (જે તપશ્ચર્યા દ્વારા પૂર્વકર્મોનો તથા કષાયોનો ક્ષય થાય તેવી દીર્ઘ તપશ્ચર્યાનું વિધાન કહે છે) તે સંલેખના (આત્મદમન કરનારી) તપશ્ચર્યા ઓછામાં ઓછા ૭ માસની, મધ્યમરીતે એક વર્ષની અને વધુમાં વધુ બાર વર્ષની હોય છે.

[૨૫૦] પહેલાં ચાર વર્ષમાં પાંચ વિગય (ઘી, ગોળ, તેલ વગેરે) નો ત્યાગ કરે અને બીજાં ચાર વર્ષ સુધી ભિન્નભિન્ન પ્રકારની તપશ્ચર્યા કરે.

[૨૫૧] નવમું તથા દસમું એમ એ બન્ને વર્ષોપર્યંત ઉપવાસ અનેએકાંતર ઉપવાસને પારણે આયંબિલ કરે અને અગિયારમા વર્ષ પહેલાં ૭ માસ સુધી અધિક તપશ્ચર્યા ન કરે.

[૨૫૨] અગિયારમા વર્ષના પાછલા ૭ માસમાં તો છઠ આઠમ એવી આકરી તપશ્ચર્યા કરે અને વચ્ચે વચ્ચે તેજ સંવત્સરમાં આયંબિલ તપ પણ કરે.

નોંધઃ—આયંબિલ એટલે રસવિહીન ભોજન માત્ર એકજ વખત કરે.

[૨૫૩] તે મુનિ બારમે વર્ષે પ્રથમ અને છેડે સરખું તપ કરે.

(પ્રથમ આયંબિલ વચ્ચે બીજું તપ અને વળી તે વર્ષને અંતે આયંબિલ કરે તે કોટી સહિત આયંબિલ તપ કહેવાય,) અને વચ્ચે વચ્ચે માસખમણ કે અર્ધ માસ ખમણ જેવી મોટી નાની તપશ્ચર્યા કરી આ રીતે બાર વર્ષ પૂરાં કરે.

નોંધ:--આવી તપશ્ચર્યા કરતી વખતે વચ્ચે કે તપશ્ચર્યા પછી મરણનો અવસર આવે ત્યારે મરણપર્યંતનું અણસણ કરવાનું હોય છે. જે વિગત આગળ આપી છે. તે વખતે સુંદર ભાવના હોવી જોઇએ.

[૨૫૪] (૧) કાંદર્પી, (૨) આભિયોગી, (૩) કિલ્બિષિકી, (૪) આસુરી વગેરે અશુભ ભાવનાઓ મરણ વખતે આવી જીવને ખૂબ કષ્ટ આપે છે, અને તે બધી દુર્ગતિના હેતુભૂત થાય છે.

[૨૫૫] જે જીવો મિથ્યાત્વદર્શન (અસત્ય પ્રેમી)માં રક્ત, જીવઘાત કરનાર અને નિયાણા કરનાર (થોડા માટે ઘણું વેડફી નાખનાર) હોય છે અને તે ભાવનામાં મરે છે તેવા જીવોને બોધિલાભ બહુજ દુર્લભ થાય છે.

નોંધ:—બોધિલાભ એટલે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ.

[૨૫૬] જે જીવો સમ્યકત્વ દર્શનમાં રક્ત, નિયાણાને ન કરનાર અને શુકલલેસ્યા (ઉજ્વલ અતઃકરણ)ના પરિણામને ધારણ કરવા વાળા હોય છે, અને તેજ ભાવનામાં જે મૃત્યુ પામે છે તે જીવોને (બીજા જન્મમાં પણ) બોધિબીજ બહુજ સુલભ થાય છે.

[૨૫૭] જે જીવો મિથ્યાત્વદર્શનમાં રક્ત, કૃષ્ણલેસ્યા (મલિન અંતઃકરણ)ના પરિણામને ધારણ કરવા વાળા અને નિયાણાને કરનાર હોય છે, અને તે ભાવનામાં મરે છે તેવા જીવોને બોધિલાભ બહુજ દુર્લભ છે.

[૨૫૮] જે જિનપુરુષોના વચનમાં અનુરક્ત રહી, ભાવપૂર્વક તે વચન પ્રમાણે આચરણ કરે છે તે પવિત્ર (મિથ્યાત્વના મેલ રહિત) અને અસંકિલષ્ટ (રાગદ્વેષના કલેશ રહિત) થઇ થોડાજ સમયમાં આ દુઃખદ સંસારનો પાર પામે છે.

નોંધઃ--જિન એટલે રાગદ્વેષથી સર્વથા રહિત પરમાત્મા.

[૨૫૯] જે જીવો જિનવચનને યથાર્થ જાણી શકતા નથી તે બિચારા અજ્ઞાનીઓ ઘણીવાર બાળમરણ અને અકામમરણો પામે છે.

[૨૬૦] (પોતાના દોષની આલોચના કેવા જ્ઞાની સત્પુરુષો પાસે કહેવી જોઇએ તેમના ગુણ કહે છેઃ–) જે ઘણા શાસ્ત્રના રહસ્યને જાણનાર હોય, જેમનાં વચન સમાધિ (શાંતિ)ને ઉત્પન્ન કરનારાં હોય, અને જે કેવળ ગુણનાજ ગ્રહણ કરનાર હોય તે પુરુષોજ બીજાના દોષની આલોચના કરવાને માટે યોગ્ય છે.

[૨૬૧] (૧) કંદર્પ (કામકથાનો સંલાપ), (૨) કૌત્કુચ્ય (મુખના વિકાર વાળી ચેષ્ટા), (૩) કોઈના સ્વભાવની હાંસી અને કુકથા કે કુચેષ્ટાથી બીજાને વિસ્મય કરનાર જીવ કાંદર્પી-ભાવના કરતો હોય છે

[૨૬૨] રસ, સુખ કે સમૃદ્ધિને માટે જે સાધક વશીકરણ વગેરેના મંત્રો કે દોરાધાગા કરે છે તે અભિયોગી ભાવનાને કરતો હોય છે.

નોંધઃ—કાંદર્પી અને આભિયોગી વગેરે દુષ્ટ ભાવનાને કરનાર કદાપિ દેવ થાય તો પણ હલકી કોટિનો દેવ બને છે.

[૨૬૩] કેવળી પુરુષો, જ્ઞાન, ધર્માચાર્ય તથા સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક કે શ્રાવિકાઓની જે નિંદા કરે છે તથા કપટી હોય છે તે કિલ્બિષી ભાવનાને કરતો હોય છે.

[૨૬૪] કાયમ રોષનો કરનાર હોય તથા સમય મળતાં શત્રુ બની જતો હોય, એવા એવા દુષ્ટ કાર્યોથી પ્રવર્તતો જીવ આસુરી ભાવનાને કરતો હોય છે.

નોંધઃ—નિમિત્તનો અર્થ નિમિત્ત શાસ્ત્ર પણ થાય છે. તે એક જ્યોતિષનું અંગ છે. તે ખોટી રીતે જોઈ બીજાને ઠગતો હોય તે માણસ પણ આસુરી ભાવનાને પોષે છે.

૨૬૫] (૧) શસ્ત્રગ્રહણ (તલવાર વગેરેથી મરવું), (૨) વિષ ભક્ષણ (ઝેર ખાઇને મરવું), (૩) જ્વલન (આગમાં બળી મરવું), (૪) જલ પ્રવેશ (પાણીમાં ડૂબી મરવું) કે (૫) અનાચારી ઉપકરણો (કુટિલ કાર્યો)નું સેવન કરવાથી જીવાત્મા અનેક પ્રકારના નવાં જન્મ-મરણો ઉત્પન્ન કરે છે.

નોંધઃ—અકાળ મરણથી જીવાત્મા છૂટવાને બદલે બમણો બંધાય છે.

[૨૬૬] આ પ્રમાણે ભવસંસારમાં સિદ્ધિને આપનાર એવાં ઉત્તમ પ્રકારનાં છત્રીસ અધ્યયનોને સુંદર રીતે પ્રગટ કરીને કેવળ-જ્ઞાની ભગવાન જ્ઞાતપુત્ર આત્મશાંતિમાં લીન થયા.

નોંધઃ—જીવ અને અજીવ એ બન્નેના વિભાગો જાણવા જરૂરી છે જાણ્યા પછી નરક અને પશુજીવનમાં દુઃખ, સ્વર્ગ અને મનુષ્ય જીવનનાં સુખદુઃખ આદિ અનેક અવસ્થાવાળા આ વિચિત્ર સંસારમાંથી કેમ છૂટી શકાય તે ઉપાય અજમાવવાની તાલાવેલી લાગે છે. આવી તાલાવેલી પછી દુઃખમાં પણ સુખ, વેદનામાં પણ શાંતિ અને સંતોષ વિકસતાં જાય છે.

એમ કહું છુંઃ—એમ જીવાજીવ વિભક્તિ સંબંધી છત્રીસમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥ ૩૬ ॥

ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ

શાન્તિસદન, તા. ૨૨-૧૦-૩૪

આજ લેખકનાં

બીજાં પ્રકાશિત થયેલાં પુસ્તકો

જૈન સિદ્ધાંત પાઠમાલા.

જે ઉત્તરાધ્યયન અને દશવૈકાલિક સૂત્રો સંપૂર્ણ સંસ્કૃત છાયા તથા ગુજરાતી ટિપ્પણ સાથે-ઉપરાંત ભક્તામર, કિંકર્પૂરમય, કલ્યાણમંદિર અને એવાં આઠ સ્તોત્રો તથા તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર મૂળ પાઠ સહિત

સામાન્ય સંસ્કૃત ભણનાર વર્ગ માટે પણ ખાસ ઉપયોગી.

પૃષ્ઠ સંખ્યા ૪૬૮. : કિં. ૨—૦—૦ [પાકું પુઠું]

સાધુસાધ્વીના વાંચન માટે

પત્રાકારે કિંમત ૧—૧૨—૦

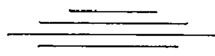
કેવળ બે સૂત્રો સંસ્કૃત છાયા તથા ગુજરાતી ટિપ્પણ સહિત.

જિજ્ઞાસુઓને ખૂબ આશ્વાસનરૂપ બનેલું

અને

એકી અવાજે વિદ્વાનોની પ્રશંસા પામેલું

સુખનો સાક્ષાત્કાર

જેમાં આંતરિક અને બાહ્ય બન્ને સુખોની બહુ ઝીણવટથી ઝમકદાર ભાષામાં સમજણ આપી સાચા સુખનાં સાધનો બતાવ્યાં છે.

પૃષ્ઠ સંખ્યા ૮૮: : : : કિં. ૦-૧-૬.

આ પુસ્તકની ૩૫૦૦ નકલો થોડાજ દિવસોમાં ખપી જવાથી તુરતમાં બીજી આવૃત્તિ બહાર પડશે. સુખના શોધકોએ આ પુસ્તક મંગાવી સાંગોપાંગ એક વખત તો જરૂર વાંચી જવું જોઈએ.

ટૂંક વખતમાં બહાર પડવાનાં

તાત્ત્વિક ચિંતન અને મંથનથી ભરપૂર

લેખસંગ્રહ

અનેક પ્રકારના ભિન્નભિન્ન વિષયો પર ભિન્નભિન્ન પત્રોમાં જેવાં કે:—**જૈન પ્રકાશ, દિનકર, રતલામ ટાઇમ્સ, જૈન જ્યોતિ, સ્થાનકવાસી જૈન. જૈન** જાગૃતિ વગેરેમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા લેખોની તારવણી કરી તેમાંની ઉચ્ચ પ્રકારની સામગ્રીથી આ ગ્રંથ વિભૂષિત થશે.

આચારાંગ અને દશવૈકાલિક

સૂત્રનુ

સંપૂર્ણ ગુજરાતી અનુવાદ

સમૃદ્ધ નોંધ સાથે.

ટૂંક વખતમાં બહાર પડે છે.

આ સંસ્થા તરફથી બહાર પડતાં પ્રકાશનના નફાની માલીકી, કોઇપણ વ્યકિતની નથી. માત્ર સંસ્થા પોતેજ તેની વ્યવસ્થા ઉત્તમ પુસ્તકો છપાવી સસ્તી કિંમતે આપવામાં કરી શકશે.

મુનિશ્રી નાનચંદજી વિરચિત તથા તેમણે સંગ્રહ કરી સુધારી આપેલું સસ્તું સાહિત્ય.

૧. સુબોધ સંગીતમાળા ભાગ ૧-૨-૩ પાકું પુઠું થોડી નકલો છે બીજી આવૃત્તિ. કીં. ૧)
૨. ,, (સ્ત્રી ઉપયોગી ભાગ ત્રીજો) ,, ચોથી ૦)≡
૩. સામાયિક સ્વરૂપ સંસ્કૃત સ્તોત્રો સહિત ,, બીજી ૦)≡
૪. જૈન પ્રશ્નોત્તર કુસુમાવળી (વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી) ત્રીજી ૦)≡
૫. સ્તોત્ર સંગ્રહ તત્ત્વાર્થ સૂત્ર સાથે ત્રીજી ૦)=
૬. રેશીટેશન (ભાપણો-સંવાદો-ગાયનો) ભા. ૧-૨-૩ સાથે બીજી ૦॥~
૭. સંસ્કૃત કાવ્યાનંદ (ઘણા ઉપયોગી કાવ્યોનો સંગ્રહ) બીજી ૦)=
૮. સદર ભા. ૨-૩ (ચુંટીકાઢેલા જ્ઞાનવૈરાગ્ય ઉપદેશના હજારશ્લોકોનો સંગ્રહ) મૂળ તથા ભાષાંતરસહિત ૦॥
૯. આધ્યાત્મિક ભજન પદ પુષ્પમાળા પદો ૮૫૫ પાકું સળંગ છીંટનું પુઠું પૃષ્ટ ૫૯૨ ત્રીજી ૧॥
૧૦. ભજનપદ પુષ્પિકા પદ ૨૧૩ ફોર્મ ૧૦ ૦।
૧૧. આધ્યાત્મિક પ્રબંધાવળી (સુશીલ કૃત) ૩૧ ફોર્મ પાકું પુંઠું ૦॥
૧૨. આદર્શ સ્ત્રીરત્નો અડધી કીમતે ફોર્મ ૧૫ ... ૦।
૧૩. નમિરાજ (વાડીલાલ મોતીલાલ કૃત) રસમય નોવેલ બીજી ૦।
૧૪. જૈન સિદ્ધાંત પાઠમાળા દશ વૈકાલિક ઉત્તરાધ્યયન સંપૂર્ણ મૂળ ૮ સ્તોત્રો વિગેરે. બીજી ૦॥
૧૫. જૈન સિદ્ધાંત પાઠમાળા સંસ્કૃત છાયાયુક્ત પત્રકારે ફોર્મ ૨૭ ૧॥
૧૬. સદર પુસ્તકાકારે ૨૯ ફોર્મ પાકું પુઠું સ્તોત્રો ને તત્વાર્થ સહિત ૨)
૧૭. જૈન સિદ્ધાંત પ્રકરણ સંગ્રહ (૩૫ થોકડાઓ શાસ્ત્રી લિપિમાં ... બીજી ૧)
૧૮. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની ૮૪ કથાઓ અર્ધી કિંમતે બીજી ૦।
૧૯. છંદ સંગ્રહ (અનેક છંદો, ભકતામરાદિ સ્તોત્રોનો સંગ્રહ) બીજી ૦)≡
૨૦. સખી (સુશીલ કૃત) ... .. બીજી ૦)~॥
૨૧. સામાયિક પ્રતિક્રમણ અર્થ સહિત ૦।
૨૨. સંવાદપંચક ૦)=

મળવાનું ઠે.—**શ્રી અજરામર જૈન વિદ્યાશાળાના સેક્રેટરી, લિંબડી.**

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર

પ્રત ૩૨૦૦ ના ખર્ચની વિગત

ઉન ૧૬ પેજી સાઈઝ : ફોર્મ ૨૫ પૃષ્ઠ ૪૦૦

ગળ રીમ ૭૪ એકત્રીસ રતલી દર રૂ. ૬ લેખે	રૂ. ૪૪૮-૦-૦
„ રીમ ૮ ત્રીસ રતલી દર રૂ. ૫-૧૩-૯ લેખે	રૂ. ૪૬-૧૪-૦
જૂરી (કાગળો છાપખાને પહોંચાડવાની)	રૂ. ૩-૦-૦
ામણી	રૂ. ૩૦૦-૦-૦
ામણી-મેળવામણી	રૂ. ૫૧-૪-૦
ંધામણી (પૂઠાં)	રૂ. ૩૫૭-૮-૦
ંઠાનો બોદો ઇ.	રૂ. ૨૨-૬-૦
વસ્થા ખર્ચ	રૂ. ૧૨૫-૦-૦
કુલ	રૂ. ૧૩૫૦-૦-૦

નોંધ:–ઉપરના હિસાબે દરેક પ્રતની કિંમત રૂ. ૦-૬-૯ થાય, પરંતુ એક સદ્‌ગૃહસ્થની સહાયથી પુસ્તકની કિંમત રૂ ૦-૬-૦ રાખી છે.

પ્રકાશક